

П. Ю. Саух

**Сучасна освіта:
портрет без прикрас**

Монографія

**Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2012**

УДК 37.014.5
ББК 74.04
С21

Друкується за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 25.05.2012 р.)

Рецензенти: **І. А. Зязюн**, доктор філософських наук, професор, академік НАПН України
Т. Левовицький, доктор наук, професор, сеньйор-реktor Вищої педагогічної школи у Варшаві
Н. А. Сейко, доктор педагогічних наук, проректор з наукової роботи Житомирського державного університету імені Івана Франка

Саух П. Ю.

С21 Сучасна освіта : портрет без прикрас : монографія. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.

ISBN 978-966-485-126-5

Монографія присвячена актуальним проблемам розвитку освіти й науки в умовах інтеграційних і глобалізаційних процесів, становлення постіндустріальної цивілізації, «суспільства знань». Обґрунтовується нова постнекласична модель освіти та стратегія її реалізації на національному культурно-історичному ґрунті, окреслюються сильні й слабкі сторони вітчизняної освіти, перспективи розвитку та інтеграції в європейський і світовий освітній простір.

Модернізація структури, змісту й організації освіти розглядається в контексті кардинальних змін, спрямованих на вирішення стратегічних завдань, що стоять перед Україною в нових економічних і соціокультурних умовах. Обґрунтовується імператив людиноцентричної спрямованості концептуальних реформ вітчизняної освітньої галузі, зумовлений необхідністю забезпечення доступності якісної і конкурентоспроможної освіти, неперервності освіти впродовж життя, створення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, форм та засобів отримання освіти.

Для керівників освітньої галузі, науковців і викладачів вищих навчальних закладів, вчителів загальноосвітніх шкіл, педагогів професійно-технічних закладів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного розвитку вітчизняної освіти та науки.

УДК 37.014.5
ББК 74.04

ISBN 978-966-485-126-5

© Саух П. Ю., 2012

Освіта повинна дати людині засоби для виявлення смислів.

В. Франкл

ПЕРЕДМОВА

Предмет цієї книги – сучасна освіта з її беззаперечними досягненнями, турбулентними трансформаціями і серйозними проблемами. Для мене ця тема – особиста. Усе моє життя пов'язане з освітою. Я працював професором, завідувачем кафедри, деканом в різних університетах України, стажувався і читав лекції в університетах США, Німеччини, Франції, Росії, вивчав освітянський досвід в Бельгії, Фінляндії, Ізраїлі, Польщі, керував освітянськими процесами на Рівненщині і майже десять років очолюю Житомирський державний університет імені Івана Франка. Відтак, усе, що стосується освіти, я сприймаю як своє особисте: і здобутки, і прорахунки, і надії...

В останні декілька років у виступах і публікаціях українських філософів, соціологів, психологів і педагогів, а також письменників, журналістів, політиків та інших представників вітчизняної інтелігенції проблема освіти отримує особливу актуальність. Не думаю, що це якась випадковість, або нова інтелектуальна мода. За цим стоять нові тенденції загальносвітового цивілізаційного процесу. Абсолютна більшість зарубіжних учених зазначає, що нинішня система освіти не відповідає вимогам часу. Її жорстко критикують та моделюють новий образ, адекватніший сучасній соціокультурній ситуації. Але й неklasичні обриси нового образу освіти не завжди вселяють надію, що ми на правильному шляху. Орієнтація на ринок праці витісняє з освітянської сфери розуміння унікальності особистості, її високого призначення, роль таланту й обдарованості. Освіта стає знеособленою. Сенс і мета людського життя зводяться до заотребуваності людини в конкретній економічній і політичній системі, що закономірно деформує педагогічні цілі, серед яких визначальними є соціальна адаптація і професіоналізація. В цій системі руйнуються загальноосвітня й університетська освіта та духовно-моральне виховання. Перша компенсується необхідним рівнем навчальної грамотності і різними рівнями компетентності, а друга –

комунікативними тренінгами і технологіями міжособистісного та міжкультурного спілкування.

Ця непроста ситуація загалом знаходить розуміння на усіх рівнях організації української національної освіти. Реформування освіти, започатковане з проголошенням незалежності України, не випадково було спрямоване на демократизацію та гуманітаризацію освіти, створення більших можливостей для розкриття потенціалу молоді, забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Але незважаючи на те, що якісна освіта була проголошена національним пріоритетом, а в країні розгорнуті реформи освітньої галузі, серйозних зрушень у цій сфері не відбулося. У кожній із ланок системи освіти виникли нові, ще складніші проблеми, породжені необхідністю структурної перебудови та спонтанними змінами в освітніх пріоритетах, недостатнім фінансуванням та безсистемністю здійснюваних реформ. Суттєво нове не виникло, а вікові надбання почали втрачатися. Не випадково висловлюються думки, що наша освіта є серйозно хворою, її нерідко називають «профанацією» та «бутафорським наробразом». І якщо бути чесним, то слід визнати, що в цих гірких для освітян оцінках є велика доля істини. Наша освіта справді відірвана від життя, від науки. Навчальний процес носить репродуктивний характер і перебуває в тісних лещатах логоцентризму та патерналістської педагогіки. Катастрофічно втрачається престиж школи і вищих навчальних закладів, зникає мотивація до навчання. Правда, ми не є винятком. З подібними проблемами зіткнулася більшість країн світу. Винятком, хіба що, стала наша реакція на ці проблеми. Намагаючись оздоровити українську систему освіти, ми не піклувалися й не піклуємося про те, щоб ліки, які застосовуємо, не виявилися ще небезпечнішими, ніж сама хвороба. Розпочавши «експериментування» з освітою, ми так і не змогли здійснити об'єктивний аудит її стану, не встановили точний діагноз і взяли негайно рухатися із світом. Ми надмірно стурбовані, щоб не відстати від моди. Глибина перетворень, яких вимагає інноваційне суспільство, нас ніби й не переймає.

В книзі, що пропонується читачеві, здійснена спроба неупередженого осмислення тих процесів, які відбуваються в освіті у сучасному суспільстві знань. Поряд з цим, визначається стан української освіти як «криза різноманітності», що пов'язана з відсутністю однозначного і зрозумілого способу включення освіти в сучасне суспільство, коли невизначеними залишаються сама місія і призначення педагога, оскільки не зрозуміло, які продукти має створювати освіта. Спонтанна креативність ідей нашої педагогічної спільноти, сліпе копіювання західних стандартів, безсистемність й неадекватність дій освітянських управлінських структур усіх рівнів, спрямованих

на модернізацію освіти, ведуть до руйнації власної «освітянської матриці», роблять її заручницею західних проектів, вибудовують модель непродуктивно «схрещеної освіти».

Але я намагався не обмежуватися загальнотеоретичним аналізом болісних процесів, а розглядаю їх особливості в національному культурно-історичному контексті, обґрунтовую нову постнекласичну модель освіти та пропоную конкретні рішення проблем оптимізації освітньої мережі, переструктурування змісту навчального процесу, переосмислення його стрижневих складових, побудову нових програм і методик. Запропонована нова освітянська стратегія, на моє глибоке переконання, не лише могла б заощадити державні кошти, дати можливість їх ефективніше використовувати, а й посилила б рівень професіоналізації освіти та її якість. До того ж, вона дозволила б зосередитись як на знаннях і вміннях, так і на формуванні характеру молодшої людини, її світоглядної та життєвої позиції, бажанні вчитися протягом всього життя.

Ця книга не писалася як цілісний твір за заздалегідь визначеним задумом. Основу її склали роздуми з приводу тих соціокультурних процесів, що відбувалися в Україні впродовж років її незалежності. Не завжди очікуваний, часто суперечливий перебіг подій розбудови української державності, ринкової, соціальноорієнтованої економіки, проблеми культури, освіти – усе це хвилювало душу, сіяло неспокій думки. Усі ці розрізнені роздуми, що фіксувалися у нотатках, доповідях, виступах, лекціях, інтерв'ю та окремих публікаціях, об'єднала одна тема – тема образу сучасної освіти без самобичування і усіляких прикрас. Впевненості в конструктивності цього проекту на різних його етапах додавали наукові дискусії, поради та рекомендації відомих українських, польських та російських педагогів і філософів В. Г. Кременя, І. А. Зязюна, В. П. Андрущенка, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєвої, Н. А. Сейко, М. А. Козловця, А. А. Герасимчука, М. Ф. Головатого, О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонової, І. Й. Осинського, Тадеуша Левовицького, Стефана Мишальського, до яких я прислухався і нерідко змінював свої позиції. Не можу не висловити щирі слова вдячності усім представникам Поліської наукової школи і моїм близьким помічникам Л. М. Куницькій та В. М. Загладі, які постійно допомагали мені над удосконаленням тексту.

Що вийшло з цього – судити читачеві. Наприкінці зауважу, що я не намагався дати вичерпні відповіді на усі наболілі питання, якими сьогодні живе педагогічна спільнота. Не висловлюю тут й незаперечних істин, бо як людина, що професійно пов'язана з філософією, давно переконаний, що абсолютні істини слід шукати спільними зусиллями. Ті ж сміливі думки, які висловлюю, можуть,

хіба що, змусити читача задуматись, у крайньому випадку – стати точкою відліку для його роздумів, а ймовірніше – налаштують його проти зарозумілості й недолугості того, хто дуже легко вирішує складні проблеми. Я дещо втішаюся, пригадуючи слова одного мудреця про «плідність неспроможного». Й саме це зізнання простягає мені руку допомоги і вселяє надію. Через те ця книга не для тих, хто хоче отримати вичерпні відповіді, істини в останній інстанції. Вона для тих, хто розуміє, що лише напружений пошук здатний вивести нас на шлях цивілізованого поступу. Саме таких читачів я і запрошую разом думати, разом аналізувати і, можливо, разом діяти.

Жодну проблему неможливо вирішити на тому ж рівні, на якому вона виникла.

Альберт Ейнштейн

Знання, а не гроші визначають майбутнє світу.

Шимон Перес

Глава 1. ОСВІТА: МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ

- Динаміка сучасних деформацій освітянських стратегій
- Синергія освіти і науки
- Суспільство знань як виклик вітчизняним освіті й науці

1.1. КЛАСИЧНА «ПЕДАГОГІЧНА МАТРИЦЯ» І ДЕФОРМАЦІЇ ОСВІТЯНСЬКИХ СТРАТЕГІЙ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

До освічених людей з давніх-давен ставились з особливою повагою і обожнюваним пієтетом. Освіта довгий час розглядалася як утаємничений процес засвоєння знань, умінь і навичок, необхідних для успішного життя, та була привілеєм вибраних, особливих людей. Вона була недоступною для широких мас. Кардинальних змін зазнає ця ситуація лише в XX столітті, яке з самого початку взяло курс на масову освіту. Тому з повним правом можна сказати, що з часів виникнення людства не було освіченішої доби, ніж XX століття. В цей час машинна індустрія радикально змінює стереотипи мислення, систему цінностей, традиційний спосіб виробництва та обумовлює зростання розуміння, що в сталій формулі «наука – виробництво» не вистачає ще однієї важливої ланки – «освіти». Розвиток математики, природознавства, медицини, географії, астрономії, навігації, інженерної справи вимагав широкого використання наукових знань, уміння творчо мислити і діяти, приймати рішення за нестандартних умов, професійної мобільності й навичок роботи у групах і колективах. Потрібні були освічені люди, багато освічених людей. Поступово приходить усвідомлення того, що рівень освіченості суспільства визначає його життєву стійкість, конкурентну здатність економіки, місце та роль країни у світі.

Результатом цього стало масове виникнення реальних училищ, технічних шкіл та вищих навчальних закладів. Зміни, звісно, відбуваються не однаково у країнах з різним соціально-політичним устроєм, історичними та культурними традиціями. Флагманами у цій справі, насамперед, стають країни, які на початку сторіччя вийшли на передові рубежі науково-технічного прогресу (Німеччина, Англія, США). Але процес оновлення освіти йде всюди. Спочатку вимогою часу та основною умовою відтворення робочої сили став так званий «технічний мінімум» (4–5 класів), неповна середня освіта, а згодом і повна середня освіта. Тільки у США з 1910 по 1940 роки питома вага дітей віком 14 – 17 років, що відвідували середню школу, зросла з 15 до 70 %. Приблизно такі ж тенденції спостерігаються і в інших промислово розвинених країнах світу. В Росії, до складу якої входила більша частина України, до 1917 року 4/5 дітей не відвідували школи, а освіта вважалась привілеєм багатих і заможних людей.¹ Ситуація змінилася лише за радянських ча-

¹ Саух П. Ю. XX століття. Підсумки. – [Вид. 2-ге, доповн. і переробл.] – К. : „МП Леся”, 2009. – С. 107 – 108.

сів, коли в результаті так званої культурної революції була розгорнута масштабна система народної освіти.

Але, незважаючи на певні позитивні зрушення, рівень освіти тих часів не задовольняв потреб суспільства. На початку 30-х років у світі розгортаються дискусії про долю освіти, найбільш раціональні шляхи її оновлення, розпочинається напружена робота (теоретична та на законодавчому рівні) з метою реформування освіти усіх рівнів. Американці підраховали, що інвестиції в освіту забезпечують понад 50 % річного приросту національного доходу, а відсів молоді із середньої школи завдає збитків країні у 220 млрд. доларів щороку (зниження продуктивності праці, оплата субсидій з безробіття тощо). Проте життя показало, що сфера освіти, яка має справу не з машинами, а з людьми, наділена великою інерційною силою. Нова педагогічна система складалась повільно, процес становлення відбувався важко й суперечливо. І пройшов він у XX сторіччі два основних етапи: 60–70-ті роки та 80–90-ті роки.

Для першого етапу були характерні, в основному, кількісно-організаційні перетворення, радикальні законодавчі акти, спрямовані на продовження термінів обов'язкового навчання, перетворення середньої школи на загальнодоступний масовий навчальний заклад. Зокрема, такими документами стали: Акт про елементарну і середню освіту у США (1965 р.); Реформа середньої освіти в Англії (1964 р.); Шкільна реформа у Франції (1975 р.) та багато інших. Значні зрушення в реформуванні освіти сталися в 60–70-х роках в СРСР, Китаї, Індії, В'єтнамі, на Кубі, у країнах Африки та Латинської Америки. На цьому етапі у всьому світі панує традиційна класична (фахова) модель освіти, яка вимагала збереження і засвоєння отриманих знань на основі їх класичних зразків. Вона мала простий, репродуктивний характер. Для неї були властиві бюрократичний стиль управління та авторитарна педагогіка, що виходила з уявлення про людину як засіб і пасивний об'єкт, який потрібно наповнити знанням, виростити й «окультурити». Навчання, за цих умов, відбувалося як процес накопичення певного обсягу інформації, який має засвоїти людина, щоб вважатися освіченою. Освіта виступала своєрідною фабрикою знань, виробництва способів поведінки, результатів вишколу й професійно орієнтованих вмінь і навичок. Система знань панувала над вчителем і учнем. Пов'язана з цим модель освіти сприяла масовому продукуванню людини-функціонера, людини-гвинтика, яка задовольнялася тим, що діє у схематичному полі наявних знань і уявлень про світ. Безперечно, для того часу фахова модель мала значні позитивні моменти. Вона стимулювала вироблення послідовності й логічності мислення, упорядкування пізнавальної діяльності, забезпечувала відносну повноту отримуваних

знань, формувала навички репродуктивної діяльності та сприяла підтримці професіоналізму в різних сферах життя тогочасного суспільства.

Поряд з цим, ця модель гранично раціоналізувала й вербалізувала освіту. Із неї було вихолощено афектно-емоційний запал дитинства, що призвело до панування у суспільстві професійно-компетентного, але бездуховного індивіда. Винятково фаховий, інтелектуалізований підхід до освіти обумовив тиражування самовідчужених особистостей, подібних тим, які, як справедливо зазначає американський філософ Річард В. Момеєр, «вдень служили офіцерами СС в Освенцімі, а вечорами писали есе, прославляючи гуманізм Гете»¹.

Другий етап був зорієнтований на переосмислення традиційної класичної моделі освіти, трансформацію змісту освіти, в якому б провідну роль відігравав не об'єкт вивчення, а суб'єкт навчання. Преклоніння і благоговіння перед минулим і класичним поступово змінюється на інтерес до екзистенційного, плинного й неповторного. На відміну від класичної (фахової) моделі з її акцентуацією на непохитну основу системи знань і системи викладання, в новій не-класичній (особистісній) моделі, що стверджується, особливу роль відіграє особистість педагога, індивідуальний підхід до учнів, творче ставлення до матеріалу, його підбору і методів донесення до учнів. Нова орієнтація сприяла розвитку творчого хисту учня, його фантазії, спонукала до вироблення оригінальних і сміливих рішень. Освіта стала пошуком нестандартних розв'язань, набула характеру гри, у яку втягнуті як педагог, так і учні.

Становленню особистісної моделі освіти сприяли в цей час нове політичне мислення, розрядка міжнародної напруженості, які створили умови для об'єднання зусиль різних країн у галузі науки, освіти та культури. Відбувається розробка і реалізація цілої низки програм ЮНЕСКО та регіональних об'єднань у сприянні навчанню дітей і молоді у слаборозвинених країнах, укладаються угоди про обміни викладачами і студентами, діють міжнародні спілки вчителів тощо. Освіта висувається в число пріоритетів та головних імперативів державної політики більшості країн світу. Змінюється ставлення громадськості та батьків до освіти, зростають витрати на неї. За двадцять років (з 1960 по 1981 р.) державні витрати на цю галузь у всьому світі збільшилися з 51,5 млрд. до 627 млрд. доларів, що становило 5,7 % вартості валового національного продукту усіх країн світу. Щоправда, не скрізь цей процес відбувається однозначно. Особливо великі капіталовкладення в освіту здійснюють США, Японія,

¹ Див.: Річард В. Момеєр. Викладання як моральна діяльність. Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції. – Харків, 1995.

Франція, де вони значно перевершують витрати на оборону. Але у всьому світі культивується повага до освіти і заохочення до участі в ній. На державному та громадському рівні стверджується думка, що освіта – це не лише надання знань і виховання особистості, а й фактор соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентноспроможності та національної безпеки. Тому освіту в багатьох країнах почали не відносити до сфери відомчої чи галузевої політики, а розглядати її як загальнонаціональний, стратегічно важливий пріоритет. Не випадково уряд Великої Британії, проаналізувавши свої повоєнні соціально-економічні проблеми в «Національній програмі 5–16», дійшов висновку, що їх причини слід шукати саме в недоліках системи освіти. Американці, у свою чергу, проаналізувавши проблеми власної національної системи освіти в знаменитій доповіді «Америка в небезпеці», «небажаний поворот подій в економічному житті країни» пов'язали з хворобою освіти.

Схожою, хоча й не такою яскравою, була реакція на предмет «неправильності» і низької ефективності освіти урядів Японії, Канади, Німеччини, Південної Кореї, Франції, Ізраїлю, Китаю та інших країн.

Про серйозні проблеми в освіті засвідчили дослідження серед педагогів США, Австралії, Нової Зеландії, Великої Британії. Внаслідок опитування понад 3 тисяч учителів і шкільних адміністраторів було встановлено так звані «інтернаціональні моделі незадоволеності» існуючою системою освіти¹. Численні публікації з проблем реформування освіти в умовах «суспільства знань» акцентують увагу на пошуку «невідомої освіти» як основи конкурентності, пропонують моделі освіти, які б відповідали не стільки «суспільству знань», скільки наступному, прогресивнішому «інноваційному суспільству».

На початку 90-х років утверджується переконання, що першість і авторитет у майбутньому матимуть «інноваційно запліднені», інтелектуально потужні країни і народи. Інші змушені будуть змиритися із статусом людського і природно-ресурсного придатку, тобто постачальника дешевої сировини і дешевої робочої сили.

Рівень глибини розуміння освітянських стратегій в різних регіонах світу у 80–90-х роках обумовив формування чотирьох типів освіти: північно-американський (США, Канада), західно-європейський (Велика Британія, Німеччина, Франція), східно-європейський (Болгарія, Польща, Румунія, Угорщина, Чехія, Словаччина, країни СНД) та східно-азійський (Японія, Китай, Південна Корея). Вони відрізнялися за рівнем пріоритетності фінансової під-

¹ Scott C., Stone B., Dinham St. "I love teaching but..." International Patterns of Teacher Discontent // Education Policy Analysis Archives. – Vol. 9. – № 28. – August 1, 2001. – <http://epaa.asu.edu/epaa/v9n28.html>.

тримки, централізованої державної політики, багаторівневості та багатоступеневості освіти, термінами навчання, моделями освітнього процесу, темпами реформування освіти тощо. Поряд з цим, кожна країна, спираючись на власну систему освіти, намагалася модернізувати школи та університети на основі національних традицій і культури та існуючих гнучких технологій. Розвиток освіти в багатьох країнах світу розглядався як важливий фактор націєтворення. Відбувається формування конкретних національних освітніх політик, спрямованих на підтримку та розвиток спільної національної ідентичності. На усіх освітніх рівнях запроваджувалися, насамперед, такі навчальні дисципліни, як національна історія та література, покликані формувати у громадян уявлення про закономірності появи нації на світовій історичній арені, її неперервність, спільність історичної долі та майбутнього. Навіть у формальній площині освітянських практик ці національні та регіональні особливості бувають вражаючими. Наприклад, дошкільні заклади відвідують діти 3–4 років від 10 % (країни СНД) до 100 % (Велика Британія), вступають до університету від 15 % молоді (Велика Британія) до 40 % (Франція), закінчують університет у віці від 23 років (Велика Британія, Східна Європа) до 28,5 років (Німеччина), відсоток приватних вузів становить від 20 (США) до 75 (Японія), а відсоток жінок в педагогічному корпусі – від 70 (Японія) до 80 (країни СНД).¹

Але найголовніше, що об'єднує усі ці освітні системи, – це усвідомлення необхідності кардинальної перебудови і реформування освіти у бік її гуманізації, тенденція руху від школи знань до школи розуміння, від еталону «простого фахівця» до яскравої особистості, яка постійно перебуває у пошуку і володіє критичним мисленням. Незважаючи на те, що на кінець комп'ютеризованого ХХ століття до 70 % вчителів не мали доступу до комп'ютерів, а освіта багатьох країн світу була далекою від стандартів розвинених країн (наприклад, рівень неписьменності сягав від 20 % у Йорданії до 76 % у Сомалі), вітри змін у світі вимагали нового поступу в освіті, які обіцяли зробити наш світ гуманнішим. Проте, як виявилось, і неklasична, особистісна модель освіти (яка, здавалося б, наприкінці ХХ століття мала вирішити те, що не могла зробити класична, фахова модель) має не менші вади, ніж класична. Некласичні постулати як на теоретичному, так і на практичному рівні небезпечні невтримним активізмом, який замішаний не лише на реальності, а й на романтизмі й утопізмі, що не завжди є корисним як для учня, так і для його оточення, оскільки агресивне ігнорування дійсності ніколи не

¹ Саух П. Ю. ХХ століття. Підсумки. – [Вид. 2-ге, доповн. і переробл.] – К. : „МП Леся”, 2009. – С. 110.

залишається безкарним. Некласична освіта несе риси суб'єктивізму не лише в значенні особистісного оформлення процесу пізнання, а й фактичного зниження професіоналізму, де відбувається підміна об'єктивного знання індивідуальною думкою чи «особливою точкою зору». Вона сприяє падінню вимогливості до себе, знеціненню загальнозначущих смислів та імперативів, які часто підмінюються цинізмом і безвідповідальністю у досягненні своїх індивідуальних цілей. Знання тут фантастично прагматизуються, спрямовуються на найближчу конкретну потребу. Це не сприяє дисципліні навчання і мислення як того, хто вчить, так і того, хто вчиться, розпорошує й нівелює їх уявлення про світ і самих себе. Учень, за таких умов, не лише сприймає світ як незавершений, невизначений, хаотичний, а й самого себе як такого, що не досягає власної цілісності і не має іншого сенсу життя, окрім руху в поточному моменті.

Наприкінці ХХ століття стає дедалі очевиднішим, що «продукт» неklasичної моделі продукує «негативну креативність». У гонитві за благами неklasична людина стає одновимірною істотою, для якої життя фактично втрачає інші смисли. Ідея її безмежної могутності, яка формувалася разом з класичною наукою і класичною освітою, породила не лише ідеологію експансіонізму, прагматизму та егоцентризму, викликала негативні креативні фантазії і марення, а й намагання будь-що втілити їх у життя хоч би й ціною погроз, конфліктів, воєн, геноциду, знищення економік, культур і політичних систем цілих країн в ім'я володарювання і «демократії» тих, хто таке знищення здійснює. Загострила цю ситуацію боротьба за новий глобальний світовий порядок, в основі якої лежить методологія креативної активності і сили як знаряддя політики, економічної конкурентноспроможності та й людського буття загалом.

Незважаючи на те, що освіта наприкінці ХХ – поч. ХХІ ст. продовжує балансувати між класичною і неklasичною моделями, нові тенденції в пізнанні і освітньому процесі вказують на кризовий стан традиційної освітянської парадигми. За умов масштабних інтеграційних процесів, розвитку трансдисциплінарних досліджень, комплексних проектів і швидкоплинних процесів суспільного життя змінюються вимоги не лише до знань людини, а й до всієї її суб'єктивності. Відповідно до цього переосмислюється характер освітянської діяльності. Трансформуються кордони між соціально-політичним, духовним і матеріально-економічним життям суспільства. Протистояння класичного і неklasичного, природничо-наукового і гуманітарного втрачає непримиренність. Пізнання світу як світу цілісного стає інтелектуальною і життєвою необхідністю, а розвиток холістичного мислення виступає однією із найважливіших проблем у реформуванні системи освіти майбутнього.

У зв'язку з цим, культурно-історична ситуація на межі ХХ–ХХІ століть з усією визначеністю вимагає подолання однобічності класичного фундаменталізму і неklasичної фрагментарності в освіті. Відбувається рух до так званої постнекласичної моделі, яка передбачає суб'єкт-об'єктну цілісність, приборкання невимірної диверсифікації знань і «розщеплення» людини, рух до засад універсальності та гуманізації людини. Пояснюється це багатьма причинами, основними із яких є: *по-перше*, вступ людства у новий тип цивілізації, що ґрунтується не лише на знаннях та інноваціях, а й має чіткі тенденції до глобалізації суспільного розвитку; необхідність, за цих умов, забезпечити високу запитувальну функціональність людини, коли зміна ідей, знань і технологій відбувається значно швидше, аніж зміна поколінь; потреба віднайти раціональні схеми співвідношення між лавиноподібним розвитком знань, високих технологій і здатністю їх творчо засвоїти; *по-друге*, намагання забезпечити оптимальний баланс між локальним і глобальним для того, щоб людина, будучи патріотом власної країни, усвідомлювала реалії глобалізованого світу, була здатною жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього, бути, по суті, не лише громадянином країни, а й громадянином світу; мінімізація асиметрії між значенням матеріальних і духовних цінностей, культивування у кожній особистості піднесеної думки й духу відповідно до національних традицій та особистих переконань, а також формування конструктивізму як основи життєвої позиції, утвердження толерантності; *по-третє*, необхідність усвідомлення холістичної тенденції в сучасній науці та її впливів на парадигмальні зсуви в освіті, яка вимагає нового, нелінійного мислення та модернізованої світоглядної орієнтації, заплідненої постнекласичною методологією; потреба виходу на парадокс «інноваційне суспільство – «неправильна» (нетрадиційна освіта – miseducation)».

Особливо слід акцентувати на глобалізаційних процесах, які всебічно пронизують усе життя людства на межі тисячоліть та передбачають кардинальні зміни у традиційній системі цінностей. Вони, звісно, не могли не затінити усталену структуру освіти, завдяки якій можливе досягнення ефекту соціокультурного та політично-гомогенного суспільства. Усі чотири типи освіти (північно-американський, західно-європейський, східно-європейський, східно-азійський) фактично були поставлені перед вибором: або намагатися зберегти власні традиції і стандарти, ризикуючи випасти із загальносвітового процесу, або поступитися динамічнішим і конкурентноспроможнішим освітнім системам, втрачаючи при цьому значну частину власної ідентичності. Як результат боротьби цих двох тенденцій на початку ХХІ століття постали три типи освіти:

американський, європейський та азійський, кожен із яких почав відстоювати власну ідентичність.

Сьогодні беззаперечним стає і той факт, що створення загальноєвропейського освітнього простору, окрім підвищення якості освіти, посилення її здатності конкурувати з американською та азійською освітніми системами, «реалізує, щонайменше, ще дві мети: реконфігурацію національних ідентичностей країн-членів ЄС і формування наднаціональної європейської ідентичності. Європейська ідентичність покликана зробити національні ідентичності країн – членів більш інклюзивними, легалізувати ЄС як наддержавне утворення в очах його громадян, примусити їх ідентифікувати себе з Європою та захистити останню від уніфікуючих хвиль глобалізації»¹. Безперечно, організатори цього процесу прекрасно розуміють, що він протистоїть національним ідентичностям, які по-різному реагують на такий зовнішній подразник, як Європейський Союз. Тому освітня система ЄС продумано інтегрується в національні моделі освіти і пояснюється більшістю експертів, як правило, технічними та економічними, а не політичними причинами. Хоча усім зрозуміло, що освіта за великим рахунком є політизованою сферою. Як соціальна інституція освіта безпосередньо впливає на формування світогляду, підтримку або заперечення певних соціально-політичних явищ і процесів. Виступаючи важливим фактором ефективності функціонування суспільства, вона здійснює соціалізацію людини через засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності й норми. Саме через освіту поширюються цінності та світоглядні орієнтири, які стають основою ідентичності.

Україна зустріла ці вимоги та кардинальні зсуви в освіті становленням незалежності, яка вселяла оптимізм у розв'язанні освітніх проблем. Але неочікуване загострення соціально-економічних проблем, зумовлених внутрішніми процесами націє- і державотворення, негативно вплинуло на гуманітарну сферу. Ускладнення, детерміновані перехідним періодом трансформації суспільства, сповільнили перетворення в галузі освіти і науки. Проте зі створенням основ державності вже наприкінці 90-х років XX століття з'явилась реальна можливість визнати ці напрямки як предмет пріоритетної уваги державної політики. Цього вимагало, з одного боку, скрутне становище, в якому опинилися освіта і наука, а з іншого – їхня роль в житті країни як базових цінностей державності, суспільної свідомості та національної безпеки. Основні зміни у сфері освіти зводилися до намагання трансформувати цю систему,

¹ Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. – К. : Парапан, 2010. – С. 301.

адаптувати її до потреб суверенної держави й інтегрувати в міжнародний освітньо-культурний простір. Концептуальні засади цих перетворень були визначені Державною національною програмою «Освіта (Україна ХХІ століття)»¹. Реалізація цієї програми спрямовувалась на досягнення якісно нового стану освіти, на всебічне задоволення потреб народу та господарського комплексу країни. Однак оголосити курс на якісно новий стан освіти і наповнити її дійсно новим змістом, як виявилось, зовсім різні речі.

Тим паче, якщо бути до кінця об'єктивним, Україна отримала у спадщину (попри різні недоліки і прорахунки) досить якісну систему освіти, яку, при вмінні й бажанні, було легко модернізувати і спрямувати на входження до європейського та світового освітніх просторів. В доповіді Світового банку (1991 р.), зробленій на основі даних радянського періоду, ця система досить високо оцінюється. Міжнародні експерти називали її «привабливою, порівняно з рештою країн Європи», відзначали високу професійну підготовку вчителів, конкурентноспроможність школярів і студентів (особливо з математики та природничих наук), які «можуть посперечатися зі стандартами середніх та розвинених країн»².

Й це було дійсно так. На початку 90-х років Україна мала досить високі показники освіченості населення. Зокрема, 85 відсотків його віком старше 15 років та 93 відсотки зайнятих у народному господарстві мали середню або вищу освіту. З 50-мільйонного населення України 9,2 млн. осіб навчалося у різних закладах, що становило 70 відсотків громадян від 7 до 24 років. Окрім того, в дитячих дошкільних закладах виховувалося майже 2 млн. дошкільнят. Була потужною система професійно-технічної освіти, в яку входило понад 1,2 тис. училищ. Високий освітній рівень забезпечувався добре підготовленим викладацьким складом. Майже 85 відсотків педагогічних працівників загальноосвітніх навчально-виховних закладів України мали вищу або незакінчену вищу освіту, до 60 відсотків викладачів вищих навчальних закладів – науковий ступінь або вчене звання.

Не випадково на початку становлення незалежності України ці обставини стали причиною гострих дискусій прибічників і противників реформування національної освіти. Противники реформування висловлювали думку, що освіту, яка може «посперечатися зі стандартами середніх і розвинених країн», реформувати не потрібно. Натомість, прибічники реформування стверджували, що освіті (особливо гуманітарній) притаманний застарілий, заполітизований

¹ Див.: Національна доктрина розвитку освіти; Закон України «Про освіту».

² Україна: соціальна сфера у перехідний період (Аналіз Світового банку). – К. : Основи, 1994. – С. 117–121.

радянський зміст і тому вона потребує реформацій. У результаті дискусії було визнано, що ефективною частиною української освіти є зміст і методика математично-природничих дисциплін, а слабкою – недостатня гуманітаризація та гуманізація. Тому реформування освіти, започатковане у складний кризовий період, було спрямовано на демократизацію освіти, її гуманітаризацію, створення можливостей для розкриття потенціалу дитини, забезпечення рівного доступу до якісної освіти. Але, незважаючи на те, що якісна освіта була проголошена національним пріоритетом, а в країні розгорнуті реформи освітньої галузі, пов'язані з розвитком навчально-виховних закладів нового типу – гімназій та ліцеїв, появою приватних навчальних закладів усіх типів, перетворенням інститутів на університети (іноді з додатком «національні»), введенням багоступеневості у вищій освіті тощо, серйозних зрушень не відбулося. Суттєво нове не виникало, а старі надбання втрачалися. У кожній з ланок системи освіти з'явилися нові, складніші проблеми, породжені необхідністю структурної перебудови та спонтанними змінами в освітніх пріоритетах, недостатнім фінансуванням та безсистемністю здійснюваних реформ взагалі. Усе це вплинуло на погіршення матеріально-технічного забезпечення роботи навчальних закладів, скорочення мережі дошкільних й позашкільних закладів, деформувало систему професійно-технічної освіти, спричинило падіння престижу освіти на усіх рівнях.

В Україні, на жаль, не знайшлося на той час свого Джеральда В. Брейсі (США), який, розкриваючи «таємницю американської освіти», застерігав «Ми мусимо сто разів подумати, перш ніж напартачити в нашій освіті та знехтувати досвідом американської системи освіти, яка заохочує до запитань. Ми не матимемо користі від тих, хто поклоняється високим результатам тестування»¹. Численні «нововведення», констатує інший автор, директор Центру ефективних шкіл в університеті Вашингтон Джері Бамбург, «рідко інституціоналізують зміни за допомогою збагачення змісту і програм навчання, розвитку шкільної організації і способів оцінювання відповідно до декларованої мети». У результаті наміри програм, зокрема таких, як «сучасна математика», «індивідуалізоване навчання» або «процесуальний підхід», рідко справді усвідомлюються². Аналогічної думки дотримується й російський педагог В. Кумарін, який, оцінюючи спонтанне експериментування в освіті, пише: «Межа терпінню вже настала. Але де вихід? У нескінченних шарлатанських «інноваціях»

¹ Брейсі Джеральд Чому ми робимо школу цупом відбувайлом? // Постметодика. – 2002. – № 5–6. – С. 13–14

² Клеппо С. Освіта яка заохочує запитування, або таємниця парадоксу "Innovation societies" – "Miseducation" // Післядипломна освіта в Україні. – 2005. – № 1. – С. 9.

на зразок «розвиваючого навчання» або «управління якістю освіти»?... Надійне розв'язання проблеми – єдине: негайна відмова від зрівнялівки і примусу, від «єдиного освітнього простору», тобто від придушення земської ініціативи, а головне – вигнання з ганьбою... марксистської педагогіки і психології і повна реабілітація наукової природодоцільної педагогіки, яку створив Коменський і яку донесли до нас інші її класики (Локк, Песталоцці, Дістервег, Ушинський і Макаренко). Вона з дедалі більшим успіхом працює в усіх культурних країнах»¹.

Не будемо такими категоричними. Реформи в українській освіті, звісно, потрібні. Останнім часом в нашому суспільстві через засоби масової інформації активно формується відверто негативна громадська думка щодо якості сучасної освіти. Розмірковуючи над проблемами незалежного зовнішнього тестування, відірваності освіти від життя, якістю викладання, обмеженістю фінансування університетів, автори статей і репортажів стверджують, що наша освіта «знаходиться в стані колапсу», іменують її «профанацією» та задаються одним питанням: «хто зупинить потік дипломованої псевдоосвіти?»...² Стривоженість за долю освіти, що наростає в суспільстві, легко зрозуміти. За останніми даними (2011 р.) українського Центру освітнього моніторингу більше 70 % наших учителів-методистів, тобто тих хто навчає дітей і знає усі нюанси навчального процесу, переконані, що школа не дає належних знань, а близько 2 % взагалі вважають рівень освіти вкрай низьким.³ Наша освіта, справді, має серйозні проблеми. Вона відірвана від життя, від науки. Тут панує педагогічний авторитаризм із його наслідками примноження бездуховності та аморальності. Навчальний процес носить переважно репродуктивний характер. Освіта поступово деградує від рівня «місії» до рівня «послуги». Як наслідок, втрачається престиж школи і вищих навчальних закладів, зникає мотивація до навчання. Сьогодні з подібними проблемами зіткнулася більшість країн світу. Наприклад, Президент США Обама, проаналізувавши стан американської освіти, у своєму виступі 22 травня 2009 р. на зборах Національної академії наук без будь-яких дипломатичних реверансів констатував: «Наші школи поступаються навчальним закладам розвинених, а іноді й тих країн, що розвиваються. Наші студенти відстають з математики і природничих наук від своїх од-

¹ Кумарин В. Аксиомы Коменского или строгий отказ гения научной, природосообразной педагогики всем реформаторам и модернизаторам народного образования // Образование: исследовано в мире. 05.02.2002. – <http://www.oim.ru/05.02.2002>.

² Див.: Мищенко Н. Кто остановит поток дипломированного псевдообразования? // «Зеркало недели», 19 сентября 2009; Васильев А. Война с ветряными мельницами на ниве образования // «Зеркало недели», 11 июля 2009; Михайленко М. Бутафорский наробраз // «2000», 18 сентября 2009.

³ Львова І. Школи працюють на «трієчку» // «Експрес», 15–22 вересня 2011 р.

нолітків у Сінгапурі, Японії, Англії, Нідерландах, Гонконзі, Кореї та інших країн. За деякими даними, 15-річний американець, порівняно із світовим рівнем, знаходиться на 25-му місці в своїх пізнаннях з математики і на 21-му – з природничих наук»¹.

Як бачимо – ми не виняток. Й причина цього стану не лише в проблемах тестування, обмеженості фінансування, патерналістській системі управління освітою (в США цих проблем не існує), а й у відсутності структурної перебудови змісту освіти, яка детермінується «тектонічними зсувами» в сучасній науці та вимагається умовами сталого розвитку суспільства. Винятком стала, хіба що, наша реакція на ці проблеми. Взятись реформувати освіту, ми не з'ясували чи має вона «компас і карти з маршрутами руху» і взялися рішуче рухатися разом із світом. Рух – понад усе, мета – ніщо. Реформу перетворили в ідола, якому потрібно періодично приносити символічні жертви, залишивши гасло «рух вперед» без будь-якої уваги в площині практичного життя. В цьому коловороті іноді здається, що риторика реформаторів переслідує одну мету – показати сильному Заходу, що ми тут теж «не ликом шиті».

За роки незалежності на усіх рівнях управлінської системи в освіті ті чи інші «реформаторські рішення» приймалися: а) *неадекватно*, без глибокого вивчення освітянських реалій і залучення професіоналів-практиків, без широкого обговорення проблем початкової, середньої і вищої школи. Тому й розпочали реформування не з нової освітянської стратегії, яка передбачає модернізацію змісту, методів і форм освітнього процесу, а з утворення коледжів, ліцеїв, зміни вивісок на фасадах вищих навчальних закладів; б) *авторитарно й безсистемно*. Головним і визначальним стало гасло чиновника від освіти. Залежно від нього, «реформи» набували характеру фрагментарності, напускного формалізму або радикалізму. І в усіх випадках – з переконанням, що глибинні зміни відбудуться шляхом прийняття нового закону або тих чи інших доповнень до нього. В результаті – ігнорування «вказівок» зверху, формальне рапортування про «вжиті заходи» і «досягнуті результати»; в) *кулуарно*, без широкого громадського обговорення «приватних» педагогічних ініціатив, поспішно вигаданих або запозичених у світових педагогічних авторитетів; без підведення підсумків тих чи інших експериментів, без відкритої професіональної експертизи «інноваційних» технологій «титолованих педагогів» близьких до «царського трону». Якщо вітчизняна освіта сяк-так сьогодні ще зберігає свої позиції, виглядає краще за інші державні інституції (медицина, культура), сталось це не тому, що наші реформи здійсню-

¹ Див.: Табачник Д. Разрушение образования: путь к нации лакеев // «2000», 4 сентября 2009.

ються у такий спосіб, а завдяки їй «консервативній матриці». Жодна реформа освіти ні в одній країні не мала успіху, коли її проводили зверху. Це загальне правило, в якому не буває винятків.

Не є абсолютно беззаперечним й намагання «вестернізувати» українську освіту. Те, що Україна приєдналася до Болонського процесу, безперечно, посилює її позиції у прагненні стати членом ЄС. Однак, з позицій інтересів суспільства і держави доконечна необхідність інтеграції української освіти не доведена, оскільки наслідки радикальних змін у цій сфері можуть виявитися не такими вже й прогресивними, як їх прогнозують реформатори. Й не тільки тому, що європейський критерій професійної компетентності, як слушно зазначає В. Кремень, «заперечує традиційну для української освіти культуроцентричність» і породжує сумнів щодо цінності фундаментальної підготовки в системі вищої освіти, а й певною мірою суперечить загальним тенденціям постнекласичної освіти загалом¹.

Важливою особливістю є й те, що поза увагою багатьох наших прибічників європейських реформ залишається ідейна складова Болонського процесу – розширення і поглиблення загальноєвропейської інтеграції. В програмних документах ЄС останніх років, незважаючи на загальні зауваження щодо збереження і поваги до різноманітних національних традицій, однозначно акцентується на необхідності надання освіти «європейського виміру», «реалізації потенціалу європейської ідентичності»². Тобто в рамках європейського процесу інтеграції освіта осмислюється як інструмент формування транснаціональної, трансдержавної ідентичності. До речі, аналогічні процеси інтеграції національних освітніх систем простежуються і в інших геополітичних регіонах – Латинській Америці і країнах Карибського басейну, Південно-Східної Азії. Цікаво, що й тут проголошується подібна мета – «створення єдиного освітнього простору» і «формування та зміцнення регіональної ідентичності й солідарності»³.

Що це означає? Це означає, що за умов глобалізації функції освіти зазнають радикальних змістовних трансформацій, які мають сформувати новий педагогічний ідеал. Сьогодні основною метою, що постає перед національними освітніми системами, є підготовка індивіда, який володіє достатніми знаннями і можливостями для своєї діяльності в різноманітних культурно-політичних контекстах. Подібне розуміння педагогічного ідеалу зміцнюється новим розу-

¹ Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К. : «Грамота», 2005. – С. 325–360.

² Див.: <http://www.bologna.spbu.ru/documents/berl.doc>.

³ Див.: <http://www.aseanfoundation.org/index2.php?main=about.html>; http://www.aunsec.org/about_history.html.

мінням індивідуальної ідентичності, яка має поєднувати у собі декілька ієрархічних рівнів – національного, регіонального і глобального. Як це поєднати в межах освіти, традиційно спрямованої на трансляцію національної культури, достеменно ніхто не знає. Втрата специфіки, особливостей національної освіти може мати надто не прогнозовані, а то й негативні наслідки.

В цій ситуації перед Україною, перед її освітньою системою, постає не проста проблема – проблема гнучкої стратегії реформування. Така стратегія має, з одного боку, враховувати неминучу тенденцію залучення держави в процес глобалізації, а з іншого – бути зорієнтованою на підвищення національної конкурентоздатності за умови збереження культурно-національної специфіки. Але і в першому, і в другому випадку Україна має грати не на тому полі, де заможні країни досягли успіхів, а на тому, де вони зіткнулися з проблемами. В цій «грі» важливо не зруйнувати саму природу освіти. Адже освіта, як вважав визнаний фундатор соціології освіти Е. Дюркгейм, увічнює і зміцнює єдність, фіксує основні цінності та якості, необхідні для колективного життя. В той же час освіта, саморізноманітнюючись і спеціалізуючись, забезпечує сталість різноманітності, необхідної для кооперації. Вона «продукує суспільство як сукупність вірувань і почуттів», виконуючи функцію соціальної інтеграції. Тобто освіта постає «інструментом ідеологічного конструювання соціальної спільноти» на основі єдиної системи уявлень, що поділяються усіма її членами¹.

1.2. ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗСУВИ В СУЧАСНИХ ОСВІТІ Й НАУЦІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВЗАЄМОВПЛИВІВ

Тектонічні зсуви в сучасній освіті й науці, обумовлені цілком об'єктивними причинами, важко усвідомлюються. Сьогодні перед нами постав новий світ. Світ, в якому ми живемо, ознаменований глобальними змінами основних парадигм, які спричинили масштабні зрушення в уявленнях про людину й суспільство, про те, як їх слід розуміти й облаштовувати. Йому притаманні соціально-економічна мобільність, технологічна складність, культурна й релігійна різноманітність та моральна й наукова невпевненість. Проявляється це в новітніх технологіях, нових формах життя, способах світобачення і світорозуміння, а головне – у тих глобальних небезпеках, у яких постає протиріччя між новими реаліями нашого існу-

¹ Дюркгейм Э. Социология образования / Пер. с фр. Т. Г. Астаховой. – М., 1996. – С. 55.

вання та усталеними формами й способами нашого ставлення до світу. Наука «розгубилася» в складних проблемах цього нового світу, а освіта виявилась неспроможною формувати сучасне суспільство та вести його за собою.

Людство увійшло в таку зону свого культурно-історичного розвитку, яку можна порівняти, хіба що, з періодом виникнення філософії, науки, релігійно-моральних доктрин загальнолюдського звучання. Як і ту далеку епоху, її з упевненістю можна назвати «стрижневою» (К. Ясперс). Але йдеться нині вже не про сторіччя і навіть не про десятиріччя, оскільки людство мусить творити нові соціокультурні засади за умов ліміту часу. Глобальність прискорення розвитку і просторово-часова метрика цивілізації в новому міленіумі стають характеристикою *постісторії* і вражають не лише сучасний науковий загаль. Якщо до XIX століття верхній часовий кордон міжконтинентальних предметних взаємодій визначався у вимірах до року, зазначав відомий український філософ С. Кримський, а у нижніх «внутрішніх комунікаційних зв'язках» – швидкістю кінного транспорту, то у XX столітті предметні взаємодії вимірювалися вже в годинах, а в XXI – навіть у хвилинах»¹. Сталось так, що вже на пам'яті одного покоління декілька раз змінюються уявлення про світ і доводиться багаторазово перенавчатись. Сьогодні 5 % теоретичних та 20 % професійних знань оновлюються щорічно. У США навіть визначена одиниця виміру старіння знань фахівця, так званий «період напіврозпаду компетентності» (зниження компетентності на 50 %). За багатьма професіями цей поріг наступає менш ніж через 5 років, тобто раніше, ніж закінчується період навчання у вузі.

Людство «посадило себе на голку» новин та інформаційних знань. Основною цінністю стала «новизна», швидкоплинність, доля якої – створити резонанс сьогодні, щоб завтра опинитися на звалищі відпрацьованого матеріалу. Розібратися й осмислити сучасні інформаційні потоки – не під силу жодній людині. Ми ще ніколи не володіли таким обширом інформації й, разом з тим, ніколи не були так далеко від глибин власної сутності, пізнання якої виявилось розпорошеним і розкиданим у безлічі наукових дисциплін, що тоне в океані інформаційного буму. Не дивно, що в цій ситуації, за словами Х. Ортеги-і-Гассета, «ми зустрічаємо тип науковця, якого ще не бачила історія. Він з усього того, що повинна знати освічена людина, знає лише одну науку, і навіть у цій науці знає лише маленьку ділянку, яку активно досліджує. Він навіть проголошує як чесноту своє незнання всього, що лишається поза його вузькою науковою ділянкою»². Виявилось, що «модерна наука, символ і підвалина су-

¹ Кримський С. Смысл постистории // Философская думка. – 2006. – № 4. – С. 25.

² Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибр. тв. – К., 1994. – С. 82.

часної цивілізації, дає притулок інтелектуально пересічній людині», яка прекрасно «знає» свій маленький закуток всесвіту, але не має найменшого уявлення про усе інше¹.

Спеціалізація наук обумовила процеси анонімності й езотеричності знання, які доступні лише окремим фахівцям. І проблема не лише в тому, що поглиблення процесів диференціації наук спричинило такі обширні потоки інформації, які можна досягнути, хіба що витративши на це левову частку часу безперервного наукового пошуку, а й в тому, що добра їх половина є багаторазовою репродукцією та простим повторенням давно відомих речей, а не накопиченням нових знань. Значною мірою, ці процеси спричинили парадоксальну ситуацію *нерозуміння* у науковому співтоваристві, коли не лише фізик не розуміє біолога, або хімік фізика, а й фахівці однієї і тієї ж наукової галузі не знаходять порозуміння між собою. У зв'язку з цим сьогодні в науковому світі все частіше лунають думки, що якщо протягом найближчих 20-30 років не будуть «приборкані» інформаційний бум і процеси поглибленої диференціації наукових знань не будуть введені в «прокрустове ложе» розуміючого, цілепокладаючого знання, то людство може опинитися перед загрозою падіння в «техногенно-інформаційну безодню». З цього приводу американський програміст Б. Джой дотепно зауважує, що на межі сторіч вік зброї масового ураження змінюється «добою знань масового ураження».

Зрозуміло, усі ці процеси є об'єктивно обумовленими. Властивість свідомості людини є такою, що вона не може охопити всю природну багатоманітність. Тому людина в процесі пізнання штучно виокремлювала із об'єктів і явищ природи окремі якості і властивості та відносила їх до різних сфер знання. Для прикладу, вивчення властивості води бути мокрою, тобто властивість її змочувати інші об'єкти, людина віднесла до сфери фізики поверхневих явищ, а властивість води бути прозорою – до оптики. Питання, із чого складається вода і яка її структура, стало вивчатися різними розділами хімії. Такий диференційований підхід, безперечно, був доцільним на певному етапі розвитку науки. З його допомогою вдалося отримати велику кількість інформації і зрозуміти сутність багатьох явищ. Але його недоліком стала глибока диференціація наукових інтересів, втрата цілісної картини світу. З цим пов'язують сьогодні виникнення багатьох соціальних проблем, зокрема таких, як зростання стресів, поява психологічних комплексів, втрата здібності до творчої діяльності. Тому в сучасній науці гостро постає проблема інтеграції результатів різноманітних напрямів людської діяльності і встанов-

¹ Там само. – С. 82–83.

лення взаємозв'язків між ними, що має спричинити в свідомості людини відтворення цілісної картини світу.

Не випадково сучасна наука поступово відходить від лінійних моноказуальних теорій, які пояснюють складні явища якоюсь однією (економічною, політичною, психологічною, фізичною тощо) причиною, до комплексних побудов, у самій природі яких закладена можливість варіацій і різних типів розвитку. На тлі прискіпливих досліджень окремих проблем і деталей здійснюється спроба концептуально пов'язати величезний масив почасти розрізнених знань в єдине ціле. Виникає життєва необхідність в синтезуючих концепціях, що спираються на відповідну формалізацію і техніку аналізу. Становлення сучасної наукової картини світу поступово постає як форма синтезу напрацювань багаточисельних дисциплін і розгортається в силовому полі проекту глобального (універсального) еволюціонізму, що поєднує ідеї еволюції і системного (процесуального) бачення. Тобто характер сучасної науки визначає *холістична тенденція*, в рамках якої посилюється інтеграція наукових досліджень на полях полідисциплінарного дослідження і культивується особлива цінність – здібність нелінійно й цілісно мислити. «Пізнання світу як світу цілісного, – зазначає один із керівників французького Центру трансдисциплінарних досліджень Е. Морен, – стає... інтелектуальною і життєвою необхідністю...»¹. У зв'язку з цим він слушно підкреслює, що розвиток холістичного мислення є сьогодні однією із найважливіших проблем в реформуванні системи освіти майбутнього.

Ідея цілісності, що відображає прагнення сучасного наукового світу до синтезу пізнання з метою досягти стану достотного „моменту істини“, не є новою. Людство завжди було охоплене бажанням зрозуміти світ як універсально-системну сутність. Ця ідея була близькою для Платона, Аристотеля, Лейбніца, Гегеля, Дж. Д'юї, В. Соловйова, В. Вернадського та багатьох інших відомих учених. Як зазначав Є. Дюрінг, «саме завдяки інтегруючій здатності мислення виникає неподільне поняття про світ, а Універсум, як свідчить саме це поняття, завжди вважався чимось таким, де все поєднується в дещо ціле»². Процес пізнання з необхідністю має бути спрямованим на досягнення фактологічної єдності світу. Він має подолати одну з головних складностей відображення світу, яка, на думку Платона, полягає в осягненні того, як єдине існує в різноманітті, а розмаїття існує в єдиному.

Холізм в епістемології передбачає синтез фактологічного та морального, дійсного та належного, рефлексивно-логічного та об-

¹ Morin E. Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du future. – Paris : UNESCO, 1999. – P. 22.

² Енгельс Ф. Анти-Дюринг. – К., 1965. – С. 40.

разно-експресивного підходів до пізнання світу, синтетичного та аналітичного знання. З одного боку, це – взаємне узгодження фактів та теоретичних моделей усіх без винятку напрямків людської думки, а з іншого – здатність будувати цілісні смисли, поєднуючи відмінні і навіть суперечливі факти, реалії, теоретичні об'єкти, причинні фактори в одне ціле, що обумовлює розуміння через упорядкованість та узгодженість елементів знання. Потреба в цілісності знань, їх синтезі детермінована самою логікою розвитку суспільної та індивідуальної свідомості. Цей розвиток, що постає діалектичною схемою будь-якої зміни, закладений у філософській моделі, основними елементами якої є «людина – світ» (внутрішнє і зовнішнє, суб'єкт і об'єкт).

Цікаво, що людство розпочинало свій шлях пізнання світу, ніби керуючись концепцією цілісності, правда, пояснювалось це тоді обмеженістю знань про світ. Перші кроки розвитку знань якраз характеризувались синкретизмом суб'єкта і об'єкта. На початковому етапі накопичення знань людина і світ, суб'єкт і об'єкт були єдиним неподільним комплексом, де не виникало необхідності в демаркації наукових галузей. Його називають сьогодні *додисциплінарним*. Другий етап постав антитезою першому і характеризувався наростанням дихотомії людини і світу, жорстким розмежуванням суб'єкта і об'єкта. На цьому етапі координація відносин у суб'єкт-об'єктній системі спочатку здійснювалася в формі моделі розвитку науки, де об'єкт виступав «об'єктивною реальністю, даною нам у наших відчуттях», впливав на суб'єкт і багато в чому визначав його (класична модель), а згодом реалізується в іншій моделі, в якій суб'єкт «бере верх» над об'єктом (некласична). Наука за цих умов членується на різноманітні, нерідко малоузгоджені між собою дисципліни. Цей етап, що отримав назву *дисциплінарного*, розглядався вченими як тимчасовий і «компромісний». Свідченням цього було те, що тут ніколи не щезала довготривала і по-своєму героїчна епопея «возз'єднання», основні успіхи якої пов'язані були, насамперед, з «войовничими походами» фізикалізму. Але по ходу того, як його інтегративні можливості вичерпались, започатковується *новий синтез* суб'єкт-об'єктної парадигми, в якій суб'єкт і об'єкт постають такими, що вже впливають один на одного і взаємно потенціюють один одного. На цьому, третьому (*постдисциплінарному*) етапі розвиток знань ніби повертається до власних сакральних джерел, але вже на якісно новій основі (синтез). Відродження світорозуміння на новій основі компліментарності, взаємної доповнювальності раціональної та ірраціональної складових процесу пізнання світу постає як один із елементів діалектичної тріади, як *ціле*, де усе пов'язано з усім. Будується цей процес на «збагаченій» науковій парадигмі з

відповідною постнекласичною методологією наукового пошуку. Стрижневою ідеєю цього складного процесу стає концепція цілісності як важливий методологічний принцип синтезу знань, який започатковує перспективу формування «єдиної» науки. На постдисциплінарному етапі розвитку знань відоме протистояння «класичне – некласичне», «природничонаукове – гуманітарне» втрачає свою непримиренність і рухається у спільному напрямку до постнекласики.

Предметом дослідження сучасної науки стає широкий спектр систем, що утворюють складні «людиновимірні об'єкти» і утворення¹. Серед таких об'єктів сучасного наукового пізнання і технологічного освоєння виступають більшість біотехнологій, великі біогеоценози і біосфера, Інтернет та інші людиновимірні системи технологічного проектування, в яких конструюється не лише машина, і навіть не система «людина – машина», а ще складніший комплекс «людина – машина» плюс «екологічне середовище», де впроваджується дана технологія, плюс «соціокультурне середовище», що «приймає» цю технологію. На відміну від попередньої філософсько-наукової парадигми, тут акцент зміщується з вивчення самих об'єктів на структурні відношення, взаємозв'язки і безпосередні процеси саморуху тієї чи іншої цілісної структури. У новій ситуації взаємодії різних систем знань особливу роль розпочинають відігравати моральні регулятиви. Виникає необхідність експлікації зв'язків внутрішньонаукових цінностей з позанауковими цінностями загальносоціального звучання. В сучасних трансдисциплінарних дослідженнях така експлікація здійснюється за умови соціально-етичних експертиз проектів і програм. Внутрішня етика науки, що стимулює пошук і «прирощення» істинного знання, постійно співвідноситься з гуманістичними цінностями. До того ж, дослідження і технологічне освоєння складних, людиновимірних систем зближують методологічні стратегії природничих і соціально-гуманітарних наук.

Зрушення, що відбуваються в сучасній методології пізнання, настільки істотні, що їх дедалі частіше називають *сучасною науковою революцією*. Передусім, це пов'язано з розгортанням широкого фронту досліджень процесів самоорганізації і пошуків ефективних засобів їх осмислення. У світовій науці набирає інтенсивності процес відходу від усталених пояснювальних моделей і методів та розбудови нової наукової картини світу. Світ розглядається тепер як такий, що перебуває у постійному процесі самоорганізації – і загалом, і на кожному рівні його існування. Синергетично «збагачена» наука репрезентує світ як системно зорганізований, динамічний і

¹ Степин В.С. Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) // Вестник Бурятского университета. Серия 5. Философия. Вып. 9. – Улан-Удэ, 2004. – С. 50.

не заданий наперед у своїх змінах дією якихось універсальних законів, а константи розглядаються як найбільш чинні параметри тієї чи іншої системи.

Смисловим стрижнем нового світорозуміння, що стверджується в сучасній науці, стає *нелінійне мислення*. Воно, передусім, означає відмову мислити все існуюче згідно з логікою прямої, непорушуваної причинно-наслідкової послідовності, коли випадковість розглядається як щось побічне й неістотне, нестійкість системи і будь-яке відхилення від головної лінії розвитку – небажаними, а одиничне зусилля – неістотним для макросоціальних процесів. Натомість, наука виходить з того, що світ не є однорідним полем наскрізної дії універсальних законів. Це певна ієрархія цілісних системних утворень, що перебувають у постійній взаємодії з середовищем. Нестійкість систем відкриває перед ними спектр ймовірних змін, можливість змінюватись тим чи іншим шляхом. Відтак, мислити нелінійно означає бути готовим до появи нового цілого, досліджувати умови нестійкого стану вихідної системи, аналізувати альтернативні можливості появи стійких новоутворень, відшукувати засоби впливу на ту чи іншу систему відповідно до тенденцій її розвитку. З огляду на сучасну соціальну практику це означає, що перебіг подій у світі не запрограмований дією якихось усталених законів. Кожен із нас, за певних обставин, здатен впливати на нього і негативно, і позитивно. Можливості негативного впливу збільшуються, передусім, за рахунок зростання нашої технічної могутності, а позитивного – за рахунок зростання особистісної компоненти сучасної людини, роль якої постійно збільшується. Тим паче, сьогодні, коли формується людина як планетарний суб'єкт, де «зміщується акцент проголошення цінностей з однобічного затвердження персоналістських якостей, самостояння індивідуальності та їх прояву через трансперсональний статус особистості»¹. Звісно, йдеться не про обмеження самого принципу пріоритетності особистості та фундаментальності її статусу, а про розкриття трансперсональності в надрах індивідуальності.

Кардинальні зміни, які відбуваються в сучасній науці, тісно пов'язані з формуванням нових засад освіти. Холізм, що розгортається в контексті постнекласичної методології наукового пошуку, обумовлює поворот до особистісної та культурної моделі освіти. Панівна ще й сьогодні професійна модель, незважаючи на свою першорядність, особливо у часи економічних депресій, поступово здає свої позиції. Вона поступається культурній моделі, яка робить наголос на освіті як на процесі, де його суб'єкти мають можливість

¹ Кримський С. Смысл постистории // Философская думка. – 2006. – № 4. – С. 35.

найповніше реалізовувати себе, морально вдосконалюватись та розвивати відповідно до вимог часу необхідні здібності. Те, що освіта повинна лише відтворювати усю ту суму знань, що накопичило людство, залишається у минулому. Характерні для індустріалізації відносини на засадах принципів відображення зникають. На зміну їм приходять принципи «дифузії», тобто нееквівалентності, в основі яких лежить не ціна робочої сили, а ціна всіх умов особистого й суспільного життя. Головним в обміні постає не «кількість і якість робочої сили», а «рівень прожиткового мінімуму». А це означає, що сучасна освіта повинна готувати не просто фахівця, а людину, що житиме в умовах суспільної нееквівалентності, тобто «несправедливості» і «нерівності» обміну діяльностями.

Ця «нова людина» не є «креативною людиною» А. Маслоу, яку нерідко вважають моделлю постнекласичної людини, що вміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, є гнучкою, здатною працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання за умов невизначеності аж до повного хаосу і абсолютної неясності, здатною екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу. Цього було достатньо за умов некласичної науки і вже не вистачає за умов нової «збагаченої» парадигми науки. Сьогодні важливо не лише бути «інноваційно заплідненим», оперативно включатися в хаос безконтрольності (і тим самим розгойдувати її аж до критичної межі), а вміти мислити холістично і нести відповідальність за результат власної діяльності. А для цього, як слушно зауважує В. Кізіма, необхідна модернізована світоглядна орієнтація, запліднена постнекласичною методологією¹. Незважаючи на те, що нашою метою дійсно повинна стати людська самореалізація, але самореалізація не сама по собі (не будь-якою ціною), а як синергія. Саморозвиток людини має сенс лише за умови одночасного взаєморозвитку людини та оточуючого її середовища.

Використання постнекласичної методології стає необхідним, коли вплив людини на світ та світу на людину втрачає свою автономність, а між потоками об'єкт → суб'єкт та суб'єкт → об'єкт відбувається «замикання» і вони перестають бути незалежними. В цій ситуації дійсною реальністю є не людина, яка впливає на зовнішні об'єкти та системи, і не оточуюче її середовище, яке визначає буття, а єдність того й іншого. Тобто йдеться вже не про людиновимірну, а про *людиносвітну* цілісність, в якій людина постає у всій багатогранності існування і динаміці життя. Цілісна людина постійно відчуває рух різних можливостей і пов'язаних з ними плинних межових ситуацій, в яких скоцентована доля цілого. Вона здатна змінювати

¹ Кізіма В. Постнекласична методологія і постнекласична освіта // Наукові і освітянські методології і практики. – К., 2003. – С. 165–166.

парадигми, піддавати сумніву абсолютність і беззастережну істинність попередніх висновків і технологій, впевнено шукати нові. Людина нової світоглядної орієнтації здатна керувати подіями (цілим) шляхом впливу на їх критичні точки, постійно контролювати і змінювати співвідношення власного актуалізованого ресурсу (засвоєння нових знань, навичок, вмінь, уподобань, норм поведінки тощо) та потенційних можливостей, які існують в її свідомості у вигляді інтуїтивних інтенцій, латентних процесів, неортодоксальних уявлень, нетрадиційних ідей, перспективних міркувань і прогнозів у відповідності з контекстом подій. У той же час, це – «запитувальна» людина. Вона постійно запитує з позицій «себе – іншої» як істоти парсичної (носія нових можливостей) і шукає відповіді на них з позицій майбутнього «оптимального збереження тотальності» за умов здійснення назрілих змін її окремих елементів¹. Постнекласична людина відчуває проблеми, тенденції, протиріччя задовго до того, коли вони стали незворотніми, прораховуючи варіанти бажаних змін.

Реалізація проекту формування такої цілісної людини можлива за умови кардинальних змін на основі синергетичних методологічних підходів, що передбачають модернізацію змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників, як відкритість, самоорганізація, саморозвиток, креативність і нелінійність мислення, самокерування, самоврядування тощо. Зазначені чинники визначають вибір принципів (розуміння, відкритість, нелінійність, самоорганізація), що мають бути покладені в основу розробки технологій навчальної діяльності та забезпечити нестандартний підхід до навчання, повноту і високу якість предметних знань, актуалізацію міжпредметних зв'язків, професійне становлення і професійну адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні дисципліни із врахуванням їх міждисциплінарних зв'язків, що гарантує інтеграцію навчальних знань, синтез гуманітарного та природничого знання.

Все це, звісно, обумовлює не лише переосмислення світоглядних інтенцій освітньої стратегії, а й методологію освітянської діяльності, яка б передбачала реструктурування змісту навчального процесу, реорганізацію його основних засад, відповідної розробки нових учбових програм і методик навчання. Лише за цієї умови можливо подолати професійну замкненість і культурну обмеженість, вийти на шлях формування широко освіченої і гармонійної особистості. Сьогодні висувається вимога не просто транслювати інформацію, а навчити узагальненим, універсальним засобам ді-

¹ Кізіма В. Постнекласична методологія і постнекласична освіта // Наукові і освітянські методології і практики. – К., 2003. – С. 169.

яльності і масштабному мисленню. Необхідно докорінно змінювати принципи побудови навчальних предметів, щоб їх засвоєння було, одночасно, й формуванням здатності до творчого мислення. Освіта передбачає роботу людини, спрямовану на саму себе. Шлях у світ є, водночас, і шляхом до себе, відкриттям себе («вислуховування» власної природи, відтворення нових сил, здібностей, відчуттів, переживань). Цей творчий акт має завершуватись переструктуруванням наявного досвіду людини. Системна, універсальна освіта покликана розвивати у цілісності всі здібності людини відображення світу – емоційного, образного, чуттєвого, ритмічного і лише наприкінці – вербального і науково оформленого. Імперативом такої освіти є забезпечення свободи саморозвитку людини і суспільства за їх гармонії та історичного самозбереження.

Найважливішим фундаментом реконструкції змісту постнекласичного освітнього процесу загалом має стати перехід від школи знань до *школи розуміння*. В. Гете любив повторювати: «Чого я не розумію, тим я не володію». Розуміння, справді, є однією із найфундаментальніших потреб і, водночас, здатностей людини. Дехто із філософів вважає розуміння важливішою здатністю людини, аніж навіть здатність мислити. Власне, розуміння – це здатність мислити на рівні розуму, здатність не стільки сприймати і переробляти інформацію, скільки відшукувати смисл цієї інформації, пов'язувати її із смислом подій минулого, теперішнього і майбутнього, робити усе це надбанням індивідуального й колективного досвіду. Ми багато знаємо, зазначав А. Ейнштейн, але мало розуміємо. Основою розуміння є діалог учня і педагога, діалог теорії і практики, діалог мов і культур, нарешті – діалог допитливої людської думки із світом. Установка на діалог має стати усвідомленою стратегією педагогічного пошуку і повсякденної педагогічної діяльності. Але діалог – це не просто розмова, бесіда, тим паче не простий обмін монологами. Діалог передбачає взаємний обмін смислами, певну співпрацю на спільній ниві пошуку істини. Діалог не може закінчитися на тому, з чого він починається, – на констатації розбіжностей у розумінні чогось. Діалог означає певні зрушення на шляху виявлення нових для себе смислів і впізнання знайомого, відкриття чогось нового, що стає для нас істотним.

Однаке, за яких умов можливе розуміння як стрижневий момент навчального процесу і як його безпосередній результат? Виявляється, щоб дійсно сприйняти якусь думку, якесь знання, щоб по-справжньому їх зрозуміти, потрібно їх любити, тобто прийняти серцем, а не лише розумом. Як цього досягти? Найперше, шляхом подолання антиборотьбистського ставлення до світу і до самих себе. Зло не можна подолати боротьбою з ним. За слушним висловом

Сезара Франка, зло долається тим, що витісняється добром, як порожнеча витісняється повнотою. Отже найпродуктивніший спосіб боротися із злом – це творити добро.

Але людина (незважаючи на те, в якому просторово-часовому поясі вона живе) є не тільки діяльною, але й *стражденою істотою*. Це означає, що у теорію і практику сучасного виховного процесу слід свідомо закладати ідею реальної обмеженості її психофізичних і духовних ресурсів. Тобто слід брати до уваги принципову «непрозорість» людини, її здатність чинити опір невідповідним впливам тощо. Що, звісно, вимагає звільнення від традиційної думки просвітницької педагогіки, яка орієнтує педагога знати усе про своїх учнів. Дійсне покликання педагога – не знати дитину, а розуміти її. Діти переконані в тому, що щастя – це коли тебе розуміють. Але так само – чи можна бути щасливим, не розуміючи? Розуміння запліднює життя смыслом, робить людину впевненішою у собі, внутрішньо вільною. Але щоб здійснювалось розуміння, потрібно мати реальне право на *нерозуміння*. Тобто нерозуміння не повинно бути підставою для покарання (негативна оцінка). Щоб розвинути здатність до розуміння, потрібно, щоб думка стала розкріпаченою і дійсно запитувальною. Патерналістська педагогіка в цій ситуації змушена поступатися педагогіці *співробітництва*, конструктивність якої визначається процесом спільного пошуку істини. Гарантією співробітництва педагога і учня стає усвідомлення того, що викладачеві слід навчати як *не-знавцю*. Роль «оракула» в сучасному інформаційному суспільстві не є привабливою і конструктивною в педагогіці. Педагог повинен виступати не у ролі того, який усе знає і не має права на помилку. Навпаки, він шукає істину разом із учнями, як талановитий актор грає роль незнавця. Він разом із ними переживає «проколи» у пошуку істини і разом із ними радіє, коли пошук закінчується успіхом.

На цій основі потрібно подолати орієнтацію традиційних освітнянських процесів на поверхневу «енциклопедичність» змісту, перенавантаженість інформаційним і фактологічним матеріалом, не пов'язаним із запитом не лише тих, хто навчається, а й суспільства загалом. Необхідно переорієнтувати навчально-виховний процес з продукування лише зразків минулого досвіду людства на засвоєння механізмів перетворення дійсності, оволодіння засобами і методами самоосвіти, вмінням вчитися. Знання в умовах інформаційного суспільства, бажаємо цього ми чи ні, набуває характеру товару і соціального капіталу. Але найістотнішим в ньому є те, що знання як товар дедалі більше і більше стає інструментальним, технологічним, рецептурним, а від фахівця вимагається, насамперед, знання принципів не лише того, «як має робитися» щось, а й уміння корис-

туватися знанням. У цій непростій ситуації, яка загрожує зміцненню вузького прагматизму і нівелюванням демократичного соціокультурного контролю над «самостійним рухом» знань, єдиною протитрутою може бути формування філософсько-методологічної культури фахівця, у чому полягає одна із найважливіших функцій гуманітарних наук. За дієвої участі останніх постнекласична освіта має стати засобом забезпечення свободи саморозвитку людини і суспільства в контексті їх гармонії та історичного самозбереження. Лише вони можуть забезпечити нинішню необхідність експлікації зв'язків фундаментальних чисто наукових цінностей (пошук істини, ріст знання) з позанауковими цінностями загальносоціального характеру. Реальним результатом постнекласичної освіти має стати цілісне динамічне мислення, що ґрунтується на вмінні користуватися дискурсивно-логічними, інтуїтивними і ціліснодинамічними (сукупнологічними і образно-інтуїтивними) методами при вирішенні різноманітних життєвих, виробничих, соціальних, універсальних проблем.

1.3. СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ: ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНИМ НАУЦІ ТА ОСВІТІ

В сучасному суспільстві знань наука і освіта відіграють ключову роль. Саме ці сфери продукують ті високі технології, впровадження яких є основним чинником економічного зростання. Світовий досвід свідчить, що конкурентноспроможність країни перебуває у прямій залежності від конкурентноспроможності науки і освіти. Але в суспільстві знань образ науки і освіти зазнає суттєвих трансформацій. Вони тут стають базовим фундаментом суспільства, перетворюються на невід'ємну складову способу життя людини і мають переважно прагматичний характер. Радикально змінюються й механізми використання наукових і технічних знань. Американський філософ П. Дракер, один з авторів поняття «суспільства знань», ще в 1994 році попереджав про серйозні соціальні зрушення, пов'язані з цим суспільством. Суспільство знань, на його думку, суттєво змінить природу праці, вищої освіти і сам спосіб функціонування всього суспільства як складної взаємопов'язаної системи¹. В цьому суспільстві йдеться не просто про посилення ролі науки і освіти в його функціонуванні, а про кардинальні зміни в самому суспільстві, для якого нові наукові знання і технології стають вже не

¹ Drucker P. Age of Social Transformation // The Atlantik Monthly 274, November, 1994. – P. 56.

чимось факультативним, а його сутністю, тією атмосферою, в якій воно функціонує.

Сьогодні є всі підстави стверджувати про нову стадію розвитку не лише науки і технологій та про новий рівень їх взаємодії між собою, а й про взаємодію цього новоутворення («технонауки») з освітою і суспільством загалом. Об'єктивність сучасної науки лежить в її *ефективній технічній дієвості*. З одного боку, наука виступає генератором нових технологій, і тому користується всілякою підтримкою, а з іншого – продукування нових технологій обумовлює потребу в науці певного, «обмеженого типу». Тобто більшість потенцій науки, за такого її використання, залишаються нереалізованими. Від подібного типу науки вже не вимагається ні пояснення, ні розуміння речей і явищ – *достатньо того, що вона дозволяє ефективно їх змінювати*. Закономірно, що в суспільних очікуваннях, звернених до науки, за цих умов явно домінують запити на нові ефективні технології, а не на пізнання і пояснення світу. Суспільство, держава, можновладці, відповідальні за формування політики в галузі науки не лише в сучасних розвинених країнах, й в Україні, значною мірою схильні сприймати дослідницьку діяльність і саму науку майже винятково в образі машини, яка спроможна генерувати нові технології.

Сьогодні від наукових досліджень вимагають не просто технологічних рекомендацій, а того, щоб їхні результати могли задовольняти цілком конкретні запити суспільства і потреби людини. Зростаюча практична ефективність науки і технологій в тих галузях, які найближчі до повсякденних потреб та інтересів простої людини, таким чином, почала діяти як могутній стимул, що орієнтує і пришвидшує розвиток науки і технологій. Паралельно зі змінами пріоритетів науково-технічної політики подібна переорієнтація відбувається й у сфері бізнесу, який спрямовує свої інтереси на підтримку саме тих наукових досліджень, які можуть бути цікавими для масового споживача. Не випадково в центрі нинішнього, шостого науково-технологічного укладу стають такі ключові напрямки, як біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі, безвідходні, екологічно чисті технології на основі водневої енергетики, інтелектуальні продукти, що пов'язані з фармацевтичною промисловістю, медичним обладнанням, виробництвом генетично-модифікованих продуктів тощо. Надмірна техноринкова орієнтація сучасної цивілізації взагалі вибудовує певного роду *культ легкості* у всьому. Її «гуманізм» полягає у тому, що вона перетворює в ідола «всеохоплююче полегшення», намагаючись скрасити життя людини, зробити його легшим, безхмарнішим, комфортнішим і приємнішим. Людина тут орієнтується або на виживання, або на лег-

кість, а найчастіше й на те, й на інше одразу. Побудована на цьому, відверто кажучи, антиаскетичному ідеалі, сучасна цивілізація керується принципами мінімізації зусиль і максимальності «кайфу», тілесної насолоди і зручностей, які визначають основні напрямки науково-технічного розвитку та його комерціалізації.

Нові технології стають товаром, що зорієнтований на масовий попит. Без цієї масовості неможливо забезпечити ефективність роботи науково-дослідних лабораторій. Інтереси і потреби споживачів стають могутнім стимулом, який значною мірою визначає напрямки й темпи науково-інноваційно-технічного поступу. Науково-дослідна лабораторія і масовий індивідуальний споживач, іншими словами, виявляються включеними в єдиний техноринковий контур. Чи не найважливішою ланкою цього контуру є бізнес, який, орієнтуючись на масового споживача, інвестує привабливі наукові проекти і нові технології.

Ще одним важливим елементом технонаукового контуру виступає освіта, яка є його об'єднуючою ланкою, забезпечуючи науково-дослідний сектор і бізнес відповідними кадрами та орієнтуючи масового споживача в світі нових технологій, «підігріває» його інтереси. Саме цим пояснюється виникнення зацікавленості дослідженнями, які мають дати відповіді на вузькопрагматичні, а то й екзотичні очікування людства, пов'язані з проникненням в тонкі структури матерії, створенням композитних матеріалів і кераміки нового покоління, відтворенням та функціонуванням людського капіталу, клонуванням, необмеженою тривалістю життя молодого віку тощо. Звісно, усе це ставить нові вимоги перед освітою, особливо вищою, яка змушена ламати жорсткі структури університетів і створювати нові гетерогенні гнучкі структури організації наукових досліджень. У зв'язку з цим у високорозвинених країнах світу активно створюються вузькоспеціалізовані науково-дослідницькі лабораторії, науково-конструкторські колективи, дослідницькі університети, кластери та профільні наукові фонди.

Зрозуміло, ці процеси жодним чином не варто ідеалізувати. Сучасний світ, еволюціонуючи швидкими темпами у напрямку суспільства знань, не лише відкриває широкий спектр можливостей для людини і суспільства, але й спричиняє немало надзвичайно складних проблем, пов'язаних, насамперед, з аксіологічними аспектами і відповідальністю вченого. В процесі дослідження і його практичного освоєння зростає особлива роль етичного контексту та відповідних людиновимірних експертиз. Виникає необхідність експлікації внутрішньонаукових цінностей із позанауковими цінностями загальнолюдського звучання. Внутрішня етика науки, яка стимулює пошук і накопичення істинних знань, за таких умов має

постійно співвідноситись з гуманістичними цінностями на основі гармонії і зближення методологічних стратегій природничих, технічних і соціально-гуманітарних наук. У протилежному випадку, коли суспільство буде налаштоване лише на технонауковий результат і на формування «дисциплінованих учасників монотонних технологічних процесів», очікувати «прориву» в сфері інноваційних технологій просто безглуздо. До того ж, такий розвиток подій може призвести людину та суспільство до балансування на межі хаосу і катастрофи.

Не менш складним викликом суспільства знань є виклик, який постає перед освітою. Адже однією із найбільш гострих проблем сучасного етапу науково-технічного розвитку є глибокий розрив між стрімким прогресом «технонауки» і складністю та довготривалістю становлення нової системи освіти. Сьогодні, коли для створення повноцінного дослідницького університету, наукового центру або конструкторського бюро потрібно 15–20 років, різко підвищується значущість прогнозування і вибору пріоритетів при модернізації освіти. Не випадково центром уваги в цій ситуації стають університети, які мають потужні наукові школи й відповідні науково-дослідні лабораторії і центри. Від них суспільство знань вимагає нових імпульсів не лише в структурній перебудові, але й в посиленні технонаукової складової та суттєвих зрушень у «виробництві знань». Це, звісно, спричиняє визначення певного комплексу нових дисциплін, що вивчаються, їх послідовності і взаємозв'язку, а також модернізованих методів і форм навчального процесу з метою його інтенсифікації та підвищення ефективності. Однак, тут не усе так просто. Світовий досвід свідчить, що було б великою помилкою робити принципом побудови нової системи освіти швидкоплинну утилітарність. Динаміка технологічного прогресу є настільки стрімкою, що студенти, які розпочинають навчатися за найбільш передовими, але вузькоспеціалізованими напрямками, ризикують на момент закінчення вузу зустрітись із втратою потреби в них як фахівцях. Багато хто із відомих педагогів справедливо вважає, що, незважаючи на вимоги «технонаукового суспільства», орієнтуватися потрібно в навчанні не лише на «злобу дня». Вчити слід тому, що є основою, фундаментом і, насамперед, вмінню вчитися, вчитися усе життя. А забезпечити це можуть не вузькоспеціалізовані дисципліни, а фундаментальні й соціально-гуманітарні науки. Їх принципова незавершеність, безмежність процесу пізнання і, водночас, їх іманентна пізнавальність і «людиновимірність» не лише навчають

вчитися все життя, але й роблять це звичкою, другою натурою людини¹.

Можливість продукування високотехнологічної, наукомісткої продукції залежить не стільки від праці власне наукових інституцій, скільки від потреб суспільства в інноваціях, від його економічного, політичного, соціального потенціалу. А це означає, що, образно кажучи, людина суспільства знань не виробляється «на папері» і в деклараціях. Для цього мають бути об'єктивні умови розвитку, високоефективна освіта і виховання. Крім цього, важливо розуміти, що наука є важливою складовою культури будь-якого сучасного суспільства, але форми її функціонування і поєднання з освітою можуть бути різноманітними, адже виробляє їх певна традиція. Головним тут є не те, які саме інституції в межах конкретної традиції сформувались, а те, наскільки вони сприяють такому фактору розвитку суспільства, як інноваційна діяльність.

У зв'язку з цим, постає питання: якою має бути реакція української науки та освіти на вимоги сучасного суспільства знань? У цьому контексті хотів би, насамперед, звернути увагу на стартові можливості вітчизняної науки та освіти. Українська наука традиційно займала достатньо стабільні й далеко не останні позиції в світі. Ще не так давно, в 1992 році за показником кількості виконавців наукових і науково-технічних робіт у розрахунку на 1000 осіб населення (віком 15–70 років) Україна була першою серед європейських країн. Незважаючи на значні втрати останніх років, Україна й сьогодні входить до п'ятірки країн, які володіють найпередовішими аерокосмічними технологіями, зокрема, з 22 базових технологій ракетно-космічної галузі вона володіє сімнадцятьма. Обнайдійливі позиції займає українська наука в галузі біохімії, фізики, біомедицини, математики та ін.² Щодо освіти, то Україна, на перший погляд, має ще кращі показники. За даними ООН (Доповідь про розвиток людини 2010 «Реальне багатство народів: шлях до розвитку людини»), Україна за індексом освіти займає 18 місце (індекс: 0,795), залишивши позаду такі країни, як Іспанія, Великобританія, Франція, Польща, Італія, Португалія та ін. Середній загальносвітовий індекс освіти становить 0,436, тобто Україна перевищує його майже у два рази. Але цікаво, що, поряд із цим, за показниками валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, за паритетом купівельної спроможності в доларах США, Україна займає лише 90-е місце серед 169 країн світу з показником 6535 доларів (середньосвітовий показник 10631 долар) і залишається далеко позаду тих же Іспанії, Великобританії, Франції, Польщі...

¹ Карлов Н. В. Книга о Московском физтехе. – М. : Физматлит, 2008. – С. 34.

² Див.: «Україна – 2015». Національна стратегія розвитку. – К. : 2008. – С. 51.

Виникає закономірне питання: якщо справедливою є усталена думка, що освіта і наука в сучасному світі виступають одними із найважливіших факторів економічного розвитку, то чому це не спрацьовує в Україні? На поставлене питання, на мій погляд, може бути дві відповіді.

Перша відповідь: Попри численні декларації, наука в Україні упродовж двох останніх десятиліть, на жаль, не належала (як і не належить сьогодні) до сфери державних пріоритетів. Відбувається постійне скорочення фінансування наукових досліджень. Сьогодні сумарно Україна витрачає на дослідження в 500 разів менше коштів, аніж США, і в 30 разів менше, аніж Росія; з бюджету на науку у нас виділяється менше 0,4 % ВВП (при нормі розвинених країн – 2–3 %). До того ж, й ці кошти розподіляються і використовуються не ефективно, фінансуються не найважливіші наукові проекти, а «минулі заслуги» титулованих наукових шкіл. У катастрофічному стані перебуває застарілий парк лабораторного обладнання. Стрімко падає престиж наукової праці. Талановита молодь не йде в науку (або ж залишає її через неможливість забезпечити собі гідний рівень життя). Середній вік доктора наук – близько 63 років, а академіків понад 70 років. Число науковців в Україні за період незалежності скоротилося втричі (з 295010 в 1991 р. до 84969 в 2011 р.).¹ В суспільстві панує хронічне нерозуміння ролі науки для майбутнього країни.

Науковий потенціал України практично виключений з економічного процесу суспільства. Наукоємність промислового виробництва України не перевищує 0,3 %, що на порядок менше світового рівня, зменшується частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП, продовжує знижуватися інноваційна активність підприємств промисловості. Кількість підприємств, що впроваджували інновації, за підсумками 2008 року становила лише 13 %. Ще гіршою є ситуація сьогодні. Основним джерелом фінансування витрат на інновації залишаються власні кошти підприємств, частка яких у загальному фінансуванні постійно зменшується.

І чи не найважливішим є те, що в Україні до цього часу *домінує відтворення третього технологічного укладу* (чорна металургія, електроенергетика, залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія, універсальне машинобудування), розквіт якого у розвиненому світі пов'язаний з післявоєнними роками ХХ століття. У цілому, в Україні близько 95 % обсягів виробленої продукції належить до третього (60 %) і четвертого (35 %) укладів. Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці країни становить

¹ Соловьев В. О системе ценностей и ценности науки // «Зеркало недели», 8 сентября 2012. – С. 12.

4 % для п'ятого і 0,1 % – для шостого укладів. Зростання ВВП за рахунок введення новітніх технологій в країні оцінюється лише у 0,7 %, в той час як у розвинених країнах цей показник сягає 60 % і навіть 90 %. У зв'язку з цим, інвестиційні вкладення, що визначають напрями розвитку на майбутні десятиліття, передусім стратегію економічного розвитку, масово спрямовуються в застарілі технології третього укладу (75 %), тоді як у галузі шостого укладу надходить лише 0,5 % інвестицій. Іншими словами, «технонаука» України зорієнтована не на «випереджаючий», а на «наздоганяючий» розвиток.¹

Друга відповідь: Незважаючи на позиції лідера в освіті, достатньо об'ємне фінансування цієї сфери, Україна, насправді, має досить низьку ефективність освіти. Згідно Всесвітнього опитування Американського інституту громадської думки Дж. Геллапа задоволені якістю системи освіти лише 38 % українців (для порівняння: 42 % – в Російській Федерації, 52 % – в Білорусії, 59 % – в Німеччині, 70 % – в США, Франції, Великобританії, 71 % – в Канаді). На моє глибоке переконання, ефективність нашої освіти сьогодні залежить не від збільшення фінансування (до 8–10 % ВВП, хоча й це має значення), а, переважно, від надзвичайно низької продуктивності праці усіх учасників освітянського процесу. Судіть самі. В Україні в школах, ПТУ, вузах навчається понад 7,5 млн. осіб, їх обслуговує 1,6 млн. працівників освіти. За даними Ю. Вітренко у загальній структурі працюючих в Україні працівники освіти становлять 15,5 %, тоді як в Російській Федерації – 9,7 %, Німеччині – 5,9 %, Польщі – 7,4 %, Великобританії – 9,1 %, США – 9,1 %, Франції – 6,4 %, тобто майже вдвічі більше порівняно з іншими країнами.² Якщо враховувати, що в Україні чи не найкоротший термін навчання в школі (11 років) порівняно з іншими країнами (12–13 років), а, отже, приблизно на 30 % менший обсяг навантаження, як у цій ситуації пояснити, що в наших школах викладає вдвічі більше учителів, ніж в інших розвинених країнах?

Цікавим є й те, що державне фінансування освітянської сфери в Україні перебуває на рівні найбільш розвинених країн світу, а то й вищим. Так, державні витрати на освіту в Україні в 2000–2007 рр. становили 5,3 % ВВП, тоді як в Німеччині – 4,4, Японії – 3,4, Іспанії – 4,4, США – 5,5, Франції і Великобританії – 5,6%. Між іншим ці видатки в Україні постійно зростають і складають сьогодні більше 6% ВВП. Ще парадоксальнішим є те, що в Україні, як свідчать дослідження економістів, від рівня освіченості громадян абсолютно не залежить їх продуктивність праці ні в промисловості, ні в самій

¹ Див.: «Україна – 2015». Національна стратегія розвитку. – К. : 2008. – С. 52–55.

² Див.: Вітренко Ю. Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні // «Дзеркало тижня», 29 січня 2011. – С. 13.

освіті¹. Якби було по-іншому, ми не зустрічались із питаннями, які й нині залишаються без відповіді: якщо ми на належному сучасному рівні готуємо фахівців, то чому на кращих у світі чорноземях врожайність у рази нижча, ніж на бідних європейських землях; чому енергоемність нашого ВВП в декілька разів перевищує показники розвинених країн; чому рівень смертності від неінфекційних хвороб на сто тисяч населення майже у два рази перевищує відповідні показники європейських країн; чому, незважаючи на велику кількість інженерів різного профілю, економістів, менеджерів, на наших ринках практично не існує вітчизняних товарів; чому за такої великої кількості працівників освіти і невеликій, порівняно із іншими країнами їх завантаженості, показники алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії серед нашої молоді є чи не найвищими у світі?..

Українське суспільство занадто політизоване і бідне, аби зважати на ціннісне начало науки і освіти, яке може принести бажані для країни трансформації. Задекларований «європейський вектор» (у тому числі суспільний ідеал економіки знань) перетворюється часто-густо на соціально-політичний фантом, що спотворює саму ідею і фактично своєю парадоксальністю і протиріччями руйнує вітчизняну освітньо-наукову матрицю.

Як із подібним парадоксальним багажем української науки та освіти, ідеологічними штампами і фантазіями вписатися в сучасне суспільство знань, зробити вітчизняну економіку наукомісткою і конкурентноспроможною? Чи існує такий шанс? Хоча й невеликий, але він, переконаний, є. Як відомо, Україна в 2000 році, приєднавшись до Декларації тисячоліття ООН, в якій визначені глобальні Цілі розвитку тисячоліття до 2015 року, оголосила розвиток «якісної освіти протягом життя» та «ефективної науки» одним із головних завдань. Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки, яка розроблена Комітетом з економічних реформ при Президентові України, для виконання завдань щодо стимулювання економічного зростання і модернізації економіки країни, передбачається масштабне реформування науково-освітньої сфери.

Однак перші кроки у цьому напрямку свідчать, що між амбітними цілями і реальними справами існує глибока прірва. *По-перше*, Україна й надалі орієнтується на рекомендовану міжнародними економічними організаціями концепцію «наздоганяючого розвитку», яка дискредитувала себе і поставила немало країн третього світу на межу економічної катастрофи. Єдиною можливістю досягти національних цілей розвитку і рівноправної інтеграції у світову господарську систему для України є доктрина «випереджального роз-

¹ Вітренко Ю. Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні // «Дзеркало тижня», 29 січня 2011. – С. 13.

витку», яка, враховуючи ймовірні перспективи наближення до розвинених країн світу і приєднання до співдружності країн Європейського Союзу, може забезпечити у довгостроковій перспективі темпи росту ВВП у 2–3 рази вищі за аналогічні показники країн з розвинутою економікою. Серед найважливіших радикальних кроків у напрямку інтенсивного «випереджального розвитку» має стати *агресивна політика держави* для забезпечення умов технонаукового розвитку.

Зрозуміло, що економічне зростання випереджального типу, як свідчить досвід Китаю, не має виключати окремих елементів «наздоганяючого» розвитку. Зокрема, це стосується й так званої стратегії «копіювання» (освоєння випуску конкурентноспроможної продукції, що вже виробляється в розвинених країнах), *стратегії «лідерних технологій»* (створення нових видів продукції і технологій, формування попиту на них і вихід на нові ринки), *«проривної» технології* (створення принципово нових видів продукції, що випереджають сучасні зразки на одне-два покоління) тощо. Для того, щоб усе це реалізувати, Україні потрібна нова державна інноваційна стратегія, яка б зосередила увагу на становленні шостого науково-технологічного укладу і визначила такі його напрямки, завдяки яким країна може вийти в лідери. Враховуючи наші здобутки і напруження в технонауковій сфері, такими науковими пріоритетами могли б бути: а) *секторальний* (авіакосмічні дослідження, ядерні технології тощо) і б) *функціональний* (нанотехнології, інформаційні технології, електрозварювання, мікроелектронні технології, технології інтенсивного вирощування сільськогосподарських культур тощо).

Важливою проблемою в цьому зв'язку є відновлення мережі науково-дослідних установ в державному секторі, розвиток їх в корпоративних структурах, венчурному бізнесі, враховуючи обмеженість їх прибуткової діяльності і пріоритетів високої доходності довгострокових технологічних проектів та з метою гармонізації економічних інтересів і підтримки модернізаційних моделей широкими верствами населення. Значну роль у розвитку системи генерації знань потрібно надавати державним і недержавним інститутам. За сучасних умов держава має сприяти узгодженій роботі трьох важливих складових «суспільства знань»: науки – освіти – бізнесу. Така робота може бути організована шляхом створення кластерів, технопарків, спільних конкурсних комісій з пошуку і відбору пріоритетних напрямів науково-технологічного розвитку, спеціалізованих фондів із пайовою участю держави і бізнесу тощо. Роль лідера у вирішенні більшості із цих завдань має взяти на себе Національна академія наук України, яка спільно з провідними дослідницькими уні-

верситетами країни повинна визначати інноваційність наукових проектів, проводити експертизу основних «проривних» напрямів, на яких концентруватимуться матеріальні ресурси.

По-друге, необхідно провести змістовну реформу освіти та здійснити серйозну модернізацію економічних механізмів освітньої сфери, розрахувати кількість працівників освіти з обов'язковим наближенням до європейських показників навантаження, що дасть можливість збільшити заробітну плату педагогам удвічі¹. Потрібно також узгодити завдання та індикатори реформування освіти, визначені Комітетом з економічних реформ при Президентові України, із завданнями та індикаторами, які Україна зобов'язалася досягти в рамках «Цілей розвитку тисячоліття». Слід передбачити розробку таких завдань та індикаторів кожним регіоном з урахуванням прогнозованої демографічної ситуації. Надзвичайно важливим завданням має стати розробка єдиних державних стандартів освітніх послуг. Вони повинні включати перелік обов'язкових навчальних дисциплін із визначенням термінів навчання і в розрізі видів учбових занять, переліку мінімального обсягу науково-методичного, матеріально-технічного та інших видів забезпечення навчального процесу. Лише такий підхід дозволить визначити обґрунтовану мінімальну вартість кожного року навчання в школі, університеті і перейти від системи утримання навчальних закладів до фінансування *навчання учнів та студентів*. До речі, це дозволить вирішити проблему співвідношення безкоштовних і платних освітніх послуг. Наприклад, усе, що входить до складу державного стандарту, має оплачуватися державою, а усе, що виходить за його межі, – громадянами. Це зніме існуючі непорозуміння і соціальну напругу в суспільстві.

Надзвичайно великої уваги в суспільстві знань потребують вищі навчальні заклади, особливо, університети. Найголовнішою особливістю вузів в суспільстві знань є те, що їх освітянська діяльність має обов'язково здійснюватись одночасно з науковою та науково-технічною роботою, до того ж на основі новітніх наукових досягнень і розробок. Як свідчить практика розвинених країн, лєвова частка наукових досліджень тепер здійснюється великими колективами дослідників різних спеціальностей з використанням складного лабораторного обладнання. Звісно, що таку можливість мають лише університети з їх потужним науково-педагогічним персоналом різноманітних сфер знань. На жаль, більшість вітчизняних університетів, на відміну від зарубіжних, є малопотужними і мають досить бідну матеріально-технічну і лабораторну базу, а наукова

¹ Вітренко Ю. Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні? //»Дзеркало тижня», 29 січня 2011. – С. 13.

складова тут є похідною від педагогічної. В Україні сьогодні існує 350 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Серед них – 198 університетів із середньою кількістю 6,4 тис. студентів. Тому проблема укрупнення українських вузів, незалежно від відомчого підпорядкування, вимагає першочергового вирішення. На мій погляд, оптимальним шляхом було б створення на основі державних і комунальних вузів 24 потужних класичних регіональних університетів, 10–15 дослідницьких та декілька десятків профільних університетів з розширенням інтеграційних процесів наукових установ НАН України і галузевих академій.

Залучення викладацького складу університетів та студентів до наукових досліджень, а вчених науково-дослідних інститутів до навчального процесу, спільне використання матеріально-технічної бази і фінансових ресурсів дало б можливість значно підвищити ефективність досліджень і якість підготовки фахівців. Особливо важливо це для розширення фундаментальних досліджень. В США, наприклад, 60 % цих досліджень виконується саме в науково-дослідних центрах і лабораторіях університетів. Класичні університети в національній системі освіти мають займати особливе місце. Адже класична університетська освіта для будь-якої країни має *стратегічне* значення. Протягом усієї своєї історії університети доводили, що прагматичний, тимчасовий успіх неможливий без фундаментальних наукових досягнень, без універсально розвиненої особи, широкої гуманітарної підготовки, яку, на жаль, не забезпечує система, що впроваджується. Необхідно відновити гідність і титул університету, які були дискредитовані пострадянською мімікрією (галузевий, національний...) та закріпачені міністерськими приписами.

Не менш важливою в контексті підвищення якості вищої освіти є проблема автономії університетів. «Розвиток автономії вищих навчальних закладів і зближення з ринком праці гальмується надмірною централізацією управління освітою»¹. Це стосується навчально-методичної, виховної, організаційної й, особливо, фінансово-господарської роботи. Сьогодні університети здійснюють одночасно освітню, наукову, видавничу, культурно-виховну, спортивну, різноманітну виробничу діяльність шляхом залучення фінансових ресурсів із різних джерел. У більшості з них бюджетні кошти становлять менше 50 % загального бюджету. Враховуючи це, університети, насправді, не є бюджетними організаціями. Адже, згідно з Бюджетним кодексом України «бюджетною організацією є така організація, яка повністю утримується за рахунок державного або

¹ Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – С. 60.

місцевого бюджетів». На моє переконання, зміна статусу університетів з бюджетної організації (фінансування якої передбачає її утримання) на статус організації, яка отримує бюджетні кошти як плату за освітнянські послуги, дала б можливість значно підвищити ефективність використання фінансових ресурсів, самостійно визначати посадові оклади співробітникам, вирішувати проблеми розвитку матеріально-технічної бази і, взагалі, вести повноцінну економічну діяльність. В діяльність університетів, які традиційно завжди мали свої особливі завдання, не повинна втручатись будь-яка «чиновницька доцільність».

Потребує значного удосконалення й система державного замовлення на підготовку фахівців за державні кошти. Сьогодні держзамовлення фактично є конкретизацією використання бюджетних коштів, що виділяються міністерствам і відомствам на утримання вузів у розрізі напрямів і спеціальностей підготовки. Міністерства і відомства ці кошти розподіляють формально, керуючись не стільки інтересами держави, скільки бажанням зберегти діючі вищі навчальні заклади. Зламати цю практику можна лише одним шляхом: визначати замовниками на підготовку кадрів для тієї чи іншої галузі ті органи державного управління, які відповідають за реалізацію конкретної державної політики. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту повинно визначати потребу в педагогічних кадрах, Міністерство юстиції – в юристах, Мінагрополітики – у фахівцях агропромислового комплексу, Мінохорони здоров'я – в медичних працівниках і т. ін. Вони ж мають виступати єдиним державним замовником на підготовку відповідних фахівців. До того ж, розміщення державного замовлення має здійснюватись на конкурсних умовах серед університетів, що значно підвищило б відповідальність замовників та рівень ефективності і прозорості використання бюджетних коштів. А в цілому така система державного замовлення вирішила б існуючу проблему дисбалансу між потребами економіки і підготовкою фахівців вищими навчальними закладами.

Загалом, завданням державної науково-освітньої, науково-технічної та інноваційної політики в контексті суспільства знань має стати відтворення та розвиток науково-технічного потенціалу, випереджаючий розвиток науки і освіти, формування ефективної системи використання інтелектуальної власності, створення сучасної інноваційної інфраструктури, що стане фундаментом забезпечення випереджального розвитку країни в глобальній системі господарювання. Екстраполюючи думку спікера Конгресу США Ненсі Пелосі, висловлену на одному із засідань Конгресу в 2009 році, на нашу вітчизняну дійсність, скажу так: в Україні сьогодні мають бути чотири пріоритети – наука, освіта, наука і освіта. На жаль, поступ

України у цьому напрямі стримує, швидше, не дефіцит планів і теорій економічного, політичного чи культурного розвитку, схлестичність науки, застарілі технології і нестача коштів, а дефіцит людей з необхідними інтелектуальними і моральними якостями. Історичний запит на освічену, морально і культурно розвинену людину, спроможну взяти на себе відповідальність за нові напрямки суспільного розвитку поки що залишається без відповіді. Сказати, що у нас такої еліти немає, було б неправдою. Ми маємо достойних вчених, педагогів, менеджерів освіти і науки. До них варто було б прислуховуватися, із їх думкою потрібно було б рахуватися. Але не тоді, коли вони попадають у владні структури, а коли знаходяться у своєму власному природному середовищі.

Якщо якийсь народ сподівається, що можна залишатися неуком і бути вільним, то він чекає того, чого ніколи не було і ніколи не буде.

Т. Джефферсон

Єдине знання, яке нам сьогодні дійсно потрібне, це знання про те, як продовжити шлях.

Л. Вітгенштейн

Глава 2. ЗИГЗАГИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

- Образ української освіти: портрет без прикрас
- Чого, крім грошей, бракує нашій освіті
- Шляхи і механізми забезпечення конкурентоспроможної вітчизняної освіти

2.1. СУЧАСНА ОСВІТА УКРАЇНИ: БЕЗ РЕТУШІ ТА ФАНФАР

Головною проблемою сучасної української освіти є *вичерпаність* основної педагогічної парадигми, яка поспіхом доповнюється скороспілими й експериментально неперевіреними ідеями та окремими елементами європейських освітніх технологій. У зв'язку з цим, стан нашої освіти можна назвати *кризою різноманітності*, що пов'язана з відсутністю однозначного і зрозумілого способу включення освіти в сучасне суспільство, коли незрозумілою залишається сама місія і призначення педагога, оскільки не ясно, які продукти має створювати освіта. А спонтанна креативність ідей нашої педагогічної спільноти, яку я б назвав «негативною креативністю», сліпе копіювання західних стандартів, безсистемність й неадекватність дій освітянських управлінських структур усіх рівнів, спрямованих на модернізацію освіти, ведуть до руйнації власної «педагогічної матриці», роблять її заручницею західних проектів, вибудовуючи модель непродуктивної «схрещеної» освіти.

Ми маємо зрозуміти, що інтеграція вітчизняної культури у світовий простір, об'єктивно спричинена глобалізаційними процесами, передбачає не уніфікацію, а *гармонізацію* освітніх систем з метою розширення відповідності й сумісності інтересів усіх учасників освітнього процесу на основі збереження різноманітності та поваги до інших культурних традицій. А це означає, що європейська інтеграція в освіті має розглядатись як діалог, взаємне збагачення освітніх систем. Болонський процес не є тотожним модернізації української системи освіти. Він виступає лише механізмом взаєморозуміння й оптимізації відносин між країнами й освітніми системами, що модернізуються. Тому ані ізоляція від Болонського процесу, ані бездумне нав'язування зовнішніх стандартів українській освіті не можуть мати соціокультурної перспективи.

Не заперечуючи позитивних зрушень у галузі державної політики відносно освіти, важко не помітити тих серйозних втрат, яких вона зазнала внаслідок науково необгрунтованого реформування. Пов'язані вони, передусім, з хиткістю й недостатнім опрацюванням філософських основ освітніх стратегій, ігноруванням феномену «тектонічних зрушень» в сучасних науці й освіті, невмінням гармонізувати «своє» і «чуже» та ставкою на пишномовні доктрини і програми, позбавлені як справжніх оригінальних модернізаційних ідей, так і дієвих у наших умовах механізмів їх реалізації. Не випадково усе це призвело до руйнації старої системи і не сприяло підвищенню якості освіти ні в загальноосвітній, ні у вищій школі, не сти-

мулювало ні зацікавленості в навчанні школярів і студентів, ані зростання професійної кваліфікації педагогів. Наші реформаторські ініціативи виявились спрямованими не стільки на плюралізацію освітніх проектів, скільки на посилення однолінійності навчального процесу, масових форм загального знання, на підготовку користувачів, а не творців знання. Реформування освіти здійснювалося механістично у напрямі жорсткої стандартизації, що суперечить освітологічним концепціям модернізації, які передбачають становлення і розвиток освіченої людини, здатної до творчості, саморозвитку й самоорганізації.

Сьогодні займати роль лідера у світі може лише така система освіти, яка вчить дітей «як думати», а не «що думати», яка забезпечує їм рівні можливості, а не рівність, яка допомагає оволодіти найсучаснішими знаннями, а не примушує зубрити і відтворювати вчорашнє. Ця система має бути пронизана ідеєю освіти і самоосвіти протягом життя. Лише така система здатна не просто вгамувати «знаннєвий голод» готовою рибою, а озброїти учня (студента) вудкою. Але хто може переконливо сказати, що усе це можна вирішити красивими ідеями «розвиваючого навчання», «формування творчого мислення», «технології повного засвоєння», «управління якістю освіти» або «модульно-рейтингового оцінювання»? Для усього перерахованого й неперерахованого характерне унікальне поєднання бездоганного теоретичного обґрунтування з рано чи пізно виявленою практичною безплідністю в масовому педагогічному процесі. На цій основі можна отримати одне: імітовану, удавану освіченість, що лежить як за межами власної традиційної освітянської системи, так і за межами Болонського процесу, й мало пов'язану з проблемою якості освіти. Й не лише тому, що кожна з цих ідей мала б пройти відкриту професійну експертизу й експериментальне підтвердження, а тому, що в основі усіх цих «інновацій» лежить безсистемність і концептуальна неузгодженість. Освіта – це складна синергетична система, де вища школа – верхня частина айсбергу, сутність якої визначається його набагато потужнішою підводною частиною: від дошкільної освіти до середньої школи. До того ж, освіта тісно пов'язана із серйозними трансформаціями в сучасній науці. Вона вимагає системних ідей і системних дій. Частковий, дрібний, косметичний «ремонт» вітчизняної системи освіти міг призвести лише до того, що ми сьогодні маємо: коли більшість «приватних» педагогічних інновацій та державних програм («Школа майбутнього», «Вчитель», «Обдаровані діти», «Інформатизація освіти», «Наука і університет» тощо) або не дали очікуваного результату, або так і залишаються нереалізованими.

Незважаючи на те, що 57–60 % наших випускників шкіл непогано орієнтуються в навчальному матеріалі, лише 24 % із них вміє застосовувати (переносити) засвоєні знання з предмета на нестандартні (непередбачувані програмою) ситуації. Знання більшості учнів носять фрагментарний характер. Третина учнів не вміє співставляти, аналізувати, шукати, екстраполювати знання із однієї сфери в іншу. Майже 60 % учнів мають серйозні проблеми у навчанні (для порівняння: у 80-х рр. минулого століття їх було трохи більше 10 %). Педагогіка із розвиваючої перетворюється на корекційну (Л. Бадалян, С. Лебедевський). Шкільні підручники зорієнтовані на просте відтворення матеріалу, переобтяжені надмірною й невинновданою складністю подачі матеріалу, не враховують міждисциплінарні зв'язки, не спонукають міркувати над інформацією, зіставляти різні погляди на проблему¹. Забезпеченість загальноосвітніх навчальних закладів сучасними засобами навчання становить 28,4 % від загальної потреби, а укомплектованість лабораторним обладнанням предметних кабінетів фізики, біології, хімії – лише 10–15 %, що не може не впливати на якість проведення лабораторно-практичних робіт з дисциплін природничого циклу, де використання обладнання займає понад 50 % навчального часу². Незважаючи на певний прорив, здійснений в інформатизації, механічне забезпечення шкіл комп'ютерною технікою привело до її неефективного використання, обумовленого відсутністю ліцензійного базового та навчального програмного забезпечення. Закладами освіти в багатьох випадках використовуються програмні продукти закордонного виробництва, які не відповідають чинним в Україні навчальним програмам і підручникам.

Сучасна шкільна освіта в Україні перевантажена інформацією, не забезпечуючи чіткого її сприйняття та засвоєння. Вона, на жаль, не навчає школярів приймати самостійні рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, нелінійно мислити, вирішувати конфлікти, орієнтуватися на ринку праці тощо. Зміст освіти не відповідає потребам суспільства та ринку праці, не спрямований на набуття необхідних життєвих компетентностей. Ті ж зміни, які відбуваються в галузі освіти, лише поглиблюють переобтяження навчальних програм та підручників фактичним матеріалом, не «знімають», а розширюють дублювання, що робить навчальний процес нецікавим. 80 % навчального часу учень перебуває в режимі «вислуховування» і «повчання». Вибудовані «зверху» програми і навчальні плани виявилися недосяжними для більшості тих, хто навча-

¹ Див.: Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Під заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 103–104; 109.

² Див.: Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. – К. : Педагогічна преса. 2007. – С. 65–66.

ється, а тому вся їхня енергія і ентузіазм йде в «чорні дірки», в пісок і зникає безслідно. Навіть батьки і вчителі, як зазначає Міністр освіти і науки, молоді та спорту Д. Табачник, при оцінюванні нинішніх навчальних планів та програм одностайні у своїх судженнях: навчальні програми перевантажені інформацією, а співвідношення годин та обсягу дисциплін, що вивчаються, не збалансовано. Переважна більшість опитаних батьків (більше 75 %) вважає, що їхні діти не можуть опанувати навчальний матеріал самотужки. Характеристика самими учнями шкільного середовища також свідчить про наявність гострих проблем у сучасній школі. Більш як третина учнів не задоволена школою, 30 % відчують складність навчання, до 50 % – втому від занять¹. За останні п'ять років зріс рівень тривожності школярів; відтак кожен третій п'ятикласник і кожен другий старшокласник страждає неврозом².

Освіта, належно не впливаючи на учнів, втрачає свій авторитет і престиж. Відбуваються дивні речі: якщо 86 % дошкільнят чекають не дочекаються, коли переступлять поріг школи, то в п'ятому-шостому класі майже суцільно не хочуть ходити до школи; якщо першокласники обожають своїх вчителів, то у випускних класах їх зневажають; якщо 30 % першокласників приходять до школи практично здоровими, то на час закінчення школи їх залишається 5,5 %. Лише один із десяти випускників школи вважається відносно здоровим³. Соціально-психологічні дослідження свідчать, що 27 % дітей віком 10-17 років іноді втрачають бажання жити, 18 % вважають, що нікому немає до них справи, 25,5 % – не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини, а 52 % – не стримуються у конфліктній ситуації⁴.

Не більш привабливим є й "портрет" вищої школи, яка залишається в "міцних обіймах" Міністерства освіти і науки, молоді та спорту та інших управлінських структур, має катастрофічну нестачу можливостей для створення умов розвитку науки, де відсутня практика застосування об'єктивних світових критеріїв оцінки кінцевого продукту як у навчанні, так і в дослідницькій роботі, й де не існує прозорих заохочувальних програм зростання перспективної студентської молоді. Тут й досі продовжують домінувати формальні вимоги до рівня знань, а навчання здійснюється без належного вра-

¹ Див.: Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. С. В. Краснякова. – К. : Парламентське видавництво, 2010. – С. 8.

² Ліцейська і гімназійна освіта. – 1998. – № 2. – С. 71.

³ Див.: Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Під заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 121–122; Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. – К. : Педагогічна преса. 2007. – С. 112; Николаенко С. Украинскому образованию нужен новый курс // «Зеркало недели», 25 декабря 2010. – С. 13.

⁴ Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. – К. : Педагогічна преса. 2007. – С. 112–113.

хування різноманітних соціально-культурних і духовних запитів молоді. Рівень знань і рівень мотивації (не без допомоги популістської системи пілг та недосконалої системи зовнішнього незалежного оцінювання знань) падає, а університети, ставши аналогом Червоного Хреста, ще більше знижують рівень і статус вищої освіти в державі. Вища освіта перетворюється на інструмент реалізації, насамперед, *соціальних*, а не *спеціально-професійних* запитів. Виникає дисбаланс між потребами економіки і хаотичною й структурно не продуманою системою підготовки фахівців. В результаті наша молодь виявляється не готовою до життя, втрачає перспективи кар'єрного зростання. Понад 47 % молодих людей обирають професію за порадою інших, обдумано і впевнено роблять свій професійний вибір і цілком налаштовані на професіоналізм у майбутньому лише 25 %. Майже половина абітурієнтів та студентів важливим вважає факт отримання диплома про вищу освіту й лише 30 %, отримавши вищу освіту, працюють за фахом, що є нічим іншим, як, за висловом П. Бурдьє, повною «деформацією освітнього поля»¹.

У той час, коли більшість країн світу модернізує свої шкільні, професійні та вищі освітні системи у бік збалансованості, відповідності потребам ринку праці й суспільства, ми продовжуємо здійснювати професійну дезорієнтацію шкільної молоді та перевиробництво кадрів. Близько половини державного замовлення формується хибно і помилково, чим пускаються мільярди гривень на вітер. Наведу лише декілька цифр. Так, у 2007–2008 роках на одну вакансію в Україні претендували 30 безробітних дипломованих професіоналів з енергетичного менеджменту, 48 філософів, 64 фахівці з організації та ведення фермерського господарства, 143 торговці, 30 фахівців з готельного обслуговування, 30 техніків-екологів тощо. Ще більш вражаючими є регіональні диспропорції. Так, 16 % українських безробітних математиків і 58 % філософів продукуються на Львівщині, 30 % безробітних художників-модельєрів – у Луганській області, 12 % філологів та 11 % екологів – у Донецькій області і т. ін.²

Тому стверджувати, що сьогодні потрібно будь-що зберігати стару, традиційну освіту, як і розмірковувати про «успішність» наших реформ було б нечесно. Настала нова доба – доба інноваційного суспільства, яка вимагає радикальної системної перебудови освіти та її функцій, а головне – якісно нових результатів. Освіта формує

¹ Див.: Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. Є. В. Краснякова. – К. : Парламентське видавництво, 2010. – С. 105–106; Джура О. М. Культурне поле професійної самовизначеності // Універсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Лях. – К., – 2003. Вип. 36. – С. 211.

² Див.: Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» . – С. 39.

образ країни, а її реформування спричиняє суттєві зміни у способі життя великої кількості людей. Відтак, варто добре продумати, що саме ми хочемо отримати в результаті здійснюваної реформи. На жаль, цього розуміння немає ні на державному рівні, ні на рівні педагогічного загалу. 57,7 % педагогів не можуть зрозуміти, що відбувається з нашою освітою, але знають, що потрібно було б зробити. 43,8 % переконані, що треба значно посилити вимоги до навчання і дисципліни, 22,9 % – вдосконалити систему підвищення кваліфікації вчителів¹. Тобто, йдеться про проблему якості освіти. Професор І. Оніщенко, наголошуючи на насиченості процесу навчання, високій вимогливості педагогів, складності й обов'язковості предметів, що було характерним для радянських часів і сформувало потужну систему освіти з орієнтацією на універсалізм (недарма президент США Кеннеді свого часу нарікав, що Америка програла космос Радянському Союзу за шкільною партою), цілком слушно зазначає, що ми сьогодні припускаємось системної помилки: наше реформування більшою мірою стосується форми, а не змісту освіти².

Сучасна українська освіта має дати відповідь, принаймні, на чотири найважливіші виклики часу. *По-перше*, здійснити радикальний перехід до *особистісно-орієнтованого навчання*, яке б заохочувало «запитувальність», орієнтувало на те, як думати, а не що думати, результатом якого стали б «школа розуміння» і висока культура інноваційного мислення. Це, звісно, вимагає нової освітянської стратегії, яка передбачає модернізацію змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників, як *відкритість, самоорганізація, саморозвиток, самокерування, нелінійність й креативність мислення*. Зазначені чинники мають визначити вибір *принципів* (розуміння, нелінійність, інноваційність, самоорганізація), що повинні бути покладені в основу розробки технологій навчальної діяльності та забезпечувати нестандартні підходи до навчання та оцінювання; повноту і високу якість предметних знань; професійне становлення і професійну адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні дисципліни з урахуванням їх міждисциплінарних зв'язків. І розпочинати цей перехід варто було б, не в останню чергу, з боротьби із *списуванням та системою «інтернетівського клонування»* дипломних, магістерських і курсових робіт, яка нами ведеться жартома і яка серйозно не обговорюється, хоча насправді є загальнонаціональною проблемою.

¹ Див.: Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. Є. В. Краснякова. – К. : Парламентське видавництво, 2010. – С. 73.

² Див.: Там само. – С. 74.

По-друге, подолати «освітній песимізм», здійснивши необхідні реформи в соціальній політиці та в освіті, вибудувавши, а точніше – відродивши *систему соціальних ліфтів*, тобто механізмів, які б дозволяли піднімати соціально-економічний статус і обумовлювали кар'єрне зростання залежно не від походження та багатства батьків, а від здібностей молодих людей. В протилежному випадку суспільству загрожує тотальна апатія (ми вже близькі до цього: Україна за показником залежності статку і «просування» дітей від соціально-економічного стану їх батьків посідає перше місце у світі), яка призведе до руйнації державності¹.

Поряд з цим, слід здійснити критичне переосмислення традиційної парадигми педагогіки, яка констатує, що «виховання – це одна із функцій навчання». Враховуючи загострення протиріччя між *лінійною* системою навчального процесу (зорієнтованого на кінцеві знання) й *нелінійним* характером виховання (яке передбачає відкритість людини до світу), необхідно здійснити перехід до нової концепції – *синергії навчання і виховання*, що розглядає ці взаємопов'язані процеси як відносно самостійні, а отже, вимагає нетрадиційних форм і методів інтеграції навчального й виховного процесів за умов інформаційного суспільства. *Саме тут* потрібні загальнодержавні підходи до формування морально-етичних цінностей суспільства, молоді, розробка державної програми виховання, які об'єднали б зусилля сім'ї, суспільства та держави. Утопічним епізодом «християнської етики» цю проблему не вирішити.

По-третє, впровадити ефективне *процесоорієнтоване* управління освітою, яке передбачало б *керівництво не людьми, а процесами*. За умов нинішньої жорстко централізованої системи освіти принцип загальності панує над педагогічною громадськістю та освітянськими інституціями, сковує їх ініціативу, а політики, які визначають характер реформування, бояться децентралізації – основного шляху її урізноманітнення. За нових умов Міністерство освіти і науки, молоді та спорту має стати таким, яким воно має бути, – *урядовим інститутом* (а не завідуючим великим господарством і державним методичним центром), що визначає політику країни в освітянській діяльності суспільства. Здійснюючи безперервний моніторинг ситуації на ринку праці і в сфері освітянських послуг, Міністерство має впливати на ці процеси, зосереджуючи бюджетні ресурси на стратегічно важливі освітянські проекти й програми; утримувати баланс між потребами економіки і підготовкою фахівців; підтримувати обдаровану молодь і надавати адресну допомогу в доступі до освіти малозабезпеченим прошаркам населення тощо. Освітня

¹ Барашев Р. Станет ли банкиром сын шахтера // «2000», 14 мая, 2010. – С. 3.

політика повинна стати *полісуб'єктивною* і передбачати відкритість освіти як суспільно-державної системи, сприяти переходу від патерналістської моделі до моделі взаємної відповідальності у сфері освіти. Лише за цієї умови з'явиться реальна можливість досягти саморегуляції освітньої системи (не на основі «національних додатків» перстом позначених навчальних закладів, а за результатами здорової конкуренції), лише тоді виникне можливість оволодіти сучасними методами навігації в освітній реальності, що постійно ускладнюється.

У зв'язку з цим, ми маємо подолати так званий «ком'юніті-розрив», той соціально-психологічний бар'єр, який пов'язаний з жорсткою демаркацією державного і громадського управління освітою, чого, між іншим, вимагає вітчизняна законодавча основа розвитку системи органів самоврядування в освіті (ст. 16 Закону України «Про освіту»), де йдеться про перехід від державної до державно-громадської і громадсько-державної форм управління освітою. Це означає, що справа освіти і виховання молодого покоління має стати турботою всього суспільства.

Й нарешті, *по-четверте* (це, радше, не виклик часу, а мудрість, якою маємо керуватися у всіх наших реформах!). Ми маємо спиратися на нашу багату педагогічну спадщину й досить якісну, в недалекому минулому, систему освіти, яку, як зазначалося вище, міжнародні експерти Світового банку на зорі нашої незалежності визначили «досить привабливою, порівняно з рештою країн Європи». Адаптуючи нашу освіту до нових умов постісторії й до рівня кращих світових стандартів, ми повинні відмовитись від сліпого наслідування й копіювання, дбайливо розвивати власну освітянську традицію, зберігати й обстоювати «педагогічний алгоритм» української освіти, не лише запозичувати нове, а й вводити наші надбання у європейський і світовий освітній простір.

Але найважливішим, на мою думку, є те, що за нинішньої системи освіти, *яка балансує між класичною і некласичною моделями*, вирішити жодну із цих та інших проблем неможливо. Як уже зазначалося, пріоритетом класичної (професійної) моделі є те, чому вчимо, а некласичної (ліберальної) – *кого* навчаємо. У першому випадку провідну роль відіграє об'єкт вивчення, у другому – суб'єкт навчання. Класична модель вимагає засвоєння і збереження отриманих знань, має переважно репродуктивний характер і спирається на авторитарну педагогіку. Їй притаманний бюрократичний стиль управління. Навчання тут відбувається як процес накопичення інформації, форма занять бере верх над змістом. Безперечно, ця модель стимулює вироблення послідовності, логічності мислення, забезпечує повноту отримуваних знань, плекає професіоналізм лю-

дини. Але за всіх позитивів вона звужує масштаб мислення людини, робить його *лінійним*, формує людину-функціонера, що діє в схематичному полі наявних знань і уявлень про світ. З цією моделлю пов'язані як *успіхи вітчизняної освіти в недалекому минулому, так і її нинішні проблеми*. В результаті, образно кажучи, ми можемо зустріти тисячі фахівців, які готові взятися за будівництво єгипетських пірамід, і жодного, хто міг би розібратися, а чи потрібно їх будувати. Винятково професійний, надмірно інтелектуалізований підхід до освіти призводить до нівелювання особистості, вихолощує з навчання «запал дитинства і фантазії». Тому поряд з класичною моделлю, яка ще й досі є характерною для сучасної української освіти, дедалі більше практикується вихід на особистісне навчання, в центр якого ставиться індивідуальний підхід до учнів, творче ставлення до матеріалу, його відбору і методів донесення до учнів тощо. Навчання тут спрямовується не від минулого до сучасного, а від бажаного до необхідності перетворення сучасного, а пізнання і мислення виступають як занурення в таємничий світ ірраціональності свідомості й світопереживань. Така орієнтація справді сприяє розвитку творчого хисту, фантазії, виробленню оригінальних і сміливих рішень. Освіта зосереджується на пошуку нестандартних розв'язків, набуває характеру гри, у яку втягнуті як викладач, так і учні (студенти). Цю модель освіти називають некласичною або ліберальною. Продуктом її стає фахівець, який уміє швидко адаптуватись до будь-яких змін, гнучкий, здатний працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання в умовах невизначеності.

Однак, ліберальна («людиноцентрична») модель, яка пов'язана з невимовною «масовізацією» освіти, як виявилось, продукує людину, яка характеризується небезпечною самовпевненістю і неконтрольованим активізмом, що часто ґрунтується не лише на реальності, а й на ілюзіях та утопізмі. Вона має яскраво виражені риси суб'єктивізму не лише щодо особистісного процесу пізнання, а й у сенсі зниження професіоналізму, продукує поверхневність і безвідповідальність, знижує вимогливість до себе, знецінюючи загальнозначущі істини та імперативи. Останні підмінюються цинізмом і вседозволеністю у досягненні своїх індивідуальних цілей. Знання прагматизуються, зосереджуються на забезпеченні успіху на найближчу конкретну потребу дня. Це, у свою чергу, не сприяє дисципліні навчання і мислення як педагога, так і учня, розпорошує і нівелює їхні уявлення про світ і самих себе, відходить від універсальності і систематизованості знань, надає їм утилітарного та фрагментарного характеру. Молода людина тут не лише світ сприймає як незавершений, невизначений, хаотичний і частковий, а й самого се-

бе як такого, що не досягає власної цілісності і не має іншого сенсу життя, окрім руху в плині часу. «В голові у неї, – зазначає П. Таланчук, – виникає «каша», фундаментальних знань – нуль, але при цьому вона уявляє себе академіком, якому не потрібно поглиблювати свої знання, оскільки вона уміє з апломбом розмірковувати на будь-яку тему. У підсумку отримуємо «салонного ідіота»¹. Звідси й сучасна модель людини – малознаючої й самовпевненої, яка у гонитві за матеріальними благами стала одновимірною істотою, для якої життя фактично втрачає істинні смисли. Наділивши людину таким типом «професійності» та прищепивши смак до такого способу життя, неklasична модель освіти позбавляє її мудрості тримати під жорстким контролем власні бажання і можливості. Імператив (усе можливе повинно бути здійснене) продукує прагнення до безмежного володарювання будь-якою ціною. Внаслідок цього людина значною мірою почала втрачати здатність бачити себе очима іншого, що згубно позначається на можливостях комунікації як між окремими людьми, так і між цілими народами. Проблема полягає у тому, що в усіх питаннях, як зазначає Ортега-і-Гассет, не знайомий з конкретною справою, але з авторитетом і амбіціями, такий продукт неklasичної освіти, «лишаючись людиною маси, хоче посісти місце еліти»². А це не лише знижує загальну планку освіти, а й деформує її фундамент.

За нинішніх умов стає дедалі очевиднішим, що балансування освіти між класичною і неklasичною моделями вичерпало себе. Як у класичній, так і у неklasичній практиці поза увагою залишаються *ціннісні аспекти навчання*, оскільки педагог і учень з самого початку перебувають тут у межах цілепокладання щодо провідної ролі або об'єкта, або суб'єкта. З навчального процесу усувається динаміка ціннісних орієнтацій, пов'язана з постійною зміною суб'єкт-об'єктних відносин. Звісно, йдеться не про заперечення класичної і неklasичної моделей освіти. Ситуація вимагає іншого – *подолання односторонності класичного фундаменталізму і неklasичної фрагментарності в освіті*. Сьогодні, коли вплив людини на світ та освіти на людину втрачає свою автономність, між цими потоками відбувається «замикання» і вони перестають бути незалежними. В цьому відношенні дійсною реальністю є не людина, яка впливає на зовнішні об'єкти та системи, і не оточуюче її середовище, яке визначає буття, а *єдність першого й другого*. Як вже акцентувалося, тут йдеться вже не про людиновимірну, а про людиноsvітну цілісність, в якій людина постає у всій багатогранності існування і динаміці життя. Цілісна

¹ Таланчук П. Образование должно служить средством развития человека // «Зеркало недели», 20 декабря 2003. – С. 16.

² Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас // Вибр. тв. – К., 1994. – С. 84.

людина постійно відчуває рух різних можливостей і пов'язаних з ними плинних межових ситуацій, в яких сконцентрована доля цілого. Вона здатна змінювати усталені концепти, піддавати сумніву абсолютність і беззастережну істинність попередніх висновків і технологій, впевнено шукати нові.

Людина такої нової світоглядної орієнтації і життєвого самоздійснення здатна керувати подіями шляхом впливу на їх критичні точки, постійно контролювати і змінювати співвідношення власного актуалізованого ресурсу (засвоєння нових знань, навичок, умінь, уподобань, норм поведінки тощо) та потенційних можливостей, які існують в її свідомості у вигляді інтуїтивних інтенцій, латентних процесів, неортодоксальних уявлень, нетрадиційних ідей, перспективних міркувань і прогнозів у відповідності з контекстом подій. Цій людині властива висока інноваційність мислення. У той же час, це повсякчас «запитувальна людина». Вона постійно запитує з позицій «себе-іншої», як істоти парсичної (носія нових можливостей), і шукає відповіді на них з позицій майбутнього «оптимального збереження тотальності» за умов здійснення назрілих змін її окремих елементів¹.

Постнекласична людина вміє передбачати проблеми, тенденції, протиріччя задовго до того, доки вони не стали незворотніми, прораховуючи варіанти змін. Вона не лише холістично мислить, проникнута процесами інноваційності, здатна приймати блискавичні рішення за умов безконтрольності, а й усвідомлювати наслідки власної діяльності та нести відповідальність за їх результати.

Виховання такої людини вимагає нової освітянської стратегії, побудованої на постнекласичній моделі, яка передбачає кардинальну модернізацію змісту, методів і форм освітнього процесу з урахуванням таких чинників, як самоорганізація, саморозвиток, нелінійність й інноваційність мислення. Постнекласична модель освіти ставить проблему не лише спеціалізації різних галузей знань (і, відповідно, диференціації освіти), а й, паралельно, їх синтезу в пізнавально-духовний простір. Головним критерієм доцільності чи недоцільності будь-яких новацій тут має стати імператив збереження й розвиток індивідуального і родового життя людини, яка несе відповідальність за власну діяльність. У зв'язку з цим, пильної уваги потребують філософські й гуманітарні дисципліни, які спроможні подолати існуючі тенденції не виправдано вузької спеціалізації знань. Постнекласична модель освіти передбачає також нові методологічні підходи в освітянській діяльності (переструктування змісту навчального процесу, переосмислення його стрижневих складо-

¹ Кізіма В. Постнекласична методологія і постнекласична освіта // Наукові і освітянські методології і практики. – К., 2003. – С. 169.

вих, нових програм і методик, використання інтерактивних засобів і рефлексивних механізмів), які б забезпечували єдність учня (студента) з навчальними ситуаціями і життєвим контекстом, оперативно реагували на його поведінку і рішення. Лише за таких умов можна подолати професійну замкненість і культурну обмеженість, вийти на шлях формування широко освіченої й гармонійної особистості.

Сьогодні висувається вимога не просто транслявати інформацію, а навчити узагальненим, універсальним засобам діяльності і масштабному мисленню. Необхідно докорінно змінити принципи побудови навчальних предметів, щоб їх засвоєння було, одночасно, й формуванням здатності до творчого, інноваційного мислення. Освіта має передбачати роботу людини, спрямовану на саму себе. Шлях у світ є, водночас, і шляхом до себе, відкриття себе («вислуховування» власної природи, відтворення нових сил, здібностей, відчуттів, переживань). Цей творчий акт має завершуватись переформуванням наявного досвіду людини та зосереджуватись на освіті як вихованні. Іншими словами, йдеться про трансформацію основної ідеї освіти, яка має зосереджуватись не лише на знаннях і вміннях, а й на формуванні характеру людини, її життєвої позиції. Те, що в японській педагогіці називають «кокоро», зміст якого поєднує повагу до людини, симпатію і великодушність до близьких, пошук істини, здатність відчувати прекрасне й досконале, берегти природу, володіти самоконтролем, вносити вклад в розвиток суспільства тощо. Системна, постнекласична освіта покликана розвивати у цілісності всі здібності сприйняття людиною світу – емоційного, образного, чуттєвого, ритмічного і лише наприкінці – вербального й науково оформленого. А пронизані вони мають бути системним вихованням любові до праці та простим життєвим імперативом: до минулого вдячність, до сьогочасного – дія, до майбутнього – відповідальність.

Нова постнекласична модель освіти, іншими словами, має стати засобом забезпечення свободи саморозвитку людини і суспільства на основі їх гармонії та історичного самозбереження. Незважаючи на те, що її домінуючою функцією має бути функція професіоналізації, основними орієнтирами нової освіти виступає, з одного боку, моральність і гуманізм як взаємодоповнювальний розвиток людини і суспільства, а з іншого – постійна рефлексія і відчуття власної відповідальності за свої дії. Вирішення цього завдання є однією із найскладніших проблем всього педагогічного загалу і найважливішим вектором державної політики. Усвідомлення цього вже відбувається на Заході, де активно впроваджуються системні реформи освітньої галузі. На жаль, українське несприйняття цих нових

тенденцій, наше половинчате реформування лише на догоду надмірної стурбованості не відстати від моди приховує загрозу перетворення країни на інтелектуальну периферію на світовому ринку розподілу праці. Більше того, якщо наша невдало «схрещена» система освіти буде й надалі зберігатись, не буде ефективно реагувати на нові соціальні, економічні потреби та не працюватиме у *випереджувальному режимі*, то вона ще більшою мірою сама деформується з величезними втратами для суспільства.

2.2. ЧОГО БРАКУЄ ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ? НЕ ЛИШЕ ГРОШЕЙ...

Найбільше багатство будь-якої країни – її інтелектуальний потенціал. Його наявність й те, наскільки повно він реалізується, визначає місце держави у світі. Для України ця перевірена багатьма країнами істина дається важко. Парадоксальне укорінення нової версії економічного детермінізму як основи вітчизняної державної політики шляхом критики «економічного детермінізму» призвело до того, що освіта і наука опинилися на задвірках ринкової економіки. За роки незалежності ми «домоглися» фактичної ліквідації дошкільної освіти в сільських населених пунктах і звели її до мізерних параметрів у містах. Держава практично передала утримання загальноосвітніх навчальних закладів на плечі педагогічних колективів, батьків та учнів. Кинута на рейки самовиживання професійно-технічна освіта, яка ще на нашій пам'яті не лише готувала висококваліфікованих робітників для всіх галузей народного господарства, а й надавала практичну допомогу найбільш вразливим верствам населення, одягаючи і харчуючи своїх учнів.

Не меншого лиха зазнала і вища школа, що фінансується менш ніж на 50 % від потреб і де сьогодні навчаються як студенти, котрі досягли вершин у засвоєнні основних предметів загальноосвітньої школи, так і ті, які спромоглися за одинадцять років вивчити лише програму початкової школи. Цьому сприяє патерналістська система пільг для соціально незахищених верств населення, що перетворила низку регіональних університетів на фабрику «сірих факівців».

Водночас, кожен десятий український учений опинився за межею бідності, 50 відсотків можуть дозволити собі лише найнеобхідніше і тільки 8 відсотків заявляють, що їхній прибуток дозволяє робити незначні заощадження на «чорний день». Стрімко падає

престиж наукової праці. Талановита молодь неохоче йде в науку (або ж залишає її через неможливість забезпечити собі гідний рівень життя). Число науковців в Україні за роки незалежності скоротилося втричі. Лише один відсоток населення України з повагою ставиться до професії ученого (для порівняння: у країнах ЄС ця цифра сягає 75 %). За даними консорціуму «Менеджмент консалтінг груп», 56,9 % респондентів-батьків проти того, щоб їх діти займалися науковою діяльністю, тобто українці не бажають у майбутньому бачити своїх дітей кандидатами і докторами наук¹.

Нонсенс – хочемо бути багатими, а найреальнішим шансом для цього нехтуємо. Зовсім не усвідомлюємо, що єдиною передумовою переходу від «країни-перекупниці» (якою ми є) до самобутньої цивілізованої самодостатньої країни може бути радикальна зміна ставлення до науки і освіти.

Послухаєш іноді, особливо напередодні нового навчального року, «елейні» слова можновладців і думаєш: ніби усі це розуміють. Розуміти-то розуміють, а пріоритети як були «перекошеними», такими й залишаються. У цьому зв'язку пригадується розказана екс-міністром освіти і науки С. Ніколаєнком цікава й повчальна бувальщина про юнака, якого доля закинула служити на далеку Північ. Йому на службі весь час снилися червоні соковиті яблука, що росли біля батьківської хати. Ось і вирішив він в листі попросити батька вислати тих яблук. Подумавши трохи, в кінці листа хлопець висловив ще одне прохання, покласти також кусень сала. Але ще добре поміркувавши, приписав категорично: якщо не вміщуватиметься сало, то викиньте до біса ті яблука і вишліть сало. Так і в нас. Для красного слівця ми не проти того, щоб високим стилем поговорити про освіту. Та коли доходить до справи (верстаємо державний, обласний чи районний бюджет), завжди знаходимо контраргументи. Так і живемо із року в рік, повторюючи крилаті слова і гасла «Держава школою стоїть, а школа вчителем» або «Інноваційній Україні – бути!».

Усе це було б не таким драматичним, якби не існуючий у суспільстві парадокс, вибудований не без участі наукової спільноти. За даними НАН України, в Україні нараховується понад 110 тисяч кандидатів і докторів наук, з яких лише 20 тисяч працює в науково-дослідних інститутах й системі вищої школи. Чим займається ще 90-тисячна армія умовно «яйцеголових» співгромадян, можна лише здогадуватися. Ці «вчені» заповнили Верховну Раду, міністерства й відомства, органи місцевого самоврядування, великий і середній бізнес. Очевидно, пояснюється це не додатком 15–20 % до заробітної

¹ Див.: Ліга Бізнес Інформ, 27 серпня 2008.

плати, а модою на «ступенізацію» нашої політичної і бізнесової еліти. Здавалось би, це на користь науці, мало б сприяти розумінню проблем науки та освіти, покращенню їх фінансово-економічного стану. Але хто так думає – живе ілюзіями. Усе це нагадує ракову пухлину на тілі українського соціуму. Красномовний приклад: український підприємець Д. Фірташ (не виключено кандидат або доктор наук) дарує Кембриджу 6,7 млн. доларів на програми українських досліджень. В Україні мільярдерам «зелене світло», а для вітчизняних університетів, очевидно, гідних пожертвувань не знайшлось. Воістину квазієдипів комплекс.

Звісно, гріх не визнавати і певних позитивних зрушень і в нашій країні. Успішно реалізується програма «Шкільний автобус», комп'ютеризуються школи, створюються шкільні освітні округи, ставиться цілком умотивоване завдання входження провідних українських університетів до переліку 500 кращих університетів світу, зростає заробітна плата педагогів тощо. Але ж ніхто не підраховував, чи вселяє вона, підвищена заробітна плата, соціальний оптимізм в освітянина. Наша соціологія засвідчує: дев'ять педагогів із десяти переконані, що своєю працею їм ніколи не вискочити з фатального «соціологічного рядка»: «загалом на життя вистачає, але придбання предметів тривалого користування викликає труднощі». Зауважте, йдеться далеко не про квартиру, яку педагог за нинішньої заробітної плати не придбає ні через двадцять, ні через тридцять років. Хіба з таким «оптимізмом» може йти він в аудиторію чи клас? А йде... Йде, бо він – подвижник. В основному, це люди, які присвятили педагогічній діяльності понад 25 років. Сьогодні в навчальних закладах працює майже 79 тисяч педагогічних працівників пенсійного віку, або понад 16 відсотків. Окрім того, 58,5 відсотка вчителів України старші 40 років. Причому більше половини з них – пенсіонери за віком або ті, які можуть вийти на пенсію за вислугою років. Саме на них, як це не прикро констатувати, тримається сучасна українська освіта¹.

А ось молодь думає інакше. Лише трохи більше 20 % студентів педагогічних спеціальностей готові пов'язати своє життя з педагогічною діяльністю. Вони не підуть. Напевно, інакше й бути не може. Адже уявлення про майбутню трудову діяльність формується у нашої молоді, в основному, під впливом батьків, телебачення і засобів масової інформації, що відповідно пропагують казковий спосіб життя бізнесменів, політиків і зірок шоу-бізнесу. Вони на телеекранах дають інтерв'ю відомим журналістам, споглядають з палітурок учнівських щоденників. За межами цього маскараду життя не існує.

¹ Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. В. Краснякова. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – С. 9.

Молоді люди хочуть, щоб і в них так було. Тому скромні соціальні ролі вже нікого не влаштовують і вважаються долею невдах. Складається враження, що в суспільстві є нагальна потреба лише в танцюючих і співаючих людях, тих, хто рахує гроші, і тих, хто судить тих, хто їх рахує. Тільки не в тих, хто створює матеріальні цінності.

«Знову про гроші!» – здивується читач. Ні, навпаки. Можливо, своїми міркуваннями я й здивую освітян, але переконаний, що не лише грошей не вистачає сучасній освіті. Коштів на неї не завжди вистачає і в багатих європейських країнах. У нинішніх умовах грошей можна виділяти скільки завгодно, а вони – як вода в пісок. Головне, чого нам бракує, – це благоговіння перед наукою й освітою в суспільстві та прозорості, продуманої і змістовної реформи освіти. Хоч як не прикро згадувати, але скажу, як в 60-ті роки ХХ століття батько американської ядерної бомби Е. Теллер висловлювався про перспективу радянської освіти і науки. Він вважав, що «через десять років кращих учених світу доведеться шукати в Росії», тому що «в СРСР наука – майже релігія». На жаль, помилився американський фізик. Бо вже через якихось сорок років після висловленого ним прогнозу у знаменитому Центральному аерогідродинамічному інституті ім. Жуковського, де «обдували» усі радянські літаки і ракети, сушили на продаж... пиломатеріали.

Така доля спіткала й більшість українських науково-дослідних інститутів, які часто «жевріють» старими здобутками. І хтось забив на сполох? Нам непогано було б повчитися в американців, до слів яких ми дослухаємося з будь-яких причин. Коли вони на початку 90-х років минулого століття проаналізували стан власної системи освіти, то не просто жажнулися (це ми теж уміємо робити, особливо коли це має політичний підтекст!), а почали рішуче діяти. Висновок, зроблений федеральною комісією під керівництвом президента Каліфорнійського університету Девіда Гарднера, шокував американську громадськість. «Нація в небезпеці – розпочав свою доповідь учений, – оскільки освітянські основи нашого суспільства в даний час роз'їдає всезростаюча хвиля посередності, яка загрожує майбутньому нації та країні загалом». А завершувалась його доповідь дослівно так: «Якби недружня нам держава зробила спробу нав'язати таку посередню систему освіти, яка існує сьогодні, ми розцінили б це як акт війни...»¹. Хоч і суто по-американськи, але дуже влучно, а головне – повчально сказано.

На висновки комісії Д. Гарднера американське суспільство відреагувало відповідно до свого духу – оперативно. Через два десятиліття після висновків цієї комісії, що широко обговорювалися

¹ Суд над системой образования: стратегия на будущее. – М., 1991. – С. 77.

громадськістю і підкріплювалися конкретними діями уряду, ситуація кардинально змінилася – американська освіта (особливо вища) стала певним світовим еталоном. Не випадково сьогодні європейці не проти того, щоб здобути освіту в США, а європейські професори залюбки викладають у знаменитих американських університетах.

Пишу я про це не для того, щоб посмакувати негативами нашої освіти. Ні. Тим паче, що наша вітчизняна освіта має серйозні надбання, зокрема, здобуті й за роки незалежності. Мета моя конструктивна – дійти до певних висновків, конче потрібних для моделювання нових критеріїв та орієнтирів реформування вітчизняної освіти, щоб не сталося, що «хотіли як краще, а вийшло як завжди». Знаю багато цікавих ініціатив, реформаторських починань, але не чув жодного разу, щоб хтось їх узагальнював, припиняв експеримент, або його продовжував. Нині настав час зупинитись у нашому коловороті «реформаторських подій», оглянутися на те, що було й що зроблено, й винести певні уроки. А їх, як на мене, принаймні п'ять.

Урок перший. Реформування освіти, як вже зазначалось, справа потрібна і нагальна. Інша річ, що ми здійснюємо його безсистемно, непрозоро й без належного наукового обґрунтування. Найперше, що слід врахувати тут, – нашу історичну традицію та соціальну площину вітчизняної освіти. Вони сформувались у країні як базові цінності державності, суспільної свідомості та національної безпеки, їх витоки можна простежити історично, починаючи від Нестора-літописця, просвітницької діяльності Петра Могили, князя К.-В. Острозького і перших братських та козацьких шкіл. Бували, звичайно, й періоди слабких можливостей, пов'язані з катаклізмами й соціальними потрясіннями (війни, революції, голодомори тощо). Але в усі часи, змінюючись, вітчизняна освіта зберігала свій визначальний стрижень. Дуже важливо зберегти його і в період крутого повороту історії. Варто пам'ятати й те, що від минулої епохи ми успадкували достатньо розвинуту систему освіти, яка охоплювала мережу від дошкільних закладів до системи перепідготовки й підвищення кваліфікації. Інша справа – якісні показники. Особливо у сфері економічних і соціально-гуманітарних наук. Це ж можна сказати й про старі екстенсивні методи навчання, уніфікацію та догматизацію навчального процесу. Я вже не кажу про наше відставання у сфері технічного обладнання й комп'ютеризації.

Ті зміни, що відбулися в Україні, відкрили великі можливості для раніше недосяжних планів. Але вони ж зумовили й появу нових проблем. І ці проблеми не лише у фінансуванні науки та освіти. Падає інтерес до навчання, знижуються якісні показники знань, зникає відповідальність, деградує мораль... До того ж, як виявилось, бі-

льшість педагогів не готові сприймати світ таким, яким він є на межі тисячоліть. І навіть ті з них, хто намагається вирватися із жорстких обіймів старої логоцентричної системи координат, роблять це на основі «приватних» педагогічних ініціатив, що базуються на поспішно надуманих або запозичених у світових педагогічних авторитетів програмах, способах і методах навчання. Приблизно на таких «педагогічних відкриттях», без будь-яких обґрунтувань, громадського обговорення, ґрунтуються й усі наші реформаторські ініціативи на загальнодержавному та регіональному рівнях. І те, що наша освіта зберегає свої позиції й виглядає нині краще за решту державних соціальних інститутів, сталося, гадаю, не завдяки подібним негативно креативним ініціативам, а завдяки консервативному стрижню освіти.

Урок другий. Реформи в освіті та науці розпочинаються не із зміни вивісок (університет, гімназія, ліцей...), не з турботи про окремі столичні елітарні навчальні заклади нового типу, не з щедрих роздач подарункових додатків «національний», не з фінансування академічних інститутів за принципом «колгоспу» й, тим більше, не з підвищення пенсій академікам, які з об'єктивних причин не збираються залишати країну. Чи замислювався хтось над тим, як на цьому «латаному» полі живе сільська школа, периферійні навчальні заклади «нового» і «ненового» типу, молоді талановиті вчені й педагоги? Чи намагався хтось, принаймні, вселити їм соціальний оптимізм?.. На жаль, ні.

Або ще одне надбання сучасних реформ в освіті – безліч недержавних університетів, академій та інститутів. Звичайно, відкриття альтернативних недержавних вищих навчальних закладів освіти є необхідною передумовою демократизації освіти. Але існує й інший бік медалі – *дискредитація вищої школи*, якщо ці навчальні заклади відкриваються без належного наукового обґрунтування, а тим більше – без відповідних навчально-матеріальної бази, науково-педагогічних кадрів тощо. Хіба важко дійти до думки, що університет – це не лише студенти, ліцензії на „віртуальні” спеціальності, приміщення, бібліотеки, спортивні комплекси, а ще й свої наукові школи, маститі вчені, що не досягається миттєво.

Анахронізмом на цьому тлі виступає мережа вузьких галузевих університетів (у кожному обласному центрі по 3-5), викладачі яких обслуговують по черзі кожний із них. Хіба не краще було б створити один конкурентноспроможний класичний університет? Звичайно, це не просто, але з'явилася б можливість оптимізувати навчальні плани, ліквідувати дублювання, зекономити значні кошти, підвищити заробітну плату викладачам, ефективніше регулювати ринок праці та зміцнити позиції вузівської науки. Загалом, слід

виробити цілісний погляд на науку, бо вона традиційно розглядається в нас як академічна, вузівська й галузева. І тут, на мою думку, є лише один шлях: поєднання академічних і галузевих установ з університетами. Щодо фінансування науки, то це слід здійснювати не загальною, не за минулі заслуги маститих учених, а виділяти кошти на конкретні проекти, як це робиться у всьому світі. Нам бракує державної стратегії технологічного прориву та стрункої національної інноваційної системи розвитку, що поклала б початок новій організації науки з ефективними сегментами за взірцем Силіконової долини США та її аналогів у Великобританії, Південній Кореї, Китаї, Індії.

Урок третій. Реформування освіти – це поворот до постнекласичної особистісно-культурної моделі освіти. Домінуюча нині професійна модель здає свої позиції. Нова модель має будуватися на педагогіці особистості, утвердженні індивідуального підходу в навчанні. Ця модель, як і все суспільство, повинна створити передумови для того, щоб дитина могла якнайглибше пізнати себе, розвинути свої здібності й повною мірою реалізувати їх у зрілому віці. Патерналістська педагогіка має поступитися педагогіці співробітництва, конструктивність якої визначається спільним пошуком істини.

Змістом сучасного освітнього процесу в цілому повинен стати перехід від школи „знання задля знання” до життєцентричної школи («знання задля успіху»), від школи знання до школи розуміння. Розуміння має стати однією із фундаментальних потреб і, водночас, здатностей людини, коли панує потреба не стільки сприймати і переробляти інформацію, скільки відшукувати смисл цієї інформації, пов'язувати її зі смислом подій теперішнього, минулого і майбутнього, робити все це надбанням індивідуального й колективного досвіду. Це не просто реалізувати. Згадаймо славнозвісний фільм «Доживемо до понеділка». Як там визначено розуміння дітьми щастя? Щастя – це коли тебе розуміють. Але так само: чи можна бути щасливим, не розуміючи? Розуміння запліднює життя сенсом, робить людину впевненою в собі, внутрішньо вільною. Але щоб було розуміння, потрібне реальне право на порозуміння. Нерозуміння не повинно бути підставою для покарання (негативна оцінка). Щоб у наших дітей розвинулася здатність до розуміння, їхня думка повинна стати розкріпаченою і справді запитувальною. Це потребує якнайпильнішої уваги не лише до зміни змісту й форм навчання, а й до розробки і впровадження нових методик контролю та оцінювання знань учнів.

Урок четвертий. Реформування в освіті – це не «латання» на догоду часу та принципам ухвалення в європейський простір деяких її ділянок. Йдеться не про окремі деталі. Освіта – складна само-

організуюча система, що вимагає ставлення до неї як до системи і з боку держави, і з боку суспільства. Це передбачає, *по-перше*, формування нової економічної моделі освіти, яка ґрунтувалася б на багатовекторності фінансування та продуманій системі економного ставлення до державних коштів. Якісна освіта дорого вартує. І це повинні розуміти не лише в Києві. Вже давно існує потреба в запровадженні місцевих податків, кошти від яких конкретно спрямовувалися б на освіту. Слід надати можливість кожній школі мати свій рахунок у банку, вільно ним користуватися. Коли школа стане самостійним суб'єктом фінансових відносин, то і спонсора буде легше знайти, і самі батьки на законній основі зможуть передавати гроші школі. Напевно, лише тоді можна очікувати появи в директорів шкіл господарської жилки. За таких умов відродяться підсобні шкільні господарства, побудовані міні-пекарні й міні-котельні, школи забезпечуватимуться автономними енергоджерелами тощо. Що стосується вищих навчальних закладів, то тут, крім держзамовлення і фінансування за рахунок фізичних або юридичних осіб, варто запровадити принципово нову форму державного індивідуального кредитування. Крім того, слід переглянути стосунки між тими, хто готує кадри, і тими, хто їх замовляє. Не важко підрахувати, чого коштує державі підготовка фахівців, що навчалися за державним замовленням і після закінчення університету або через рік-два потім «осідають» в різноманітних комерційних структурах. І ця цифра сягає майже 60 % випускників. Це мільярди гривень. Сучасні комерційні структури, банки, отримуючи спеціаліста, повинні нести певні витрати за його підготовку в державному навчальному закладі. Парадоксальним залишається й те, що зароблені навчальними закладами позабюджетні кошти міцно тримає у своїх обіймах державне казначейство. Хіба в цих умовах можуть з'явитися стимули їх заробляти або шукати нові джерела фінансування?

По-друге, реформа не буде послідовною, якщо ми не оптимізуємо навчальних планів, не ліквідуємо дублювань (базова школа – старша школа – ВНЗ), які не лише зумовлюють додаткові фінансові витрати, а й роблять навчання нецікавим. Аналогічним повинен бути підхід до термінів навчання. Є багато вузівських спеціальностей, де навчальний процес штучно заповнюється або необов'язковими предметами, або тими, які вивчаються в середній школі. Цю проблему міг би розв'язати перехід до професійної школи. Але зроблені в цьому напрямі перші кроки, зокрема, підготовка нових державних шкільних стандартів та підручників, свідчать, що в нас може «стати як завжди». Наприклад, двічі в базовій і старшій середній школі учням на уроках фізики пропонується фактично одна й та сама інформація (до речі, здобута наукою ще на початку ХХ ст.): відмін-

ність лише в тому, що в першому випадку – з меншою кількістю формул, а в другому – з дещо більшою. Ви не знайдете там жодного фізичного явища, відкритого в другій половині XX століття. Про яку нанофізику, квантові комп'ютери і новітні технології може йтися! Не хочу вести мову про історію та інші предмети, бо знаю з досвіду, що не раз доводилося жалкувати про сказане і ніколи з приводу того, про що не сказав.

З цією проблемою пов'язана й система підготовки та написання підручників. Нестача підручників не означає, що їх мало видається. Не буду говорити про те, що їх готують уже всі, хто вміє писати. Йдеться про інше. Неправильна політика щодо альтернативності підручників на етапі масових тиражів зумовила ситуацію, коли з одного предмета ми нерідко маємо по три-чотири підручники, наприклад, для першого класу, а з іншого – жодного. Альтернативність, безперечно, повинна бути, але, принаймні, на етапі рукопису чи експериментального видання невеликим тиражем. Такі підручники мають пройти апробацію в школах, і лише після цього кращі з них можуть бути визнані базовими. Не менш проблематичним є підготовка і видання вузівських підручників та навчальних посібників, де, здебільшого, відсутня будь-яка система, наступність та узгодженість системи знань.

По-третє, забезпечити динамізм змін в освіті неможливо без відмови від надмірної централізації як у її управлінні, так і у визначенні змісту освіти. Нова модель освіти повинна будуватися на двох рівнях: нормативному (за державними стандартами) і вибіркового, який має бути компетенцією регіонів та навчальних закладів. Лише за такої умови можна навчити молодь використовувати засвоєні знання як у професійному, так і в громадському житті. І тільки в такому випадку знання здатні перетворитися в безпосередню основу діяльності, що дасть змогу молодій людині суб'єктивно забезпечити об'єктивно зумовлений процес інноваційного розвитку суспільства. Але сформувавши справжнього фахівця, здатного до новацій, жодна освітянська модель не зможе, якщо не передбачатиме інтеграції вищої школи, науки і виробництва. Це стало невідворотною вимогою часу і має постати одним із найважливіших векторів реформування освіти. Нині, коли навіть організація виробничої практики є для вищої школи проблематичною, ми всі (від педагогів до працеводців) повинні задуматися, чи бажаємо ми добра своїй країні. Україні потрібна нова інноваційно-технологічна політика, яка б передбачала суттєве збільшення державної підтримки наукової складової університетів, забезпечувала ефективну координацію наукових досліджень у вищих навчальних закладах, оскільки, як свідчить світовий досвід, саме університети мають бути найважливішими

центрами фундаментальної науки та інноваційних розробок. Особливої уваги потребує збільшення бюджету Державного фонду фундаментальних досліджень та прискіпливий контроль за його використанням. Саме потужна фундаментальна наука є сьогодні «активом» України, її шансом на розгортання інноваційних проектів завтра.

Урок п'ятий. Реформування освіти передбачає її демократизацію. А демократизація освіти – це не лише учнівське та студентське самоврядування, а й децентралізація, регіоналізація в управлінні, автономізація «перстом означених» навчально-виховних закладів, гуманізація відносин між суб'єктами навчання й педагогами. Це також системний перехід від державної до державно-громадської і громадсько-державної форм управління освітою. Школа, ВНЗ, сім'я і загалом громадськість залишаються стояти осторонь від формування фундаментальних засад національної освіти. Настав час спростувати злий жарт, що «система освіти виконує три функції: дитячого садка – для школярів і студентів, пенсійного фонду – для педагогів, релаксаційного кабінету – для батьків». Перші роблять вигляд, що вчаться, другі – що вчать, треті – що їх не займають. Всі задоволені. Ця ситуація стає жорстокою дійсністю. Справа освіти і виховання молодого покоління повинна стати турботою всього суспільства. Лише тоді на зміну орієнтації на посередність (і в школі, і у вищому навчальному закладі) прийде орієнтація на обдарованих дітей і, можливо, тоді однією з найважливіших підвалин реформування освіти стане Національна програма підтримки обдарованої молоді, яка так потрібна суспільству.

Усе це не тільки спонукає до глибоких роздумів (чи так ми усе робимо), а й вимагає перейти від роздумів до рішучих дій, інакше підготовлена плеяда молодих фахівців не лише не зможе здійснити прорив, а й поглибить економічний і моральний занепад країни.

2.3. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

Підвищення конкурентоспроможності будь-якої країни у сучасному світі передбачає перехід від екстенсивного використання людських ресурсів із низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання висококваліфікованої робочої сили, адаптованої до умов соціально орієнтованої економіки іннова-

ційного типу. За умов трансформації економіки і підвищення ролі новітніх технологій у виробництві освіта стає основним засобом перетворення людського капіталу на якісний людський капітал. Освіта, що відповідає потребам суспільства та ринку праці, дозволяє сформувати в кожній людині здатність швидко адаптуватися до сучасних соціально-економічних реалій та забезпечувати собі високу якість життя. Окрім того, від освіти й науки та від ефективності державної політики у цих сферах залежить вирішення завдань консолідації суспільства, формування єдиного гуманітарного, інтелектуального, інформаційного й культурного простору. Про пряму залежність конкурентоспроможності країни від якості освіти й розвитку науки свідчить те, що сьогодні до першої десятки країн з найвищим загальним індексом конкурентоспроможності входять країни, які мають найдосконалішу систему освіти, – Фінляндія, Швеція, Данія, Швейцарія, Ісландія, Норвегія та Нідерланди¹.

Звісно, Україна не стоїть осторонь світових процесів та реформ в галузі освіти. Але, незважаючи на намагання вибудувати новий алгоритм розвитку освіти та науки, їй не вдалося уникнути і зупинити негативні тенденції у цих життєво важливих сферах. Більше того, безсистемність і непослідовність розпочатих реформ навіть поглибили кризову ситуацію в освіті й науці. Як наслідок, соціально-економічний розвиток держави відбувається без належного інтелектуального забезпечення. Українська вища школа дедалі більше схиляється у бік підготовки користувачів, а не генераторів нових знань і нових технологій, не фахівців для забезпечення потреб інноваційного розвитку держави. Вітчизняна освіта не здатна вчасно реагувати на нові економічні потреби, тим паче – працювати у випереджувальному режимі, як це відбувається у розвинених країнах. В результаті сформовано дисбаланс між потребами економіки і підготовкою фахівців освітніми закладами. Попри перенасиченість ринку праці економістами та юристами, продовжується масштабна підготовка фахівців саме з цих спеціальностей. І хоча зрушення у бік технічних, інженерних та технологічних професій вже розпочалися, але до того, коли їх відчує ринок праці, потрібні роки. Не набула належного змісту диференціація рівнів вищої освіти, головним чином через відсутність чітко визначених перспектив працевлаштування і кар'єрного просування бакалаврів. Тривожним показником стану вітчизняної освіти є й той факт, що жоден з українських університетів не входить до рейтингу п'ятисот найкращих вищих навчальних закладів світу. Багато навчальних закладів, формально отримавши статус вищих, реально неспроможні повною мірою забезпечити су-

¹ Див.: Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2008. – С. 149.

часний рівень викладання. І досі далеко до відродження зруйнованої системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Попри зростання попиту на кваліфікованих робітників усе ще не відновлено традиції набуття професійно-технічної освіти. До того ж, навіть там, де здійснюється підготовка кваліфікованих робітників, робиться це на низькому рівні, на основі застарілої матеріально-технічної бази радянських часів.

Якість вітчизняної освіти, освітні стандарти та норми не завжди відповідають потребам, світовим стандартам, які висуваються до змісту освіти, до підготовки педагогічних кадрів, їх навчально-методичного забезпечення. Інноваційні напрацювання фахівців, що пропонують певні прогресивні зміни в системі освіти, часто не знаходять втілення через нестачу коштів, неузгодженість дій адміністративних структур, раціональної системи відбору, апробування та впровадження інновацій в освітній галузі, належного моніторингу отриманих результатів тощо. Причиною низької якості освіти залишається те, що професія вчителя, педагога втрачає престиж. Кількість тих, хто прагне її отримати, катастрофічно падає, що пов'язано з низькою матеріальною і професійною мотивацією. Як результат, кількість вчителів у віці до 30 років з кожним роком зменшується, за останні чотири роки вона впала з 21 % до 17 % і, навпаки, кількість педагогічних працівників пенсійного віку весь час збільшується¹.

В Україні відсутня відкрита і зручна система забезпечення необхідною інформацією педагогів та батьків, яка давала б матеріали щодо існуючих інновацій. Важливу роль у цій справі могли б надавати ЗМІ. Проте аналіз лише програм державного телебачення українських телеканалів свідчить, що лише 2,5 % їх ефірного часу становлять навчальні та пізнавальні телепередачі. Для порівняння: державні телекомпанії Європи цим програмам присвячують до 25 % ефірного часу, а Німеччини та Нідерландів – понад 30 %². Не випадково ні педагоги, ні учні (студенти), ні їхні батьки часто не знають про те, що відбувається в освітній галузі як на законодавчому, так і на змістовному рівнях. Причинами, що обумовлюють такий стан, є також недостатня інформаційна забезпеченість педагогічних працівників необхідними постійно поновлюваними матеріалами, недосконалість системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогів.

¹ Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. Є. В. Краснякова. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – С. 9–10.

² Якісна освіта – запорука самореалізації особистості: Наук. видання / За заг. ред. С. М. Ніколаєнка. – К. : Пед. Преса, 2007. – С. 98.

Але найважливішим серед усіх цих причин, що обумовлюють стан сучасної вітчизняної освіти, є недостатнє розуміння серйозності наукового аналізу та рекомендацій фахівців у галузі освіти, недостатня спроможність прогнозувати освітню ситуацію в Україні відповідно до існуючих показників та здійснити гармонійне оновлення системи освіти загалом. Освітню галузь, на жаль, намагаються реформувати на адміністративному рівні, практично не враховуючи потреби та інтереси її користувачів, педагогів, усієї громадськості. Найдоцільнішим у цій непростій ситуації було б зупинитись, проаналізувати свій стан, чесно визначити проблеми та запропонувати науково обгрунтовані ініціативи й терміново розпочати рухатися разом із світом, інакше процес падіння може бути незворотнім. У зв'язку з цим, ґрунтуючись на досвіді розвинених країн світу, імплементації вимог Болонського процесу, можна виділити такі найважливіші проблеми нашої української освіти.

Перша проблема. Обмеженість й неефективність інвестицій в розвиток людського потенціалу (4–5 % ВВП). Країни, які своєчасно зробили ставку на освіту й науку, нині стали світовими лідерами. Наприклад, стимулювання людського розвитку в країнах Південно-Східної Азії дало їм змогу здійснити прорив у сфері високих технологій, а кожен вкладений в освіту долар перетворився на десятки доларів ВВП. Таким шляхом прямують Індія і Китай. Країни, що прагнуть увійти до кола розвинених, щороку вкладають в освіту 10–12 % ВВП. Але сьогодні необхідно не просто рівнятись на передбачливі країни світу за обсягом видатків на освітню галузь, а й жорстко контролювати ефективність їх використання. Україна порівняно з такими країнами, як Великобританія або Німеччина, де видатки на освіту становлять приблизно таку ж цифру, як у нас, знаходиться далеко позаду за якістю надання освітянських послуг. Тут важливим є і залишається розвиток технологій, приведення співвідношення якості надання освітніх послуг до кращих світових взірців, виведення освіти як суспільного інституту на перший план державної політики та підняття її престижу.

Друга проблема. Обмеженість доступу освіти та її низька якість. Показники доступності та якості освіти в Україні знижуються. Скорочується частка дітей, які навчаються: вона становить трохи більше 90 %. У Польщі, Угорщині, Словаччині цей показник становить 98 %. Діти з різних регіонів, з міста і села не мають рівного доступу до освіти. Сільська школа, особливо у віддалених районах, часто не дає освіти, що відповідає державному стандарту. Здібна дитина у такій школі отримує не рівні, порівняно з дітьми інших шкіл, стартові умови для продовження навчання. Сотні шкіл по всій Україні перебувають в аварійному стані, мають застаріле і зношене

обладнання. Наша школа досі перебуває на узбіччі інформаційних потоків. Незважаючи на певні конструктивні кроки, не вистачає позашкільних закладів, збільшується число правопорушень. За рахунок підростаючого покоління молодшає «соціальне дно» суспільства.

Соціологічні дослідження свідчать, що 60 % громадян зазначають погіршення якості освіти, 57 % опитаних вважають, що в країні знижується загальний освітній рівень населення. Ці дані підтверджують різноманітні міжнародні порівняння, моніторинги, рейтинги. У 20-й ювілейній Доповіді з людського розвитку Програми розвитку ООН (2010 р.) зазначається, що в Україні лише 38 % населення певною мірою задоволено освітньою системою і школами. Натомість, аналогічний відсоток значно вищий в усіх країнах – сусідах України (від 42 % в Росії і 57 % у Білорусі до 60 % в Угорщині та 66 % у Польщі), не кажучи про розвинені країни, наприклад, «Великої сімки» (від 53 % в Японії і 59 % в Німеччині до 70-71 % у Канаді, США, Великобританії та Франції)¹. У школі утвердилися подвійні стандарти у взаємовідносинах учитель – учень. Репетиторство, різного роду «добровільні внески» на потреби школи перетворюють освіту на платну. Школа працює, переважно, на репродукцію навчального матеріалу, а не на розвиток пізнавальних можливостей і компетентності учнів. Відсутня ставка на внутрішні особистісні чинники мотивації учнів, на властиві дітям природні потреби саморозвитку, на прагнення до самовираження, самоствердження, самовизначення й самоврядування. Чинний сьогодні контроль засвоєння знань не враховує оцінювання застосування знань і умінь на практиці. Інші розумові операції високого рівня часто є простим виміром трансляції набутої інформації. Існуюча система критеріїв абсолютно не відповідає завданням гуманоцентричної переорієнтації освіти на потреби саморозвитку дитини. Методи шкільного навчання й виховання часто вирізняються авторитарністю і не забезпечують дитині свободу вибору діяльності. Багато дітей і підлітків пасивні, у них слабка мотивація до навчання. Школа не справляється зі своєю спеціалізуючою функцією – забезпечити молоде покоління орієнтуванням і засобами самовизначення в трудовому, соціальному, політичному й економічному житті, що продукує низку негативних наслідків.

Низькою залишається якість освіти і в системі вищої школи. Незважаючи на те, що за даними інвентаризації виконання вимог Болонського процесу у 2007 році Україна отримала оцінку 3,5 за п'ятибальною шкалою щодо якості освіти (середня оцінка країн –

¹ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. Думка, 2011. – С. 7.

учасниць за цим показником – 4,1 бала), українські вищі навчальні заклади не можуть конкурувати з кращими університетами світу ні за науковою складовою, ні за матеріально-технічним оснащенням, ні за рівнем підготовки своїх випускників¹.

Третя проблема. Погіршення стану здоров'я школярів і студентів. Статистика свідчить, що лише близько 10 % випускників шкіл можна вважати здоровими. Згідно з дослідженнями Всесвітньої організації здоров'я, стан людини на 51 % залежить від способу життя, на 17–20 % – від спадковості, на 20 % – від стану навколишнього середовища, на 8–9 % – від системи охорони здоров'я². Тобто, проблема погіршення стану здоров'я учнівської та студентської молоді – не лише проблема освітньої системи. Водночас, доведено, що кількість дітей і молоді із відхиленнями в стані здоров'я зростає саме протягом періоду навчання, а рівень хронічних захворювань зростає разом із збільшенням навчального навантаження. Якщо серед першокласників реєструється до 30 % практично здорових дітей, то на час закінчення школи їх залишається не більше 6 %, а 45–50 % випускників шкіл мають серйозні відхилення у стані здоров'я, 40–61 % – хронічні захворювання. Від 20 до 80 % учнів мають патології одразу 2–4 систем організму. В процесі навчання у вищих навчальних закладах ця ситуація лише поглиблюється. Майже 70 % студентів – старшокурсників мають серйозні хронічні захворювання і лише 7–8% випускників університетів вважаються здоровими³. Медичні обстеження свідчать, що біологічний вік студентів на 5 – 10 років перевищує календарний, тобто у більшості із них спостерігаються пришвидшені темпи старіння. У структурі загальної захворюваності дітей шкільного і студентського віку перше місце належить хворобам органів дихання, друге – травлення, третє – ендокринної системи. А це означає, що система освіти і виховання дітей і молоді, яка має бути джерелом розвитку всебічно здорової нації, яка покликана розв'язувати питання формування духовно багатих, психічно урівноважених і фізично загартованих людей, з цим завданням не справляється.

Четверта проблема. Низький соціальний статус і соціальний захист педагога, падіння престижу вчительських кадрів, неналежний професійний рівень педагогічного загалу, неготовність його до структурної перебудови освітянського процесу. Освіта починається з учителя. А він сьогодні не має достатньої ні матеріальної, ні гро-

¹ Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / За заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2008. – С. 150.

² Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / Під заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 121.

³ Див.: Там само. – С. 122.

мадської підтримки. Не виконується Закон «Про освіту», що вимагає доведення зарплати педагога до середньої зарплати у промисловості, гостро стоїть проблема житла для освітян, підготовки та працевлаштування молодих кадрів. Потребує перегляду та оновлення зміст підготовки педагогів. На особливу увагу заслуговує сучасна психолого-педагогічна, методична та інформаційно-комунікаційна підготовка майбутнього вчителя. Недосконалою є система післядипломної освіти, яка залишає педагога сам на сам з новими підручниками, якість яких викликає справедливі нарікання з боку вчителів, учнів і батьків. Діяльність освітньої системи, як відомо, значною мірою залежить від якості навчально-методичної літератури, зокрема якості підручників. Їх видається велика кількість, на ці цілі витрачаються значні кошти, однак здійснюється це без будь-якого аналізу їх якості і контролю за ефективним використанням бюджетних коштів з боку держави. Для прикладу, в 2005–2007 роках лише на підготовку рукописів, які не знайшли застосування в навчально-педагогічному процесі, використано понад 26 млн. грн. із державного бюджету¹. Хоча, як говорив булгаківський Воланд, рукописи не горять, але кому вони потрібні?..

Підвищення престижності освітянської праці, авторитету педагога, озброєння його якісною навчальною літературою та надання йому можливості вдосконалювати кваліфікацію мають зробити його головною дієвою особою в модернізації освіти.

П'ята проблема. Занепад професійно-технічної освіти. За роки незалежності здійснювались спроби оптимізувати систему професійно-технічної освіти. З більш як 1,2 тис. професійно-технічних училищ понад 250 перепрофільовано, кілька десятків закрито. Водночас, з метою підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів було утворено понад 100 профтехучилищ нового типу та училищ-агрофірм. Однак, попри зростання попиту на кваліфікованих робітників професійно-технічна освіта перебуває у глибокій кризі, її матеріально-технічна база не відповідає сучасному рівню. Триває зменшення чисельності професійно-технічних училищ, що пояснюється не лише низькою підготовкою робітничих кадрів, а й домінуванням у переважній частини молоді та їхніх батьків упередженості щодо робітничих професій, уявлення про їх непрестижність та неперспективність в кар'єрному зростанні. 60 % громадян загалом не вважають хорошу освіту головною умовою успішної кар'єри. Більш важливими факторами вважаються зовнішні дані, вміння «робити» гроші та вміння ризикувати.

¹ Фросевич Л. Откаты есть – ума не надо // «2000», 11 июня 2010 года. – С. 5.

Шоста проблема. Недосконалість мережі вищих навчальних закладів. Жодна країна світу не має такої широкої мережі вищих навчальних закладів, як Україна. Сьогодні підготовку фахівців з вищою освітою у нас здійснює 881 навчальний заклад усіх рівнів акредитації та форм власності, зокрема 350 ВНЗ III–IV рівнів акредитації. До того ж, ця мережа не збалансована з наявними кадровими, дослідницькими, інформаційними, фінансовими, матеріально-технічними ресурсами¹. У більшості співрозмірних з нашою європейських країн кількість ВНЗ вищих рівнів акредитації є значно меншою. Для порівняння: Великобританія має 113 університетів, Італія – 83, Німеччина – 78, Франція – 71, Іспанія – 58, Польща – 40. До того ж, більшість вищих навчальних закладів України мають відокремлені структурні підрозділи, яких сьогодні зареєстровано майже тисячу. Вищі навчальні заклади державної форми власності підпорядковані десяткам міністерств і відомств, деякі з яких мають у підпорядкуванні лише один заклад. Багато навчальних закладів мають сумнівний статус вищих, неспроможні повною мірою забезпечити сучасний рівень фахової підготовки. Вища освіта в Україні не має прямого зв'язку із ринком праці. Формуючи свою діяльність відповідно до попиту населення на набуття освіти (кваліфікації) за конкретними професіями, сучасна вища освіта сформувала дисбаланс між потребами економіки і підготовкою фахівців. Проблемою більшості ВНЗ України є замала кількість студентів, що у середньому становить лише 6,6 тис. осіб, тоді як у більшості країн світу в університетах навчається в середньому 30 тис. студентів у кожному.

Сьома проблема. Гальмування процесу автономізації вищих навчальних закладів. Попри наявність певних елементів автономії та самоврядування, університети фактично залишаються низовими елементами жорстко регламентованої, ієрархічної та централізованої системи. Поєднання реальної вузівської автономії і конкуренції між навчальними закладами об'єктивно обумовить їх об'єднання, швидкий розвиток їх матеріальної бази і регулювання відповідності об'ємів підготовки фахівців потребам економіки. Мають зникнути такі анахронізми, як, наприклад, нічим не обґрунтовані норми, що пов'язують кількісний склад викладачів і студентів (які сприяють штучному збереженню контингенту за рахунок неминучого зниження рівня підготовки), затвердження в Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту кошторисів видатків і штатних розписів вузів. Має піти у минуле потреба заповнювати навчальні плани «обов'язковими», але архаїчними і дублюючими дисциплінами, що обумовить скорочення завдяки цьому термінів навчання. Мають

¹ Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2011. – С. 61.

змінитися сутність і форми організації процесів ліцензування й акредитації, в результаті чого з'явиться можливість оцінювати рівень навчального закладу не за кількістю міфічних академіків, наявних площ приміщень і посадочних місць в їдальнях, а за конкурентоспроможністю випускників на ринку праці та досягнутим іміджем.

Восьма проблема. Слабка інтеграція вищої освіти і наукових досліджень, яка є одним з важливих чинників підвищення ефективності та якості вищої освіти, а відтак – її конкурентоспроможності на європейському та міжнародному ринку освітніх послуг. За межами науки вища освіта може розвиватись лише віртуально. Вища освіта має вибудовуватись на основі найновіших досягнень сучасної науки завдяки фундаментальному освоєнню комплексу природничих, фізико-математичних і гуманітарних дисциплін. Конкурентоздатним фахівець може бути лише за тієї умови, якщо його навчання здійснюється на основі фундаментальних досягнень науки, освоєних власними дослідницькими зусиллями, й поєднуватиметься з практичною участю в системі сучасного виробництва.

На жаль, сьогодні фундаментальні й прикладні науки розмежовані з освітою (структурно, фінансово, концептуально й адміністративно), має місце катастрофічна нестача можливостей для створення умов, які б сприяли розвитку фундаментальних і природничих експериментальних наук, університетські вчені об'єктивно не мають можливості здійснювати науково-дослідну роботу, наукові дослідження здійснюються в Україні лише у 164 з 350 вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Лише один відсоток громадян України з повагою відноситься до професії вченого.

Дев'ята проблема. Відсутня практика застосування об'єктивних світових критеріїв оцінки кінцевого продукту як в навчанні, так і в дослідницькій роботі. Має місце неузгодженість національної системи кваліфікацій з системою кваліфікацій для європейського простору освіти, прийнятою на Бергенській конференції 2005 року. Існує проблема диверсифікації програм другого циклу за критеріями академічності та професійності. Залишається неузгодженим запровадження європейської системи трансферу і накопичення кредитів (European Credit Transfer Accumulation System – ECTS). У 2006/2007 навчальному році у всіх вищих навчальних закладах України III–IV рівнів акредитації формально запроваджено систему ECTS. Затверджено додаток до диплома європейського зразка (Diploma Supplement). Проте українська практика впровадження ECTS не спирається на розроблений в рамках Болонського процесу компетентнісний підхід.

Десята проблема. Нерозвиненість системи навчання впродовж життя. В постіндустріальному світі, де головним ресурсом конку-

рентоспроможності виступають знання, навчальна активність людини перестає бути окремим видом діяльності, перетворюється на невід'ємну складову способу життя. Конкретним механізмом розвитку «відкритої особистості» у сучасному соціумі є безперервна освіта. У 2000 році на Європейському саміті у Лісабоні поширення безперервної освіти справедливо було визнано головною передумовою формування громадянського суспільства. Активна громадянська позиція неможлива без успішної професійної кар'єри, оскільки саме вона закладає фундамент незалежності людини, її самоповаги і добробуту.

Ефективним способом запровадження освіти впродовж життя мають стати урядові програми безперервної освіти, які допоможуть самостійно регулювати темпи набуття освіти та її конкретний зміст, навчатися у будь-якій географічній точці через інтернет, отримувати індивідуальні консультації викладачів провідних вітчизняних та іноземних вищих навчальних закладів і пріоритетну технічну підтримку, а головне – дадуть ефективні стимули для розвитку власної ініціативності та критичного мислення. Важливим способом запровадження навчання протягом життя може стати використання можливостей дистанційної освіти. Проте її розвиток в Україні наразі відстає від світового і європейського рівнів, а сама дистанційна освіта реалізується, переважно, у вигляді спеціалізованих курсів за окремими напрямками (мовні, бухгалтерські тощо).

Для забезпечення конкурентних переваг вітчизняної освіти і науки та керуючись визначеними проблемами, необхідно впровадити в життя наступні ініціативи і розробити механізми їх реалізації:

- Змінити загальні підходи державної політики в освітньо-науковій сфері. З огляду на постійне зростання ролі науки і освіти у сучасному світі, а також на економічні та соціально-демографічні тенденції, характерні для України, розробити і запровадити комплексну концепцію розвитку освітньо-наукової системи суспільства, яка дасть змогу скористатися перевагами інтелектуального потенціалу в інтересах народу і української держави, а також оперативно виправити недоліки і зупинити негативні тенденції.

- Збільшити державні видатки на освіту до 10% ВВП, як того вимагає Закон України «Про освіту». Забезпечити на рівні держави реальну, а не декларативну пріоритетність освіти. Освітня галузь є в багатьох розвинених країнах стратегічною, такою, що потребує ретельної уваги з боку усього суспільства, а не тільки освітян. Активізувати роль громадської думки та залучити до формування освітньої політики громадські організації. Цей факт є однією з сучасних світових тенденцій, які кардинально вплинули в останні роки на

якість освіти у розвинених країнах світу. Саме громадський контроль та участь громадськості у досягненні якісних показників для освітньої галузі є важливим чинником модернізації освіти сьогодні.

- Ввести єдину систему моніторингу якості освіти. Контроль якості повинен зосередитися як на навчальному процесі, кадрах, науково-методичному забезпеченні, матеріальній базі, так і на контролі знань учнів (студентів), визначенні їхньої компетентності й спроможності задовольняти потреби ринку праці. Включитися в систему міжнародних порівняльних досліджень навчальних досягнень учнів, які проводяться ООН, ЮНЕСКО та Організацією економічного співробітництва і розвитку. Перемоги вихованців кількох елітних шкіл на престижних міжнародних олімпіадах не дають відповіді на питання, якою є якість нашої освіти у міжнародних координатах.

- Удосконалити систему зовнішнього незалежного оцінювання якості знань. Як і кожна значна новація, ця система в перші роки свого запровадження в Україні не була позбавлена недоліків. Проте вона продемонструвала і свої очевидні плюси, серед яких відчутне зростання вільного і рівного доступу до можливостей продовження освіти. Це знайшло відображення в надзвичайно незначному відсотку поданих апеляцій. Так, до апеляційної комісії Українського центру оцінювання якості освіти у 2009 році надійшло 5618 заяв щодо результатів зовнішнього оцінювання, що становило 0,5 % загальної кількості тестувань (у світовій практиці вважається прийнятним показник апеляцій до 2 %) ¹. Головним завданням тут є наповнення зовнішнього незалежного оцінювання таким змістом, що дозволить оцінювати набутий рівень знань, умінь цими знаннями оперувати, та особистісні компетенції, а не лише хорошу пам'ять випускника. Саме компетентнісний підхід має бути покладений в основу навчальних програм та оцінювання результатів навчання на всіх рівнях.

- Здійснити всебічний аналіз системи надання навчальними закладами платних послуг, привести її у відповідність до норм чинного законодавства, забезпечивши контроль за якістю платних послуг та їхньою прозорістю. Зміцнити матеріально-технічну базу навчальних закладів, розробити довгострокові державні програми розвитку інформаційних і комунікаційних технологій в освіті і науці. Оптимізувати навчальні програми, звільнивши їх від

¹ Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу (з експертною доповіддю НІСД «Україна ХХІ століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації» / Укладач А. В. Єрмолаєв. – К. : НІСД, 2010. – С. 62.

дріб'язкових навантажень. Навчальний процес, що позбавляє дітей здоров'я, не може вважатися нормальним.

- Підвищити престижність освітянської праці, відшукати ефективні механізми залучення молодих людей в освітню галузь, створити ефективну систему прогнозування та задоволення потреб суспільства у педагогічних та науково-педагогічних працівниках. Підняти ефективність діяльності закладів підвищення кваліфікації педагогів, ліквідувавши їх розпорошеність, підсиливши їх взаємодію з університетами аж до включення їх до складу вищих навчальних закладів. Запровадити ефективний механізм забезпечення житлом педагогічних і науково-педагогічних працівників, вжити заходів щодо забезпечення житлом вчителів, насамперед тих, хто працює у сільській місцевості.

- Здійснити радикальну модернізацію змісту освіти в контексті нової постнекласичної моделі. Для цього чітко визначити обсяги фундаментальних знань у різних сферах вивчення людини і світу, звільнивши їх від надмірної інформаційної складової. Відпрацювати механізм систематичного оновлення змісту навчання відповідно до розвитку науки та набуття людством нових знань, забезпечивши через систему окремих предметів цілісне бачення молодого людиною навколишнього світу та органічне включення в нього власної діяльності. Проаналізувати існуючу систему видання підручників, навчальних посібників для учнів і студентів з метою підвищення їх якості та ефективного використання бюджетних коштів.

- Здійснити реформування в галузі управління навчальними закладами, яке б передбачало перехід від номенклатурно-функціонального, що обслуговує механізми підтримки освітніх закладів на рівні формальних вимог та критеріїв (рівень матеріально-технічної бази навчально-виховного процесу, кадрове забезпечення освітньої діяльності, середній рівень успішності учнів школи, кількість переможців олімпіад та змагань різних рівнів тощо), до цільового управління, яке допомагає забезпечити досягнення поставленої мети відповідно до конкретних замовлень на певний рівень освіти, виховання та розвитку дитини. Особливо важливо, щоб мета педагогічної діяльності була не загальною, що виражає соціальне замовлення чи сформульована на рівні навчально-виховної системи, а конкретною, такою, щоб її можна було поетапно означити, досягти протягом обмеженого відрізка часу, діагностувати.

- Оптимізувати мережу вищих навчальних закладів державної і комунальної форм власності. З цією метою здійснити укрупнення університетів, створити потужні регіональні університети. Надати їм автономію європейського рівня.

Створити систему оцінювання якості вищої освіти за європейськими стандартами і нормами відповідно до вимог Європейського реєстру забезпечення якості освіти. Забезпечити розробку методики та критеріїв визначення рейтингу вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації усіх форм власності, сприяти створенню незалежних агенств з моніторингу якості вищої освіти. Відмовитися від практики створення іміджу «вибраних» університетів шляхом надання їм державою особливих преференцій.

- Розробити конкретні шляхи розбудови інтегрованої освітньо-наукової системи, яка б відповідала вимогам часу і характеризувалися, водночас, високим ступенем інтегрованості й конкурентності на світовому науково-освітньому ринку. Освіта без науки не має майбутнього, а наука без освіти не має фундаменту. Для цього потрібно не лише збільшити фінансування наукової роботи у вищих навчальних закладах, а й скоротити аудиторне навантаження викладачів, які беруть участь у наукових розробках. Не визначати «зверху» особливий статус окремих університетів, а сприяти розширенню практики створення науково-навчальних центрів, спільних факультетів, кафедр та науково-дослідних лабораторій університетів з Національною та галузевими академіями, які в конкурентній боротьбі виборюватимуть право стати «українськими кембриджами й оксфордами». У Європейському Союзі нова освітньо-наукова система вже має перші результати на всіх своїх головних цільових напрямках.

- Завершити формування національної системи класифікацій, основою якої має бути компетентнісний підхід, в деталях визначений у Дублінських дискрипторах 2004 р. Зокрема, слід розробити принципи, механізми та процедури запровадження докторського навчання як третього Болонського циклу відповідно до структурованих докторських програм. Реалізувати комплексний підхід до запровадження системи ECTS з урахуванням змістовного аспекту програм та наблизити обсяг педагогічного навантаження до європейських стандартів.

- Забезпечити реалізацію принципу безперервної освіти. Єдина система кваліфікацій дозволить реалізувати принцип визнання попереднього навчання, у тому числі неформального, що є надзвичайно важливим для реалізації концепції освіти протягом життя. Саме визнання попереднього навчання уможливить створення своєрідного освітнього континууму: набуті раніше компетенції дозволятимуть продовжити навчання з досягнутого рівня незалежно від місця і форми здобуття попередньої освіти. Включення інститутів неформальної освіти, їх навчальних програм в поле єдиної системи кваліфікацій дасть суттєвий поштовх розвитку

цих інститутів, підвищить вимоги до якості пропонованих ними освітніх послуг, їх затребуваність і престижність. А це, у свою чергу, сприятиме забезпеченню ширшого доступу громадян до якісної освіти протягом життя.

Важливим чинником забезпечення якісної і доступної освіти має стати розвиток дистанційної освіти, який повинен передбачати комплексне забезпечення трьох однаково важливих аспектів: інституційного, змістовно-методологічного та матеріально-технічного. Розвиток дистанційної освіти у поєднанні з розвитком освіти протягом життя дасть можливість дієво сприяти формуванню єдиного гуманітарного та соціально-культурного простору, ефективно забезпечувати зміцнення існуючих і продукування нових суспільних зв'язків, які об'єднують і консолідують українське суспільство.

Усі ці ініціативи, спрямовані на удосконалення української освіти, мають базуватись на усвідомленні того, що вітчизняна освіта повинна зберігати свою ідентичність, яка ґрунтується на природоцільному навчанні та вихованні. Рівняння на світові освітньо-наукові стандарти повинне бути не самоціллю, а ще одним потужним інструментом забезпечення якості й доступності освіти, підвищення рівня її конкурентноспроможності.

Ці та інші кроки, побудовані на фундаменті розумного поєднання кращого зарубіжного досвіду з національними традиціями, здатні, на мій погляд, вивести українську освітню систему у найближчій перспективі на цілком конкретні результати:

- Підвищення якості і доступності освіти до рівня європейських стандартів, зростання привабливості вітчизняної освіти для іноземного споживача та інвестора.
- Зміцнення позицій України на європейському і світовому ринках освітніх послуг, поглиблення міжнародних зв'язків та створення якісно нового інноваційного середовища.
- Входження українських університетів до рейтингу п'ятисот кращих вищих навчальних закладів світу. Досягнення показника експорту технологій, результатів науково-технічних розробок та освітніх послуг на рівні прибутків від військово-технічного співробітництва (0,5 – 1 млрд. доларів на рік), перетворення України з країни малокваліфікованих заробітчаних, постачальників піратської продукції та кіберзлочинців на провідну націю вчителів і учених.

Перш за все, ви мусите
учитись, щоб стати сер-
йозними європейськими
поступовцями, щоб під-
німати українську науку,
літературу і політику з
теперішнього упадку
донкіхотів...

Лишень тоді, коли ми по-
кажемо свою силу хоч на
частині своєї землі, звер-
не на нас увагу і Європа.

М. П. Драгоманов

Педагогіка є мистецтво
робити людей мораль-
ними.

Г. Гегель

Глава 3. ВИЩА ОСВІТА: ВІД МАСОВІЗАЦІЇ ДО ЯКОСТІ

- На шляху до якісної освіти: проблеми та реальні перспективи
- Вища освіта: подолання масовізації та проблема професіоналізації підготовки кадрів
- Сучасний університет: між історичною місією і реальною перспективою
- Порівняльний аналіз американської та вітчизняної освіти

3.1. ЯКІСТЬ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПАРАДОКСІВ СОЦІАЛЬНОГО ДАЛЬТОНІЗМУ

Якісна освіта розглядається сьогодні як один із основних індикаторів якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання¹. Не випадково серед характеристик так званого індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), за яким Програма розвитку ООН порівнює рівень соціального й економічного розвитку країн, показник освітньої діяльності є одним із трьох основних індикаторів (добробут, освіта та здоров'я) в інтегрованій оцінці якості людського життя.

Проблему якості освіти справедливо пов'язують з розвитком інформаційного суспільства, в якому випереджальний розвиток суспільного інтелекту та системи освіти стає вирішальним чинником поступу людства. Інформація за цих умов набуває найбільшої цінності та виступає стратегічним ресурсом держав. Тому у високотехнологічному інформаційному суспільстві якість освіти є ключовим аргументом у забезпеченні такого рівня життєвої й професійної компетентності людини, який би задовольняв потреби її людського розвитку, а також потреби суспільства і держави в соціально активних громадянах та висококваліфікованих фахівцях.

Усвідомлюючи важливість володіння якісною освітою, більшість країн світу оголошує цю проблему національним пріоритетом і передумовою власної національної безпеки². Освіта і наука, впливаючи на всі без винятку форми організації макросоціальної системи, на всі її структурні елементи, є універсальним фактором модернізації країни, її технологічної, військової, екологічної й аксіологічної безпеки. Не випадково показники освітньої та науково-інноваційної політики в міжнародній практиці вже давно введені в систему параметрів національної безпеки³. Якість освіти – це багатовимірна модель соціальних норм і вимог до особистості, освітнього середовища, в якому відбувається її розвиток, та системи освіти, яка реалізує їх на усіх етапах навчання людини. Якість оцінюється, *по-перше*, як суспільний ідеал освіченості людини; *по-друге*, як результат її навчальної діяльності; і *по-третє*, як критерій ефективності функціонування освітньої системи.

Якісний рівень освіти забезпечується за допомогою відповідних механізмів, що отримали назву моніторингу, який розуміється

¹ Див.: Конкретні п'ять цілей освітніх систем. Звіт Європейської комісії 31.01.2001 р. – Режим доступу: <http://europa.eu.int>.

² Національна доктрина розвитку освіти України // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 143.

³ Див.: Осипов Т. В. Россия: Национальная идея. Социальные интересы и приоритеты. – М., 1997. – С. 47.

як система збирання, опрацювання та розповсюдження інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує безперервне відстеження її стану і прогноз розвитку. Об'єктами моніторингу стають як окремі підсистеми освіти (середня, вища освіта), так і різні аспекти й процеси, що відбуваються у цій системі (навчальні досягнення учнів, студентів). Нині вже існують певні індикатори оцінювання національних освітніх систем. Наприклад, в освітній системі Євросоюзу пропонується оцінювати якість освіти за шістнадцятьма комплексними показниками, що торкаються чотирьох найбільш важливих сфер якості: рівень навчальних досягнень (7 показників); успішність навчання та доступ до освіти (3 показники); моніторинг системи управління освітою (2 показники); ресурсне забезпечення та структура освіти (4 показники).

Поряд з цим, багато країн запроваджують у себе незалежні оцінювання систем освіти і навчальних закладів, застосовуючи кваліметричні методи вимірювань результатів освітнього процесу. Зокрема, Болгарія, Латвія, Литва, Польща, Росія, Румунія, Словачія, Чехія та інші країни активно впроваджують технології незалежного оцінювання навчальних досягнень учнів, на підставі яких здійснюється атестація випускників середніх шкіл та їх зарахування до вищих навчальних закладів. Це дало змогу урядам цих країн реально оцінити свої досягнення та недоліки, визначити стратегію необхідних змін у державній політиці й окреслити шляхи подолання кризових явищ, що виникають у процесі її здійснення.

В 2006 році до цих процесів долучилася й Україна. Незважаючи на те, що в перші роки система зовнішнього оцінювання якості знань не була позбавлена окремих недоліків, в цілому вона нормалізувала взаємовідносини між усіма учасниками освітнього процесу та підвищила прозорість системи освіти для вчителів, учнів та усього суспільства.

Важливою складовою державного управління у цій ситуації стає управління якістю освіти, яке постає двовекторним процесом. З одного боку, воно має забезпечувати якість внутрішніх параметрів освітнього процесу й результату навчання учнів і студентів, задоволення їхніх освітніх потреб і сподівань щодо здобуття належної компетентності та життєво значущих рис особистості. З іншого – воно спрямоване на покращення використання ресурсів у забезпеченні якості освіти та підвищення ефективності функціонування системи освіти загалом (зовнішні параметри як соціальної системи). У першому випадку прийняття управлінських рішень ґрунтується на результатах вивчення рівня засвоєння змісту освіти та чинників, які на нього впливають. Це, зокрема, поточне й тематичне оцінювання, державна атестація власними силами, зовнішній (не-

залежний) стандартизований контроль успішності та практичних навиків тощо. Щодо оцінювання зовнішніх параметрів освітньої системи, то тут долучаються інші механізми управління на рівні локальних місцевих, регіональних освітніх систем та держави загалом. Йдеться про ліцензування й акредитацію навчальних закладів, їх атестаційний рейтинг, оптимізацію мережі навчальних закладів, оцінювання соціальної, педагогічної та економічної ефективності функціонування різних освітніх систем.

Усе це стає нагальною вимогою часу. За умов сучасної міграції у межах не лише окремої країни, а й цілих регіонів виникає гостра проблема швидко адаптуватися для отримання навчання та роботи, що спонукає суспільство до радикальних змін в освіті. Стосується ця проблема не лише України. Більшість країн світу сьогодні стурбовані станом власних систем освіти. Усі сходяться в одному: орієнтуючись на сучасний ринок праці, освіта до пріоритетів сьогодення повинна відносити вміння оперувати такими технологіями та знаннями, які задовольняли б потреби інформаційного суспільства, готували б молодь до нових ролей у цьому суспільстві. Важливим стає не лише вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, миттєво приймати рішення та навчатися протягом всього життя.

Для того, щоб зрозуміти, якою мірою готова до цих процесів вітчизняна освіта, слід, принаймні, в загальних рисах, охарактеризувати українську соціальну реальність, яка переповнена парадоксами. Назву лише декілька із них.

Парадокс перший. Ствердження економічного детермінізму як основи вітчизняної державної політики шляхом критики старого марксистського «економічного детермінізму». Подібно тому, як це робили за радянської влади, коли визначали успіхи «соціалістичного будівництва» відсотком колективізації, нині вимірюють ефективність ринкових реформ відсотком приватизованих вітчизняних підприємств, видобутої нафти, газу та рівнем фінансової стабільності великого бізнесу. У підсумку, «новий» економічний детермінізм, що визнавав економіку фактором, який безпосередньо визначає усі клітини суспільного життя, не просто зберіг методологію старого економічного детермінізму, а й редукував його у потворну систему детермінізму фінансового.

Результат: освітня і науково-інноваційна система стала периферійним вектором внутрішньої політики держави з усіма її невтішними наслідками. Усі намагання, на рівні Президента та Уряду, зламати цю ситуацію залишаються безрезультатними.

Парадокс другий. Колективний квазіедіпів комплекс в управлінських структурах. Важко знайти у вітчизняній історії подібний період, коли б у складі правлячої політичної еліти було так багато людей з науковими ступенями і вченими званнями і, в той же час, коли б освіта і наука були у такому непривабливому фінансово-економічному та соціально-пригніченому стані. Така ситуація могла б здивувати навіть З. Фрейда. Сучасна владна еліта, поповнивши владні структури з академічних і освітянських сфер і стимулювавши тяжіння свого оточення до вчених звань, ніби керуючись комплексом Едіпа, безжалісно нищить рідне їм середовище. Середовище, яке визначає успіх модернізації суспільства.

Результат: постійна економія на фінансуванні освіти і науки; фактичне усунення центральних і регіональних органів влади від нагальних освітніх потреб; підміна системної науковообґрунтованої ідеології ситуативною політизацією освіти; гіпертрофована патерналістська система пільг для соціально незахищених верств населення, яка перетворила більшість регіональних університетів у фабрику «сірих фахівців»; деформація «соціальних ліфтів», що негативно відбилася на культурному та освітньому рівнях суспільства, зумовило втрату освітою своєї консолідуючої, культуротворчої місії в українському суспільстві тощо.

Парадокс третій. Бажання бути багатими і цивілізованими і, водночас, нехтування найреальнішим шансом для цього. Історичний досвід свідчить: практично усі країни, які спромоглися досягти в короткі проміжки часу екстраординарних темпів економічного розвитку («економічного чуда»), здійснювали серйозні фінансові впливання в освітянську сферу. Поряд з цим, в індустріально розвинених країнах саме цей економічний злет і високий рівень життя стали базою стабільності демократії західного типу. Ця закономірність простежується у повоєнній Німеччині, Японії, Південній Кореї, Італії та багатьох інших країнах. Наші намагання «увійти в цивілізацію» з чорного ходу, ігноруючи освітянський фактор, стимулюють наш «рух» до неї чи не прямо в протилежний бік.

Результат: втрата соціального оптимізму освітян, падіння інтересу до освіти і зниження її якості, світоглядний конформізм молоді, втрата освітянських цінностей та катастрофічне старіння освітянського кадрового складу.

Парадокс четвертий. Реформування освіти будь-якою ціною, часто не піклуючись про її якість, а орієнтуючись на прискорений рух в європейський освітній простір. Ігнорування історичної традиції і соціальної площини вітчизняної освіти у процесі здійснення модернізації системи освіти, перехід до її наступних етапів без належного моніторингу якості попереднього стану.

Результат: культивування поспішно видуманих або запозичених зовні програм, способів і методів навчання без будь-яких обґрунтувань і громадського обговорення. Системна безвідповідальність за результати реформування, яка призвела до гальмування розвитку економіки освіти, інноваційного руху до її нової якості.

Парадокс п'ятий. Поєднання правового фетишизму з юридичним нігілізмом. Протягом перших із двадцяти років незалежності України корені багатьох проблем в освітянській політиці більшість із нас вбачала у відсутності або недоліках законодавчої бази. На ці ж недоліки посилались і представники виконавчої влади, водночас нерідко ігноруючи ті закони, які вже діяли. Згодом (практично, до 2000 р.) ми отримали усі мінімально необхідні законодавчі акти щодо системи освіти, які передбачають і регіоналізацію освіти, і автономізацію вищих навчальних закладів, і демократизацію управління, і відповідний соціальний захист освітян тощо. Незважаючи на певну неузгодженість цих законів, їх функціональну неповноту, вони створили більш-менш ефективне правове поле для подальшого розвитку освіти. Але усі ці законодавчі акти і не виконувались повною мірою, і не відмінялись. Клятвенно проголошуючи відданість правовій державі, виконавча влада, періодично змінюючи своє забарвлення, кожен раз робила і робить вигляд, що закони для неї не писані, оголошувала їх «неякісними» або «популістськими».

Результат: відсутність будь-якого моніторингу виконання законів і нормативів розвитку освіти, а звідси: закони ніби й є, а живемо – як можемо.

Для того, щоб вітчизняна освіта стала найважливішим індикатором якості життя в суспільстві, інструментом соціальної і культурної злагоди й стрімкого економічного зростання, потрібно здійснити, принаймні, декілька радикальних кроків. *Перший.* Однією із головних соціально-філософських підвалин стратегії модернізації українського суспільства повинен стати соціально-освітянський детермінізм, який виступав би не запереченням, а новою фазою розвитку детермінізму соціально-економічного. Це означає не відмову від визнання визначальної ролі економічного фактору в розвитку суспільства, а визнання архіважливої ролі освіти в розвитку сучасної економіки як фундаментальної основи суспільного життя. Звісно, цей крок передбачає серйозні зміни в курсі вітчизняної соціально-економічної політики і внутрішньої політики загалом, але він (а, можливо, лише він) може повернути благоговіння перед освітою і наукою в суспільстві, ліквідувати прагматичні і конформістські перекоси в свідомості молодих людей, вселити соціальний оптимізм в освітян та стати передумовою інноваційно-технологічного прориву України.

Другий крок тісно пов'язаний з першим – це розробка національної стратегії технологічного прориву, яка має об'єднати зусилля усіх основних сил суспільства: держави, що має визначити довгострокову стратегію виходу з технологічного відставання та здійснити вирішальну підтримку проривним науково-технологічним напрямам і базовим інноваціям; підприємців та власників капіталу, які повинні спрямувати свої зусилля і кошти на технологічне оновлення виробництва та продукції, рішуче скоротивши масштаби відпливу капіталів та надмірного споживання; вчених, конструкторів, технологів, винахідників, від яких, врешті-решт, залежить створення, освоєння і впровадження принципово нових ідей і технологій, що забезпечують зростання конкурентноспроможної продукції, економіки та суспільства загалом.

Створення в країні атмосфери пріоритетності освіти і науково-технологічної сфери дасть змогу сформувати критичну масу підтримки освітянських та інноваційних реформ в суспільстві. Лише за таких умов інноваційна ідеологія, інноваційна культура, інноваційні стимули стануть ключовими у загальнодержавній ідеології розвитку. Більше того, з освітою і наукою пов'язаний й пошук об'єднавчої ідеї для України, яка сприяла б подоланню політичних та економічних суперечностей регіонів. На моє глибоке переконання, такою ідеєю, яка могла б об'єднати усіх українців та кожного окремо, мобілізувати ресурси та надати поштовху для руху вперед, є досягнення нового стану розвитку суспільства. Його можна забезпечити лише на основі якісно нових знань, втілюючи передові технічні досягнення в конкурентну економіку та забезпечуючи високі стандарти життя.

Третій крок. Власне, сама реформа освіти: системна, прозора і науково обґрунтована. Реформа не задля реформи, або задля руху в Болонський процес, а реформа задля підвищення якості освіти, яка б забезпечила життєвий успіх людини і суспільства загалом. А це передбачає: масштабну інвентаризацію системи освіти, її об'єктивний моніторинг, з можливою структурною реорганізацією і добудовою її окремих ланок. Звісно, найперше в епіцентрі усіх освітянських трансформацій повинен бути зміст освіти. Втілений в державних стандартах, навчальних програмах, підручниках та інших методичних ресурсах, він має постійно оновлюватись відповідно до потреб кожного конкретного періоду. Але забезпечити цей динамізм змін можна лише на шляху відходу від надмірної централізації у визначенні змісту освіти. Нова, модернізована модель освіти повинна будуватися на двох рівнях: нормативному (загальнодержавному) – за державними стандартами освіти та вибіркового (регіонального), який повинен бути винятково компетенцією регі-

онів та навчальних закладів. При цьому загальнодержавна складова змісту освіти, яка має забезпечувати єдиний рівень фундаментальної освіти, не повинна перевищувати 70 відсотків, а вибіркова має становити до 30 відсотків. Лише така модель може змінити спрямованість навчального процесу, забезпечити використання засвоєних знань для практичного життя (як професійного, так і громадського), бути мобільною і податливою до зміни інтеграції освіти, науки та виробництва. Така модель має стати одним із векторів стратегії реформування освіти.

Іншим, не менш важливим вектором у цій справі повинна стати побудова нової економічної моделі освіти, яка б ґрунтувалася на розширенні джерел фінансування. Передусім, йдеться про запровадження місцевих податків, кошти від яких адресно спрямовувались би на освіту та надання усім навчальним закладам статусу самостійних суб'єктів фінансових відносин; всебічне стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток освіти; створення сучасної системи нормування та оплати праці в освіті; визначення пріоритетних напрямів фінансування освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації; забезпечення ефективності використання коштів на функціонування й розвиток освіти. Щодо вищих навчальних закладів, то тут, крім державного замовлення і фінансування за рахунок фізичних або юридичних осіб, необхідно запровадити принципово нову форму державного індивідуального кредитування. Крім того, слід переглянути стосунки між тими, хто готує кадри, і тими, хто їх замовляє. Сучасні комерційні структури, банки, отримуючи фахівця, повинні нести й певні витрати за його підготовку в державному навчальному закладі. Обсяги фінансування освіти і науки мають задовольняти потреби суспільства і особистості у якійсній освіті. Держава зобов'язана послідовно збільшувати видатки на освіту відповідно до норм Закону «Про освіту».

Реформа в освіті повинна передбачати також повноцінну її демократизацію, яку у нас ототожнюють лише з студентським або учнівським самоврядуванням. Демократизація освіти вимагає її децентралізації, регіоналізації в управлінні, автономізації вищих навчальних закладів і, найголовніше, переходу від державної до державно-громадської, а згодом і до громадсько-державної форм управління освітою. Нам усім слід зрозуміти, що жорстка централізація управління «призводить до надмірної бюрократизації, негнучкості реагування на потреби, знижує відповідальність регіонів і суспільства за освітню якість»¹. До того ж, вона уможливорює корупцію і хабарництво в системі освіти.

¹ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (друге видання). Нац. акад. пед. наук України / за заг. ред. В. Г. Кременя. – С. 14.

Четвертий крок. Реорганізація управління освітою. Сучасна система управління освітою є, по суті, державною. Вона не враховує регіональні особливості, тенденції до зростання автономності навчальних закладів, конкурентності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток. Нова модель управління повинна мати високопрофесійний, аналітичний і прогностичний супровід. Вона має бути відкритою і демократичною. У ній повинні органічно поєднуватися засоби державного управління з громадським впливом інституції громадянського суспільства. А для цього потрібно не лише оптимізувати організаційно-управлінські структури і здійснити ефективний перерозподіл функцій і повноважень між Києвом, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами, а й створити систему моніторингу ефективності управлінських рішень та їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях, налагодити процес підготовки і підвищення компетентності управлінців, відпрацювати систему експертиз освітніх інновацій і узагальнення позитивного досвіду тощо.

П'ятий крок. Кадровий супровід інноваційної економіки важко уявити без наукової еліти, лідерів в освіті, створення умов для навчання впродовж всього життя. Сьогодні у всьому світі робиться наголос на неперервній освіті. У більшості високотехнологічних країн світу одночасно навчається майже 50 відсотків дорослого населення. Тому одним із головних ресурсів інноваційного розвитку повинно стати створення сучасного механізму функціонування системи підвищення кваліфікації і, загалом, задоволення освітянських потреб людини впродовж її життя. Держава має здійснювати прогноз обсягів і напрямів професійної підготовки у навчальних закладах різного типу і форм власності, створювати умови для професійного навчання безробітних з урахуванням змін на ринку праці. Існує нагальна проблема скорочення розриву між риторикою про інновації і реальністю в освіті. Дослідження щодо ефективних нововведень в освіті проводяться, як правило, вченими, про яких педагоги-практики майже не знають. Іншими словами, педагоги-дослідники і педагоги-практики фактично живуть у двох різних освітніх вимірах, які не сполучаються.

Кардинальних змін вимагає система навчання і виховання талановитої молоді, широкого залучення її до управлінської діяльності та роботи в університетських технополісах. Сучасній вітчизняній системі освіти не вистачає дієвої Національної програми підтримки обдарованих дітей, яка передбачала б на рівні держави чіткі механізми відбору, фінансової підтримки та їх навчання в провідних університетських центрах країни, а також за рубежом. Результативність такого підходу доведена міжнародним досвідом США, Японії,

Фінляндії та інших країн світу. Перетворення окремих шкіл у «золотокорсетні ліцеї» і визначених зверху університетів в «національні» є нераціональним використанням дефіцитних ресурсів і, справді, складні проблеми навчання не розв'язує. Нам потрібні не «інтелектуальні» класи, школи, університети, а талановиті учні й студенти.

Лише за цих умов українська освіта може стати конкурентноспроможною в європейському і світовому освітньому просторі, а людина буде захищеною і мобільною на ринку праці. Зробивши ці та інші кроки щодо трансформації державної внутрішньої політики та реформування освіти, українське суспільство має шанс протягом двох-трьох десятиліть забезпечити впровадження нових і новітніх інформаційних технологій та суттєво наблизитись до рівня і способу організації життєдіяльності розвинених країн світу. Але усе це матиме успіх тоді, коли набуде системного, взаємопов'язаного характеру, утворивши *цілісну державну політику в освіті*, яка передбачатиме системне удосконалення законодавства і створення нової нормативної бази, поліпшення матеріально-технічного, науково-методичного, фінансового та кадрового забезпечення галузі, потужну випереджувальну наукову підтримку.

3.2. ВИЩА ОСВІТА І ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Суспільство знань, яке, на думку американського футуролога А. Харкінса, поступово трансформується в «інноваційне суспільство», важко уявити без професійно підготовлених кадрів, здатних генерувати ідеї нових проривних технологій і реалізовувати їх на практиці¹. Лише за цієї умови можна досягти бажаних темпів складової економічного зростання, що забезпечується за рахунок наукового потенціалу країни. Зрозуміло, що підготовка і становлення таких кадрів під силу лише тим країнам, які мають систему потужних університетів і здатні фінансувати на належному рівні науку та освіту, залучаючи до підготовки фахівців як своїх кращих науковців, так і зарубіжних вчених. Для України це серйозна проблема. Пов'язана вона не лише з недофінансуванням цих сфер, убогістю наукової складової діяльності наших університетів, а й з якістю науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. На перший погляд, в нашій країні формально вистачає кандидатів і докторів наук. Але

¹ Див.: Клепко С. Освіта, яка заохочує запитування, або таємниця парадоксу «Innovation societies» – «Miseducation» // Післядипломна освіта в Україні. – 2005. – № 1. – С. 6.

більшість із них, м'яко кажучи, не здатні працювати відповідно до нових вимог інноваційного суспільства. Наука в Україні функціонує в «закритому полі», а її пріоритети і пріоритети практики й потреб суспільства знаходяться в опозиції. До того ж, у нас ніхто не планує і не регулює підготовку кадрів вищої кваліфікації. Поставивши підготовку кадрів вищої кваліфікації в залежність від міністерських процедур акредитації та ліцензування, вищі навчальні заклади змушені організувати цей процес за принципом конвеєра, не особливо піклуючись про якість наукових досліджень та їх практичну значущість. Із захистом дисертації, як правило, «наука» закінчується. Тому для нас важливо, принаймні, розпочати з підвищення вимогливості у підготовці науково-педагогічних фахівців вищої кваліфікації та посилення наукової складової в діяльності університетів, які стали б генератором продукування професійально підготовлених випускників відповідно до потреб суспільства знань.

На жаль, підвищенню якості вищої освіти та професійної компетенції випускників вищих навчальних закладів не сприяє й загальносвітова тенденція перетворення вищої освіти на масову. Цей процес, розгорнувшись в 60–70-х роках в США, у 80–90-х в Західній Європі, наприкінці ХХ – початку ХХІ століть широко охопив й країни Центральної і Східної Європи, в тому числі й Україну. Сама по собі «масовізація» вищої освіти – процес позитивний. Він вирішує важливе завдання демократичного суспільства – широкого і вільного доступу до вищої освіти. В Україні за часи незалежності була створена така система вищих навчальних закладів, яка сьогодні спроможна забезпечити навчання усіх випускників середньої загальноосвітньої школи. Лише до вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації у нас щорічно вступає до 70 % випускників середніх загально-освітніх закладів, тоді як до 1990 року цей показник сягав ледь 25 %. Поза стінами вищих навчальних закладів фактично залишаються одиниці випускників шкіл.

За цих умов вищі навчальні заклади захопилися збільшенням прийомів та зниженням вимогливості в навчанні, що неминуче призвело до значного падіння якості освіти і рівня професійної підготовки фахівців. Україна, висловлюючись словами Дж. Міллікена, стала складовою «загального процесу депрофесіоналізації», з яким зустрілася Західна Європа ще в 80-90 роках минулого століття. Тут, як і у Великій Британії, під тиском чисельності студентів, що постійно зростає, виникло явище «інфляції оцінок», що втілювалося у послідовному зниженні академічних вимог з метою запобігти значному падінню рівня успішності студентів. Викладачі стали застосовувати менш трудомісткі й менш жорсткі методи оцінювання, а об-

меження у часі зробили їх контроль за роботою студентів формальним¹.

Зниження вимогливості до навчання студентів, у свою чергу, спричинило падіння вимогливості науково-педагогічного персоналу до себе. Рівень заробітної плати викладачів вищої школи спричинив пошуки додаткових заробітків не лише у двох-трьох інших навчальних закладах, але й у численних фірмах, що продукують на продаж від курсових, дипломних робіт до докторських дисертацій. Як наслідок, деформуються елементарні вимоги педагогічної етики і академічного середовища професіоналів. «В школі та вузі, – з бо-лем пише іноземний член НАПН України професор В. П. Макаренко, – законодавцем моди стала бездарність. Ледарі й тихоходи виховують характер майбутніх дорослих. Ментальна лінь стала нормою життя. Здатність мислити перетворилася із радісної норми людського існування в безпросвітну муку. Бездарі стали впливовою соціальною групою, яка визначає темп академічного руху і стиль життя в суспільстві»². Попри радикалізм цієї думки відносно російської вищої освіти, це не означає, що подібної проблеми не існує в Україні. Подібна стурбованість висловлюється не лише в наших ЗМІ, а й вітчизняними педагогами.

Сьогодні в багатьох країнах, особливо «транзитних», постає проблема: як досягти прогресу у базових реформах, пов'язаних із «масовізацією» вищої освіти, якщо матеріальна основа цих реформ переживає не кращі часи? З метою хоча б частково вирішити її в Україні був введений статус так званих національних університетів. На жаль, цей крок за наших умов не спрацював. Ні наукова, ні професійна складові таким чином «приголублених» урядом університетів не стали тут домінуючими. Ця ідея можновладців перетворилася у профанацію, яка обумовила безпідставне розшарування вищих навчальних закладів, війни «вибраних» за особливі преференції й тепличні умови. Й усе це, безперечно, не на основі конкуренції, а під надійним крилом держави. Не менш «плідною» стала нова урядова ідея дослідницьких університетів, які без обґрунтування критеріальних ознак і без залучення світового досвіду, знову-таки, були визначені урядовими рішеннями і внесли в університетське середовище лише непорозуміння. Світові тенденції в освіті засвідчують, що саме дослідницькі університети вносять вагомий вклад в інтелектуальне середовище не лише своїх країн, але й на глобальному світовому рівні. Із стін цих навчальних закладів виходять лі-

¹ Див. : Міллікен Дж. Постмодернізм і професіоналізм у вищій освіті // Вища школа. – 2005. – № 4. – С. 69.

² Макаренко В. П. Воспроизводство бездарей и телегробы // Педагогічна і психологічна наука в Україні. Т. 4 / Педагогіка і психологія вищої школи. – Педагогічна думка. – К., 2007. – С. 78.

дери для усіх сфер діяльності суспільства, а досягнення випускників можна вимірювати протягом життя, застосовуючи кількісні й якісні критерії оцінки їх професійної діяльності. Необґрунтованість цих кроків визначив світовий рейтинг вищих навчальних закладів Webometrics, згідно якого переважна більшість національних університетів і три із 14 дослідницьких за своєю інформаційною присутністю навіть не потрапили в список 50 кращих українських вузів¹.

Звісно, подібні кроки потрібно робити, але вони мають будуватися не на віртуальних «локальних» критеріях, а бути системними і підпорядкованими одній меті – підвищенню якості вищої освіти на основі науково-дослідного та інноваційно-педагогічного потенціалу істинно потужних вищих навчальних закладів. Доцільніше було б розпочати з децентралізації вищої освіти та автономії університетів, на основі яких з часом легко було б визначити, які з них є лідерами національної освіти. Але, на жаль, ця загальновизнана у всьому світі ідея, яка могла б справді стати мобілізуючим фактором підвищення якості освіти і професійної підготовки фахівців, не знаходить у нас належної підтримки, що гальмує загальну систему освітянських реформ.

Нині для усіх зрозуміло, що в умовах суспільства знань і економіки знань вищі навчальні заклади мають якомога швидше адаптуватися до принципово нової соціокультурної ситуації, насамперед, до нової динаміки ринку праці, який потребує постійного оновлення спеціалізованих професійних знань, і відповідно, нових форм їх трансляції і використання у навчанні. Сучасна тенденція інкорпорування ідеалів ринку в навчальний процес, в організацію наукової роботи вищої освіти примушує вищий навчальний заклад жити не за логікою соціального інституту, як раніше, а за логікою виробництва. Як констатують знані зарубіжні експерти, «високий рівень комерціалізації університетів, схоже, є незворотнім»².

Не випадково в багатьох країнах Євросоюзу активно відпрацьовуються і впроваджуються нові схеми поділу програм навчання у вищій школі на професійні та академічні. На цій основі здійснюється системна реструктуризація системи вищої освіти, максимально наближеної до вимог інноваційного суспільства. Поступово змінюють свій образ класичні університети, формується система вузькопрофільних університетів, виникають науково-дослідницькі та

¹ Див.: Шульга Н. Дорогу осилит тот, кто правильно выбрал направление // «Зеркало недели», № 6, 19–25 февраля 2011. – С. 15.

² Rhoads R., Lin A. Globalization, Social Moment and the American University: Implications for Research and Practice // Hingher Education Handbook of Theory and Research. – New York : Sprinder Netherlands. – Vol. 24. – 2009. – P. 294.

корпоративні вищі навчальні заклади. До того ж, на цьому тлі класичні європейські університети зустрілися з «кризою ідентичності». Історично вибудовуючи свою ідентичність з огляду на зміни в характері їх зв'язків з потребами національної держави, сьогодні вони розпочинають надавати послуги, не прив'язані до місця знаходження. Їхні послуги перетворюються у товар для індивідуального споживання, який можна реалізувати як у будь-якій країні, так і у віртуальному просторі. Звісно, ці «тектонічні зрушення» в класичному університетському середовищі викликають занепокоєння і навіть розгубленість. Багато відомих учених стверджують, що через якихось тридцять років великі університетські центри, прославлені класичні університети стануть реліквією, а то й, можливо, припинять своє існування як незалежні інститути і співтовариства вчених¹. Вважається, що вони, «оплот зарозумілості й успішних поколінь» у минулому, сьогодні не витримують конкуренції з вузькопрофільними навчальними закладами, зорієнтованими на прагматику конкретних технологій, яких вимагає інноваційне суспільство.

Незважаючи на певне перебільшення цих песимістичних прогнозів, доля істини у них є. Перед сучасною вищою школою, справді, стоїть непросте завдання нового змісту і нової динаміки соціально-професійних ролей, на основі яких вона має готувати студентів. Очевидно, що необхідно переглянути цілі, теорію і практику вищої освіти. Для осмислення нової кон'юнктури і місця вищої освіти в ній потрібні нові концептуальні ресурси. Більшість університетів не готові реагувати на ці виклики часу, які ставлять майбутнього фахівця перед необхідністю працювати в декількох професійних позиціях, які, до того ж, характеризуються унікальністю, неповторністю та нестандартністю. Сучасний ринок праці потребує прискорення підготовки фахівця, озброєння його спеціалізованими знаннями «одноразового вжитку», що абсолютно не вписується у формат традиційної університетської освіти. Мало того, що класична вища освіта втрачає монопольне становище на освітянському ринку праці з появою «нових утворень», які оперативно реагують на потребу дня, вона змушена ще й конкурувати з цими новими агентами навчальних послуг, оскільки ці послуги стають вигідним товаром в суспільстві «економіки знань».

Сьогодні в багатьох країнах світу, поряд з традиційними університетами, масово виникають навчальні заклади, які пропонують вузькоспеціалізовані короткотермінові програми підготовки і перепідготовки, створюються віртуальні, франчайзингові, корпоративні університети, навчальні центри виробників програмного за-

¹ Міллікен Дж. Постмодернізм і професіоналізм у вищій освіті // Вища школа. – 2005. – № 4. – С. 67.

безпечення, менеджерів, бухгалтерів тощо¹. Вони надають освітні послуги на базі інформаційно-комунікативних технологій за допомогою дистанційного навчання, мають доступ до своїх студентів у будь-якому місці і в будь-який час через систему Інтернет і канали супутникового зв'язку. Ці навчальні заклади, використовуючи інформаційні і педагогічні технології, дають можливість формувати індивідуальні програми для навчання студентів з урахуванням їх потреб і здібностей, рівня базової підготовки і майбутньої професійної спеціалізації. Разом з тим, їхні цілі лежать поза регіональними та національними пріоритетами. Їхня мета – формування у студентів уявлень про глобальний контекст життя і професійної діяльності, формування «міжкультурної компетенції» як засобу орієнтації у глобалізованому світі. Не менш поширеною формою надання освітніх послуг стають навчальні заклади, які тісно переплітаються з бізнесом, виробниками і споживачами новітніх технологій та задовольняють потребу корпорацій в підготовці відповідних фахівців. З'являються не лише науково-технологічні, але й інші виробничі, будівельні, сервісні утворення – так звані кластери. Кластерна концепція орієнтується на залучення до цих об'єднань інтегрованих та часто розрізнених компаній, університетів, науково-дослідницьких центрів, що спеціалізуються та співпрацюють в напрямі розвитку R&D, інноваційності, комерціалізації і маркетингу з метою виробництва нових чи модернізованих виробів та послуг. В кластерах навчаються, досліджують, експериментують і пропонують «проривні» технології.

Як би ми не розцінювали ці об'єктивно обумовлені процеси, скільки б не дискутували щодо обмеженості освіти, яка «ігнорує смисловизначальні цінності людського життя» і зводить до мінімуму можливості соціокультурного оновлення людини, не помічати цих радикальних змін або протистояти їм було б абсурдно. Залишати незмінною традиційну класичну університетську освіту, продовжувати випускати фахівців, які глибоко розуміють буття, його фундаментальні закони, світоглядно і гуманістично виховані, але мало здатні виконувати інноваційні соціально-професійні ролі, рівноцінно самогубству. Ставити в цій ситуації питання: «як», «хто», «для чого» намагається комерціалізувати вищу освіту?»² означає приблизно ту логіку, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство боротьби з блискавкою.

¹ Див.: Бакіров В. С. Дилеми класичної університетської освіти // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т. 4 / Педагогіка і психологія вищої школи. – Педагогічна думка. – К., 2007. – С. 100.

² Андрущенко В. П., Савельєв В. Л. Освітня політика (огляд порядку денного). – К. : «МП Леся», 2010. – С. 19.

Існує реальний об'єктивний процес глобалізації, масштабного посилення професійної компетентності та інноваційності знань, який розглядає освіту і науку винятково в образі «машини, здатної генерувати нові технології»¹. Боротися з ним чи протистояти йому, а тим паче, шукати, хто це ініціює, безглуздо. Навпаки, цей процес вимагає дієвої реакції традиційної вищої освіти, яка має розумно поєднати утилітарну прагматику професійної підготовки фахівця з «прагматикою» фундаментальних знань, завдяки яким інноваційне суспільство забезпечить потреби цивілізаційного розвитку, збереже і посилить його гуманістичний потенціал, наповнить життя і діяльність людини смислами і цінностями. Це дозволить класичній вищій освіті не лише зберегти себе, а й надалі виконувати важливу соціокультурну місію, приречену виводити нові покоління в сучасний глобалізований світ професіоналами і гармонійно розвиненими людьми, здатними нести відповідальність за свої дії. Адже важко знайти сьогодні людину, яка б заперечувала, що роль освіти в сучасному суспільстві не лише зводиться до передачі знань і соціального досвіду із покоління в покоління, але й у тому, щоб готувати фахівця до діяльності в умовах біфуркацій й невизначеності, сприяючи виходу із можливих глобальних криз і катастроф, подолати які можливо на основі не застарілих, а випереджувальних знань і дій. Ось чому виникає потреба в такій моделі освіти, яка принципово змінює функції випереджування і орієнтації на майбутнє, змінює саме його розуміння.

Системи вищої освіти різних країн світу реагують на ці проблеми неоднаково. Одні із них пасивно стурбовані, інші (американська, європейська, азійська) активно трансформують їх до вимог сучасного інноваційного суспільства.

В Україні нові виклики суспільства знань сприймаються академічною спільнотою з певною мрійливою легкістю і схоластичними дискусіями. В практичній площині наша вища освіта намагається вийти з важкого стану, пов'язаного з кризою національної економіки і, в основному, переймається «проблемами фінансового і матеріально-технічного дефіциту», поставивши перед собою стратегічну мету хоча б першого наближення до вже старих сьогодні західних стандартів, пов'язаних з університетською автономією та академічними свободами. Зміни, обумовлені суспільством знань, тут поки що не викликають великого занепокоєння. В академічному середовищі, на жаль, панує наївний оптимізм щодо невпинно зроста-

¹ Див.: Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. На пути к либеральной евгенике. – М., 2002; Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. – М., 2004.

ючої ролі вищої освіти за умов підвищеної ціни знання як базового чинника соціального життя¹.

Разом з тим, українська освітянська спільнота з нетерпінням очікує прийняття нового Закону про вищу освіту, який би через визначення відповідних стратегій розвитку вищої школи скерував її зусилля на досягнення економічної й соціальної ефективності вищої освіти як головного чинника успішної соціалізації та кар'єрного зростання громадян. Однак, у процесі широкого обговорення проекту цього Закону виникло більше запитань, аніж відповідей, пов'язаних з підготовкою професійних кадрів. Залишаються відкритими й питання оптимізації мережі вищих навчальних закладів, їх автономії, реформування змісту, форм і методів навчального процесу з метою посилення наукового та «практичного» компонентів високоспеціалізованого знання тощо. Звісно, проблема реформування вищої освіти є непростю. Вона викликає багато суперечливих міркувань не лише на рівні буденної свідомості, а й в академічному середовищі. В цій ситуації, думаю, важливо визначитися: з чого розпочинати?

Грунтуючись на сучасному стані української системи вищої освіти та враховуючи процеси її «масовізації», відірваності від життя й галузевої розпорошеності, першим кроком освітньої політики мала б бути її детальна інвентаризація і оптимізація мережі вищих навчальних закладів. Остання має здійснюватись шляхом консолідації, об'єднання, укрупнення на основі спеціальної державної цільової програми. Критерієм процесу оптимізації має бути ефективність і якість освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу. Адже рівний і справедливий доступ у випадку неякісної освіти втрачає будь-який сенс. Нова структура вищої школи, як уже наголошувалось, має відповідати Міжнародній стандартній класифікації освіти, тобто розрізняти вищі навчальні заклади за видами згідно з рівнями і типами («А» – для подальшої освіти і висококваліфікованої праці, «В» – для ринку праці). Використовуючи досвід інших країн (США, Фінляндія), вищі навчальні заклади можна було б поділити на три види. Перший вид навчальних закладів має бути зорієнтованим на зловоденні потреби промислового виробництва, сфери обслуговування, агропромислового комплексу та інших галузей народного господарства. Основу їх мають становити нинішні коледжі й технікуми з їх програмами молодшого спеціаліста. До цієї групи навчальних закладів варто було б віднести й частину програм бакалаврів, які за своєю суттю значною мірою зорієнтовані на практичну складову освіти та швидку адаптацію до майбутньої профе-

¹ Див.: Бакіров В. С. Дилеми класичної університетської освіти // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т. 4 / Педагогіка і психологія вищої школи. – Педагогічна думка. – К., 2007. – С. 107.

сійної діяльності. Звісно, програми підготовки цих бакалаврів потрібно буде значно звільнити від переобтяження фундаментальними та загальноосвітніми дисциплінами і значно посилити їх рівень практичної підготовки. Усі ці навчальні заклади повинні мати регіональний статус, забезпечувати одноциклову (бакалаврську) підготовку усіх спрямувань і здійснювати прикладні дослідження та розробки для власних навчальних і регіональних потреб.

Другий вид вищих навчальних закладів має охоплювати університети, які зосереджують свою діяльність на прикладному (галузевому) використанні знань в народному господарстві та інших соціальних сферах. Це нинішні політехнічні, технологічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні та інші профільні університети. Вирізняючись більшою спеціалізованістю, ніж класичні університети, вони мають готувати фахівців інженерно-технічного, економічного і спеціально-гуманітарного профілю на рівні двох циклів (бакалавр, магістр) та проводити прикладні дослідження. Це, переважно, регіональні вищі навчальні заклади. На основі найпотужніших із них мають бути створені дослідницькі університети загальнонаціонального значення, які визначали б освітню і наукову політику в галузі та здійснювали підготовку фахівців усіх трьох циклів (бакалавр, магістр, доктор). До цієї ж групи вищих навчальних закладів слід віднести й так звані корпоративні університети (на зразок відомих нам втузів), потреба в яких, очевидно, виникне в недалекому майбутньому.

Й нарешті, третій вид вищих навчальних закладів – це трициклові (бакалавр, магістр, доктор) класичні університети загальнонаціонального значення, конкурентоспроможні на міжнародному рівні, які здійснюють фундаментальні й пошукові дослідження та прикладні розробки і на цій базі проводять підготовку фахівців переважно вищих циклів (магістр, доктор). Ці університети, разом із дослідницькими, мають утворити підсистему елітної вищої освіти, яка повинна забезпечувати цільову підготовку науковців і фахівців новітніх технологій для високотехнологічного сектора економіки та використовувати особливі підходи до відбору студентів, створювати умови для індивідуалізації навчання. Вони мають відійти від традиційних термінів і методик навчання системи масової вищої освіти, максимально наблизити форми викладання до практичного досвіду, активно впроваджувати методи аналізу нетипових ситуацій, імітаційного моделювання, які поєднувалися б з теоретичними і концептуальними дискусіями.

Водночас, ці університети мають істотно посилити свою принципову перевагу над іншими вищими навчальними закладами, а саме: здатність працювати на довготерміновий особистісний роз-

виток креативно та інноваційно налаштованих студентів. На цій основі мають бути розгорнуті механізми учіння самостійно здобувати необхідні знання, вчитися протягом життя. У зв'язку з цим, вони, як й інші вищі навчальні заклади, мають бути зорієнтовані не на просту ретрансляцію знань, які часто лежать за межами сучасного інноваційного суспільства, не задовольняють його потреб, а будувати навчальний процес таким чином, щоб занурювати студентів у змодельовані ситуації практичної невизначеності, спонукати до осмислення цих ситуацій поза межами заздалегідь визначених стандартів, норм і правил, учити діяти в ситуаціях, близьких до хаосу, але діяти максимально відповідально, аби не зашкодити і не створювати невиправдані ризики¹. Незважаючи на те, що їх пріоритетною функцією має бути інноваційність і професіоналізація, основними орієнтирами освіти в цих університетах повинні виступати, з одного боку, моральність і гуманізм як взаємодоповнювальний розвиток людини і суспільства, а з другого – постійна рефлексія і відчуття власної відповідальності.

Очевидно, ця підсистема елітарних університетів потребуватиме використання специфічного набору ключових компетентностей як важливої складової кінцевих результатів підготовки, концентрації для їх досягнення навчання у спеціально утворених проблемних групах із залученням до викладання провідних вітчизняних і зарубіжних фахівців. Тобто, «така елітна вища освіта не повинна розчинитися в ринку послуг системи масової вищої школи, що обмежується традиційним набором компетентностей»². Загалом, для успішної реалізації професійної підготовки фахівців в системі вищої школи в Україні нагальною є проблема розробки спеціальної програми державного рівня, яка б передбачала затвердження переліку галузей, напрямів, спеціальностей для усіх циклів вищої освіти, а також відповідних програм і термінів навчання, а його структурні складові органічно вписувалися б у види і підвиди економічної діяльності. Лише на цій основі, як справедливо вважають автори «Білої книги національної системи освіти», підготовленої НАПН України, можлива реалізація компетентнісного підходу в системі національної вищої освіти. Але тут як на рівні державних інституцій, так і на рівні педагогічної теорії «потрібно подолати інерцію і консерватизм, численні дискусії з приводу того, які результати є ключовими для тієї чи іншої спеціальності» і коли б чого

¹ Див.: Бакіров В. С. Дилеми класичної університетської освіти // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т. 4 / Педагогіка і психологія вищої школи. – Педагогічна думка. – К., 2007. – С. 103.

² Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл (та ін.); за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – С. 249.

не упустити. Час вимагає зосередження зусиль на вироблення швидких спільних рішень і переходу до їх реалізації¹ [9, с. 250].

Стимулами для організації і розвитку вищої освіти в Україні мають стати три об'єктивних фактори: 1) зростання вимог до рівня кваліфікації людських ресурсів у зв'язку з технологічним удосконаленням сучасного виробництва і сфери обслуговування; 2) перехід промисловості на дрібносерійне виробництво за умов швидкої зміни моделей, що вимагає оперативної перекваліфікації кадрового складу компаній; 3) зростаюче усвідомлення самоцінності якісної освіти як особистісного, так і національного надбання. Ці фактори відкриють можливість започаткування нового етапу розвитку двох соціально важливих напрямків діяльності системи вищої освіти: додаткової освіти дипломованих фахівців і якісної освіти протягом життя, у тому числі й для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Лише за таких умов освіта може стати системою випереджувальної освіти, оскільки спосіб її реагування на швидкоплинні соціальні, соціально-природні умови – передбачення, чутливе уловлювання привабливої енергії бажаного майбутнього, а не пристосування до того, що відбувається. Вона буде спиратись на процеси, яким, сподіваюсь, належить визначати образ ХХІ століття: глобалізації і етноренесансу, інформатизації і становлення культури світу, жорсткого обмеження технізації і створення якісно нових технологій.

Звичайно, що це далеко не усі проблеми, які має розв'язати сучасна вища освіта України з метою підвищення її якості і професійної підготовки фахівців, але саме ці проблеми, на мій погляд, є головним цілеутворюючим алгоритмом вищої школи, що скеровує її на сферу праці (підготовку фахівця) та сферу соціальних відносин (формування громадянина).

3.3. УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА ЗА КОРДОНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ США)

Сьогодні у світі за нашу інтелектуальну і політичну підтримку змагаються три моделі освіти: класична (фахова), некласична (ліберальна) і постнекласична. Найпоширенішою серед них є класична. Вона найповніше задовольняє потреби індустріального суспільства

¹ Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл (та ін.); за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – С. 250.

і є випробуваним механізмом тиражування спеціалістів, які мають професійно зорієнтовані вміння і готові до ринку найманої праці. Особливо влаштовує суспільство така модель у періоди його економічних депресій.

На Заході усвідомлюють, що ця модель вичерпала себе і виступає гальмом у розвитку постіндустріального суспільства. Це суспільство вимагає трансформації освіти, в основу якої покладений антропний принцип з орієнтацією на неklasичну і постнеklasичну моделі освіти. Розуміють факт невідповідності фахової моделі освіти сучасному стану суспільства у США і Євросоюзі, де розробляються відповідні проекти її реформування. Реформаторський рух спостерігається і у нас. Але, на жаль, ми намагаємося перейняти переважно зовнішній «антураж», часто не вникаючи у сутність трансформації освіти на сучасному етапі. Щоб зрозуміти це, необхідно поставити перед собою просте питання: «Що являє собою освіта у її глибинному сенсі?» Відповідаючи на нього, ми неодмінно змушені будемо констатувати, що освіта – це далеко не «інтелектуальна муштра». За Платоном, освіта – це зовнішнє розкриття сутності людини. На межі тисячоліть ми маємо усвідомити, що сучасне суспільство вимагає не спеціаліста-гвинтика, а спеціаліста, який вміє швидко орієнтуватися в будь-якій ситуації, здатного працювати в декількох професійних позиціях, швидко приймати рішення та прораховувати їх наслідки. Це має бути не просто фахівець, а творча, духовно багата й інтелігента людина.

Як досягти цієї мети? На це питання однозначної відповіді поки що не існує. Але більшість учених світу сходяться в одному: реалізація цієї мети можлива на шляхах гуманізації освіти. А це означає перехід до нової постнеklasичної моделі освіти. Щодо нашої, вітчизняної освіти, то вона, до того ж, вимагає радикального реформування її економічних механізмів та децентралізації системи управління. У цьому відношенні певним прикладом може бути американська освітня система. За усіх її недоліків вона сьогодні є найдосконалішою у світі. Формування загальноєвропейського освітнього простору, не в останню чергу, обумовлене потребою конкурувати на рівних з американською освітньою системою. Це правда, яку важко заперечити. Сьогодні у вищих навчальних закладах США навчається до 600 тисяч студентів з інших країн (у тому числі з Європи), що становить більш як чверть усіх іноземних студентів світу. В американських університетах працює велика кількість кращих фахівців різних країн. Прибуток країни за навчання іноземних сту-

дентів становить 11 млрд. доларів¹. Цей факт свідчить про високу репутацію американської вищої освіти.

Найхарактернішою рисою американської освітньої системи є її прагматична спрямованість. Прагматичне ставлення до освіти обумовлюється конкурентною боротьбою, в якій молоді люди, за словами Енді Фьолонга, «розпочинаючи зі школи, протистоять один одному в намаганні продемонструвати кращі здібності й знання, що є єдиною умовою вижити у швидкоплинному світі»². До того ж, з освіченістю широкого народного загалу в США завжди пов'язували і пов'язують вирішення основних соціальних проблем. Усе це визначило уявлення американців про життєвий достаток, його залежність від особистих якостей людини, її освіченості, ініціативи та культури інноваційного мислення.

На відміну від України, в США доступ до високого статусу в суспільстві відкритий саме для здібних, достойних людей, незалежно від їх соціального походження. Тому в свідомості американців вища освіта розглядається як гарантія успіху, що стирає будь-які класові межі. Намагання утриматися на поверхні життя і не бути розчавленим жорсткою конкуренцією – ось що у переважній більшості стимулює свідомий вибір вищого навчального закладу і спеціальності. Як наслідок, 41 % американських студентів збирається працювати за фахом і 17 % – продовжувати навчання за обраною спеціальністю (тобто, загалом 58 % проти 25 % наших студентів).

В США діє добре налагоджена система навчальної і професійної орієнтації, що знижує відсоток непередуманого вибору спеціальності і отримання вищої освіти лише заради престижу. Цьому сприяє система спеціальних консультантів у школах. Невипадково до 20 % американських студентів, на відміну від 3–5 % українських, враховують думку вчителів при вступі до вищих навчальних закладів. Незважаючи на поширену систему тестування абітурієнтів, основою для навчання в університетах США є знання, отримані в школі. Загалом, питанню наступності й характеру взаємодії цих двох секторів освіти тут надається велике значення. Американська освітня система успішно долає розрив між програмами школи і вищого навчального закладу, максимально наближує програму середньої школи до вузівської, виключає дублювання і полегшує перехід від школи до університету або коледжу. Це дозволяє скорочувати термін навчання у вищому навчальному закладі для найбільш здібних учнів, яких тут до 10 %. У центрі американської освітньої системи стоїть особистість, професійні навички якої потрібно плекати,

¹Altbach P. G. Come Study in America // The Christian Science Monitor. – Vol. 89. – № 52. – P. 18.

²Andy Furlong, Fred Curtmel Young People and Social Change (Individualization and Risk in late Modernity) – Buckingham, Philadelphia University Press, 1997. – P. 12.

розвивати і готувати відповідно до «руху» душі. Розпочинаючи з початкової школи, тут усе будується на індивідуальному підході. Якщо, скажімо, дитина не може всидіти на одному місці протягом хвилини, виконуючи якесь завдання, педагоги б'ють тривогу. Вони розуміють, що перед ними неординарна дитина, до якої потрібен індивідуальний підхід, особлива програма і відповідне оточення. На основі виявлених здібностей і вподобань у початковій школі, вже в середній школі дитина обирає для вивчення ті курси, які найбільше відповідають її сутності. Тобто майбутній актор, художник або історик протягом наступних семи років не буде відчувати жорсткого тиску математики, фізики, хімії тощо. Адже за відсутності здібностей і відповідного бажання цей тиск неминуче розвине у нього комплекс неповноцінності. І, навпаки, дитина, «руху» душі якої відповідають математика чи фізика, хімія або астрономія, має можливості повною мірою розвивати свою сутність, не страждаючи від того, що вона не розуміється у гуманітарних науках.

У цьому, безумовно, є сенс. Адже чим для нас сьогодні є, наприклад, історія? Дати, імена, окремі події, які часто вирвані з контексту суспільного розвитку і які слід зазубрювати. Відповідно, фізика – фізичні теорії, моделі тощо. У такому вигляді ці та інші предмети не в змозі дати молодій людині нічого з того, що сприяло б її розвитку. Бо це знання задля знання. Але якщо історію розуміти як антропологію в історичному русі й творіння культури, якщо бачити в ній прояви, одкровення різних аспектів людського буття у взаємодії зі стихіями природи, тоді вона оживе, збудить історичне уявлення, дозволить зовсім по-іншому розуміти сучасність, суспільні відносини. Те ж саме можна сказати і про викладання природничих наук.

Ми забули, що фізика – це наука про явища навколишнього світу: про світло, колір, тепло і холод, звук, вагу, політ, плавання і падіння, тобто про навколишній світ, який оточує нас і який можна бачити, чути, відчувати, спостерігати тощо. І що знання про цей світ нам потрібні не для того, аби хтось натискав на кнопку, а ми у потрібну хвилину їх «видавали», а для того, щоб бути вільними у цьому світі. Бо будь-які знання, наукові істини, ідеї не варті того, аби в ім'я їх торжества особистість жертвувала своєю свободою, гідністю або здоров'ям. Відвідуючи лекції, семінари в університетах Америки, я переконався, що ця проста, як світ, істина може насправді «працювати».

Щоб, бува, випадково не принизити гідність студента, в американських школах й університетах навіть оцінки його знань не оголошують публічно. Про результати його успішності мають право знати лише дві людини: викладач і сам студент. Аналіз його роботи

буде проведений віч-на-віч з професором під час індивідуальної консультації. Навіть батьки, якщо цього бажає студент і це обумовлено контрактом при вступі, не мають доступу до інформації про успішність своєї дитини.

При цьому думку студента поважають і дуже серйозно до неї ставляться. Ідея, думка розглядається як матеріальне творіння, тобто, скажімо як плуг, лопата чи ще щось. До неї ставляться як до приватної власності. Тому найбільшим злом, яке карається виключенням з університету, є списування. Цікаво, що студенти вважають таку міру покарання абсолютно справедливою. Тому списування в американських навчальних закладах практично не існує.

Мені доводилося читати лекції в Берлінгтонському університеті, університеті св. Майкла, Мілделберійському коледжі, відвідувати заняття американських колег. *Перше*, що впадає у вічі, це те, що лекції читають лише висококваліфіковані вчені і педагоги, «повні» професори. Хоча шлях до «повного» професора довгий і надто тернистий: бакалавр, магістр, доктор філософії, асистент професора, асоціативний професор і, нарешті, повний професор. *Друге*: на лекціях дається десята частина того, що намагаємось дати ми. Матеріал багаторазово «розжовується», подається у різноманітних ракурсах і пов'язується з минулим, майбутнім, часто з гумором. Лекція нагадує, на перший погляд, шоу, але в дійсності є дуже ефективною. Засвоєння матеріалу студентами у цій ситуації майже стовідсоткове. Американські педагоги вважають, що краще навчити людину віртуозно підкидати три кульки і ловити їх, ніж намагатись навчити це робити з 30-ма кульками, заздалегідь знаючи, що людина справиться, щонайбільше, з двома. Але коли людина досягне вправності з трьома кульками, вона сама поспробує взяти четверту, п'яту, шосту і т. ін.

Має свою особливість і робота на семінарських заняттях. На них, в основному, вивчають і аналізують класичні твори, першоджерела. І це стосується не тільки філософії, соціології чи історії. Багато уваги на такі форми навчання звертається і при вивченні природничих дисциплін. Викладач на семінарських заняттях, як і на лекції, не виступає у ролі «мудреця», який усе знає і не має права на помилку. Навпаки, він разом із студентами шукає істину, разом з ними переживає прорахунки і разом з ними радіє, коли пошук увінчується успіхом. Студенти захоплюються цією грою і не помічають штучності цього процесу. За всієї розкутості студента відчувається повага до викладача і, разом з тим, якась невидима дистанція між ними.

Третє: в американській системі освіти регулятором стосунків між студентом і викладачем є студентська громадська думка. Соціо-

логічне опитування здійснюється щорічно, в кінці прочитаного курсу. Але результати його знають тільки завідувач кафедри і викладач. Це є секретом навіть для президента (ректора) університету. Дані опитування дають змогу вносити певні корективи в роботу професорського складу кафедри, а також впливають на заробітну плату, яка може на 10–20 % бути нижчою або вищою залежно від оцінки ефективності роботи викладача завідувачем кафедрою. Між іншим, викладач утримується за кошти університету лише 10 місяців на рік. Решту два місяці він має реалізовуватись в науково-дослідній роботі, що є обов'язковим для нього, якщо він у подальшому хоче працювати в університеті. Тому абсолютна більшість професорсько-викладацького складу американських вузів постійно працює над реалізацією практично значущих наукових проектів і програм.

В Америці вважається, що освіта на 80 % є державною. Але в дійсності навіть у державних навчальних закладах за освіту доводиться платити. Скажімо, навчання у більш-менш пристойному університеті штату Вермонт коштує приблизно 30 тис. доларів за рік. Тому американці, як правило, спочатку заробляють гроші, а потім думають про навчання в університеті. Звідси й вік американського студента: 25–30 років. У вартість навчання входить харчування (1 раз в день – обід) і проживання в гуртожитку, яке коштує 600–800 доларів на місяць. З метою адаптації до університетського життя студент обов'язково повинен жити два роки в гуртожитку. Далі – його воля. Під час навчання студент записується на певні курси (кредити). Він може взяти не менше 12 і не більше 18 кредитів на рік. Точніше, більше він може взяти, але за додаткову плату. Один кредит в університеті штату Вермонт коштує 355 доларів. Цікаво, що курси, які пропонують студентам, суттєво відрізняються від наших. Вони максимально наближені до життя і вимог часу. Ні філософія, ні математика, ні хімія, ні фізика, ні історія не читаються. Наприклад, у розрізі філософії читаються такі курси, як теорія трансформацій, теорія перехідних процесів, теорія діагностики і передбачення, теорія циклів, синергетика, конфліктологія, культура, природа, людина, розуміння інших народів, герменевтика та багато інших.

Незважаючи на відсутність єдиних навчальних стандартів в системі вищої освіти США, існують чіткі вимоги до змісту навчальних планів. Студент має освоїти певну кількість навчальних дисциплін і набрати визначену кількість кредитів, отримати середній академічний бал успішності, освоїти певний обсяг знань, умінь і навичок з визначених блоків навчальних дисциплін. Ще однією особливістю організації навчання в американському вищому навчаль-

ному закладі є те, що студент сам визначає своє навчальне навантаження. Кожен студент навчається за індивідуальним навчальним планом (довгостроковим і короткостроковим), розрахованим на один семестр. Довгостроковий план складається на весь період навчання в університеті, але він не є офіційним документом, ніде не затверджується й не реєструється. В процесі навчання або практики студент може вносити в нього зміни. Такий план допомагає систематизувати й раціонально організовувати навчання, визначати його мету, завдання і кінцевий результат. Загалом, організація навчального процесу вищої школи США максимально спрямована на підготовку освіченої, особистісно відповідальної, прагматичної людини, яка б мала системне й інноваційне мислення і була здатною до творчої діяльності.

Життя американського студента є надзвичайно напруженим. Але, незважаючи на це, воно відрізняється повнотою, наповнене культурною різнобарвністю. Характерним є те, що його таким роблять самі студенти. Вони організовують різноманітні комітети, клуби, бюро з працевлаштування, екскурсійні бюро тощо. Те, що у нас називається виховною роботою (таке поняття існує тільки у вітчизняній системі освіти), не лежить на поверхні, воно пронизує весь процес навчання. Алкоголізм, наркоманія, хуліганство і т. ін. перебувають поза цим процесом. Тому університет ніякої відповідальності за це не несе. Студент є громадянином держави і перед державою він відповідає як громадянин, а не студент.

Соціологічні дослідження і постійне знання громадської думки дозволяють вносити корективи у навчальний процес. Тому університетським психолого-соціологічним лабораторіям у США надається особлива увага. Саме завдяки їх діяльності адміністрації університетів володіють повною інформацією про те, чим живуть студенти, що їх цікавить, що вони читають, як проводять вільний час тощо.

Після закінчення університету теоретично підготовлений випускник (бакалавр, магістр чи навіть доктор філософії) ще далеко не готовий до практичної роботи. Йому потрібно отримати ліцензію на роботу вчителя, інженера, лікаря тощо. Для цього він після закінчення університету проходить практику. У процесі практики, яка триває два роки, може виявитися, що йому не вистачає якихось теоретичних знань. Тоді він записується на певний курс, платить гроші і слухає його. Після успішної практики спеціаліст отримує ліцензію, яка засвідчує його готовність виконувати ті чи інші професійні обов'язки. І тільки тепер з університетською освітою і з ліцензією в руках він шукає собі роботу.

Незважаючи на ці позитиви освітньої системи США загалом і вищої освіти зокрема, які ґрунтуються на ідеях поваги до особистості, вимозі будувати навчальний процес з урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів учня (студента), створювати умови для саморозвитку і самоактуалізації його особистості, вона має й серйозні недоліки. На думку багатьох американських вчених, в прагматичній концепції цієї системи освіти, засновниками американської педагогіки Дж. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерсом, Г. Олпортом були закладені не лише гуманістичний фактор, а й досить руйнівні ідеї егоцентризму. В останні роки американська система освіти, зустрівшись з низкою проблем, змушена була трансформуватись у напрямку постнекласичної моделі освіти, завдячуючи якій навчання стає персонально значущим і набуває глибокого особистісного сенсу.

Щодо структури вищої освіти США, то вона багато чим схожа на українську, зокрема, стосовно великої кількості вищих навчальних закладів. Так, наприкінці ХХ століття в Америці діяло понад 3400 вищих навчальних закладів, в яких навчалося 14 млн. студентів. Зазначимо, що у США до вищих навчальних закладів відносяться всі навчальні заклади, які дають можливість продовжувати навчання після середньої школи. Щоправда, кожен із них має бути офіційно визнаним громадською або приватною інституцією, а його повноваження підтверджені трьома авторитетними університетами. Таким чином, вищими навчальними закладами в США є не лише університети, 4-річні коледжі, а й трьох-, двох- і навіть однорічні інститути, які готують фахівців різного профілю середньої кваліфікації та висококваліфікованих робітників. Як і в Україні, університети і коледжі США відрізняються за масштабами діяльності, науковою складовою, матеріально-технічною базою, вартістю навчання та розмірами. Наприклад, з одного боку є вищі навчальні заклади з вузькою професійною орієнтацією, де навчається менше п'ятисот студентів, а з іншого – величезні університетські комплекси, які нараховують понад 50 тис. студентів.

Як відомо, у США не існує загальнодержавної освіти. Кожен штат має свою концепцію освіти, яка відображає місцеві особливості. Її реалізація контролюється відповідними органами штату. Але, незважаючи на уявну розбалансованість, система освіти США постає цілісним соціальним інститутом, який виконує важливі економічні, соціальні та ідеологічні функції. Більшість штатів має, як мінімум, один державний університет, який називають науководослідним. Він здійснює підготовку фахівців за традиційними професіями і науковими напрямками. Як правило, програми навчання

таких університетів пов'язані не з прикладними, а з теоретичними науковими дослідженнями.

Поряд з науково-дослідницькими університетами в США існує група так званих земельних університетів («ленд-гранд» і «сі-гранд»). Вони готують фахівців інженерно-технологічного, аграрного, педагогічного, медичного профілів з присвоєнням ступеня бакалавра. Третю групу університетів («університетів, повитих плющем») становлять найстаріші, найпрестижніші і найрейтинговіші університети США. Це 30–40 вищих навчальних закладів, які забезпечують найвищу якість освіти і гарантують працевлаштування своїм випускникам. В цих університетах отримує освіту й виховується інтелектуальна еліта Америки. Як правило, ці університети мають найпотужнішу матеріально-технічну базу, відмінні умови для науково-дослідної роботи. Зрозуміло, що вартість навчання тут є найвищою. Зазначені університети щедро фінансуються не лише місцевими органами, різними відомствами і приватними фондами, а й федеральним урядом. Вони, як і науково-дослідницькі університети, готують фахівців з наданням усіх трьох ступенів: бакалавра, магістра та доктора філософії. Усі університети в США мають автономію, деякі із них виступають «державою» в державі.

Загалом, важливою особливістю системи освіти США, яка була закладена ще за часів колоніального періоду і якою американці не без підстав пишаються та вважають своїм демократичним завоюванням, є її децентралізація. В Сполучених Штатах фактично нараховується 50 самостійних систем освіти, історично пов'язаних з федералізмом. До того ж, в системі вищої освіти Америки регулюючу роль відіграє переважно суспільство, а не держава. Федеральному уряду належать лише військові академії та навчальні заклади для молоді з фізичними вадами. Діяльність решти вищих навчальних закладів регулюється місцевим законодавством штатів. Суспільство через потреби ринку праці доводить своє замовлення до вищих навчальних закладів і контролює якість підготовки спеціалістів. У кожному штаті функціонують розвинені служби сприяння працевлаштуванню випускників. Випускники американських вищих навчальних закладів можливість подальшого професійного зростання пов'язують лише з двома чинниками, які повністю залежать від них: ініціативністю (42 %) і особистою відповідальністю (39 %)¹. Обумовлюється така орієнтація традиційною популярністю й ідейно-психологічною значущістю відомого в США образу-символу «людини, що творить сама себе», людини, яка робить саму себе завдяки особистим якостям, цілеспрямованості і повсякденній праці. Ре-

¹ Див.: Шемякина Н. В., Осинский И. И. Российские и американские студенты: социокультурные ценности. – Улан-Удэ : Изд-во Бурятского госуниверситета, 2004. – С. 109.

зультативна професійна діяльність вважається основою американської ментальності як на особистісному, так і на суспільному та державному рівнях. Що важливо, держава всіляко стимулює таку активність, заохочує безперервне підвищення кваліфікації та навчання людини протягом життя.

Характерно, що американці, незважаючи на це, часто не задоволені власною освітою. Тут створено безліч неприбуткових організацій (Інститут освітньої політики, Асоціація «супербачення», Інститут освітніх реформ, Асоціація нагляду за школами і розвитку навчальних програм тощо), діяльність яких зосереджена на створенні конкурентної освітньої системи, проведенні досліджень у сфері реформи освіти та освітнього менеджменту, узгодженні процесів викладання, навчання та успішного оволодіння знаннями, пошуку так званих стрибко-результативних інновацій. Саме у діяльності багатьох таких недержавних центрів (аналітичних, організаційних, просвітницьких) і полягає важлива перевага американської освіти. Проблема якості освіти в США – це не лише турбота освітян, а й проблема всього суспільства. Особливо стурбовані американці низькою якістю середньої освіти, яка, дійсно, парадоксально співіснує з ефективною вищою освітою, щирим захопленням в цій країні наукою і технікою, високою інноваційною культурою населення. Такого духу благоговійності перед освітою і наукою не вистачає нам. Був він у нас колись, але безслідно щез. Благоговійне ставлення до освіти і науки ще пам'ятають наші старші колеги, які працювали у повоєнні роки. Нині ж процеси руйнації освіти й науки в Україні вже спричинили наслідки, яких не подолати за будь-яких сприятливих умов навіть упродовж 10–20 років. Бо нинішня вітчизняна освіта не лише бідна, вона ще й перетворилася на фабрику дипломів та атестатів. Наукову нішу, не без мовчазного споглядання істинних науковців, заповнюють люди, які нічого спільного з наукою не мають. Щоб стати кандидатом чи доктором наук, достатньо бути бізнесменом або народним депутатом. Існує реальна небезпека, що у найближчому майбутньому ці «науковці» будуть становити більшість у науковому співтоваристві. До цього кволого і гіпертрофованого «інтелектуального» тіла ми намагаємось прищепити усілякі утопічні системи виховання. Чекаємо від цього «щеплення» інтелігентності, творчості та інноваційної культури. Усе це марно. Тому що конструктивні трансформації освіти можливі на зовсім іншому, глибинному рівні, де існує життєдайна основа. Вона не має нічого спільного з жорстко централізованою українською системою освіти, яка душить різноманітність й ініціативу. Українське твердження «слабка економіка – слабка освіта» важко спростувати, але його можна й потрібно руйнувати саме з позицій «слабкої осві-

ти», зорієнтувавши її на особистість та децентралізацію, на нові економічні концепції в освітній політиці.

Маємо гарні наміри, прекрасні зразки трансформації фахової моделі освіти в особистісно-орієнтовану модель, потужні педагогічні школи. Особливість цієї трансформації була б, мабуть, вельми значною і перевершила б сподівання сучасних теоретиків і практиків педагогічної думки, якби не були зруйновані протягом останніх років її основи, якби наше суспільство не було таким заполітизованим і бідним. Через факт бідності суспільству просто не вистачає внутрішніх сил на створення відповідних умов для справжнього культивування інноваційної культури і благоговіння перед освітою. З першої причини (надмірної політизації суспільства) – «вестернізація» як певний культурно-історичний орієнтир набуває у нас, на жаль, ознак ідеологічного штампу, який штучно продукується і в сферах соціальної, культурної, освітньої, але при цьому не стає насправді ціннісним началом, що має бути укоріненим в житті, і суспільним ідеалом, що несе чітко визначену мету бажаних для країни трансформацій. Навпаки, задекларовані вестернізаторські наміри, реформаторські рухи перетворюються в політичний фантом, що спотворює саму ідею і на практиці руйнує вітчизняну освітянську традицію.

Далеко не все, що має сучасна американська чи європейська системи освіти, може бути використане у нас. Але багато із діючих там підходів до освіти можуть приносити користь і на нашому ґрунті, була б політична воля керівництва держави і бажання суспільства їх реалізовувати. І, що не менш важливо, без зайвого формалізму й заорганізованості, що часто-густо так шкодять нашому життю.

Будь у викладанні в гармонії з цивілізацією.

А. Дістервег

Жити – ось ремесло, якому я хочу навчити його (мого вихованця).

Ж.-Ж. Руссо

Глава 4. ОСВІТА І ВИХОВАННЯ ЗА УМОВ РЕЖИМУ ІЗ ЗАГОСТРЕННЯМ

- Культурно-цивілізаційна самоідентифікація освіти
- Синергія освіти і виховання
- Проблеми полікультурної освіти

4.1. ОСВІТА В ДИСКУРСІ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Було б неправдою і самовпевненістю вважати, ніби ми сьогодні достеменно знаємо, чого хочемо досягти на шляху перебудови системи освіти. Єдине, у чому ми всі переконані: нинішня освіта не відповідає потребам сучасного розвитку суспільства. Цим стурбовані не лише в Україні, ця проблема переймає інтелектуальну еліту всього світу. Йдеться не лише про якість освіти, падіння її престижності, а й втрату свободи в дослідницькій і викладацькій діяльності як основного принципу університетського життя і т. ін. В доповіді комісії з освіти ЮНЕСКО «Освіта: прихований скарб» наголошується, що гуманізм в сучасних умовах передбачає дещо трансформовані щодо минулих часів вимоги, зважаючи на складності взаємопорозуміння в сучасному світі, і тому важливим завданням сучасної освіти є, насамперед, навчити людей гармонійно співіснувати, спираючись на знання про історію, культуру, спосіб мислення інших, не уподібнених в силу традицій один до одного¹. Разом із цим, одним з основних принципів реформування освіти оголошується ідея збереження національних освітніх систем, яка стала надзвичайно актуальною як для України, так і для інших пострадянських країн в контексті «вестернізації» їх освітніх алгоритмів. Зокрема, у «Болонській декларації» (1999 р.) зазначається зобов'язання сторін діяти у межах «наших інституційних компетенцій при повному збереженні самобутності культур, мов, національних систем освіти та автономії університетів»², а «Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн» (2001 р.) наголошує, що багатство європейського освітнього простору має обов'язково передбачати «розмаїття мов і культур та різноманітність університетських систем»³. Про це ж йдеться і в Резюме «Берлінського комюніке міністрів вищої освіти Європи» (2003 р.), де чітко пояснюється, що метою створення європейського освітнього простору є завдання «зберегти культурне багатство та розмаїття Європи, що базується на успадкованій різноманітності традицій, та сприяти потенціалу інновацій, соціальному

¹ Див.: Гребнев Л. Образование в России: документы и размышления // Высшее образование в России. – № 1. – 2005. – С. 19.

² Болонська декларація. Болонья, 19 червня 1999 року // Болонський процес і реформування вищої освіти Франції / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. Б. Бурбело. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2004. – С. 28.

³ Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн, Прага, 19 травня 2001 року // Болонський процес і реформування вищої освіти Франції / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. Б. Бурбело. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет». – К. : 2004. – С. 30.

та економічному розвитку через зміцнення співпраці європейських вищих навчальних закладів»¹.

Й це зрозуміло. Освіта, на відміну від інших сфер, важко піддається тотальній уніфікації. Система освіти (цілі, набір навчальних дисциплін, характер взаємовідносин учня і педагога, організація шкільного та університетського життя, принципи виховання тощо) є підсистемою певного типу культури, а отже, культурно та історично залежною. І якщо навіть загальні цілі освіти збігаються, то їх практична реалізація є культурно зумовленою, тобто вони обов'язково узгоджуються з характером національної системи культури. Не випадково в сучасних глобалізаційних зрушеннях національні системи освіти постали перед вибором: або намагатися зберегти власні традиції і стандарти, ризикуючи «залишитися на узбіччі», або поступитися експансії динамічних і конкурентноспроможніших освітніх моделей, ризикуючи втратити значну частину власної ідентичності. Безперечним є той факт, що освіта була основним механізмом, який сприяв формуванню сучасних західних націй. Важко не погодитися з визнанням теоретиком з проблем націєтворення Е. Гелнером, який переконаний, що утвердження національної колективної ідентичності й, зрештою, об'єднання розрізнених етнічних і класових груп у єдине ціле є головною функцією освіти, бо саме через школу, систему освіти загалом досягається ефект соціокультурного та політично гомогенного суспільства, котрим є сучасна нація – держава західного типу². Власне, національна освітня політика більшості країн світу завжди спрямовувалась на розвиток спільної національної ідентичності. Класик європейської педагогіки А. Дістервег у знаменитому «Путівнику з освіти для німецьких учителів» сформулював актуальне й сьогодні правило «будь у викладанні в гармонії з цивілізацією», у вихованні і навчанні зосереджуй увагу на місцеві та часові умови, серед яких людина народилася, або де їй визначено жити³.

Сучасна освіта, незважаючи на об'єктивні історичні трансформації, сформувалася й досі продовжує нести відбиток смислового поля культурних орієнтирів епохи Просвітництва, а це аж ніяк не відповідає реаліям тих деформацій, що відбуваються в сучасній культурі. А зміни ці досить значні. Суттєво змінилася уява про людину, її знання, можливості тощо. В наш час людина перебуває в стані постійної невизначеності, коли немає готових рішень, коли їх

¹ Берлінське комюніке міністрів вищої освіти Європи, Берлін, 18–19 вересня 2003 року (резюме) // Болонський процес і реформування вищої освіти Франції / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. В. Бурбело. – К. : Вид-полігр. центр «Київський університет», 2004. – С. 37.

² Гелнер Е. Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія / Упорядн. Т. Воропай. – Харків : Крок, 2002. – С. 85.

³ Див.: Егоренков А. Какой Болонский процесс выгоден Украине // «2000», 4 сентября 2009. – С. 4.

необхідно знаходити, приймати і, зрозуміло, відповідати за ці рішення. Звідси завдання вчити творчості, виховувати самодостатню особистість, яка вміє приймати неординарні рішення, вміє критично й креативно мислити, вести дискусію, аргументувати свою позицію і чути аргументи опонента.

Поряд з цим, сучасна освіта має яскраво виражений прагматичний характер. Вона виступає для нас засобом отримання фаху, що є умовою не стільки національного (культурного), скільки професійного життя. Тобто освіта і культура мають тенденцію віддалятися одна від одної. Не останню роль в цьому «розходженні» культури й освіти відіграє виникнення масового суспільства і масової культури, які позбавлені національного підґрунтя та національної форми. Масова культура знижує рівень національної чутливості, впливаючи на сучасну людину не меншою мірою, якщо не більшою, ніж національна культура. Відповідно, й освіта втрачає функцію формування національної (у цьому випадку це синонім культурної) самосвідомості, обмежуючи своє завдання лише підготовкою до професійної діяльності в певній сфері суспільного життя. Усвідомлення зазначеного розриву та органічної єдності освіти і культури не випадково поставило питання про її гуманітаризацію, яка має ввести освіту в культурний контекст епохи. Оживити цей культурний контекст може лише культурний суб'єкт, людина-творець, посередник і споживач національно-культурних цінностей. Становлення такої людини – мета культури та освіти.

Окрім того, слід пам'ятати, що освіта багато в чому є *політизованою, заідеологізованою сферою*. Вона безпосередньо впливає на формування світогляду, інтересів, цілей, бажань, розуміння й підтримки або заперечення певних соціально-політичних процесів і явищ. Освіта є засадничим фактором функціонування суспільства. Завдяки їй відбувається процес соціалізації людини через засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності та норми. Саме через освіту поширюються цінності й світоглядні орієнтири, які стають основою ідентичності. В цьому контексті не слід забувати, що формування загальноєвропейського освітнього простору, окрім підвищення якості освіти, посилення її спроможності конкурувати з американською та азійською освітніми моделями, реалізує, щонайменше, ще дві геополітичні мети: об'єднання розрізнених потенціалів європейських країн в єдиний економічний механізм та формування на цій основі наднаціональної європейської ідентичності. Європейська ідентичність покликана легалізувати ЄС як наддержавне утворення в очах громадян

Об'єднаних Країн Європи, захистивши його «від уніфікуючих хвиль глобалізації»¹.

Гармонізуючи освітні системи, впроваджуючи єдині стандарти навчальних програм та підпорядковуючи усе це європейському виміру, Європейський Союз Болонським процесом впливає на формування загальноєвропейського алгоритму «віртуальної спільноти», яка на наших очах стає основою європейської ідентичності. Як результат, 58 % молоді перших країн-членів ЄС не лише визнають себе європейцями, а й мають відчуття спільної долі та спільного майбутнього, пов'язаного з цим наддержавним утворенням². У сфері освіти та виховання Болонський процес лише в деклараціях не протистоїть національним ідентичностям, які в Україні й країнах Центральної і Східної Європи по-різному реагують на такий зовнішній подразник, як Європейський Союз. В Європейському Союзі, де усі освітні системи інтегровані в єдине ціле, цей процес визначається не політичними, а технічними й економічними критеріями, що позбавляє сенсу будь-які дискусії щодо їх політичного звучання. Однак формування загальноєвропейської ідентичності важко уявити без змін в ідеях, цінностях і нормах, які формуються засобами освітнього процесу. Тобто, на практиці процес інтеграції освітніх систем в єдину, які б аргументи ми не наводили, руйнує їх національну основу. Адже саме за допомогою освіти кожна людина, долучаючись до культурних здобутків людства, досягає усе краще зі скарбниці власного народу, зберігає власну національну ідентичність, що виступає запорукою духовного, фізичного, економічного виживання в суперечливих, а то й негативних глобалізаційних процесах.

Для порівняння візьмемо сусідню Польщу. Незважаючи на те, що Польща є членом Європейського Союзу, а в Україні панує поки що курс «європейського романтизму», як свідчать педагогічнопрактики наших країн, проблема культурно-національної самоідентифікації освітніх систем викликає певну стурбованість. Її реакція наша на цю уніфікацію освітніх моделей є схожою. Ця схожість зумовлена різними чинниками, насамперед, етнічними, культурними, політичними. Зокрема, наші народи (хто більшою мірою, а хто меншою) мають спільне слов'янське коріння, тривалий час входили до складу одних державно-політичних утворень. Звідси подібність їх мов, спорідненість у світосприйнятті, чимало спільних культурних

¹ Див.: Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. – К. : ПАРАПАН, 2010. – С. 301; Павлова О. Ю. Економічні, геополітичні та соціокультурні передумови створення зони європейської вищої освіти // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 3 (111). – К., 2012. – С. 138.

² Див.: Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. – К. : ПАРАПАН, 2010. – С. 302.

традицій, схожість усталених національних моделей освіти, що базувалися і базуються на педагогіці природовідповідності. Особливо слід наголосити на схожості історичної матриці та соціальної площини наших систем освіти. Вони сформувались у наших країнах як базові цінності державності, суспільної свідомості та національної безпеки. Їх витоки можна простежити ще з XVI століття, коли в школах і перших університетах був започаткований процес навчання, що сприяв збереженню культурної та національної самобутності наших народів. В нашій історії бували, звичайно, періоди низьких можливостей, пов'язані з катаклізмами й соціальними потрясіннями. Але в усі часи, змінюючись, освіта як в Україні, так і в Польщі зберігала свій визначальний культуротворчий стрижень.

Особливі зміни в освітній політиці Польщі і України відбулися наприкінці XX – на початку XXI століття. Сьогодні політика у царині освіти розробляється з урахуванням невирішених у минулому актуальних завдань, а також з орієнтацією на західноєвропейські тенденції розвитку освіти. Головна проблема минулого полягала в моноідеологізації, політизації освіти та її зосередженості на класичній (професійній) моделі. Саме тому на початкових етапах політичних і соціально-економічних перетворень уряди України і Польщі в низці програмних документів щодо освіти акцентують увагу на принципах демократизації системи освіти і навчального процесу, орієнтації на забезпечення в процесі навчання цілісної індивідуально-особистісної життєдіяльності, стимулюванні внутрішньо детермінованого особистісного навчального інтересу й дисципліни, організації навчального процесу та діяльності освітньої системи за алгоритмами допомагаючого стилю, відродженні позашкільних навчальних закладів і поєднанні їх діяльності зі шкільними установами, переході від державного управління освітою до державно-громадського і громадсько-державного тощо.

На цій основі в освіті України і Польщі відбулися істотні зміни. Значно зріс рівень комп'ютеризації шкіл, збільшилась кількість вищих навчальних закладів за рахунок недержавної форми організації освіти, стрімко зросла кількість студентів, переглянута система освітньо-кваліфікаційних рівнів, запроваджується європейська система трансферу і накопичення кредитів тощо. Безперечно, польська система освіти, особливо вища, досягла вагоміших якісних зрушень, порівняно з українською. Сьогодні дипломи польських навчальних закладів визнаються у всіх країнах Європи і в більшості країн світу, при цьому не потрібне їх підтвердження, на відміну від українських, які потребують підтвердження у переважній більшості країн світу (за винятком країн колишнього СНД). Система освіти в Польщі функціонує відповідно до двох європейських стандартів: загальноєвро-

пейської схеми (ECTS) та міжнародних норм класифікації освіти (ISCED). Але, гадаю, основне, чим відрізняється сучасна освітня система Польщі від української, – це децентралізація управління освітою, автономія навчальних закладів, яка відкриває потенційні перспективи їх розвитку. Внаслідок змін у системі управління освітою польська науково-освітня громадськість отримала засіб контролю планів і рішень міністрів. Освітня вільно обирають Раду з вищої освіти і Центральну комісію із справ звань і наукових ступенів. Відповідно до Закону про вищу освіту і Закону про систему освіти в Польщі змінилася роль колегіальних органів навчальних закладів, які отримали можливість здійснювати великий вплив на процес прийняття рішень, що обмежило сферу діяльності одноосібних рішень, сприяло запобіганню можливості сваволі чи авторитарних нахилів керівників закладів освіти, кураторів і міністра освіти, що певною мірою поставило крапку на адміністративних впливах в освіті¹.

Але ті зміни, що відбулися в Україні і Польщі, відкривши значні можливості для раніше недосяжних планів, зумовили й низку нових проблем. Пов'язані вони не лише з пошуком власного місця в сучасному світі, а й з «простою кількісною, а не якісною модернізацією освіти» (А. Дудек)². В результаті на тлі масовізації вищої освіти, зростання кількості навчальних закладів падає інтерес до навчання, знижуються якісні показники знань, зникає відповідальність, деградує мораль... До того ж, як виявилось, більшість наших педагогів не готові сприймати світ таким, яким він є на межі тисячоліть. І навіть ті, хто намагається піднятися над балансуванням класичної (професійної) і некласичної (ліберальної) моделей освіти, роблять це на основі експериментально не перевірених педагогічних ініціатив, що базуються на штучно сконструйованих або запозичених у світових педагогічних авторитетів програмах, способах і методах навчання. Професор Ягелонського університету Антоні Дудек, звертаючи увагу на переважно «кількісну модернізацію освіти Польщі», констатує: «Нинішній рівень середнього випускника коледжу, у порівнянні з випускником часів ПРЛ (Польської Республіки Людової – П. С.), значно впав». Нинішні студенти й гадки не мають боротися за «підвищення порогу труднощів задля отримання диплома», а «професура, попри стандартні нарікання на низький рівень підготовки, сама не зацікавлена у зміні системи, оскільки це буде означати до-

¹ Корсак К. Реформи освіти у Польщі та Україні: уроки і перспективи // Освіта і виховання в Польщі і Україні (XIX – XX ст.): Матеріали міжнар. наук. - практ. конф. / Упорядкув. і заг. ред. С. Коваленко. – Ніжин : НДПУ, 1998. – С. 5.

² Debata Klubu Ekspertów «Rzeczpospolitej» o tym, czym jest modernizacja, jest optymalny model dla Polski, przed jakimi stojemy barierami na drodze do nowoczesności // Tygodnik Plus Minus 01–10–2010. – Режим доступу – <http://www.rp.pl/artukul/543626.html>.

даткову роботу для неї»¹. В Україні, у зв'язку з подібною ситуацією, жартують: студенти роблять вигляд, що навчаються, а викладачі – що учать. Й ті, й інші задоволені.

Чи не про це писав У. Д. Джонстон у книзі «Суд над системою освіти: стратегія і майбутнє», характеризуючи кризу американської системи освіти в середині 80-х років ХХ ст.? До речі, усі негаразди в американській освіті автор пов'язував із тією ж «кількісною модернізацією» та «всеохоплюючою демократизацією», якою самі американці понад усе пишаться. В цей період, пише автор, в США доступність вищої освіти стала небаченою раніше. Кількість молодих людей, що вступили до вищих навчальних закладів, у 1982 р. становила 296 тисяч, що на 42 % більше, ніж у 1970 р. А кількість тих, хто отримав ступінь доктора філософії, зросла з 8800 у 1955 до 33000 у 1982 р. Проте це жодним чином не вплинуло на якість освіти. Навпаки, значно знизився рівень освітніх стандартів та якість знань випускників навчальних закладів.

Стосовно вищої школи, то тут особливо руйнівні наслідки мали заходи, що були реалізовані під тиском студентських виступів кінця 60-х років: еклективний принцип формування навчальних планів і відкритий прийом студентів. Усе це збіглося зі зростанням серед американської молоді 70-х років настроїв вседозволеності та безвідповідальності і, як наслідок, спричинило розмивання академічних стандартів, вимог і критеріїв. Звідси відома заява національної комісії під головуванням президента Каліфорнійського університету Девіда Гарднера, в якій наголошувалось на катастрофічній ситуації в американській освіті, що «продукує масову посередність і загрожує майбутньому нації та країні загалом»². Не менш привабливою складається ситуація з освітою й сьогодні. Схожі думки з цього приводу висловлюються не лише в Україні. Наприклад, Рішард Бугай, радник Президента Польщі з економіки (2009), розмірковуючи над проблемами національної системи освіти, наголошує: «Перед нами стоїть важливе питання щодо форми демократії: чи не варто трохи відкрити хвіртки воріт закритих структур, і чи дійсно ми повинні зробити деякі кроки в напрямку до менш процедурної демократії..? Розвиваючи заклик з вірша Герберта «Будь вірним, йди», я хотів би додати: «Подивись, куди йдеш, переконайся, що перед тобою, власне, є дорога, та який цей шлях. Самих декламацій про НАТО та ЄС замало...».³

¹ Debata Klubu Ekspertów «Rzeczpospolitej» o tym, czym jest modernizacja, jest optymalny model dla Polski, przed jakimi stoimy barierami na drodze do nowoczesności // Tygodnik Plus Minus 01–10–2010. – Режим доступу – <http://www.rp.pl/artukul/543626.html>.

² Джонстон У. Д. Суд над системой образования: стратегия и будущее. – М., 1991. – С. 77–79.

³ Debata Klubu Ekspertów «Rzeczpospolitej» o tym, czym jest modernizacja, jest optymalny model dla Polski, przed jakimi stoimy barierami na drodze do nowoczesności // Tygodnik Plus Minus 01–10–2010.

Сьогодні Польща збільшила кількість людей, які навчаються у вищих навчальних закладах на 35–40 % й має намір довести цю цифру в 2020 р. до 40–45 %. Це зростання, пише інший польський політолог А. Філінковський, буде висувати нові вимоги в галузі вищої освіти у зв'язку з її доступністю, особливо для мешканців сіл і малих міст. В ідеалі Польща хоче зменшити відмінності в рівні цивілізованості між регіонами країни і різними соціальними групами. Але «досить непросто зберегти національні традиції, звичаї та історичний досвід і, водночас, дотримуватися спільних європейських пріоритетів»¹.

Загострює ситуацію пошуку культурно-цивілізаційної самоідентифікації національних систем освіти їхня зорієнтованість на панівну у світі некласичну (ліберальну) модель освіти. Ця орієнтація, безперечно, сприяє розвитку творчого хисту учня, його фантазії, сприяє виробленню оригінальних і сміливих рішень. Освіта тут стає запитувальною, набуває характеру гри, в яку втягнуті як викладач, так й учні (студенти). Вона ніби проникнута демократизацією. Але, у той же час, некласична модель продукує людину, не обтяжену вимогливістю до себе, людину, яка готова розмірковувати на будь-які теми, пропонувати різноманітні соціальні фантазії, але не спроможну вирішувати конкретні проблеми й, тим паче, нести відповідальність за власні дії. Такій людині, проникнутій ідеями «всеохоплюючої демократії» і «віртуального професіоналізму», немає значення, що робити – керувати Чорноморським флотом чи проводити реформи в охороні здоров'я. Те, що вона не в змозі відрізнити крейсера від есмінця, а пеніцилін від інсуліну, не так важливо. Некласична модель не сприяє дисципліні навчання і мислення як педагога, так і учня (студента), розпорошує і нівелює їхні уявлення про світ і самих себе, відходить від універсальності і систематизованості знань, надає їм утилітарного, фрагментарного та космополітичного характеру. В цій ситуації будь-який алгоритм культурно-цивілізаційної самоідентифікації національної системи освіти стає небажаним.

Глобалізований світ, продукуючи ситуацію міжкультурного співставлення й порівняння, послаблюючи національні суверенітети, сприяє «формуванню нового типу паразитизму», коли одні країни будуть витрачатися на освіту молоді та підготовку кадрів, а інші, користуючись своїм престижем, переманювати вже підготовлених спеціалістів, організовуючи відтік мізків. Для розвинених країн і народів – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку розширення зони своїх життєвих інтересів, а для інших – реальна за-

¹ Filipkowski A. The Implementation of the Bologna Declaration in Poland // European Journal of Engineering Education. – 2002. – 28 (2). – P. 237–238.

гроза розпаду і втрати суверенітету. Відтік учених і висококваліфікованих кадрів з країн старої і нової «периферії» набуває загрозливих масштабів. Відчуває це не лише Україна, а й Польща. Звісно, оголошувати боротьбу з цим явищем безглуздо. «Єдиний вихід – створення в країні умов для реалізації творчого потенціалу молоді, що можливо за наявності розвиненої та високотехнологічної економіки, адже за слабкої економіки завжди буде вплив інтелекту і кадрів. Водночас, без формування національної ідентичності й патріотизму у молоді всі кошти на її освіту можуть перетворитися на прямі витрати»¹.

Реформувати освіту однозначно потрібно. Українські й польські експерти не випадково зазначають, що сучасна освіта є серйозно хворою. Набравшись мужності, слід визнати, що у цьому є велика доля істини. Усі це ніби розуміють, але не до кінця усвідомлюють, що за нинішньої системи освіти, яка балансує між класичною (професійною) і некласичною (ліберальною) моделями, здійснити якісно новий стрибок неможливо. Потрібно подолати однобічність класичного фундаменталізму і некласичну фрагментарність в освіті, здійснивши перехід до нової постнекласичної моделі, яка спроможна вирішити проблему не лише спеціалізації різних галузей знань (і, відповідно, диференціації освіти), а й, паралельно, їх синтезу в єдиний пізнавально-духовний та культурно-цивілізаційний простір. Ключовою позицією реформування освіти має стати не її уніфікація і не її «схрещення», а широкий доступ до багатоманітності освітніх культурних надбань інших країн. Втрата специфіки, особливостей національної освіти може мати надто непрогнозовані, а то й негативні наслідки. Незважаючи на те, що процеси формування наднаціональної європейської ідентичності здійснюються виважено й обережно, а процеси освітньої сфери Європи ретельно продумані та інтегровані в національні освітні системи, наслідки їх для освіти країн нової «периферії» можуть виявитися не такими вже й прогресивними, як їх прогнозують.

Безперечно, абсолютна більшість принципів, які культивуються щодо освіти в сучасному суспільстві знань і які визначаються в кожному документі, що регламентують Болонський процес (доступність освіти; посилення наукової складової в навчальному процесі; навчання протягом життя тощо) є конструктивними і не можуть викликати жодних заперечень. Хоча й тут існують певні проблеми, скажімо, у зв'язку з інтеграцією освіти і наукової діяльності. Як відомо, наука виступає важливою складовою культури будь-якого народу, але форми її функціонування і поєднання з освітою

¹ Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації: Монографія. – К. : ПАРАПАН, 2010. – С. 306.

можуть бути різноманітними, адже виробляє їх певна традиція. В Україні – «вузівська», «академічна», «галузева» наука, а у Великобританії – дослідницькі університети, кластери і т.ін. Очевидно, щоб досягти ефективної інтеграції освіти і науки, не обов'язково уніфікувати ці системи. Головним при цьому є не те, які саме інституції в межах конкретної традиції сформувались, а те, наскільки вони сприяють такому фактору розвитку суспільства, як інноваційна діяльність.

Проте найбільше виникає питань щодо кредитно-модульної системи оцінювання рівня засвоєння навчального матеріалу студентами, означені принципи якої впроваджуються як в Польщі, так і в Україні. В певному сенсі важко не погодитись з тим, що ця система розвиває більшу самостійність студентів, можливість вільно планувати час (як навчальний, так і особистий), автономно вибудовувати систему отримання освіти, за власним бажанням змінювати вищі навчальні заклади і безпроблемно вписуватись в їх навчальний процес. Можна погодитись, що модульно-рейтингова система спонукає студентів до більш інтенсивнішої роботи протягом семестру, адже підсумкова оцінка з дисципліни напрацьовується фактично на кожному занятті і екзамен не може принципово поліпшити оцінку, отриману протягом навчання в семестрі.

Але, як справедливо зазначають українські і польські педагоги, ця формалізація не завжди спрацьовує на користь. «Активність» протягом семестру набуває ознак відвертої «формальної» роботи. Її якість у більшості випадків підмінюється «гонитвою за балами», коли смисл цієї активності не передбачає якості. Але головна вада навіть не в цьому, а в тотальній формалізації знань та спрощеному відношенні «викладач – студент». В контексті модульно-рейтингової системи викладач, в основному, виступає в ролі «контролера», що підраховує бали, а не наставника, радника, вчителя. Не випадково сучасному студенту, як свідчать українські соціологічні дослідження, не вистачає саме спілкування з викладачем. Принаймні, так вважають близько 43 % студентів. Така тенденція не може не призвести до того, що домінувати буде монологічна, а не діалогічна система освіти, в якій перше місце займає не викладач і спілкування з ним, а тест. Думаю, не знайдеться жодного педагога, який би заперечував, що саме спілкування з викладачем, насамперед, навчає проблемно, критично мислити, ставити питання та через сумнів в однозначності можливої відповіді на них знаходити відповідь. Відповіді на запрограмовані в тесті питання за принципом «хибне» або «істинне» не сприяють формуванню творчої здібності самостійного міркування з приводу певної проблеми, а фіксують лише здібність використовувати відоме. Такий «прагматизм», звісно, може відо-

бражати рівень набутих прикладних знань, але мало що може сказати про фундаментально-теоретичні, без яких неможливий «прорив» у будь-якій сфері.

Особливо важко, а то й неможливо, досягти успіху на шляху формалізації знань при вивченні гуманітарних, зокрема філософських дисциплін, які є генератором гуманізації освіти. Тут йти шляхом формалізації знань означає вилучати з навчального процесу те, що складає «серцевину» формування культури мислення, його гуманітарну компоненту, яка, до речі, вибудовує феномен університетської освіти і виступає основою формування інтелектуальної особистості та національного підґрунтя. Без цієї основи не може бути повноцінної освітньої політики на підтримку розвитку національної ідентичності.

Некритичне копіювання чужої схеми може лише зруйнувати систематизований характер історично сформованих національних традицій, до речі, всупереч задекларованим в програмних документах Болонського процесу положенням. Розбудова єдиного європейського простору має відбуватись на підставі поваги до традицій та їх взаємозбагачення. Просте запозичення чужих зразків не може дати очікуваних «райських плодів» без продуманого синтезу цивілізаційних і національно-культурних традицій, які формувалися протягом століть.

4.2. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС: ВІД РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ ДО ЦІЛІСНОСТІ

Не потрібно бути серйозним аналітиком, щоб помітити трагізм того, що діється в сучасному молодіжному середовищі. Зростання відчуженості, байдужості, відчуття незатребуваності і покинутості, дисбалансу між конкурентоспроможністю і психологічним благополуччям особистості в суспільстві, тяжіння до мінімізації зусиль і максимальності «кайфу», тілесної насолоди і зручностей, здається, непокоїть сьогодні усіх. Й турбує не лише нас, в Україні. Ситуація не є кращою і в інших країнах, в тому числі зовні благополучних. Просто у нас усе це набуває потворніших форм, де фактично блоковані канали вертикальної соціальної мобільності, а ЗМІ пропагують насилля, егоїзм і аморальність як соціальну норму, де зростає наркоманія, алкоголізм, дитяча і підліткова проституція, агресивність і жорстокість у дитячому середовищі. Пояснюється це багатьма причинами: і соціально-економічною кризою, і відсутністю

чітко визначених ідеологічних орієнтирів, принципів та змісту моралі, які б сприяли консолідації народу України, розбудові правової держави і громадянського суспільства, «свободою безвідповідальності» наших ЗМІ тощо. Кожна із них може стати предметом окремого аналізу. Але мене, в контексті означеної проблеми, займає інше – чи є у цьому доля вини нашої освіти?

Щоб відповісти на це питання, потрібно звернутись до реалій нашого освітянського життя. Згідно із Законом «Про вищу освіту» та «Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті», Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки тощо, освіта має орієнтуватись на особистість, бути демократичною, конкурентоспроможною в світовому освітньому просторі. Ґрунтуючись на ідеї національного державотворення, вона має бути зосередженою на ствердженні національних інтересів, здійснюватись протягом життя, відповідати інтересам особистості і суспільства. Стратегічно – бездоганно. Як свідчать міжнародні експерти, вітчизняна освітянська стратегія відповідає вимогам часу, сучасним і перспективним європейським і світовим освітнім стандартам і тенденціям їх розвитку. Здавалось би, за умови її реалізації ми не мали б зустрічатися з тими негативними явищами, які турбують сьогодні кожного із нас. Але, незважаючи на те, що ця Доктрина була прийнята Другим Всеукраїнським з'їздом працівників освіти ще в 2001 році, а Стратегія в 2011 році, жива практика навчально-виховного процесу залишається незмінною. Виховання в ньому має автономний, безсистемний характер. Воно не відіграє у розбудові демократичного процесу випереджувальну роль, не запобігає соціальній деградації і диференціації та не сприяє самоорганізації й особистій ініціативності і, водночас, відповідальності молодих людей. «Сучасна система освіти, – не без підстав констатують автори «Білої книги національної освіти України, – не забезпечує навичок життя у громадянському суспільстві, що передбачає ідентифікацію із певною спільнотою, зацікавлену громадську участь, внесок кожного у суспільне благо»¹. А якщо «...теорія і практика виховання не дають відповіді на питання, як жити гідно й успішно, – резонно робиться авторами висновки, – вони стають непотрібними, а суспільство втрачає свої гуманістичні функції, перестає бути засобом і живильним середовищем для духовного і морального розвитку особистості»².

Звісно, коли йдеться про виховання ініціативного і відповідального працівника, то воно має здійснюватись усіма соціальними

¹ Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Баля (та ін.); за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К. : Інформ. системи, 2010. – С. 40.

² Там само. – С. 40–41.

інститутами – сім'єю, освітніми закладами різних рівнів, громадськими організаціями, засобами масової інформації, церквою тощо. Але чи не основну скрипку в цьому «ансамблі» відіграє освіта. З давніх часів відомо, що освіта – це не просто ретрансляція знань, а складний процес передачі суспільством підростаючому поколінню соціального досвіду з метою підготовки до його активної участі в суспільному житті. В українській етнопедагогіці «виховати» означає уберегти дитину від зла, а «виховання» тлумачиться як процес оборони від зла протягом усього життя. Навчання і освіта, здобуті знання виступають засобами виховання і самовиховання, тобто виховання є їх внутрішньою сутністю. «Навчання, – пояснював В. О. Сухомлинський, – це лише одна із пелюсток тієї квітки, що називають вихованням у широкому розумінні цього поняття...»¹.

Але освіта – це система знань, умінь і навичок, тобто – результат навчання. Тому досвід в освіті виступає як гармонійна єдність знань та вмінь, а у вихованні він тлумачиться значно ширше, об'єднує знання і вміння, зовнішні й внутрішні фактори, переживання суб'єктом самого себе, певних станів, свого самопочуття, відчуття, збагачення і пропускання через власний досвід загальних понять, явищ і процесів. Іншими словами, освіта – це складний процес синергії виховання і навчання, який нерозривно пов'язаний, принаймні, з трьома сферами духовної культури: пізнавальною, аксіологічно-регулятивною та художньою. Однак при першому наближенні до змісту нашої освіти неважко помітити, що будується він, переважно, на основі лише однієї із цих сфер – *пізнавальної*, а ще точніше – на основі її спеціалізованої складової – науки.

Сучасна освіта практично залишається в міцних обіймах логоцентричної класичної моделі, яка ефективно задовольняла потреби капіталістичного виробництва. Але сьогодні це вже «інша», по суті, деформована класична модель. Адже у свій «зірковий час» класична модель була нерозривно пов'язана з релігійним вихованням, яке передбачало формування відповідного світогляду та ціннісно-моральних і правових регуляторів, що в комплексі визначали життєву компетентність людини. Довгий час ця модель дійсно забезпечувала гармонію навчання і виховання. Але вже на початку ХХ століття науково-технічна революція обумовила лавиноподібне зростання обсягу наукових знань, їх спеціалізацію і швидке «старіння». В результаті підвищилась роль прикладних наук та їх орієнтація на потреби виробництва. Ці процеси радикально вплинули на зміст освіти. Різко збільшилась кількість навчальних предметів, що відтворювали зміст тих чи інших наук. Спроби втиснути їх у

¹ Сухомлинський В. О. Школа радості // Вибр. тв.: У 5 т. – Т. 3. – К., 1977. – С. 13.

навчальні плани спричинили необхідність перерозподілу годин між предметами, що нерідко здійснювалось за рахунок скорочення предметів гуманітарного циклу, а відповідно – і зменшення виховного потенціалу змісту освіти. Якийсь час, незважаючи на ці процеси, вектори навчання і виховання у вітчизняній освіті «утримувались паралельними» за рахунок жорстко регламентованої системи комуністичного виховання, а з втратою цілісності ідеології і ціннісної визначеності в суспільстві вони почали «розбігатись». До того ж, подальше перенасичення навчальних програм і підручників новими науковими досягненнями різко збільшило в змісті освіти обсяги вузькоспеціалізованих знань. Пов'язані з обмеженими сферами й видами діяльності, вони нерідко швидко втрачали цінність і виявлялися непотрібними ні в житті, ні в професійній діяльності більшості учнів або студентів вже після закінчення навчання, залишаючись мертвим баластом.

Намагання осучаснити зміст освіти за рахунок вузькоспеціалізованих знань обумовило хронічне відставання цього змісту від розвитку життя і науки, оскільки такі знання виявлялися застарілими ще до закінчення школи або університету. Відсутність орієнтації на цілісне бачення науки, її внутрішньої архітекτονіки і світоглядного потенціалу спричинило продукування, за виразом Едгара Морена, не конструювання «добре облаштованої голови», а голови, наповненої численними знаннями, яка не володіє «загальною здатністю ставити і вирішувати проблеми» і не вміє оперувати «принципами організації і синтезу знань»¹. Звісно, на цій основі неможливе когнітивне мистецтво пізнання – мистецтво думати глобально, для того щоб вирішувати локальні проблеми. Звідси – безліч знань-поглядів, замкнених на індивіда, на його суб'єктивність, на його «правду». В суспільстві, за словами Платона, розпочала переважати не «філо-софічність», а «філо-доксичність», зовсім не виступаючи як «неправда», «нісенітниця», а лише як своя «правда»... «Істини» тут не доводяться, а просто технічно подаються у вигляді повідомлень, приписів, рецентів, які латентно скеровують людину, як потрібно виконувати ті чи інші завдання².

Зрозуміло, що цей процес, збіднюючи світоглядну складову освіти, не міг не вплинути певним чином на виховну складову навчального процесу. Парадоксально, але така безоглядна орієнтація на сцієнтизацію змісту насправді була і залишається дуже далекою від прогресування науковості. Технократичні підходи, що характеризуються відсутністю цілісного бачення науки та її внутрішньої

¹ Morin E. La tete bien faite. Repenser la reforme Reformer la pensee. Paris. Editions du Senil, 1999. – P. 23.

² Див.: Ищенко Ю. А. Главные приоритеты и проблемы гуманитарного образования в Украине // Наукові і освітянські методології і практики. – Київ : ЦГО НАН України. – 2007. – С. 16.

архітектоніки, не дають змоги не лише узагальненого розуміння людиною світу і себе у ньому, але й вміння певним чином упорядковувати й свідомо гармонізувати свої взаємовідносини з природою та іншими людьми, займати відповідну життєву позицію.

Як відомо, в науці жодна спеціалізація неможлива без універсалізації, і навпаки. А це означає, що зміст освіти має відображати різні предметні галузі сучасної науки, включаючи природничі науки та науки про людину і суспільство. Але реалізувати це слід не шляхом екстенсивного розвитку змісту освіти, а на основі міждисциплінарних форм систематизації знань. Будь-яка вузькоспеціалізована підготовка не може бути ефективною, якщо вона не узгоджується з підготовкою загальноосвітньою. Абсолютизація ролі спеціалізації неминуче призводить до перетворення людини лише на якусь функцію, простий засіб, інструмент її здійснення і, навпаки, абсолютизація універсалізації веде до вироблення в людини верхоглядства, дилетантизму, депрофесіоналізації. Органічне поєднання спеціалізації та універсалізації освіти вимагає виокремлення у її змісті таких елементів або форм, які є універсальними, загальнообов'язковими (тобто необхідними у всіх видах життєдіяльності і за будь-яких умов), і таких, що мають лише вузькофункціональне призначення, тобто необхідні лише в якомусь окремому виді діяльності. Якщо перші з них складають «ядро» освіти, є її базовим компонентом, то другі можуть змінюватись, постійно оновлюватись залежно від майбутньої професії, регіональних особливостей або профілю подальшого навчання.

Але світоглядно запліднений підхід до навчально-виховного процесу – лише одна сторона медалі, яка є, так би мовити, його загальним дискурсом. Головною причиною усіх проблем, пов'язаних з вихованням учнівської і студентської молоді, є розірваність навчального і виховного процесів. Паралельні раніше лінії освіченості та культурного розвитку сьогодні розбігаються, а навчання (в його нинішніх формах) далеко не завжди веде до вихованості й інтелігентності, як це було прийнято вважати в культурно-історичній школі Л. Виготського. Філософські основи навчально-виховного процесу, в якому донедавна панували принципи пріоритетності людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, незважаючи на красиві декларації теоретиків, поступово руйнуються. Навіть у контексті Болонського процесу розрив між навчанням і вихованням загрожує збільшуватися.

Разом з цим, як відомо, в педагогіці давно вважається постулатом, що в освіті панує єдиний навчально-виховний процес, а такі вузлові його поняття, як навчання і виховання, тісно пов'язані між собою. Звідси в живій педагогічній практиці ця «пов'язаність» отри-

мує нерідко ще й таке звучання: виховання – одна із функцій навчання. Ми традиційно переконані: навчаючи, ми виховуємо, а решта – це функції сім'ї, класного керівника, куратора, церкви, різноманітних громадських організацій тощо. Подібні уявлення про цілісність навчально-виховного процесу є однією із причин «розбігання» ліній навчання і виховання підростаючого покоління. Чому? Тому що цілісність тут розуміється не як глибока інтеграція, а як сумарна величина. Важливо пам'ятати, що навчання далеко не завжди виховує, але зробити його виховуючим можна, спираючись на синергетичний підхід до його організації.

Навчання і виховання хоча й взаємопов'язані, але відносно самостійні процеси. У зв'язку з цим, недостатньо чітка диференціація цих понять веде не лише до малопродуктивних дискусій, утопічних проєктів виховної роботи, а й обумовлює зашореність педагогічної діяльності, знижує її ефективність. Важливо усвідомити, що навчання органічно пов'язане з обсягом тих необхідних для життя знань, вмінь і навичок, якими ми озброюємо підростаюче покоління в школі та університеті. Воно має справу із скінченними величинами. Я. А. Коменський порівнював навчання з годинниковим механізмом, який працює чітко й точно, тобто технологічно і одноманітно.

Але людський досвід вміщує, крім кінцевих знань, ще й систему безмежних знань, з якими має справу виховання. Особистість, яка виступає об'єктом виховання, має необмежену відкритість для встановлення довільних зв'язків з усім оточуючим її світом, що не замикається на освіті. Виховання пов'язане з розвитком цілісної особистості, з її самопізнанням, самовдосконаленням, самореалізацією, тобто з безмежністю. Адже розвиток особистості неможливо обмежити сталими, визначеними рамками.

Людина з дитинства – суб'єкт власного особистісного розвитку. Й суб'єктом цього процесу вона стає ще задовго до того, як піде до школи. Першим, хто ставить її в позицію суб'єкта, є сім'я. Здійснюється це через включення дитини в організовану життєдіяльність, відношення між людьми, з навколишнім середовищем, які стимулюють її включення в процес самопізнання і самореалізації. Продовжує цю естафету школа, система освіти. Але школа – це «замкнений», за своєю суттю, організм. Те, що є у ній відкритим, безмежним (особистість викладача, учня), усіляко обмежується програмами, стандартами, вимушеною дисципліною. Тобто, будь-який навчальний заклад є об'єктивно лінійною системою, достатньо жорсткою, яка регулюється зверху традиційним стилем управління. І, навпаки, виховання – нелінійна, певною мірою самоорганізована система. Вона виходить за межі навчального закладу, вміщує в свою

структуру освоюване педагогами і учнями різнобарвне навколишнє середовище.

Таким чином, людина формується як особистість, як індивідуальність в цьому середовищі, відчуває на собі його постійний вплив, нерідко далеко не позитивний. У цьому середовищі багато негативних явищ, які привертають увагу і викликають допитливість. В цій ситуації виховна система навчального закладу вступає в конкуренцію з яскравим, різнобарвним середовищем з його пограничними моральними й «ультрасучасними» цінностями, де далеко не завжди вона перемагає. Метою виховної системи будь-якого навчального закладу, ґрунтуючись на виховному ресурсі навчального процесу, є завдання максимально доповнити його, розширити уявлення вихованців про навколишній світ, «окультуривши» його, допомогти їм через їх власний досвід сформувати позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей, стати їх активними носіями. А зробити це можливо лише одним шляхом – перетворити різнобарвний оточуючий простір (економічний, політичний, культурний, освітній тощо) на *виховний*, який може забезпечити синергію навчання і виховання. Для цього важливо визначити його найістотніші компоненти, їх зв'язки, вписати ці компоненти в структуру діяльності молоді, що зробить виховний простір важливим фактором її особистісного розвитку. Не випадково А. С. Макаренко в результаті своєї багатогранної виховної діяльності дійшов до висновку: «З усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у безкінечне число відносин, кожні з яких неодмінно розвиваються, переплітаються з іншими відносинами, ускладнюються фізичним і моральним зростанням самої дитини... Увесь цей «хаос» не піддається, начебто, ніякому обліку, проте він створює в кожен даний момент певні зміни в особистості дитини. Спрямовувати цей розвиток і керувати ним – завдання вихователя...»¹. Отже, виховання розглядається великим педагогом як адекватне спеціально організоване відношення.

Розвиваючи погляди А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, С. Т. Шацького та інших педагогів з їх ідеями «шкіл в середовищі», «шкіл в природі», визначальними в сучасній педагогіці виховання мають стати принципи розвитку системи різноманітних відносин молоді людини, які виникають у спеціально організованій діяльності та спілкуванні. Виховне середовище слід створювати, відпрацьовувати механізми включення молоді у «великий світ», робити цей світ з її допомогою змістовнішим, цікавішим та досконалішим. У вирішенні цього завдання можливий лише один підхід – синергетичний. Ігноруючи його, ми обов'язково скотимося до традиційних

¹ Макаренко А. С. Книга для родителей // Пед. соч.: В 8 т. – Т. 5. – М., 1984. – С. 14.

адміністративних методів управління (планування, організація, облік, контроль, звіти тощо), що обов'язково обумовить якщо не протестні настрої серед молоді, то формальне пристосування до запропонованої системи. В школі (в будь-якому навчальному закладі) можуть ефективно функціонувати і розвиватися виховні системи, в яких безпосередньо задіяний адміністративний ресурс. Керівні органи лише мають створити умови, сприятливі для формування виховного простору і його розвитку, доклавши зусиль для зміцнення матеріальної бази освітньо-виховного закладу, мобілізації зусиль ЗМІ у висвітленні позитивного досвіду, здійснення відповідної підготовки педагогічних кадрів для цієї діяльності тощо.

Виховна система навчального закладу має гармонійно поєднувати методи і форми організації навчання з визначеною ним концепцією виховання. Для цього важливо перетворити школяра (студента) з об'єкта в суб'єкт власного навчання і навчання інших. Адже відомо, що діти з раннього віку намагаються вчити інших (свої іграшки, тварин). Цю потребу в грі, потребу бачити себе «педагогом» важливо використовувати при організації групової діяльності як в навчальному процесі (робота в малих групах, креативні технології навчання, інтерактивні дискусії тощо), так і в різноманітних видах і формах позанавчальної роботи. Такий підхід дозволяє не лише ставити вихованця в позицію лідера, навчати лідерству та виявляти його природні інтереси і здібності, а й закласти фундамент мистецтва соціальної адаптації і самооцінки. Впровадження суб'єктно-вчинкової парадигми через систему навчального процесу, включеність в життя місцевих громад, розвиток молодіжних ініціатив, об'єднань, волонтерських рухів дає можливість не лише формувати інноваційну культуру молоді і виховувати її готовність до діяльності в умовах біфуркацій та невизначеності, а й формувати психологічну готовність до громадської участі, навичок життя у громадянському суспільстві.

Звісно, реалізація такого роду стратегії навчально-виховного процесу за умов соціально-економічних трансформацій суспільства нелегка справа. Становлення нових «ринкових» і духовно-моральних стереотипів в Україні асоціюється у молоді з відмовою від багатьох традиційних моральних цінностей та ідеалів. Цьому сприяє, з одного боку, те, що молодь значною мірою втратила сталий зв'язок з цінностями минулих поколінь і вимушена створювати нову систему цінностей, яка б відповідала сучасному стану розвитку українського суспільства, а з другого – тотальна пропаганда цінностей «легкості життя», масової культури «кайфу», які не лише знижують рівень національної чутливості, а й деформують культурну й моральну самосвідомість молоді. Не випадково в цій ситуації у на-

вчально-виховній системі чи не найважливішу роль має відігравати педагог. Він має бути вихователем незалежно від того, яку дисципліну викладає і в якій науковій сфері працює. Педагог має демонструвати, що у мережевій формі синтезу нових знань суспільна ефективна діяльність починається з усвідомлення власних недоліків, продовжується усвідомленням своєї причетності до невирішених проблем і базується на довірі й повазі один до одного, об'єднанні сильних якостей інших членів творчого загалу і компенсуванні тим самим власних слабких сторін. Він має бути прикладом креативності, інтелігентності й професійної гідності. Але найголовніше – бути Людиною. Підсвідомо дитина бажає зустріти в учителіві, насамперед, людину, яка розкриє і підтримає те, чого колись сам у собі не розкрив. І в подальшому житті в учителях, колегах по роботі, близьких людях ми підсвідомо чекаємо зустріти Людину. Оце людське начало може бути збережене і підтримане складним комплексом життєтворення, який з повним правом можна назвати синергійною системою виховання.

4.3. СТРАТЕГІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ПРОЦЕСІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Процеси глобалізації, свідками яких ми є, змушують переоцінювати пріоритети в усіх сферах суспільного життя. Вони кидають виклик й сфері освіти, оскільки саме вона та її технології практичного вирішення проблем мають відповісти на питання: «Якою повинна бути міра відповідальності людства на шляху пошуку вирішення глобальних проблем?» і «Якими повинні бути пріоритети та цінності у майбутньому?» Особливої гостроти у контексті глобалізаційних процесів додає турбулентність реальних тенденцій культурного самовизначення і культурного самознищення. Глобалізація культур постала найбільш проблематичною частиною культурної взаємодії. Це змушує вносити серйозні корективи в стратегію сучасної освіти.

Глобалізація як матеріалізація універсалізації світу, його гомогенізація, як засвідчує практика, не знімає, а загострює геополітичні протиборства, національно-етнічну нетерпимість і міжнаціональні суперечності, протистояння культур і світових релігій. Й будемо відверті, ці дезінтегруючі чинники та складні процеси міжкультурної взаємодії неспроможні подолати ані Організація

Об'єднаних Націй, ані інші міжнародні організації, особливо коли справа доходить до глибинних мотивів й установок мас людей та їх об'єднань, що сформувалися історично. Корені усіх цих процесів лежать у глибинах культурно-ментальної несумісності, яку можна або загострювати, або знайти механізм її пом'якшення, а то й подолання. «Культури, – як справедливо зазначав С. Б. Кримський, – монадологічні, замкнуті»¹. Кожна з них має свої цінності, моральні імперативи і психологію, які формувалися тисячоліттями. Глобальна культура не може витіснити культурне розмаїття. Воно практично не універсалізується.

Однак протистояти об'єктивним процесам глобалізації означало б боротися з вітряними млинами. Ці процеси вже незворотні, хоч би як комусь не хотілось расової, культурної чи релігійної «чистоти». Ми приречені у майбутньому жити в «єдиному домі», заклавши потужний фундамент міжкультурного співіснування. Для того, щоб це зробити та уникнути культурної і цивілізаційної конфронтації, мала б працювати єдина формула «єдність світу та розмаїття культур». Але успішність її вирішення багато в чому залежить від того, наскільки вдало формується баланс між полюсами цієї формули. Пошуками такого балансу вже декілька останніх десятиліть займаються відомі політики, філософи, культурологи, соціологи. Результатом їх, як відомо, стала теорія мультикультуралізму, яка обґрунтовує ідеали культурного плюралізму, гармонійного співіснування різних культур, їх рівності та однакового права на життя. Однак реалізація теорії мультикультуралізму засобами політики, у тому числі освітньої, викликає немало нових проблем. З'ясовується, що формула «єдності світу та розмаїття культур», а звідси й задекларовані мультикультуралізмом освітні стратегії, не мають простого «технічного» розв'язку і вимагають до себе підвищеної уваги та філософського, концептуального осмислення.

Визнати культурне розмаїття та право кожної національної чи культурної (субкультурної) спільноти на культурне самовизначення – це лише півсправи. Для того, щоб теорія мультикультуралізму мала практичний сенс, важливо, щоб різні культури мали можливість брати участь в усіх сучасних світових процесах, а для цього вони повинні посідати рівноправні позиції, принаймні, в основних життєвотворчих імперативах. Адже незважаючи на те, що різні культури мають далеко не однакові можливості за впливом, кожна із них не бажає, щоб її просто *терпіли*. Любити, – говорив Антуан де Сент-Екзюпері, – це не означає дивитися один на одного, а значить, разом дивитися в одному напрямку. Будь-яка культура розглядає

¹ Кримський С. Б. Ефект високого неба // Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди / За ред. Л. Івшиної. – К. : Вид-во ПрАТ «Українська прес-група», 2011. – С. 28.

свої базові цінності як універсальні (якщо вона перестане це робити, то просто зникне як самостійна культура!). Вона хоче, щоб з нею рахувалися. Толерантність – це, звичайно, цінність, але цінність проміжна. Ніхто не бажав би, щоб його суто «толерували», лише терпіли. Культурна самобутність, зазвичай, прагне більшого: поваги, довіри, симпатії. Адже що означає терпіти? Терпіти – значить миритися з «іншим», «не моїм», тобто зносити те, що мені так чи інакше не до вподоби. А з якою метою, це – інша справа. Між іншим, віротерпимість, яка постала як результат тривалих релігійних воєн, будується саме на цьому. Людина терпляче (без спроб насилля – і цим віротерпимість фактично вичерпується), співіснуючи з представником іншої конфесії, розмірковує: ясна річ, він не має рації, але Бог усе бачить, нехай живе, як живе. Однак, сьогодні інший світ й толерантність вже не сприймається достатньою умовою гармонізації добросусідських відносин. Культурно «Інше» надто глибоко проникає в життя сучасної людини й надто багато вимагає від неї. Тому спроба мультикультуралізму подати культурну терпимість як достатню підставу гармонійної взаємодії різних культур буде призводити або до культурної одноманітності, або до прямих зіткнень і конфліктів.

Ось чому коли розпочався процес переходу від добрих намірів ідеологів мультикультуралізму (співіснування культур) до їх практичної реалізації (взаємодії культур), виникла реальна небезпека втрати самобутності культур, яка стала причиною потужного альтернативного руху – їх локалізації. Не випадково сучасні критики мультикультуралізму, звернувши увагу на його обмеженість і конфліктогенність, охрестили мультикультуралізм «новим типом модернізованого расизму» та методом «геттоїзації» етнічних громад (Ч. Тейлор, В. Лекторський). Така думка, дійсно, має реальні підстави. Мультикультурне середовище зовсім не є простором свободи. «Неоліберальний «плюралістичний» мультикультуралізм створює оманливу картину гармонійної розмаїтості, яка не має нічого спільного з реальністю, не враховує придушення й нерівності, які, як і раніше, визначають культурну ситуацію в світі»¹. Оперуючи поняттям нації у питаннях ідентичності, людина потрапляє у сферу жорсткої диференціації «свій – чужий», яку Карл Мангейм характеризує як «ноологічне розрізнення», що є перешкодою комунікації в суспільстві. Такий тип ідентичності характеризується герметичністю, оскільки, по суті, не передбачає інтегрування в систему чужорідних елементів.

¹ Глобализация и мультикультурализм. Монография / отв. ред. Кирабаев Н. С. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – С. 185.

Мабуть, тому реалізація мультикультурних проектів в політиці багатьох країн світу, численні рекомендації й директиви міжнародних організацій (у тому числі Ради Європи) щодо їх практичного втілення в освітніх практиках, особливого успіху не мають. Й це правда. Показовою у цьому відношенні є промова канцлера Німеччини Ангели Меркель на зборах молодіжної організації Християнсько-демократичного Союзу у жовтні 2010 року, яка визнала повний провал спроб побудувати мультикультурне суспільство в країні й закликала забезпечити культурну інтеграцію меншин у німецьке суспільство і не мати більше ілюзій щодо перспектив їхньої культурної самостійності. «Ті, хто хоче стати частиною нашого суспільства, – категорично заявила вона, – повинні не тільки дотримуватися наших законів, але й говорити нашою мовою»¹. Тобто, тут йдеться не про інтеграцію культур й навіть не про «культуротерпіння», а про відверту асиміляцію. Між іншим, таку позицію ставлення до мультикультуралізму беззастережно підтримала більшість лідерів провідних європейських держав, зокрема Франції й Великобританії. Навіть у Швейцарії, яку з повним правом вважають позитивним прикладом політики мультикультуралізму, що спрямована на формування єдиної політичної нації із місцевих етнокультурних спільнот, не все так просто, як здається на перший погляд. Адже тут поряд із «внутрішнім мультикультуралізмом» існує жорстка законодавча політика стримування мультикультуралізму іммігрантського походження. Уряд Швейцарії небезпідставно вважає, що імміграція може зламати крихку рівновагу, яка склалася в країні між етнолінгвістичними групами, розчинити швейцарську ідентичність та нівелювати унікальну конфігурацію національної культури.

У зв'язку з цим виникає низка питань. А чи може в цій ситуації бути альтернатива мультикультуралізму? Чи передбачає проект «єдності світу» монокультурне суспільство й чи не є він утопічним, зосередивши в собі явні й латентні конфлікти, ворожнечу, ненависть, нетерпимість, расизм, ксенофобію, тобто все те, що було засуджено демократичною світовою спільнотою і від чого останнє вже відмовилось? Для того, щоб дати відповідь на них, потрібно звернути увагу на реалії сучасного полікультурного світу з позиції постмодерної системи координат. Це дозволить зрозуміти, що «глобалізація, – за словами відомого російського філософа В. Межуєва, – заперечує не вже наявні й давно визрілі національні культури, а

¹ Див.: Ткаченко В. Криза мультикультуралізму й проблеми єдиного освітнього поля // «День», 21 липня 2011. – С. 4.

можливість подальшого розвитку культури у суто національній формі»¹.

Новий плюралістичний тип цивілізації всіляко намагається уникати будь-якого примусу людини щодо прийняття тих або інших цінностей, світоглядних орієнтацій і життєвих стратегій. Людина тут вибудовує моделі ідентичності, виходячи з власного розуму і волі до досягнення й відтворення культурних смислів. Будучи залученою до транснаціональних мереж, вона вже не може залишатися у межах власної національної культури. Відтак, виникають нові локальні спільноти, розділені між собою кордонами, які не збігаються з національними. Вони об'єднують людей не за національною належністю, а за спільністю їхніх культурних уподобань, які виходять за межі якоїсь однієї нації. «Глобалізація, – як справедливо зауважує В. Межуєв, – створює не національну, а глобальну локальність, і розрізняє їх залежно від зробленого культурного вибору»². Тобто центром тяжіння сьогодні виступає не та чи інша етнічна або конфесійна, культурна група, а людина як ліберальна цінність, що має право вільного вибору.

Виникає ситуація, коли держава втрачає здатність контролювати на своїй території «чистоту» матриці єдиного культурного зразка. Потужні міжнародні міграційні процеси ламають культурний ландшафт сучасних країн (центри східної медицини, студії «танцю живота», різноманітні ресторани східної, африканської та латиноамериканської кухні, арабські кав'ярні, східні єдиноборства тощо). Під впливом імміграції трансформується й духовна культура. Письменники, композитори, режисери, продюсери з емігрантського середовища виходять за межі сталої картини світу, деформують її та збагачують новими відтінками. Й здійснюється це не без масштабного запиту на унікальність, та відмінність з боку представників «титкульних» культур. Навіть держави із традиційно жорсткими антиімміграційними законами не можуть цьому протистояти.

В сучасних полікультурних країнах на сцену суспільного життя виходять «етнічні актори», які не мали раніше шансів бути поміченими. Тут належність до національних меншин стає своєрідною цінністю (тибетська культура в Китаї, шотландська у Великобританії, індіанська в Північній Америці, баскська в Іспанії, татарська в Україні тощо). Спільним для них є збереження етнічної самобутності всупереч асиміляційному тиску з боку держави. Не менш потужним є також етнічне протистояння національно-державним культурним проектам й окремих регіонів. Формується так звана регіо-

¹ Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 98.

² Там само. – С. 98.

нальна ідентичність (техасець, каталонець, сибіряк, донбасівець тощо), яка виступає одним із важливих елементів конструювання сучасного соціокультурного простору. Регіон постає своєрідним брендом у глобальних символічних обмінах, генерує власні підходи до питань взаємодії із сусідніми країнами, зі світовим співтовариством, обминаючи опосередкування національного. «Новий регіоналізм», іншими словами, ставить під знак запитання наявні класичні символічні кордони, демонструючи звернення локального до глобального без участі національного.

Але чи не найхарактернішим в цій ситуації є те, що «в культурній сфері починають активно діяти агенти, не прив'язані до національних кордонів»¹. Йдеться про транснаціональні корпорації, діяльність яких обумовлює те, що «посередництво держави між індивідом як споживачем культурних продуктів, з одного боку, і виробниками цих продуктів – з іншого, перестає бути необхідним»². Відбувається, так би мовити, *ускладнення механізмів ідентифікації*. Громадянська і культурна «ідентифікація здійснюється через споживання» (Ж. Бодрійяр), тобто вона обумовлюється не ідеологічною мобілізацією і політичною участю, а «доступом до задоволень» (Н. Стівенсон)³. Нація як системотворча спільнота, з якою традиційно ідентифікували себе індивіди, ніби розмивається, перестає бути єдиною культурною матрицею. Національна ідентичність тепер співіснує поряд з професійною, гендерною, релігійною, регіональною. Відбувається примноження спільнот ідентичності, які формуються як на ідеологічних, світоглядних, так і на життєвостилістичних засадах (фемінізм, пацифізм, анархізм, правозахисний рух тощо).

Усі ці вищезазначені, фактично неконтрольовані процеси, формують сьогодні не стільки національну, скільки *глобальну локальність*, алгоритм якої залежить від індивідуального культурного вибору людини. Для позначення цього нового типу культурної спільноти відомий англійський соціолог Роланд Робертсон увів особливий термін «глокалізація», який фіксує два взаємопов'язані процеси в сучасному світі: гомогенізацію та гетерогенізацію. За своїм смыслом глокалізація спрямована проти тих концепцій глобалізації, які ґрунтуються на теорії становлення уніфікованої світової системи транснаціональних зв'язків і виключають будь-які несхожості та відмінності. Відтак, Р. Робертсон обґрунтовує ідею так званої куль-

¹ Малахов В. Національна держава, національна культура і культурний суверенітет // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 125.

² Там само. – С. 125.

³ Див.: Бодрійяр Ж. Общество потребления. – М., 2006; Stevenson N. Globalization, national cultures and cultural citizenship // Sociol. quart. – Berkeley (Cal.), 1997. – Vol. 38. – № 1.

турної глобалізації, яка заперечує можливість повного подолання у світі культурної різноманітності. Глобалізація не придушує, не нівелює культурне різноманіття, а зберігає й навіть актуалізує культурну локалізацію, але здійснює це не за національними, а за іншими різноманітними ознаками. На відміну від класичної економічної та соціологічної теорій глобалізації, глокалізація намагається осмислити сучасні процеси у поняттях теорії культури. У глобальному світі попит на культуру не може бути обмежений жодними національними бар'єрами й цілком продиктований потребами і запитами окремої людини. Право кожного на такий вибір, як справедливо вважає В. Межуєв, є базовою умовою існування культури в глобальному масштабі. Тільки воно здатне забезпечити рівність людей... «Жодна з національних культур не є зразком для інших національних культур, рівно як не може вважатися сучасною, будучи наглухо відгородженою від них»¹.

Мультикультуралізм як форма співіснування різних культур та їх носіїв в одному суспільстві, в єдиному правовому соціокультурному просторі, як форма розв'язання національної проблеми в культурі, метою якої є збереження за допомогою важелів держави культурних особливостей і традицій, є не лише малопродуктивною, а й такою, що провокує нові конфлікти. Культурна ідентичність у сучасному суспільстві має будуватися не на обов'язкових приписах, що регламентують життя людини в тій чи іншій спільноті, а на її вільному культурному виборі, який не порушує при цьому свободи вибору інших. Звісно, це не виключає права кожного окремого народу або етнічної групи на вільне культурне визначення. Головне, щоб реалізація цього права диктувалася не міркуваннями хибно зрозумілої етнічної солідарності, ідеологічним пресуванням з боку держави або певної групи, а особистим вибором самого індивіда. У протилежному випадку, коли ідеї штучного збереження за допомогою держави культурних особливостей протиставляються ідеям рівної участі у публічному житті усіх членів суспільства (незалежно від їхньої етнічної належності), руйнуються основи сталого розвитку й демократії.

Очевидно, саме цей алгоритм демократично-егалітарної політики, яка означає не лише збереження культурного різноманіття, а й розширення демократичної участі людей у процесі міжкультурної взаємодії, що обумовлює становлення нових культурних груп та їх інкорпорування у громадянське суспільство, має стати стратегією сучасної держави стосовно власної культури. Принциповою новизною цього алгоритму є *антропологічний ключ* до розуміння страте-

¹ Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 98.

гій ідентичності та гармонії балансу складових формули «єдність світу та розмаїття культур», який передбачає формування особливого, діалогічного способу мислення.

Проблема міжкультурної взаємодії перебуває сьогодні в центрі уваги не лише політиків, філософів, культурологів та соціологів, а й педагогічної спільноти. Багато педагогів із тривогою констатують зростання націоналістичних настроїв, особливо серед етнічних меншин. Вони вбачають прояв подібного етноцентризму у ворожості корінних меншин як до домінуючих етнічних груп, так і до нових субкультур мігрантів. Його джерела простежуються в наслідках освітньої асиміляції й «культурного геноциду» етнічних меншин. У зв'язку з цим в багатьох країнах світу необхідність полікультурної освіти і виховання стає стратегією особливої ваги. Ця позиція простежується й у численних документах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, в яких підкреслюється, що однією із найважливіших функцій сучасної освіти є завдання навчити людей жити разом, допомогти їм перетворити зростаючу взаємозалежність держав і етносів в усвідомлену солідарність. З цією метою освіта має сприяти тому, щоб, з одного боку, людина усвідомила своє коріння і тим самим могла визначити власне місце, яке вона посідає в світі, а з іншого – прищепити їй шанобливе ставлення до інших культур. В 70-х роках ХХ століття в західній інтелектуальній культурі для позначення цього процесу виникає поняття «*Multicultural education*», визначення якого у освітологічному вимірі подається у Міжнародній енциклопедії освіти як «...педагогічний процес, у якому репрезентуються дві або більше культур, що вирізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознаками»¹.

Незважаючи на важливість проблеми та розробленість її окремих аспектів, у світовій педагогічній теорії і практиці не існує якоїсь цілісної концепції полікультурної освіти. Хорватський культуролог Саніна Драгоєвич, підсумувавши напрацювання з проблем міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, зазначає, що сьогодні в світі існує, принаймні, чотири основних концепції полікультурної освіти: 1) *власне мультикультуральна освіта*, яка зосереджує увагу не на міжкультурному обміні та взаємовпливі, а на збереженні культури існуючих етнічних меншин; 2) *інтеркультуральна освіта*, спрямована на забезпечення активного, позитивного діалогу культур, їх взаєморозуміння та взаємозбагачення; 3) *транскulturальна освіта*, що орієнтується на систему цінностей, яка формується на наднаціональному (транснаціональному) рівні, та 4) *культурплюралістична освіта*, стрижневою ідеєю якої є

¹ International Dictionary of Education. – Vol. 7. – Oxford, Pergamon Press. – 1994. – P. 3963.

повага і підтримка всіх існуючих у суспільстві культурних потреб та способів життя (не лише культур етнічних, мовних, релігійних, а й сексменшин, селянських субкультур тощо)¹.

Кожна із цих концепцій, незважаючи на їх різновекторність в досягненні єдиних стратегічних цілей («єдність світу та розмаїття культур»), неминуче співвідносить культурну ідентичність із національною. Тут нація потрапляє в тенета транснаціональності або ультранациональності, а культура – в ситуацію полікультурності, що обумовлює обмеженість цих концепцій та викликає в сучасної людини занепокоєння й тривогу. Поза увагою цих концепцій залишається те, що ідентичність сьогодні характеризується значною динамічністю, множинністю й контекстуальністю. Не береться до уваги, що ідентичність це не властивість (тобто щось притаманне індивіду з самого початку), а процесуальність і свобода індивідуального вибору. А це означає, що успішною може бути така концепція полікультурної освіти, яка ґрунтується на впровадженні ідей поваги до кожного індивіда як самоцінності. Глобальна культура і культура трайбалізму, на концептуальних засадах яких побудовані існуючі концепції, неспроможні подолати нелюбов до інакшості, бо не сповідують цінності окремого індивіда як найвищої земної цінності. «Глобалізм і трайбалізм, – справедливо зауважує Бенджамін Барбер? – розривають сучасний світ»².

У цій ситуації одним із головних принципів реформування освіти в полікультурному світі має стати *антрополого-культурологічний* підхід, який спрямовує систему освіти на діалог з культурою людини як її творцем і суб'єктом, здатним до культурного саморозвитку. Сучасна (фактично маргінальна) людина перебуває на «межі» культур, взаємодія з якими вимагає від неї діалогічності, розуміння, поваги до культурної ідентичності інших людей. І йдеться тут не про етнічні групи, нації, а про конкретних їх представників. Те, що сьогодні традиційно називають дружбою народів, не зовсім точне поняття. «Дружать не народи, а люди, що репрезентують різні народи, але тільки у випадку набуття ними індивідуальної ідентичності, що виводить їх за межі своєї етнічної групи, дає змогу прилучитися до цінностей більш високого порядку»³.

Тобто, нова концепція полікультурної освіти має бути спрямована на людину і орієнтована на культуру, бути культурологічною. Її мета – людина, яка пізнає й творить власний культурний світ

¹ Див.: Гриценко О. А., Гончаренко Н. К., Мягка С. А. Українські типології меншин. – Режим доступу: www.culturalstudies.in.ua.

² Barber B. *Fihand vs Mc Word: how Globalism and Tribalism are Reshaping the World*. – New York : Ballantine, 1996. – P. 39.

³ Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі // Філософська думка. – 2011. – № 4. – С. 98.

шляхом діалогічного спілкування із внутрішнім і зовнішнім культурним середовищем. Міжкультурна комунікація, побудована на цій концепції, зумовлює особливе комунікаційне поле смислового перетину. У процесі спілкування з «Іншим» і його культурою проявляється взаємодія індивіда з соціально певними ролями, цінностями, нормами і звичаями, установками та очікуваннями, які особистість повинна вибирати і репродукувати щоб досягти ідентичності в складному процесі взаємного визнання. Соціальний запас знань, отриманий людиною в процесі міжкультурної комунікації, виступає умовою прийняття і розуміння «Іншого», спілкування з ним і надає в її розпорядження схеми типізації, необхідні для більшості щоденних справ повсякденного життя та обумовлює формування її особистісного «Я» на основі балансу між індивідуальною та громадянською ідентичністю. Це в жодному випадку не деформує національної ідентичності.

Звісно, розуміння цінностей різними етнічними групами може відрізнятися і часто досить суттєво. Але в тканині духовності, як відомо, завжди існують значимі для всіх цінності, які не тільки не викликають суперечностей між представниками різних національностей, а й знаходять серед них розуміння і підтримку. Такими націоконсолідуючими цінностями, на наш погляд, мають бути саме ті, в яких стверджуються визначальні для більшості загальнокультурні цінності, як, наприклад, відраза до несвободи, захист гідності і прав кожної людини, прагнення до самореалізації (які, до речі, не піддаються часовій ерозії). Лише на цій основі можуть вибудовуватися механізми смислової доповнювальності, взаємного обміну цінностями й порозуміння. Від ефективності роботи яких залежить здатність людства стати дійсною людською спільнотою, об'єднаною не лише спільністю глобальних небезпек, а й спільністю солідарних дій і спільним смисловим полем, яке можна було б назвати *глобальним світоглядом*.

Відтак, головними вимогами концепції полікультурної освіти доби постмодерну мають стати, *по-перше*, принципи діалогічності, відкритості і толерантності. Сьогодні ми маємо навчити молодь цінувати багатоманіття культур й здійснювати це, радше, шляхом *діалогу*, аніж *синтезу*, в якому прихована небезпека втрати можливостей для їх подальшого розвитку. А головне, через діалог ми отримуємо можливість здійснювати реальну взаємність і, разом із тим, маємо можливість уникнути «панування – підкорення» (Ж. Дерріда), негативні наслідки якого є такими очевидними сьогодні. *По-друге*, особистісно-центричний принцип, який орієнтує не на штучну консервацію способу життя того чи іншого народу, а дає кожному індивідові (а не тільки народові загалом) право на вільне куль-

турне самовизначення. Культура чим далі, тим більше розвиватиметься у напрямку вже не стільки національних, скільки індивідуальних відмінностей та особливостей, що живляться культурними надбаннями усіх народів світу. *По-третє*, принцип критичної культурно-історичної пам'яті як репрезентативної форми дійсності.

Культура як світ нашого існування пронизана пам'яттю, що органічно вплітається в тканину сучасності. Будь-яка соціокультурна трансформація (а саме таку ми переживаємо сьогодні) пов'язана зі зверненням до минулого. Кожне таке звертання збагачує сучасність, по-своєму розуміє її, формуючи необхідне підґрунтя для руху вперед. Звернення кожного народу до свого національного минулого, якщо воно не було зумовлене прагненням відмежуватися від інших народів та їх культурного досвіду, було плідним, оскільки збагачувало, урізноманітнювало, розширювало його власні культурні обрії. Але не слід забувати, що некритичний й занадто прискіпливий погляд в глибини історії може негативно впливати на процес міжкультурної взаємодії, створювати умови для деформацій історичної пам'яті та спокуси для нових національно-культурних манівців.

Основними стратегічними орієнтирами такої полікультурної освіти мають стати: а) виховання національної свідомості на основі культурного плюралізму, який вимагає «мислити глобально, діяти локально»; б) виховання культури міжнаціонального спілкування через включення людини як суб'єкта міжкультурного спілкування у різні види культуротворчої діяльності; в) виховання інтеркультурної комунікабельності особистості. Метою ж концепції полікультурної освіти, побудованої на життєдайному імперативі: до минулого – вдячність, до сьогочасного – дія, до майбутнього – відповідальність, має бути формування глобального світогляду через усвідомлення себе частиною етносу, держави і людства загалом шляхом свободи, толерантності, визнання цінності багатоманітного, солідарності та ненасилля.

Звісно, ця концепція може стати реальною політикою в сфері освіти і виховання за умов: 1) відповідної культурної політики держави, яка проголошує підтримку культурної самобутності кожного народу, що дає можливість всебічного розвитку людини, ствердження її гідності в контексті життєдайних сил культури власного народу; 2) удосконалення навчальних програм початкової, середньої та вищої освіти та поповнення навчальних планів такими дисциплінарними курсами, як міжкультурна комунікація, етнопсихологія, критична педагогіка, громадянська освіта, народознавство тощо; 3) створення нових підручників та вдосконалення існуючих, виключивши будь-які прояви пропаганди національної або культур-

ної вищості та розпалювання ксенофобії; 4) впровадження нових методів навчання, що базуються на практико-орієнтувальній діяльності (інформаційно-пошуковій, регулятивно-спонукальній, культурно-ролевій, партнерсько-міжкультурній тощо).

В Україні проблемам полікультурної освіти стали надавати відчутного значення лише наприкінці ХХ століття. Про це свідчать не тільки праці українських науковців (Л. Голік, Л. Гончаренко, О. Гриценко, О. Гукаленко, Т. Клиненко, В. Кремень, В. Кузьменко, Т. Левченко, В. Ткаченко, Н. Якса та ін.), але й низка нормативно-законодавчих документів з питань освіти. Усі вони акцентують увагу на тому, що одним із пріоритетних завдань сучасної освіти є виховання людини демократичного світогляду, яка має дотримуватися громадянських прав і свобод, з повагою ставитися до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу. Й це цілком зрозуміло, оскільки Україна – поліетнічна, поліконфесійна, багатомовна й полікультурна країна, яка тісно пов'язана з інтенсивним розвитком світових інтеграційних процесів. Тут мешкають представники понад 130 націй і народностей, які мають свої культурні традиції, національну самобутність та релігійну віру. Крім того, в Україні, як і всьому світі, відбувається масштабний процес ускладнення механізмів ідентифікації. Національна ідентичність тепер співіснує з професійною, гендерною, релігійною, регіональною та ін., які нерідко погано сумісні з першою. На соціокультурну арену виходять етнічні групи, які раніше не мали шансів бути поміченими й почутими. Їх самобутність стає цінністю, а отже, культурним ресурсом соціуму, з яким має рахуватися держава. Ці ж чинники обумовлюють необхідність полікультурної освіти.

На жаль, в Україні, як і в багатьох інших країнах, наголос робиться на концепціях мультикультуральної освіти, або, в кращому випадку, на інтеркультуральній освіті, в яких культурне розуміють як етнічне, а модель етнічного базується на есенціалістському уявленні (на уявленні концентрованого розчину). До того ж, й до самої культури застосовується примордіальний підхід. Як наслідок, культурні межі між групами не викликають сумніву, а відмінності жорстко фіксуються та абсолютизуються, що стає підґрунтям для ксенофобії. Кожній окремій етнокультурній групі приписується неіснуюча гомогенність, автономна суб'єктність, у межах якої нівелюється суб'єктність індивіда, що спричиняє деіндивідуалізацію, а на практиці призводить до порушення прав людини. Універсальність нинішньої цивілізації полягає у тому, що вона пов'язує людей не якоюсь однією спільною для усіх культурою, а правом кожного індивіда вільно обирати свою культурну ідентичність, його відкритістю, толерантністю до найрізноманітніших культур. Ми входимо в

зону так званої «політики визнання» (Ч. Тейлор), яка є наслідком переходу від ієрархічного суспільства до суспільства, в якому панує принцип вільного громадянства як регулятивного ідеалу. Водночас, політика визнання, якщо дотримуватися логіки Ч. Тейлора, спрямована на визначення нашої ідентичності в діалозі, що являє різновид комунікативної дії та комунікативного обміну. Відтак, принцип самозбереження будь-якої національної культури, та й людства загалом, лежить у площині *самозміни людини*. І йдеться тут навіть не про загальнолюдські цінності, а про *людськість* як таку, яка передбачає повагу, довіру, любов.

Тому якщо українське суспільство ставить перед собою мету і завдання культурної толерантності між представниками різних соціокультурних груп та упередження ксенофобій, расистських і націоналістичних настроїв, то воно, *по-перше*, має надати полікультурності освіти статусу одного з найважливіших принципів серед таких, як науковість, системність, об'єктивність, зв'язок навчання з практикою та ін. А *по-друге*, усунути деструктивну підміну понять полікультурної освіти «поліетнічною», яка хоча й спрямована на гармонізацію відносин між етнічними чи національними спільнотами, але не вирішує проблеми гуманізації відносин між людьми, що належать до одного етносу, а в його межах – до різних соціокультурних груп, котрі мають різні культурні ідентичності (політичні, статеві, релігійні, вікові, професійні та ін.). До того ж, обмеженість поліетнічної освіти виявляється й у тому, що вона не враховує такі розповсюджені негативні явища, як дискримінація при зарахуванні на роботу, диференціація оплати праці за статевою ознакою, обмеження певних соціокультурних груп в повноцінному соціально-економічному житті суспільства тощо.

Відсутність в Україні чітко окресленої концепції полікультурної освіти, тяжіння до політики мультикультуралізму, метою якої є збереження *за допомогою держави* культурних особливостей і традицій малих етнічних груп, фактично регламентує їх життя, обмежує право особистості на більше культурне самовизначення. На подібній основі є малоймовірною побудова монолітної політичної нації, в межах якої зберігається культурне розмаїття і розвивається етнокультурна самобутність. Полікультурна освіта як *соціальна інновація* повинна бути пов'язаною не стільки з питанням «хто ми є?» або «звідки ми прийшли?», а з відповіддю на питання «ким і якими ми можемо стати?». Практична реалізація такого проекту можлива на основі демократично-егалітарної політики, яка відстоює не тільки збереження різноманіття культур, за допомогою втручання держави, а й максимально розширює участь людей у процесах міжкультурного діалогу і спілкування. Лише такий підхід здатен інкорпору-

вати усі соціокультурні групи в громадянське суспільство. Хоча «демократичне інкорпорування та збереження наступності культур, – зазначає американський культуролог Сейлі Бенхабіб, – можуть і не бути взаємовиключними. Якщо все ж обирати між ними, то я б поширення демократичної участі та рівність поставила вище, ніж збереження культурних особливостей»¹. З цією думкою важко не погодитися. Й передусім тому, що такий підхід є серйозною перпоною як для культурного націоналізму, який абсолютизує відмінності, так і для культурного імперіалізму, що їх не помічає.

¹ Бенхабіб С. Притязание культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. – М., 2003. – С. LII – LIII.

Я не був би філософом,
якби не вірив: усе ми-
неться – бюрократичні
гачкотворства, словоблу-
ддя та інша полова. За-
лишаться конкретні
справи. По них нас і суди-
тимуть.

П. Ю. Саух

Глава 5. З БОЛЕМ І ГОРДІСТЮ ЗА ВІТЧИЗНЯНУ ОСВІТУ

- Вибрані інтерв'ю
- Вибрані доповіді
- Вибрані виступи

5.1. ВИБРАНІ ІНТЕРВ'Ю

Інтерв'ю газеті "Сім днів" (м. Рівне), 04.04.1998 р.

Вибір професії... Як важливо вчасно зробити його правильно, щоб не приректи себе на роль вічного невдахи! Скільки талантів гине, не розкрившись, скільки доль нівечиться через помилку в юності, яку багато хто усвідомлює лише згодом, коли життєвий потяг набрав швидкості, й далеко не в кожного стачить духу, аби зіскочити з нього й продиратися крізь хащі обставин до свого покликання. Таких помилок можна уникнути тільки в разі правильно поставленого навчального процесу, коли ще з раннього дитинства враховуються індивідуальні особливості учня, що й дозволить розкрити грані його обдарування.

У світі існує багато різних методик навчання, різних шкіл і моделей, і пошуки в цьому напрямі тривають. Узяв участь у дослідженні й розв'язанні цієї надзвичайно актуальної проблеми і вчений з Рівного, завідувач кафедри філософії Української державної академії водного господарства, доктор філософських наук, професор, академік Петро Саух. Нещодавно він повернувся зі США, куди його було запрошено як переможця конкурсу програми "Громадські зв'язки", який проводила Рада міжнародних досліджень та обмінів уряду США. До речі, зазначимо, що наш тижневик інформував про цей престижний конкурс під егідою Айрексу. У США Петро Саух вивчав науково-педагогічний досвід і виступав з доповідями та повідомленнями в університетах штату Вермонт. Сьогодні він – наш гість.

– Петре Юрійовичу, не так давно, здається, минулого року Ви читали лекції в Німеччині, у відомих університетах Тріра, Бохема, Фрайбурга. Тепер США... Це якось пов'язано однією програмою?

– Ні. У Німеччині я реалізовував свій науково-дослідницький і педагогічний проект у розрізі програм Німецької служби академічних обмінів. Я запропонував проект, який зацікавив деякі університети, і був запрошений для його реалізації в Трірський університет. А до США мене запросили як переможця конкурсу програми "Громадські зв'язки". Єдина спільна риса цих програм у тому, що фінансування здійснювалося тими сторонами, які мене запрошували. Більше того, для стажування в Америці мені довелося навіть взяти відпустку.

– *Якщо не секрет, що Ви запропонували американській стороні цього разу і чим вона зацікавилася?*

– Власне, я пропонував не американській стороні, а нашій. Але, як уже давно водиться, моя пропозиція зацікавила і знайшла підтримку не в нас, а за кордоном. Суть її полягала у створенні нової моделі освіти, яка б задовольняла потреби майбутнього постіндустріального суспільства. Дещо з того, що я пропонував, кілька років тому я вже намагався реалізувати в себе в академії. Але ці ідеї виявилися нікому не потрібними. І це для мене не було якоюсь несподіванкою. Адже актуальною ідеєю для нашої освіти сьогодні є хіба що ідея голодування як останній засіб "вибити" те, що зароблено.

– *Розумію і розділяю гіркоту Ваших слів. На жаль, причина цього зрозуміла – економічна криза...*

– І західні країни проходили через кризи. Але що цікаво, навіть у найважчі часи історії Німеччини, Франції, США ці держави завжди вишукували можливості для підтримки науки та освіти. Вчені й педагоги отримували надбавки до заробітної платні, їх шанували і берегли. І виявляється, було за що. Нині ці країни мають передові технології й високий рівень життя. До речі, таке ставлення до освіти й науки відоме і нашим старшим колегам у повоєнні роки.

– *Хочеться вірити, що й в Україні знайдуть підтримку ідеї, які розроблені вітчизняними вченими і викликають інтерес у світі. То яка ж вона, нова модель освіти, запропонована Вами, Петре Юрійовичу?*

– Суть у тому, що в Америці функціонує особистісна (некласична) модель освіти, спрямована не на вузький професіоналізм, як у Європі, а на розвиток особистості. Вона була закладена там у результаті реформи освіти в 1967 році. У центрі їх освітня система знаходиться особистість, яку потрібно плекати, розвивати і готувати відповідно до "руху" душі професійні навички. Тільки початкова школа там мало чим відрізняється від нашої. Але навіть тут усе будується на індивідуальному підході до дитини. Якщо, скажімо, дитина не може всидіти на місці й хвилини, виконуючи якесь завдання, то педагоги б'ють тривогу, бо це означає, що перед вами неординарна дитина і до неї потрібні особливий підхід і особлива програма. Середня школа – це вже не школа в нашому розумінні, а, скоріше, університет. Тут на основі виявлених здібностей і уподобань у початковій школі дитина обирає для вивчення ті курси, які найбільше відповідають її сутності. Тобто майбутній актор, художник або історик протягом наступних семи років не буде відчувати жорсткого тиску математики, фізики тощо, який міг би розвинути в неї комплекс неповноцінності. Ця модель освіти дуже ефективна. Але, незважаючи на її орієнтованість у майбутнє, вона має й певні недо-

ліки. Це бачать і самі американці. У своєму проекті я намагаюсь реалізувати ідею гармонійного поєднання двох пануючих у світі моделей освіти, і це вивело мене на особистісно-культурну (постнекласичну) модель освіти. До речі, українська модель освіти зорієнтована на німецьку, фахову модель, яка будується, в основному, на зазубрюванні, її мета – дати якомога більше знань, вимагаючи при цьому повторення пройденого. Але це нетворчий підхід, оскільки в людину лише "вбивають" знання, а не вчать ними оперувати. Це щось на зразок того, як можна теоретично навчити жонглерському мистецтву і що з того вийде: дати комусь тридцять кульок і розказати, як їх підкидати, ловити тощо. Та коли такий "жонглер" вийде на публіку, то він зможе тільки підкинути тридцять кульок, але жодної не впіймає. Оце і є наша освіта: багато інформації без навичок жонглювання нею. В Америці ж ситуація інша: там для початку учневі дають три кульки і вчать, як ними оперувати. Коли він навчився ловити їх, то при бажанні отримує четверту, навчиться жонглювати чотирма – бере п'яту і так далі. Тобто людину вчать самостійно шукати кульку, якщо вона відчуває потребу. А ще американського школяра чи студента дуже поважають, орієнтують на те, що його знання – унікальні, й навіть якщо він скаже нісенітницю, його ніхто не висміє, адже це його особиста думка. А звідси дуже цікава річ: в американській системі освіти найстрашніше – це... списування! За цю провину людину можуть відрахувати навіть з університету, незважаючи на те, що вона заплатила тридцять тисяч доларів на рік за навчання. Причому про факт списування може заявити студент, у якого списали, і його вчинок не засуджується, оскільки вважається, що всі повинні дотримуватися законів. Адже думка – результат розумової праці, і її присвоєння – аморальне, протизаконне. Про шанобливе ставлення до особистості свідчить і той факт, що ні в школі, ні в університетах США не оголошують оцінок, щоб не було приводів принизити чийсь гідність: аналіз певної роботи проводиться сам на сам з професором. Загалом, там цікава навіть сама поведінка викладача на заняттях: він не виступає в ролі людини, яка усе знає і не має права на помилку. Навпаки, педагог "грає" роль незнавця, шукає істину разом зі студентами, разом з ними переживає невдачі в процесі пошуку істини й з ними радіє, коли пошук увінчується успіхом. А регулятором взаємостосунків студента і викладача є студентська громадська думка. Соціологічне опитування здійснюється щорічно, та результати його знають тільки завідувач кафедри і викладач. Це є секретом навіть для президента (ректора) університету. Дані опитування дають змогу вносити певні корективи в роботу професорсько-викладацького складу кафедри, а також впливають на заробітну платню. Американський студент має дуже напружений

ритм життя, за день він повинен прочитати майже 200 сторінок наукового тексту, до того ж студенти організовують комітети, клуби тощо. Те, що в нас називається виховною роботою, не лежить на поверхні, воно пронизує увесь процес навчання. Алкоголізм, наркоманія, хуліганство і т. ін. лежить поза цим процесом, тому університет не несе за це відповідальності: студент є рівноправним громадянином держави і перед державою він відповідає як громадянин, а не як студент.

– *Але Ви сказали, що й американська модель має недоліки...*

– Так, і вони їх бачать. Через те й зацікавила американців моя пропозиція не відкидати з ходу фахову модель, як це вони зробили. Наведу такий приклад. Прочитав я лекцію, американські викладачі проаналізували її й сказали: "Ви подали стільки інформації, що її потрібно півмісяця перетравлювати". Професор університету в США дає такий обсяг інформації за лекцію, яка в нашого професора забирає десять хвилин. Проте американський професор підходить до неї з різних сторін, показує її в різних ракурсах: то подасть її з гумором, то пов'яже її з якимись досягненнями людства в минулому, то зробить вихід на майбутнє тощо. І якщо ця інформація не сприйметься студентом з одного боку, скажімо, він не зрозумів гумору, то вона сприйметься ним, коли йтиметься про неї в контексті досягнень людства в минулому або в якомусь іншому плані.

– *Але якщо інформація дійшла до студента одразу і йому нецікаво слухати решту?*

– Оце і є одним із недоліків цієї системи. Хоча там з наймолодшого віку шляхом тестування стежать за розвитком дитини, і залежно від цього в початковій школі формуються відповідні класи, тобто визначається конкретний підхід до тієї чи іншої дитини. В подальшому це дає можливість і рекомендувати спеціальність. Наприклад, з надто емоційної людини навряд чи вийде хороший математик або інженер – адже їй потрібно буде годинами сидіти над формулами...

– *Але ж Леонардо да Вінчі емоційно сприймав світ, і водночас був математиком...*

– Так, погоджуюся. Чіткої межі між раціональним й емоційним світосприйняттям немає, вони гармонійно поєднуються. І все ж, як правило, в людині бере гору або емоційне, або раціональне світосприйняття. Не випадково з погляду психології всі ми поділяємося на інтравертів та екстравертів. І професію треба вибирати з огляду на цей факт.

У Григорія Сковороди є цікава теорія – теорія "сродної праці", за якою щасливою буде та людина, яка обере собі працю до душі. Тобто якщо збігся порив моєї душі з вибором праці, то я – щаслива

людина, якщо ж ні – я все життя страждатиму. Природжений швець, який пішов в інженери, ніколи не принесе тієї користі людям, яку міг би принести, і не отримає тієї насолоди, яку отримував би, шиючи чоботи.

– *Ви думаєте, що цю проблему можна вирішити?*

– Перекоаний, що за умови професійної орієнтації це можливо розв'язати. Скажімо, в нашій академії я пропонував схему: визначити, хто зі студентів приймає краще інформацію на слух, а хто – візуально. Це називається психологічною картою академічної групи чи курсу. З допомогою такої карти викладач бачить, з якою саме аудиторією він має справу. Наприклад, якщо 10 відсотків групи сприймає інформацію на слух, а 80 – візуально, то для ефективної роботи йому необхідно використовувати зоровий ряд – схеми, слайди, малюнки тощо. Подібні тестування застосовують у США. А найцінніше те, що там існує система, яка створює всі умови для правильного вибору професії, тобто людина знаходить себе. Проте загалом американці значно пізніше, ніж українці, роблять свій вибір, точніше, вступають до університетів. Це зумовлено тим, що спочатку багатьом молодим людям потрібно заробити гроші на навчання. Тому вік американських студентів загалом становить 28-35 років, їх дивують наші двадцятирічні студенти. Тобто до американських університетів вступають люди, вже підготовлені до життя, які чітко розуміють, для чого їм потрібні знання.

– *Мені неодноразово доводилося чути, що наші спеціалісти цінються за кордоном. Отже, наша школа не така вже й погана?*

– На мій погляд, американська модель освіти є найперспективнішою в світі. Однак це не означає, що вітчизняна освіта значно поступається американській. Ми маємо прекрасний зразок трансформації традиційної фахової моделі освіти в особистісно-культурну модель. Особливість цієї трансформації була б, мабуть, вагомішою, коли б не руйнувалися її основи протягом останніх років. За останні шість років в Україні фінансування науки та освіти скоротилося більше, ніж у 15 разів. Як не заболить душа, коли дізнаєшся, що навіть у знаменитому Центральному аерогідродинамічному інституті ім. Жуковського (Росія), де "обдували" всі літаки та ракети, сьогодні сушать на продаж пиломатеріали. Не краща, якщо не гірша, ситуація й в Україні. Через те багато вчених і педагогів залишають Україну. Так, наприклад, у лабораторіях Гарвардського університету працює 10 відсотків російськомовних спеціалістів. Це означає, що наша школа дійсно має свої позитиви. Тому й зацікавилися американці особистісно-культурною моделлю освіти, яку я їм запропонував, бо це, по суті, – стик фаховості та особистості.

– *Чи збагатили Ви свій проект у США?*

– Американці надали мені всі можливості познайомитися з їхнім досвідом і з великою цікавістю і повагою поставилися до моїх пропозицій. Я провів багато часу в дискусіях, мав багато зустрічей з професорами університетів та їхнім керівництвом. Були закладені основи спільних проектів, а мені запропонували увійти в знаменитий Міжнародний нью-йоркський клуб "Лідерство в освіті". Розробка концепцій освіти майбутнього – справа масштабна, тому я із задоволенням прийняв цю пропозицію.

– Як спілкуються між собою члени цього клубу? Цебто, чи збираються на зустрічі?

– Так, щороку відбувається засідання клубу, і я їздитиму на них. Впровадження системи освіти майбутнього не під силу не те що одній людині, але й ученим однієї країни: цю проблему повинно вирішувати світове співтовариство. Тому дуже важливо для вчених підтримувати контакти з колегами інших країн, проводити конгреси. Навесні я збираюся поїхати на конгрес у Данію. Думаю, це буде цікаво, адже вчені в Західній Європі переконані, що потрібно робити трансформації фахової системи освіти й схиляються до думки, що майбутнє освіти – це її гуманітаризація й гуманізація.

– Бажаю Вам успіху й у подальших творчих пошуках, і в усіх Ваших починаннях.

Лідія Воробей

Інтерв'ю газеті "Вісті Рівненщини", 01.07.1998 р.

Відомий у нас і за рубежем вчений, доктор філософських наук, професор, академік АН Вищої школи України Петро Юрійович Саух, який живе і працює в Рівному, в Академії водного господарства завершує роботу над книгами "Князь К.- В. Острозький" та "Національний дух на межі тисячоліть". Обидві вони – результат багаторічної дослідницької праці, матеріали до книг вчений збирав буквально по всьому світу. Вже сьогодні уривки з них, статті на цю тему викликають зацікавленість з боку зарубіжних науково-дослідницьких центрів. Рейтинг вченого у нас і за рубежем з кожним роком зростає. Днями професор повернувся з Німеччини, де він брав участь у Міжнародному науковому конгресі. Наш кореспондент веде з цього приводу розмову з Петром Юрійовичем Саухом.

– Петре Юрійовичу! Проблеми, що піднімалися на цьому конгресі, якимось чином пов'язані із Вашою дослідницькою роботою, науковими інтересами?

– Так. Конгрес був присвячений проблемам історії релігій у Європі. Це до певної міри пов'язано із моїми науковими інтересами. Але історія, як відомо, це не тільки минуле, вона завжди сягає нашого майбутнього. Історія вплетена в наше теперішнє і багато в чому визначає майбутнє. Не випадково історія відіграє таку важливу роль у національному відродженні українського народу. Звернення до неї пробуджує національні та громадянські почуття, формує духовні структури, які ладні зробити нас здатними до історичної відповідальності.

Вплетеність релігії в контекст нашої історії, специфічність її зв'язків з державою, її особливе місце у формуванні нашого національного духу визначають систему координат переважно всіх проблем сучасного посткомуністичного суспільства. Але тут існує одна важлива деталь, на яку зверталась увага і на цьому конгресі. Надмірна зануреність в історію може призвести й до небажаних наслідків. До історії, у тому числі й історії релігій, слід підходити осмислено і виважено.

– Декілька місяців тому Ви повернулись із США, тепер – Німеччина. Професор у нас сьогодні, наскільки мені відомо, живе не так багато... Яким чином Вам це вдається?

– На Заході таких питань журналісти не задають і, звісно, на них не відповідають. Це норма життя у сучасному науковому світі. Оскільки Ви не перші, хто звертається до мене з подібним запитанням, то я відповім на нього. І до США, і до Німеччини я їздив за запрошенням наукових інститутів зазначених країн. У Німеччині я представляв Українську Асоціацію релігієзнавців, яку, до речі, на цьому конгресі прийняли до Міжнародної Асоціації дослідників релігії. Я особисто був запрошений Президентом цієї Асоціації професором Михаелем Пуе. Зрозуміло, що всі витрати взяла на себе ця міжнародна організація. Разом з тим, я дуже вдячний за підтримку моєї поїздки ректору нашої академії професору Степану Тихоновичу Вознюку і проректору з наукової роботи професору Євгену Михайловичу Бабичу.

– Розкажіть, будь ласка, детальніше про цей конгрес: де він проходив, хто в ньому брав участь, які піднімалися проблеми?

– Конгрес проходив у мальовничому місті Хільдесгеймі, поблизу Ганновера, на основі знаменитого Ганноверського університету. На конгрес приїхали 150 найвідоміших вчених із США, Великобританії, Франції, ПАР, Мексики, Іспанії, Канади та інших країн. Із всіх посткомуністичних держав участь у конгресі брали професор із Чехії та я з України.

Завдання конгресу – з'ясування ролі і місця релігії у сучасних складних і неоднозначних соціальних та духовних процесах, що від-

буваються у світі. Масштабом минулого, як виявляється, сучасні зміни не завжди вдається пояснити. Ми надто довго раціонально мислили. Сьогодні ситуацію у світі багато вчених характеризує як кризу виживання. І спричинена ця криза самою людиною – її ставленням до світу, до себе, до інших людей. Європейська цивілізація, до якої ми так прагнемо влитися, переживає складну духовну кризу. Людина, народжена цією цивілізацією, стверджує себе настільки, наскільки підкоряє і володарює. Все, що не пов'язане з принципом панування, – вдячність, любов, співчуття, дружба тощо, відходить на задній план і позбавляється соціального й культурного престижу. Внаслідок цього людина втрачає здатність бачити себе очима іншого. Втрачаються можливості комунікації між окремими людьми і цілими народами. Ще не так давно на Заході піднімали гнівний голос обурення навколо голодування якоїсь окремої людини чи то в СРСР, чи в якійсь африканській країні. Сьогодні це особливо нікого не хвилює, якщо йдеться навіть про сотні й тисячі людей. Ми є свідками того, що байдужість проникає у всі капіляри нашого буття.

– З Вами важко не погодитись. Але чи бачать сучасні вчені вихід із цієї ситуації?

– Найясніші голови цю ситуацію вже усвідомлюють. І вже цей факт свідчить, що людство шукатиме вихід із стану відчуженості. Сьогодні ставиться проблема самозміни людини. Дехто із сучасних філософів це називає антропологічною революцією. Це, звичайно, не є революція в буквальному розумінні цього слова. Йдеться, як це й не парадоксально звучить, про повернення людині людяності. Нелінійність процесів, що відбуваються у світі, вимагає не стільки нашого звільнення від бідності і злиденності, скільки обмеження нашого багатства і надлишкового добробуту; не звільнення від того, чого нам бракує, а від того, що ми споживаємо надмірно і яке призводить до того, що ми починаємо споживати самих себе; не звільнення від безправ'я, а від укоріненої звички задовольняти свої бажання і т. ін.

Силою, здатною здійснити цю небувалу революцію, на думку багатьох західних учених, може стати християнська церква. Саме вона, відповідно зорієнтована, пройнята духом співчуття і милосердя до знедолених, має посприяти якнайтіснішому поєднанню політики і моралі. Завдання її – сполучити святість з войовничою любов'ю, що приймає на себе чужі страждання.

Для багатьох із нас сьогодні це надто абстрактні речі, і ми ще не до кінця усвідомлюємо, наскільки гострою є ця проблема. ХХІ століття змусить нас над цим серйозно задуматись. Доля людства багато в чому залежить від того, чи перетвориться ця можливість

на загальну здатність і чи втілиться вона у принцип розбудови соціального і культурного життя.

– А самі релігійні організації готові, на Вашу думку, взяти на себе виконання цієї місії?

– Роль релігії у житті західного суспільства багато в чому є повчальною для нас. Але автоматично переносити все на наш ґрунт було б великою помилкою. На відміну від західного суспільства, у нас релігія відіграє далеко не стабілізуючу роль у суспільстві. І це пояснюється не природою самої релігії, а, скоріше, факторами, які часто від неї не залежать.

Посткомуністична ситуація породила в Україні низку проблем і в релігійній сфері, які сама по собі церква розв'язати не в змозі. Зокрема, це і конфлікти між церковними метрополіями і провінціями, що мають відверто етнічний характер. Це і тиск з боку різноманітних місіонерських структур, а також нових релігійних рухів. Вони викликали велику стурбованість у православних ієрархів, протидію зарубіжним місіям. Це стало одним із головних напрямків активності багатьох церковних адміністрацій. Крім того, в ході посткомуністичних перетворень, що супроводжуються гострою політичною боротьбою, церква не могла не бути втягнуеною в цей процес. Тому вона, бажає цього чи ні, змушена нести тягар вини за ескалацію соціальної напруженості.

Справа в тому, що, на відміну від стабільних суспільств, "транзитний" етап України продукує "ефект доміно", коли окрема проблема тягне за собою появу і загострення іншої, другої, третьої і т. ін., які не завжди піддаються локалізації і потребують комплексного вирішення. Не сприяє вирішенню цих проблем і наше законодавство про свободу совісті.

– А чому? Зупиніться, будь ласка, на цьому детальніше.

– Річ у тому, що законодавство про свободу совісті приймалось під впливом романтичної хвилі кінця 80-х – початку 90-х років, коли звільнення церкви від пут тоталітаризму уявлялось першочерговим завданням. Воно було пріоритетним перед розробкою юридичних питань, які згодом виникли у відносинах між державними і церковними структурами, між різними релігійними організаціями.

Зупинюся лише на одному з основних принципів законодавства про свободу совісті: відокремлення церкви від держави. Для західної системи таке відокремлення означає демаркацію меж держави і церкви. Але це не означає відсутності взаємодопомоги і взаємопідтримки в державно-церковних відносинах. У багатьох випадках тут держава прямо або опосередковано фінансує військових капеланів, лікарні, інтернати, допомагає реставрувати культові споруди тощо. Іншими словами, держава займає позицію доброзичливого нейтра-

літету до церкви. Разом із тим, держава високо цінує роль церкви у становленні націй, у моральному і культурному удосконаленні людини.

У нас же існує вплив антагоністичного типу відокремлення церкви від держави, який заперечує можливість рівноправного партнерства між цими інституціями. Відносини між ними нерідко розглядаються як однобічний процес впливу держави на церкву, використання її в реалізації тих чи інших політичних проектів.

– Але ж церква сама нерідко впадає в "обійми" держави?

– Не заперечую. Пояснюється це, перш за все, тим, що церква вийшла з багаторічного протистояння тоталітарній системі надто ослабленою, витісненою із властивих сфер її діяльності, тому гостро потребує всебічної допомоги держави і суспільства. Останні, в свою чергу, теж потребують допомоги церкви, котра могла б зіграти важливу роль у подоланні тяжких соціальних патологій, властивих Україні.

– А чи міг би досвід західноєвропейських країн щодо державно-церковних відносин допомогти виокремити найконструктивніші підходи для вирішення проблем, що виникають у нас?

– Звичайно. Але ще раз підкреслю – це питання дуже непросте. Про механічне перенесення цього досвіду на наш ґрунт не може бути й мови. Сучасна європейська культура є більш секуляризованою і світською, ніж наша. Хоча й європейська культура народилася та розвивалася в лоні церкви або в полеміці з нею. І зрозуміти її адекватно, ігноруючи релігійний чинник, неможливо. Що засвідчив і цей Міжнародний конгрес. Церква на Заході має свої чітко означені функції.

Що стосується нас, то релігійна ситуація в Україні є такою, що вона сьогодні є одним із головних чинників стабільності та безпеки в державі. Релігія тут надто тісно вплетена в канву повсякдення. Жаль, що ми не всі це розуміємо.

– А чим це пояснюється, чому так сталося?

– По-перше, тим, що Україна впродовж віків не мала власної держави і функцію етноконсолідатора тривалий час виконувала церква. Релігійна духовність перебрала на себе невластиві релігійні функції – і етноінтегруючу, і етноконсолідуючу, і звичаєзберігаючу. Вона є і світоглядом народу, і його етикою, і його правовим регулятором, і господарчим регламентатором, і політичним компендіумом. Роль цього важеля життєдіяльності особливо зростає сьогодні, коли внутрішнім світом людини ніхто не опікується. Скінчилася піонерія, комсомолія, громадські ради і все те, що було раніше і виконувало роль регламентатора поведінки людини. Особа залишилася сам на сам із собою, із своїми проблемами. Єдина тепер надія – на

себе і на Бога, єдина опора – релігійна духовність. Від релігії тепер чекають спасіння у всьому. Але, покладаючи на релігію не властиві їй функції, віруючий тим самим виводить її за межі власного єства, а відтак – губить її, бо ж неефективність її впливів не в своїй сфері підриває загальний авторитет релігії як основи духовності людини. Релігія покликана опікувати душу людини, її духовний спокій, а не бути для неї регламентатором щодення. Сила її – у визначених їй духовних функціях.

По-друге, той факт, що православ'я в Україні має глибокі історичні і соціально-етнічні корені. Це стало підставою ідентифікації понять «українець» і «православний», пропаганди ідеї підтримки православ'я як своєрідної державницької ідеології. Православ'я оголошується при цьому ферментом духовності українства, носієм його культури, більше того – якоюсь надісторичною формою його національного буття. За таких міркувань належність до церкви ототожнюється з обов'язковою, неодмінною належністю до українського народу. Наскільки це небезпечно, свідчать релігійні війни XVII–XVIII ст., через які пройшла більшість народів Європи.

По-третє, слід зважати й на те, що в сучасній Україні за рівнем довіри церква займає друге місце після сім'ї, значно випереджаючи політичні партії, Верховну Раду, уряд. Авторитет церкви змінюється не тільки вірою в її сакральну сутність і рятувальну функцію, а й усвідомленням того, що ця інституція лише на нашій території існує вже більше тисячі років і репрезентує традицію, поряд з якою популярні у тих чи інших групах населення традиції демократії чи комунізму здаються мало не тимчасовими явищами.

– Сьогодні кожна церква в Україні намагається довести, що вона найповніше виражає національні інтереси і тим самим доводить свою пріоритетність. На Ваш погляд, яка із них має найбільше шансів стати національною? Традиційно, мабуть, православна?

– Я б не ставив так питання. Релігійний чинник сам по собі в Україні ніколи не відігравав ролі визначального засобу національного відродження. І оскільки Україна є поліконфесійною державою, то національної єдності тут можна досягти лише за умови дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму. Християнські конфесії не повинні прагнути до свого монопольного впливу на релігійно-духовне життя всього населення країни, а наявні між ними розбіжності переносити на ґрунт національного, якщо вони бажають служити йому. Вони мають визнати реалії, що історично склались в релігійно-церковному житті України.

Щодо вітчизняного православ'я – скажу таке. Якщо у ньому не відбудуться зміни, подібні до аджорнаменто (оновлення) в католицизмі, якщо воно не знайде внутрішніх чинників вирішення своїх

колізій і подолання своїх доцентрових прагнень, не навчиться жити за умов демократичного суспільства, то за якихось два-три покоління на теренах України воно стане конфесією глухого кута. І у цій справі воно повинно покладатися не на народних депутатів, доброго Президента, а тільки на себе.

Інтерв'ю газеті “Вісті Рівненщини”, 12.04.2000 р.

Найбільше багатство будь-якої країни – її інтелектуальний потенціал. Його наявність і те, наскільки він повно реалізується, визначає місце держави у світі. На жаль, у результаті кризових явищ в Україні зміщено пріоритети. Наука, освіта опинилися на задвірках ринкової економіки. Нонсенс: суспільство хоче бути багатим, а найреальнішим шансом для цього нехтує. А тому необхідно змінити курс: від країни-перекупниці прийти до самобутньої цивілізованої держави. Передумова цьому – вітчизняні наука та освіта.

Саме про ці проблеми загалом та проблеми освіти на Рівненщині йдеться у розмові нашого кореспондента із заступником голови облдержадміністрації, доктором філософських наук, професором Петром Саухом.

– Петре Юрійовичу, розмову про стан освіти на Рівненщині сьогодні, її перспективи та проблеми хотілося б розпочати з позитивного. Але якось язик не повертається, коли бачиш, за яких умов працюють наші педагоги, вчать діти, в якому стані перебуває сільська школа...

– Узяв би гріх на душу, коли б сказав, що проблем у нашій освіті не існує. Вони, безумовно, є, і їх набагато більше, ніж цього хотілося б. Але й не бачити серйозних зрушень і позитивних змін в освіті – теж було б помилковим. Я не буду говорити про те, що в області з'явилося три університети, що дозволило утворити класичні науково-педагогічні комплекси. Про це ми вже не раз згадували. Сьогодні в освіті відбуваються значно глибші процеси, ніж ті, що лежать на поверхні. В області активно здійснюється реформування мережі навчальних закладів усіх рівнів акредитації, відбувається інтеграція вищих навчальних закладів зі школами, гімназіями, профтехучилищами в навчальні комплекси. Відкриті десятки нових спеціальностей, створені творчі педагогічні лабораторії та експериментальні майданчики, де здійснюється апробація нових технологій навчання. Суттєвих змін зазнала структура підготовки робітничих кадрів, значно розширився спектр нових робітничих спеціальностей тощо.

– Відкриття навчальних закладів нового типу, назви яких явно запозичені, – чи не є це даниною моді, орієнтацією на Захід? Чи зміна вивіски дійсно означає радикальну зміну навчального процесу? Якщо так, то чи дійсно є в цьому потреба? Можливо, простіше було б попрацювати над шліфуванням вітчизняної системи освіти?

– Реформування освіти – справа потрібна й нагальна. Інша річ, що здійснюємо реформи безсистемно. Найперше, що слід врахувати, а – це історичну традицію та сучасну соціальну площину освіти. Вона сформувалась у країні як одна з базових цінностей державності, суспільної свідомості та національної безпеки. Її витоки можна простежити історично, розпочинаючи з давніх часів (козацькі, братські школи тощо). Бували, звичайно, й часи низьких можливостей, які, в основному, пов'язані з катаклізмами й соціальними потрясіннями (війни, революції, голодомори тощо). Але в усі часи, змінюючись, наша освіта зберігала свій визначальний стрижень. Дуже важливо зберегти його і в період крутого повороту історії. Варто пам'ятати, що від минулої епохи ми успадкували достатньо розвинену систему освіти, яка охоплювала мережу від дошкільних установ до системи перепідготовки й підвищення кваліфікації. За статистичними показниками Україна знаходилась на рівні більшості розвинених країн. Інша справа – якісні показники. Особливо у сфері економічних і гуманітарних наук. Це ж можна сказати й про екстенсивні методи навчання, й про уніфікацію та догматизацію навчального процесу. Я вже не кажу про відставання у сфері технічного обладнання. Ті зміни, що відбулися в Україні, відкрили великі можливості для реалізації раніше недосяжних планів. Але вони ж обумовили багато нових проблем. І ці проблеми не тільки в фінансуванні освіти. Кардинально змінюючи економіку, суспільно-політичну свідомість, неможливо сповідувати старі постулати. Освіта, як ніяка інша сфера, повинна однією з перших реагувати на те, що відбувається. Саме тут і виникла проблема, пов'язана з консервативною сутністю нашої освіти. Як виявилось, ми не готові сприймати світ таким, яким він є на зламі тисячоліть.

– Ви читали лекції в знаменитих університетах світу, вивчали досвід організації управління в США, Німеччині, Франції. Ваша концепція освіти XXI століття отримала високу оцінку в Німеччині та США ще в 1996 році. Чого, на Ваш погляд, бракує нашій освіті?

– Однозначно можу сказати: не тільки грошей. Грошей на освіту не вистачає і в багатих європейських країнах. Головне, чого нам бракує, – послідовної та змістовної реформи освіти на загальнодержавному рівні.

– Що ж потрібно змінити насамперед, у чому сутність радикальних реформ в освіті?

– Ми повинні зберегти найкращі традиції національної системи освіти. По-друге, творчо використати міжнародний досвід. Об'єднуючи ці два напрями, необхідно досягти принципово нового рівня якості підготовки спеціалістів, привести систему освіти у відповідність із нинішніми економічними можливостями і потребами суспільства. Підготовка майбутнього спеціаліста для нового ринку праці розпочинається з дошкільної ланки й закінчується післядипломною освітою. Для цього потрібна відповідна нормативно-законодавча база. І вона вже практично сформована. Але реформування освіти – це не лише структурні зміни, але й якісні перетворення: різноманітність освітніх послуг, їх альтернативність і диференціація, спрямованість на кінцевий результат, багатовекторність фінансування тощо. Нова модель освіти має будуватися на педагогіці особистості, утвердженні індивідуального підходу в навчанні. Ця модель, як і все суспільство, повинна створити передумови для того, щоб дитина могла якомога глибше пізнати себе, розвинути свої здібності й повною мірою реалізувати їх у зрілому віці.

– Як це конкретно можна зробити?

– Варто на державному рівні запровадити 12-річне навчання в школі, заклавши зовсім іншу концепцію навчання: перший рівень, базовий (1-8 кл.), охоплює обов'язковий перелік предметів, а другий (9-12 кл.), повної середньої освіти, повинен бути зорієнтований на природні задатки дитини. На цьому рівні необхідна спеціалізація, за якої певні блоки дисциплін будуть визначальними в одних класах і менш вагомими в інших, і навпаки.

По-друге, необхідно запровадити місцеві податки, спрямовані на освіту; надати можливість кожній школі мати свій рахунок у банку. Коли школа стане самостійним суб'єктом фінансових відносин, і спонсора було б легше знайти, і самі батьки на законній підставі могли б передавати гроші.

По-третє, назріла потреба переглянути систему підготовки і видання підручників. Те, що в нас катастрофічно не вистачає підручників, не означає, що їх так мало видається. Неправильний курс на альтернативність підручників на етапі масових тиражів зумовив ситуацію, коли з одного предмета ми маємо сьогодні по три-чотири підручники для одного класу, а з іншого – жодного. Альтернативність, звичайно, повинна бути, але тільки на етапі рукопису або експериментального видання невеликим тиражем. Протягом певного періоду (рік, два) підручники повинні пройти апробацію в школах. Із них відбираються кращі і визначаються як базові.

– А що, на Ваш погляд, потрібно зробити, аби система вищої освіти інтегрувалась в європейський і світовий освітянський прос-

тір? Чи можна сподіватися, що в університет вступатимуть за знаннями і здібностями, а не за гроші?

– Вища освіта теж потребує серйозних реформ. Насамперед, слід розширити систему форм фінансування навчання у вузах. Крім держзамовлення і фінансування за рахунок фізичної або юридичної особи, варто запровадити принципово нову форму державного індивідуального кредитування. Крім того, переглянути стосунки між тими, хто готує кадри і хто їх замовляє. Сучасні комерційні структури, банки, отримуючи спеціаліста, повинні нести певні витрати за їх підготовку в державному закладі. Сьогодні вже визріла ситуація щодо потреби тих чи інших кадрів. З огляду на це в обласному центрі повинен бути один конкурентоздатний класичний університет. Це дозволило б оптимізувати навчальні плани, ліквідувати існуючі дублювання, зекономило б значні кошти. Аналогічний підхід до термінів навчання. Є багато вузів, де навчальний процес штучно заповнюється або необов'язковими предметами, або тими, які вивчались у середній школі. Надзвичайно важливо ввести в підпорядкування ту частину навчальних закладів, що сьогодні перебуває в системі різноманітних міністерств, корпорацій і навіть громадських організацій.

Сьогодні треба виробити цілісний погляд на науку, яка традиційно розглядається як академічна, вузівська, галузева. У майбутньому тут існує тільки один шлях: об'єднання академічних та галузевих установ з вищими навчальними закладами. Щодо фінансування науки, то це слід здійснювати не в цілому, а виділяти гроші під конкретні проекти, як це робиться в усьому світі.

Щодо питання про відбір у вузи, то я погоджуюсь: проблема серйозна, тут є чимало зловживань. І ми в облдержадміністрації працюємо над тим, щоб звести їх до мінімуму. До речі, вже в цьому році абітурієнтам буде дозволено вступати одночасно до декількох вузів. Планується також у вигляді експерименту, що прийом у вузи здійснюватиметься за атестатами. При цьому перед студентами буде поставлено умову: перший курс вони вчаться за державний рахунок, а після цього «бюджетниками» залишаються тільки ті, хто має кращі результати в навчанні.

– Як Ви ставитеся до відміни екзаменів у школі?

– Це непросте питання. Одразу зауважу, що мова може йти про експеримент, обумовлений вагомими причинами. За формою і змістом екзамени нині справді нерідко доведені до абсурду, ігнорують досягнення кваліметрії, психології, педагогіки та інших наук. Головне, що екзамени позбавлені основ позитивної мотивації. Наприклад, учень отримує середню оцінку за рік – «3», екзамен складає на «5». Але підсумкової оцінки «4» або «5» йому не бачити. Який же

сенса у цьому іспиті? Звичайно, це несправедливо.

Отож, я за відміну тих екзаменів, які сьогодні практикуються, але не за відміну їх узагалі. Екзамен повинен, насамперед, сприяти систематизації знань, росту і дисципліні інтелекту, вирішувати багатопараметричні та комплексні проблеми, врешті – розкривати індивідуальність учня.

– Що можна змінити, посилаючись на Ваші новації в системі освіти області?

Звичайно, багато з того, про що я сказав, може бути реалізованим лише на загальнодержавному рівні. І я переконаний, що найближчим часом Міністерство науки й освіти на чолі з міністром В. Г. Кременем вийде з новими реформаторськими ініціативами. Але ми вже сьогодні за дорученням голови облдержадміністрації розгорнули широкомасштабну роботу з реформування освітньої галузі Рівненщини. Вона передбачає не тільки суттєву реорганізацію обласного управління освіти, але й перебудову системи професійно-технічної та загальної середньої освіти, позашкільних та інтернатних установ, вищої та післядипломної освіти.

На сьогодні маємо п'ять позашкільних установ: центр науково-технічної творчості, станцію юних натуралістів, станцію юних туристів, дитячо-юнацьку спортивну школу та навчально-методичний центр естетичного виховання учнів. Ефективність роботи більшості з них, на жаль, низька. Тому поставлено завдання об'єднати ці установи в єдиний навчально-методичний центр, розмістивши його в одному приміщенні. Тільки економічний ефект цієї реструктуризації забезпечить майже 100 тисяч гривень на рік.

Передбачається реорганізувати існуючий комітет професійно-технічної освіти у відділ управління освіти. Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти доцільно ліквідувати, а на його основі створити декілька кабінетів професійних циклів у структурі інституту підвищення кваліфікації вчителів. Вивільнені кошти можна спрямувати на підвищення кваліфікації кадрів системи професійно-технічної освіти, на соціальні виплати.

Нагальною є проблема чіткої спеціалізації профтехучилищ, що сприятиме підвищенню фахової підготовки і уникненню дублювання. З цією метою переглядатиметься мережа діючих профтехучилищ, набір на спеціальності. Вивчається питання ліквідації окремих навчальних закладів та їх структурних підрозділів. На основі деяких із них доцільно було б створити «навчальні заклади-агрофірми», де учні, скажімо, могли б здобувати професію фермера.

Потребує перебудови мережа обласних інтернатних закладів, яких сьогодні 18. Думаю, варто зберегти лише лікувальні та сирітські інтернатні заклади, а мережу допоміжних та загальноосвіт-

ніх шкіл істотно переглянути. В області відчуваємо певний розрив між освітою та наукою. Розпочнемо з реорганізації відділу вищої освіти в облуправлінні у відділ вищої освіти та наукових установ. При управлінні освіти та науки буде створено Будинок науки. На черзі – удосконалення освіти та курсової перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, оскільки в області зараз існує майже 50 таких установ. З метою вивчення ситуації тут створена спеціальна комісія. На основі висновків її роботи буде розроблена струнка система післядипломної освіти в цілому. Наперед скажу, що найперспективнішим є шлях відкриття інститутів післядипломної освіти у складі технічного та гуманітарного університетів.

Щодо загальної середньої освіти, то тут теж очікується серйозне реформування. Відпрацьовуємо новий механізм у забезпеченні учнів дешевими підручниками, удосконалюємо роботу з обдарованими учнями. Але найбільша увага приділятиметься підвищенню самоокупності закладів освіти. У нас практично не вивчена проблема економіки освіти. Кожна школа й навчальний заклад повинні стати самостійними суб'єктами фінансових відносин. Тільки тоді можна очікувати від директорів шкіл, образно кажучи, «господарської жилки». За таких умов будуть відроджені підсобні шкільні господарства, побудовані міні-пекарні та міні-котельні, школи забезпечуватимуться автоматичними енергоджерелами тощо.

Микола Ромейчук

Інтерв'ю газеті “Експромт”, листопад – грудень 2002 р.

– Ходять чутки про те, що з Вашим обранням ректором Житомирського педагогічного університету імені Івана Франка зміниться розпорядок роботи. Це дійсно так?

– Поки що про це мова не йде. Безумовно, зміни у житті студентів та університету будуть. Найперше, що я запланував, – познайомитися з соціально-побутовими умовами проживання студентів. Для цього відвідаю всі гуртожитки. Хотілося б знати, чим живуть студенти. До речі, я знаю, що тут існує багато проблем. На мою думку, студент – це основна фігура в університеті, й професорсько-викладацький склад та обслуговуючий персонал існують тому, що є студенти. Усе повинно робитися для того, щоб в університеті було приємно і престижно навчатися, щоб п'ять років навчання запам'яталися студентам і згадувалися б з ностальгією.

– Сьогодні в університеті не вистачає не лише спеціальних аудиторій, а й звичайних. Водночас, вуз має розширитися, принаймні,

на один факультет. Що буде робитися в цьому напрямку?

– Найближчим часом ми не будемо будуватися. Це однозначно. Нам треба привести існуючу базу в належний порядок. Усе буде робитися поетапно. Найпершим головним боєм для мене як ректора буде зробити взірцевим центральний корпус, навести порядок у гуртожитках. Це також буде робитися поетапно. Спочатку визначимося з якимось одним гуртожитком і зробимо наступного року його зразковим. Закупимо і зробимо все необхідне. Ще через рік інший. Паралельно будемо нарощувати студентський потенціал. У моїх планах зав'язати в університетський навчальний комплекс низку навчальних педагогічних закладів області, які існують автономно. Наприклад, в Бердичеві на базі педучилища можна відкрити філію нашого вузу, тим самим розширювати потужності. Взагалі, всю педагогічну політику в області має проводити один вуз – опікуватися випускниками, підвищувати кваліфікацію вчителів і т. ін.

– На Вашу думку, чи є у нашого університету шанс отримати статус «національного»?

– Я буду робити все можливе, щоб університет отримав цей статус. Але для цього потрібно багато ще зробити. По-перше, потрібен високий відсоток викладачів, які мають вчені ступені та звання найвищої кваліфікації (професори та доктори наук). По-друге, це відповідна матеріально-технічна база, соціально-побутові умови проживання студентів та багато іншого. Я сподіваюся, що це питання можна буде ставити за два роки. У мене є мрія про те, щоб педагогічний університет набув спочатку статусу класичного.

– Чи буде скасований інститут кураторства?

– Я стою на позиції того, що людина, якій виповнилося 18 років, сама має знати, як їй жити, й опікуватися такою людиною не потрібно. Це певною мірою навіть принижує. Але враховуючи певну недосконалість наших законів, звісно, відразу відкинути всі виховні заходи було б нерозумно. До речі, за кордоном виховний процес не виокремлюється, він безпосередньо вплітається в навчальний процес. Ні ректор, ні декан не відповідають за вчинки студента – за це відповідає перед законом сам студент. Інша справа, коли він порушує університетський розпорядок чи правила. Тоді це вже справа викладачів, деканів. Думаю, що ми йдемо до того, що інституту кураторства не буде. Ця проблема є як обтяжливою для викладачів, так і певною мірою принижує гідність дорослої людини. Але на молодших курсах ми все-таки будемо зберігати кураторство.

– Ви будете читати якийсь курс для студентства?

– Так, безумовно. Я буду займатися викладацькою роботою тому, що все життя, навіть працюючи на адміністративній роботі, я читав цикли лекцій і досі є науковим керівником аспірантів в уні-

верситеті у Рівному. Тут я буду читати курс філософії, ймовірно, на фізико-математичному факультеті.

– *А чи буде підтримуватися КВК та взагалі творча самодіяльність студентів?*

– Однозначно, вітаю це. Знаю, що колись в університеті була сильна КВКівська команда. Тому буду докладати всіх зусиль, щоб ті традиції відновити. Також знаю, що в університеті є сильною художня самодіяльність, ми повинні, принаймні, тримати її на тому ж рівні й сприяти тому, щоб було ще краще.

– *У Рівному Ви певний час працювали заступником голови в обласній державній адміністрації. Чи будете Ви переносити свій управлінський досвід у керування університетом?*

– У принципі тут не може бути кальки, але, безумовно, набутий досвід роботи в адміністрації дає багато можливостей подивитися на життя університету з дещо іншої сторони. Мені довелося працювати в облдержадміністрації чотири роки, і я бачу відмінність, досвід вузівський я поєдную з досвідом роботи в адміністрації. І ще треба зазначити, що в адміністрації треба блискавично приймати рішення в сучасних умовах життя, що наближуються іноді до стану хаосу. Вуз в цьому відношенні є консервативнішою інституцією.

– *І декілька запитань від студентів. Яким автотранспортом Ви володієте?*

– На жаль, поки що я користуюсь лише старою університетською «Волгою».

– *Яке у Вас хобі?*

– Люблю подорожувати та рибалити.

– *А яким видом спорту Ви займаєтесь?*

– Зараз вистачає часу лише на фізичну зарядку. Але колись я займався вільною боротьбою і був навіть бронзовим призером міжнародної студентської універсиади.

– *Як склалося так, що Ви обрали у житті шлях філософа?*

– Мій батько дуже хотів, щоб я вступив на юридичний факультет. Тож я поїхав до Києва вчитися на суддю. Але там зустрів свого земляка, який серйозно вплинув на мене. Він дав прочитати заборонену книгу Жана-Поля Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм». Я прочитав її за ніч і наступного ранку переніс документи з юридичного факультету на філософський. Але найцікавіше те, що я довго не міг сказати про це батькові. Коли ж я все-таки наважився і розповів йому про Піфагора, Сократа, він задав мені одне запитання: «І що, синку, за це гроші платять?»

Володимир Гребьонкін

Інтерв'ю газеті "Житомирщина молода", 05.12.2002 р.

Впродовж чотирьох місяців Житомир повнився чутками... Впродовж чотирьох місяців лишалося вакантним місце ректора найбільшого вузу Житомира – державного педагогічного університету. Кого тільки не "садовив в це крісло" народний поголос. І, нарешті, крапку в справі про вакансію поставив конкурс, що пройшов у навчальному закладі (до речі, вперше за всю його історію!). З-поміж трьох кандидатів колектив переважною більшістю (241 з 431) проголосував за колишнього заступника глави Рівненської облдержадміністрації (але уродженця Житомирщини), доктора філософських наук, заслуженого працівника народної освіти України, академіка Академії наук вищої школи України, Академії економічної кібернетики України 52-річного Петра Юрійовича САУХА.

Хто Ви, доктор Саух? "Варяг", як встигли "охрестити" Вас нові колеги і студенти, чи науковець, який, нарешті, знайшов своє місце в житті?

З цього й почалася наша розмова з новообраним ректором Житомирського педагогічного університету.

– Петре Юрійовичу, чи відіграв якусь роль, коли Ви давали згоду очолити Житомирський педуніверситет, той факт, що Ви родом із Житомирщини?

– Якусь глибинну роль цей факт, безумовно, відіграв. Але виткане це рішення було з ниток випадковості. Могло бути й інше рішення. Але я, відверто кажучи, радий, що сталося саме так, що випала така нагода повернутися на батьківщину.

– Доктор філософських наук, заслужений працівник народної освіти, автор понад 200 наукових праць... і – заступник голови облдержадміністрації. Чи немає в цьому якогось дисонансу?

– В моєму житті завжди відбувалася боротьба між романтиком і прагматиком. Сам вважаю, що я більше романтик, ніж прагматик. Мене завжди захоплювали якісь нові ідеї (незалежно від місця роботи й посади) і цікаво було їх реалізовувати. Але я ніколи не припиняв наукової діяльності. Навіть при тому навантаженні, яке я мав в обласній державній адміністрації (після того, як пішов звідти, на моє місце взяли двох (!) заступників; був дуже великий обсяг робіт – це і соціальна сфера, і засоби масової інформації, міжконфесійні, політичні питання, освіта, наука, культура), за чотири роки я написав дві фундаментальні книги. Одна з них – «XX століття. Підсумки», друга – «Україна на межі тисячоліть. Трансформація духу і випробування національним буттям». Обидві мали великий резонанс в Україні. Можливо, тому, що обом їм притаманний неординарний,

дещо навіть скандальний підхід до вирішення тих проблем, що стоять перед нами. Невдовзі виходить ще одна книга, про надзвичайно цікаву постать в нашій українській культурі князя Василя-Костянтина Острозького.

– *Взяло гору романтичне начало?*

– Можливо. Крім того, я постійно читав курс лекцій, спілкувався зі студентами, аспірантами, був членом різноманітних рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій... Воно все в моєму житті перемішано – наукова, адміністративна, господарська робота. І сказати, що чому допомагає, навіть складно.

– *І все ж, Ви відчуваєте себе більше державницькою людиною чи науковцем?*

– Однозначно: переважає науковець.

– *Ви – член СДПУ(о), член Політради цієї партії, впродовж чотирьох років очолювали партійну організацію Рівненської області... Що для Вас соціал-демократична ідея: ідеологія, релігія, модне віяння чи, так би мовити, рушій кар'єри?*

– Я ніколи не розглядав соціал-демократичну ідеологію рушієм кар'єри. Думаю, ніхто мене не зможе звинуватити у кар'єризмі, бо я стояв біля витоків цієї партії, так би мовити, на зорі її формування, у 1996 році.

Я не партійний функціонер за натурою, мене ніколи не цікавили високі партійні пости... Мені імпонує сама ідея. Секретарем я став у силу обставин. На Рівненщині досить непроста ситуація в політикумі. Там превалює національно-патріотична ідея яскраво вираженого правого спрямування. І повернути людей до соціал-демократичних ідеалів було непросто. Але, думаю, нам вдалося це зробити.

Для мене це безповоротний рух мого світогляду. Я був марксистом, і не боюся про це говорити, бо був ним не за чиєюсь вказівкою. Мені й сьогодні дуже імпонує молодий Маркс, його роботи цього періоду – просто геніальні.

Але нічого немає дивного в тому, що під впливом часу, подій, які відбувалися в нашій країні, мої погляди трансформувалися в бік соціал-демократії.

– *А чи існує для Вас ідеал соціал-демократії, уособлений у якійсь історичній особі чи нашому сучасникові?*

– Я, наприклад, люблю Івана Франка. І, насамперед, не як літератора, а як філософа.

Мене приваблює душа людини, цікавить її внутрішній світ. Часто в житті людина не може чинити так, як бажає їй душа. Тому іноді спостерігаємо в людях, як вони всіма засобами спростовують свою дволикість, навіть три-, чотириликість. І в цьому не провина

людей, це вина тих обставин, того середовища, в якому вони живуть, творять. Тому звинувачувати людину в її діях або діях послідовників не можна. Те, що писав Ніцше, і те, що було реалізовано в гітлерівській Німеччині (хоча ідейно й перегукується), по суті, різні речі. Те саме стосується й ідей Маркса і наступних втілювачів їх у життя, в тому числі і в колишньому СРСР.

...Людство завжди мріяло бути вільним. Люди мріяли про рівність. Це соціал-демократична ідея. Цю ідею ми знаходимо ще у Платона. Так хіба це означає, що Платон – соціал-демократ? Чому ми, народжені рівними, потім стаємо різними? Чому один багатий, а інший бідний, один вбиває й грабує, іншому це не дозволяють робити моральні принципи? Людство завжди ставитиме ці запитання і шукатиме на них відповіді. Це вічні запитання.

– *Ви – ректор університету... Українська освіта та наука мають відповідати курсу нашої країни на євроінтеграцію. З огляду на це: на які реформи можна очікувати найближчим часом?*

– У 1995 році я розробив один цікавий проект – "Освіта в ХХІ столітті". Тривалий час ходив із ним по коридорах та кабінетах різних міністерств, установ. Мене уважно вислуховували, але далі цього справа не йшла. Революцію в освіті було важко сприймати, коли на той час відбувалася революція в суспільстві, – змінювалася державна символіка, перейменовувалися вулиці, зносилися пам'ятники... Тому я свій проект запропонував німцям, оскільки освіта в Німеччині є дуже близькою до нашої, вона так само консервативна, побудована на зазубрюванні й намаганні якнайбільше вкласти знань, а не методології цих знань. Вони одразу створили державну комісію. Мене запросили аж п'ять(!) університетів. Я вибрав університет міста Трир (де, до речі, народився і навчався Карл Маркс). Паралельно практикував у Ганноверському університеті. Потім з цією ж програмою мене запросили до Америки. Читав лекції й у Сорбонні...

– *А у рідного Києва до Вашої програми "руки не доходять"?*

– Ну, чому ж... Я неодноразово зустрічався з міністром освіти Василем Кременем, з яким ми разом вчилися. Кремінь – досить потужна особистість і тямущий міністр. У нас з ним однакове бачення освітніх реформ в Україні. До речі, деякі з моїх ідей – і двоступенева середня освіта, і дванадцятибальна система – вже "працюють".

Сподіваюсь, що невдовзі реалізується уся програма.

– *Є така децю грубувата приказка: "Нова мітла по-новому мете..." Яких новацій з Вашого боку слід очікувати найближчим часом в університеті?*

– "Мітла", як правило, передбачає перетурбації з посадами, звільненнями...

Звичайно, буде змінюватися певною мірою структура управління, будуть зміни в навчальному процесі. Але я за своєю природою не революціонер (в поганому розумінні цього слова), який розмахує шаблею. Я поміркований, поступовий реформатор. Так що "крові не буде".

Зараз я знайомлюсь з думками колег щодо університетських проблем, вивчаю ситуацію...

Мені дуже важливо, щоб люди, які працюють тут, з радістю приходили на роботу, щоб їх тягнуло сюди. Для цього потрібно створити нормальні соціально-побутові умови, умови для заняття наукою.

Ще одне. Фігурою номер один у вузі є студент. І це не лише біда нашого університету, а й багатьох інших вузів, що ми про це дуже часто забуваємо. Забуваємо, що ми існуємо саме тому, що є студенти. І що студент повинен згадувати період навчання не з болем, він повинен асоціюватися не з негативом – а бути яскравою, світлою сторінкою в його житті. А це напряду залежить від умов навчання, рівня побуту.

Я хочу все зробити так, щоб до Житомирського педуніверситету було престижно вступати, дуже престижно. Задумок є багато. Зараз я не хотів би розкривати усі карти. Хочеться спочатку щось зробити, а вже тоді... Хоча завдання я перед собою таке поставив – через 3-5 років наш університет не можна буде впізнати. Це буде вуз набагато більший, в ньому навчатиметься не менше 10 тисяч студентів. Відкриємо нові факультети – журналістики, фізвиховання, низку інших. Мрію, щоб вуз став класичним університетом і набув статусу національного.

– На сайті в інтернеті газети "Рівне вечірнє" вміщено Ваше фото, яке дещо нагадує фото молодого Хемінгуея: такий собі романтичний мандрівник, альпініст... А насправді?

– Так, я романтик. І такий я від народження. Плюс відбиток романтичної професії.

А взагалі від батьків в мені такий селянський стрижень надійності: не зрадити близькій людині, завжди довести розпочате до кінця (чого б тобі це не вартувало)... Це теж елемент романтики.

Крім того, я дуже люблю подорожувати, відкривати нові місця.

Та й усі мої книги специфічні, написані в дусі екзистенціалізму, яким я особливо захоплювався в студентські роки. Взагалі, відбиток екзистенціалізму на моїх поглядах дуже значний.

– Філософією можна займатися в цьому кабінеті, а можна на березі річки, в лісі, в горах... Де Вам краще мислиться?

– Звичайно ж, на природі. Мене дуже приваблюють стихії вогню і води. Я можу годинами сидіти перед багаттям, або дивитися на морські хвилі. Тоді думаю, мрію, мною оволодівають фантазії. Я мрію мати свій будинок з каміном... Щоб дивитися на вогонь і писати. Я так влаштований, що для роботи мені потрібна тиша, самотність... цигарки, кава, чай...

– *А спорт має місце у Вашому житті?*

– Я навіть був чемпіоном університету з вільної боротьби, бронзовим призером універсиади. Зараз, на жаль, обмежуюсь ранковою фіззарядкою. Мрію бігати. Люблю туризм, рибалку. Люблю походити лісом з рушницею. І головне для мене – не щось вполювати, а просто багато знаходитися і втомитися. І відчутти себе щасливим.

– *У вас таке рідкісне, але колись популярне прізвище – Саух. Років 20 тому в Ємільчинському районі була дуже відома ланкова, Герой Соціалістичної Праці Євфросинія Саух. Ви якесь маєте до неї відношення? Думаю, землякам нового ректора найбільшого вузу області буде цікаво більше дізнатися про Вашу родину, сім'ю.*

– Родом я з села Сімаківки Ємільчинського району. У нашому селі до 80 відсотків Саухів, по суті усе село – рідня. Євфросинія Архипівна, яку Ви згадали, моя далека родичка. Увесь наш рід займався льонарством. І батьки мої в тому числі (на жаль, їх вже немає на цьому світі). З усієї родини лише я отримав класичну університетську освіту. Старший брат і досі живе в рідному селі, працював водієм у колгоспі, ще один брат, теж старший, помер.

Дружина – економіст, декан Міжрегіональної академії управління персоналом. Старший син пішов її стопами, а менший – студент філософського факультету.

– *З якими словами Ви звернетесь (вже звернулися) до своїх нових колег, підлеглих, студентів?*

– Сказав: «Я не обіцяю вам раю. Бо іноді, пообіцявши рай, можна ввергнути людей у пекло. Ми будемо будувати цей рай спільно. Якщо дивитимемося в одному напрямку і приблизно однаково мислитимемо».

– *Як лаконічно (і по суті) Ви продовжили б фразу: "Я пішов на посаду ректора, щоб..."*

– ...щоб сповна реалізувати себе.

Раїса Стецюк

Інтерв'ю газеті "Панорама", 05.12.2002 р.

20 листопада 2002 року Житомирський педуніверситет імені І. Франка, нарешті, отримав ректора. Згідно з наказом Міністра

освіти і науки України на цю відповідальну посаду було призначено доктора філософських наук, професора Петра Сауха. Більше як півроку житомиряни очікували нового керманича найстарішого в області вузу. Звичайно, життя педуніверситету продовжувалось, розпочався новий навчальний рік, зараз студенти і викладачі готуються завершувати перший семестр чергового навчального року. Проте зрозуміло, що з появою нового ректора на вуз чекатиме немало змін, перетворень, новацій. Звісно, що найкраще і найповніше про свої задуми, наміри, перспективи очолюваного ним навчального закладу зможе розповісти лише сам ректор. З ним, Петром Юрійовичем Саухом, ми мали невелику розмову.

– Отже, Петре Юрійовичу, ми вітаємо Вас із призначенням, з початком роботи на новій, ректорській посаді. І для початку запропонуємо Вам розповісти про перші враження від знайомства з педуніверситетом.

– Дякую. Оскільки я працюю на посаді ректора зовсім недовго, вражень ще небагато. Наразі я почав ґрунтовно знайомитися з вузом, з його науковим потенціалом – професорсько-викладацьким складом. Хоча ще під час участі в конкурсі мав можливість ознайомитися з історією вузу, з його сучасним рейтингом серед інших навчальних закладів України. Можу сказати, що наш педуніверситет має цікаві, серйозні історичні традиції, більш-менш нормальну матеріальну базу. В плані свого подальшого знайомства з вузом, яке я маю завершити вже до Нового року, у мене відбудуться зустрічі з колективами кафедр, з професурою і викладачами педуніверситету, планую побувати у всіх гуртожитках вузу, взагалі – ознайомитися з усіма, без винятку, його підрозділами. Лише після детального знайомства, коли у мене буде більше вражень та інформації, можна буде говорити про більш ґрунтовні висновки. Думаю, що серйозні дії, певні корективи будуть розпочаті вже у наступному, 2003 році.

– Петре Юрійовичу, нашим читачам буде цікаво дізнатись про етапи Вашої трудової біографії, про Ваші наукові інтереси, вподобання.

– Моя трудова біографія доволі проста: все моє життя пов'язане з вищою школою. Більше того, ще на початку 90-х років я запропонував один з варіантів проекту "Освіта XXI століття". Щоправда, тоді, в обстановці демократичної ейфорії проекти науковців не знайшли належного відгуку та інтересу у середовищі політиків. Але ґрунтовність і значимість таких освітянських розробок підтверджена вже тим, що ними серйозно цікавились наукові та освітянські кола на Заході. Мені, зокрема, протягом 90-х років доводилося неодноразово бувати за кордоном: в Німеччині, Сполучених Штатах

Америку, де випало працювати якраз у розрізі проекту "Освіта ХХІ століття". Багато з тих ідей, які нині запропоновані в практику реформування української освіти, в тому числі й вищої освіти, я з повним правом можу назвати своїми ідеями. З освітянським міністром Василем Григоровичем Кременем ми знайомі ще зі студентських років, і багато того, що має з'явитися як новації, нововведення, мені добре відоме і мною підтримується. Щодо моїх наукових інтересів, то вони широкі й різноманітні. Протягом тривалого часу я займався вивченням, дослідженням проблем вільнодумства або, іншими словами, атеїзму. Це явище древнє, як сама історія людського суспільства, і надзвичайно багатогранне. Мене цікавила методологічна сторона цього процесу. Важливо простежити всі процеси вільнодумства, починаючи з часів Стародавньої Індії, Греції, Риму і до сьогодення.

Маю підстави стверджувати, що вільнодумство – явище іманентно властиве людському суспільству. Людина від природи – бунтар, вона хоче бути вільною. А держава, яку людина створила, обмежує людину певними рамками. Тому на цьому ґрунті виникає протиріччя між державою і людиною. На основі цього протиріччя виникає відчуження між людиною і державою. Саме тому і виникає вільнодумство, атеїзм, бунт проти всього. До речі, на Заході існують союзи вільнодумців, які детально й різнопланово, у різних напрямках досліджують це складне і древнє, як світ, явище.

– *Петре Юрійовичу, за кордоном, де Ви побували, Вам доводилося мати викладацьку практику?*

– Так, на Заході мені доводилося читати курси з української філософії, які, до речі, в тамтешніх вузах доволі популярні. Мене захопили проблеми глобалістики, вивченню яких я приділив також чимало часу свого перебування за кордоном. Цій тематиці я намагаюся відводити увагу і сьогодні. Результатом таких досліджень стала недавно написана мною книга "ХХ століття. Підсумки", де проаналізовано певні підсумки життя людської цивілізації протягом минулого століття. Один із розділів цього дослідження має назву "Новий образ світу і людини у ХХІ-му столітті".

– *Петре Юрійовичу, повертаючись до перспектив Вашої діяльності на посаді ректора педуніверситету, які кроки Ви плануєте здійснити у цьому напрямі?*

Завдань, які слід буде вирішувати, є досить багато. Насамперед, впровадження у життя всіх нововведень, певних задумів вимагатиме постійного покращення матеріально-технічної бази нашого вузу. Протягом останнього часу будь-який навчальний заклад прагне мати у своєму розпорядженні викладацький склад найвищої кваліфікації. У Житомирі з цим є певні проблеми. І найперша з них –

близькість нашого міста до столиці. Цей столичний лоск, як правило, приваблює багатьох перспективних науковців. Тому ми маємо створити привабливі соціально-побутові умови для викладачів, яких ми хотіли б бачити у середовищі нашого професорсько-викладацького складу. Серед актуальних наших завдань – відкриття спеціалізованих вчених рад по захисту кандидатських дисертацій. А головне – Житомирський педуніверситет вже найближчим часом має розпочати навчання студентів за тими спеціальностями, які у повній мірі відповідають завданням, що ставить ринкова економіка.

– Отже, йдеться про відкриття нових факультетів, спеціальностей?

– Так, і невідкладно. Ми повинні вже незабаром готувати фахівців з менеджменту освітянської галузі, на черзі також відкриття повноцінного факультету журналістики, а також історико-соціологічного факультету. Зрозуміло, що відкриття нових факультетів і нових спеціальностей має доповнюватися цілим комплексом інших заходів. Наприклад, запрошення до співпраці у Житомирі вчених з інших областей України, і навіть із-за кордону. Уважніше маємо поставитися до поповнення лав майбутнього нашого студентства. Університет повинен бути зав'язаний на низці спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв. Взагалі, педуніверситет повинен почерпнути вже у найближчі п'ять років риси класичних університетських канонів, а в перспективі – отримати статус національного.

– Петре Юрійовичу, посада ректора Житомирського педуніверситету – не перша адміністративна сходінка у Вашій біографії?

– Ви маєте на увазі мою чотирирічну працю на посаді заступника голови Рівненської облдержадміністрації? Так, це був цікавий і достатньо корисний для мене період. Хоча я довго вагався, перш ніж піти на роботу у владні структури. Зрештою, зважився і тепер анітрохи про це не шкодую. Адже цікаво на практиці впливати на реалізацію певних освітянських, культурологічних проектів, про які до цього мав лише теоретичні уявлення. Це ж саме стосувалося і співпраці із засобами масової інформації, співпраці з представниками різноманітних релігійних конфесій. Скажу, що певною мірою зреалізувати свої задуми і бачення мені вдалося. Водночас, я мав змогу зрозуміти, чому існує недовіра народу до влади і як її здолати. Влада для будь-якого чиновника – то, передовсім, відповідальність, вона ж вимагає вміння приймати рішення блискавично і за умов, близьких до хаосу.

– А як роки Вашого перебування в облдержадміністрації вплинули на Ваші наукові заняття?

– Всі чотири роки моєї праці на посаді заступника губернатора

я на громадських засадах завідував кафедрою філософії, не полишав наукового керівництва аспірантами. Щорічно у мене захищалися кілька кандидатів наук.

– Петре Юрійовичу, відомо, що Ви належите до прихильників сучасної української соціал-демократичної ідеї. Як давно Ви прийшли до розуміння і усвідомлення соціал-демократичних поглядів?

– Я стояв, так би мовити, біля витоків цієї партії. Ще тоді, коли на її чолі був В. В. Онопенко. З того часу, з середини 90-х років, своїх поглядів не змінюю. Вважаю, що будь-яка прогресивна партія має у своїх програмних положеннях багато елементів соціал-демократичної доктрини. Але зазначу, що таких партій, які мають солідні програми, які мають виважене бачення перспектив державотворення, сьогодні в Україні вкрай небагато. Хоча обриси майбутньої партійно-політичної палітри України сьогодні вимальовуються все чіткіше і окресленіше. Сучасна ситуація в Україні, коли в парламенті з'явилися контури більшості і опозиції, сприятиме чіткішому партійно-політичному розмежуванню.

– І нарешті, аби довершити наше з Вами перше знайомство: житомирянам цікаво знати яка у нового ректора сім'я.

– Дружина (за фахом економіст) – декан одного з факультетів Рівненського філіалу МАУП. Маю двох синів. Один із них за фахом економіст, але практик, і працює в Рівному. Менший син навчається на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Інтерв'ю газеті “Орієнтир 6+1”, 12.12.2002 р.

Нічого дивного у тому, що останнім часом представники місцевих засобів масової інформації оточили особливою увагою Житомирський державний педагогічний університет ім. І. Франка, немає. Сталося те, що рано чи пізно мало статися: у цьому вищому навчальному закладі з'явився новий керівник.

Претендентів на посаду ректора було троє. Більшістю голосів колектив підтримав кандидатуру Петра Сауха, заслуженого працівника народної освіти, доктора філософських наук, професора, автора понад 200 наукових праць. Донедавна він обіймав посаду заступника голови Рівненської облдержадміністрації. На громадських засадах він очолював кафедру філософії Українського державного університету водного господарства і природокористування, а тепер повернувся до рідного краю. Так-так, Петро Юрійович родом із Житомирщини: народився у селі Сімаківці Ємільчинського району. Одружений, має двох синів.

Про свої перші враження від вузу, колективу, який очолив, каже так:

– Уже з перших зустрічей із професорсько-викладацьким складом, студентською молоддю я переконався, що з цими людьми можна робити серйозну справу. Тут є непогана матеріально-технічна база, можливість розширюватися, перспективи для роботи.

– *Здається, свого часу Ваша трудова біографія уже перетиналася з Житомирщиною?*

– Після захисту кандидатської дисертації я мав намір працювати в обласному центрі. Однак цьому на заваді стали неналежні соціально-побутові умови. Так сталося, що, попрацювавши рік у державному агроекологічному університеті (тоді це був Житомирський сільськогосподарський інститут), переїхав до Рівного. Завідував кафедрою, потім був деканом, директором з навчальної і наукової роботи філії вищої школи права в Рівному. А останні 4 роки працював в тамтешній обласній державній адміністрації. Тож, вважаю, достатньо набув досвіду керівництва, добре знаю проблеми вищої освіти і школи загалом. Не скажу, що спеціально переслідував мету очолити вуз, та випала нагода – от і повернувся знову на батьківщину.

Щодо соціально-побутових умов... Думаю, у нас існує певна тенденція не цінувати кадри, не створюючи їм відповідні умови. На зборах трудового колективу я пообіцяв (і докладу всіх зусиль, аби так і було), що будемо щорічно купувати одну квартиру – і тим самим залучати до нашого вузу висококваліфіковані кадри.

– *Прихід нового керівника, як правило, передбачає зміни, новації. Яких кроків з Вашого боку слід очікувати у цьому напрямку?*

– Зміни, звичайно, будуть. До нового року я поставив за мету досконало вивчити ситуацію, ознайомитися з усіма підрозділами роботи вузу, а вже тоді втілювати певні задуми. Про деякі з них казати поки що не буду.

Найпершою і найболючішою проблемою університету є, як я уже згадував, дефіцит викладачів вищої кваліфікації. У зв'язку з тим, що у вузі не існує спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, маємо низький відсоток викладацького складу найвищої кваліфікації. Цю ситуацію слід негайно виправляти. Відбувається також серйозне «старіння» колективу, тому необхідно нарощувати потенціал молодих фахівців, створити їм відповідні умови для наукової роботи. На те, щоб підготувати власні кадри, підуть роки — однозначно у цьому напрямку працювати будемо.

На Житомирщині, на жаль, немає такого єдиного центру, який би регулював усі процеси підготовки керівних педагогічних кадрів.

Ніхто сьогодні не задумується над тим, що директора школи, завідувача міськвідділу освіти чи іншого керівника ніде не готують. А вони повинні розбиратися і в економічних, і в юридичних питаннях. Звідси – потреба у відкритті такої спеціальності, як менеджмент освіти. Я можу навести десятки подібних прикладів, з яких випливає, що ми повинні працювати над уведенням у навчальний процес нових спеціальностей, яких сьогодні вимагає ринок і час.

– Які це спеціальності?

– Плануємо, наприклад, відкрити факультети фізичного виховання, журналістики. У нас навчаються майбутні вчителі іноземних мов. Було б непогано (і актуально) готувати й перекладачів.

– Затверджена урядом ще у березні поточного року програма «Вчитель» передбачає, зокрема, створення при педуніверситетах загальноосвітніх навчальних закладів інтернатного типу для підготовки сільської молоді до вступу в педвузи. Чи реалізується така програма в нашій області?

– Ця програма діє в багатьох регіонах, у тому числі – на Рівненщині, де я опікувався питаннями освіти. Поки що не можу сказати напевне, чи працює програма «Вчитель» на Житомирщині. Якщо ні, то, безумовно, буду її ініціювати перед обласним управлінням освіти і науки.

У наших планах – зав'язати усі існуючі навчальні заклади, які займаються підготовкою педагогічних кадрів (училища, гімназії, ліцеї), на педуніверситеті. Тобто він має виконувати в області координуючу роль. Ми будемо думати і над створенням подібних ліцеїв або гімназій, які функціонуватимуть при нашому вузі.

Ще одна важлива деталь, на яку слід звернути увагу. От, приміром, людина пише картини. Вона повинна мати до цього талант? Безперечно. Людина, котра займається бізнесом, теж повинна мати до нього талант. (Американці, до речі, кажуть, що лише 5–7 відсотків людей здібні до бізнесу). Але ніхто наразі не каже про те, що до педагогічної діяльності теж треба мати талант. Згідно із соціологічними і психологічними дослідженнями, лише 10 – 11 відсотків людей мають хист виховувати інших. Хто сьогодні враховує це при вступі до педвузу? Ніхто. У нас з часом буде введено спеціальне тестування на вступних іспитах.

Крім того, хотілося б, щоб у деяких школах після восьми років навчання кілька класів були зорієнтовані виключно на підготовку учнів до вступу згодом до педуніверситету. Тобто хоч якимось чином слід вишукувати талановиту молодь, для якої педагогічна справа – це покликання.

– Підсумовуючи нашу розмову, скажіть, Петре Юрійовичу, яким Ви бачите у недалекому майбутньому найбільший на Житомирщині вуз?

– Невдовзі плануємо повністю оновити центральний корпус, візьмемося за один із гуртожитків, що у найбільш занедбаному стані, а далі поетапно доведемо до пуття й інші навчальні корпуси та гуртожитки. Паралельно будемо «нарощувати м'язи» – за рахунок відкриття філій у Бердичеві, Коростишеві. Таким чином, кількість студентів вузу досягне 10 тисяч (зараз тут навчається майже 8 тисяч). Намагатимемося робити усе можливе, аби перетворити педуніверситет на елітний вуз, який став би кращим на Житомирщині, посів би міцні позиції в Україні. Якщо не виникатиме якихось об'єктивних перепон на цьому шляху, то через два роки наш університет можна буде не впізнати.

Алла Близнюк

Інтерв'ю газеті "Про Житомир", 18.12.2002 р.

"Велике задоволення – бути хранителем спогадів і розповідей людей на одну й ту ж тему. До тебе збігаються перехресні думки і висвітлюють найрізноманітніші грані людей і вчинків...", – писав Андре Моруа. Здається, це сказано саме про нашу рубрику "Сімейний альбом", в якій ми, зустрічаючись з відомими людьми, говоримо, передусім, не про здобутки професійні, а взагалі "про життя" в усій його різноманітності, наскільки це дозволяє газетний формат і, зрозуміло, елементарна етика. Хоча зовсім обійти тему професійної, творчої діяльності наших героїв не вдається – надто вже великою і значущою складовою частиною їх життя вона є. Сьогоднішній "Сімейний альбом" буде не зовсім традиційним. Ректор Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філософських наук, професор Петро Юрійович Саух – знаний в Україні і світі науковець, автор понад 250 наукових праць, в тому числі двох з половиною десятків книг. До обрання ректором чотири роки працював заступником голови Рівненської облдержадміністрації. Отже, в Житомирі він – людина нова (хоча й відносно), тому в "Сімейному альбомі" і про сім'ю, і про роботу розповідає глава сім'ї, сам Петро Юрійович. Почали ж ми розмову зі спогадів про людей і обставини, які найбільше вплинули на формування його особистості, допомогли стати йому таким, яким він є на сьогоднішній день.

– Думаю, що найперше – те, що я колись обрав фах філософа. Час від часу мені доводиться перейматися якимись дуже практичними речами. Але коли я зустрічаюсь з якимись проблемами на цьому шляху, то завжди звертаюсь до філософії, і вона мені допомагає. Не раз думав у наш прагматичний час: що б я зробив, коли б розпочинав життя спочатку? Мабуть, вчинив би саме так. Незважаючи на те, що сьогодні професія юриста, економіста, менеджера, когось там ще є більш престижною, це фах, за допомогою якого люди стверджують себе, заробляють гроші, стають більш-менш багатими. А філософ – це одвічний романтик. Філософія торжествує над минулим, філософія розуміється на майбутньому, але завжди програє перед сучасністю. Філософ, як правило, не пристосований до прагматичного життя. Але ця наука вчить прогнозувати, аналізувати і, мабуть, допомагає мені приймати різні управлінські рішення. Коли я прийшов в адміністрацію, то не довіряв владі. Вважав, що я прийду і поміняю все, переверну! А коли прийшов, то зустрівся з людьми, які дуже швидко й уміло орієнтуються в ситуації. Коли тобі дають доручення і ти повинен десь через 15-20 хвилин видати рішення. А за ним стоять, можливо, десятки тисяч людей. Це великий ризик, ти береш на себе величезну відповідальність. І, звичайно, я мучився – правильно чи неправильно вчиняю.

– *Але потім Ви прийняли ці правила?*

– Як правило, я помилок не допускав, на щастя. І з адміністрації я пішов, мене не відпускали, мене просили, щоб я залишився. Але я знав, що, в принципі, не тим займаюсь, чим повинен займатись. Адже завжди на шляху моєму однозначно філософія домінувала.

А якщо говорити більш приземлено про вплив і формування, то це оточення. Це друзі, на яких завжди я міг опертися. Мені теж важко буває, я прийшов, багато незнайомих речей, нові люди і потрібно вишукувати потенційно сильних людей, на яких можна спертися і які здатні працювати в команді і працювати на ту ідею, яку я хочу реалізувати. Це дуже важко. І у мене телефон не замовкає, дзвонять з Рівного, підказують, радять. Друзі – це теж дуже важливо.

– *Ви сказали, що Вас сформувало те, що Ви обрали фах філософа. Але вибір було зроблено в досить юному віці. Він був свідомим?*

– Ні я, ні мої батьки уявлення про філософію не мали. Мій батько хотів, щоб я вивчився на суддю. Думаю, тому, що у нього була якась тяжба з головою колгоспу. Я, власне, і їхав так, "на суддю". А в університеті познайомився з молодим чоловіком, він на п'ятому курсі біологічного факультету вчився. Мені тоді здавалось, що подібних людей я не зустрічав: ерудит, енциклопедист, писав новели, і вже була збірка новел у нього видана. І він порадив мені йти на

філософський факультет, сказавши, що якби спочатку все починав, то обов'язково пішов би на філософський, і це мене страшенно здивувало. До того ж, він дав мені прочитати книгу Жана Поля Сартра "Екзистенціалізм — це гуманізм". Я тоді не дуже й розібрався, що там було написано. Мене вразили ця складність, зарозумілість, тим паче, що Сартра і екзистенціалістів читати не можна було і мені потрібно було це таємно вночі прочитати і не підставити товариша. І на наступний день я переніс під впливом книги документи на філософський факультет. З тих пір жодного разу не шкодував про це.

– *І якщо це був збіг обставин, то благодатний збіг обставин...*

– Найстрашніше було інше – батько, якого я поважав за природну його мудрість. Він від природи був філософом, як я зараз розумію. Він уявлення не мав про мій вчинок, і коли я приїхав на канікули на першому курсі і мене всі люди зустрічали в селі, то зрозумів, що батько всім розповідав, що я вчуся на суддю. Дядьки мене запрошували на колоду, сидять з самокрутками – закурити, це велика честь була: розказати, що там в світі робиться. От я і розказував, розказував, як суддя, що міг, і не признавався. Не признавався й батькові, і це тривало майже рік, до весни. Тоді я приїхав додому і батько запросив мене косити, а він був уже похилого віку, схожий на Хемінгуея, з бородою; батькові було п'ятдесят років, коли я народився. І от я вловив момент, коли ми косили й у батька був дуже гарний настрій (він радів від того, що я дуже далеко відстав). І я ніби принижений: молодий, а не встигаю, мозолі, кров... Тоді я йому й сказав: "Так і так, тату, я ж не на суддю вчуся". "А на кого?" "На філософа". "А що ж це таке?" І я, скільки міг на першому курсі, почав, ходячи по покосах, розповідати про Сократа, Піфагора... Батько стояв, спершись на косу, слухав, слухав і запитав: "А що, синку, хіба за це гроші платять?"

З того часу я ніколи батька не підводив. Думаю, батько гордився мною. Оце така була історія...

– *А де Ви вирости?*

– Є таке село Симаківка, віддалене поліське село в Ємільчинському районі. Зараз там, звичайно, і траса проходить, і не скажеш, що воно таке забите, далеке, а в ті часи комунікацій там практично не було, залізниця за сім кілометрів, і дороги там такі фантастичні були.

Симаківка – це майже всі Саухи. Є ще кілька сіл в Київській області, там теж винятково Саухи. І все, прізвища цього ніде більше немає.

– *А житомирські і київські Саухи – родичі, гілки одного дерева?*

– Так, це гілки одного дерева...

– *Давнього?*

– Давній рід, я цікавився, корені наші десь у Саксонії. В період переселення в часи Катерини II, коли давали землі в Росії, туди потрапили, і помилково була відкинута частина прізвища. Коли дяк записував "Заухман", було питання: "Хто такий "ман"?" "Чоловік". "А "Заух"?" "П'ющий" (Сміється).

– *І так кілька сіл обрekli?*

– Нас, принаймні, в селі, називають "саксонами". Я не знаю, можливо, саме тому мене до німецької культури дуже тягне, чи то теж просто випадковість. Перша дисертація в мене будувалась на зарубіжній філософії, і треба було знати обов'язково мову. Тоді я й взявся за німецьку мову, і практично на рівні перекладу філософського тексту уже рівних мені не було, принаймні, в моєму оточенні. Пізніше працював в Німеччині, стажувався. Так воно і пішло.

– *Розкажіть, будь ласка, трохи про свою сім'ю.*

– У мене два сини, один уже економіст, закінчив університет, економічний факультет. У нас мама економіст, старший пішов маминими стежками. Зараз доволі успішно веде бізнесові справи. Дружина моя з Донеччини, я колись працював там два роки в Донецькому університеті. Вона закінчила економічний факультет, весь час працює в системі освіти, заслужений працівник освіти, дуже хороший педагог. Менший син зараз вчиться на філософському факультеті.

– *Вам вдавалося приділяти увагу дітям, чи все-таки більше це робила дружина?*

– На жаль, у вихованні дітей першу скрипку грала дружина, тому що мені було завжди ніколи. І я якоюсь мірою відчуваю провину перед ними. Можна було набагато більше дати дітям, ніж дав.

Коли мій молодший син поступав в університет імені Т. Г. Шевченка, я міг посприяти, вирішити проблеми своєї дитини. Але свідомо не пішов на це – щоб він там став юристом, економістом, бухгалтером, дипломатом, кимось ще. Я просто весь час намагався показати йому, чим живу, від чого радію. Я ніколи не ховав того, що якщо щось знайду, то радію, мов дитина, і це на мого молодшого сина дуже впливало.

– *Це дуже характеризує людину і дуже багато значить, якщо вона здатна радіти, як дитина...*

– Це від типу характеру, мабуть, залежить, і я ніколи цього не приховую. Перевага людини, особистості, на мій погляд, у тому, що вона не намагається здатися іншою, ніж вона є. Думаю, що найважливіше – це щирість у стосунках.

– *Все це ніби так просто, а насправді багатьом дуже важко бути щирими...*

– Ви зачепили це питання, я пропускаю його через серце, тому що воно близьке мені. Знаю, про це можна пафосно говорити, але для мене це більше значить, ніж, думаю, для багатьох. Я виховувався в сім'ї далеко не інтелігентній, і в моєму вихованні мені допомогли не красиві приписи, а те, що мої батьки, діди і прадіди ніколи не зраджували своє коріння. І сформували таку жорстку, сувору лінію, такий стрижень роду. Думаю, що ось ця селянська ґрунтовність, вона в мені є. Якщо я берусь за щось, то доводжу справу до кінця. І якщо я взявся за університет, то обов'язково зроблю його найкращим на Житомирщині. Я не відступлю, хіба що будуть такі причини, які абсолютно виб'ють мене з колії. Але такі наміри є, і я розраховую в даному випадку саме на той стрижень.

– Давайте спробуємо повернутись до Вашої сім'ї. У Вас знаходиться час для неї, для кількох годин у вихідний, щоб провести цей час всім разом?

– Чотири останні роки, коли я працював в Рівненській облдержадміністрації, сім'я практично мене не бачила. Це тільки на перший погляд здається, що у владних структурах вони лише тим і займаються, що керують, та їздять, та гуляють. Насправді ж, це тяжка відповідальна праця. Я вже нічого не маю спільного з владою і маю право про це чесно сказати. Мені довелося відмовитись багато від чого, що було у нас правилом в сім'ї. Правилом було те, що в суботу і неділю ми всі виїжджали на природу. Ми любили мандрувати Україною: є хвилина якась – ми обов'язково планували в Почаїв поїхати, в Острог. Хотілось побільше поїздити, побільше подивитись. В поїздці, звичайно, з дітьми розмовляєш, розповідаєш їм, пояснюєш, і це дуже багато значить. Протягом тих чотирьох років, що я працював в адміністрації, в театр ми з дружиною ходили регулярно, на концерти. Але від того, що було раніше, довелося відмовитись.

– Хто найболючіше пережив ці зміни?

– Дружина. Вона в мене красуня, виховувалась в інтелігентній, аристократичній сім'ї. І вона завжди рухалась за мною як декабристка, не прораховуючи, що її чекає. В Донецьку у нас були прекрасні умови, але я хотів жити окремо, і ми поїхали до Києва. В Києві була проблема з квартирою, і ми поїхали до Житомира. Тут теж була проблема з квартирою, і ми поїхали до Рівного...

Я взагалі вважаю, що жінка велику роль відіграє в житті чоловіка. Чоловіки – вони тільки зовні надувають щоки, доводять, що сильніші, намагаються це довести. Власне ж, в історії і в житті так складалось, що всі революції, всі реформи, все більш-менш значне в історії культури було створене під впливом великого захоплення, великого кохання...

На цій ліричній (і, на жіночий погляд, абсолютно справедливій) ноті сьогодні ми, на жаль, розмову завершимо. А про роботу, яка часом поглинає все, про бачення професором Саухом проблем сучасної освіти і, взагалі, якою повинна бути освіта XXI століття, поговоримо трохи пізніше, і це буде вже інша історія.

Олена Майданович

Інтерв'ю газеті “Універсум”, 01.02.2003 р.

– Уже майже три місяці Ви керуєте справами в університеті. А якими вони були, коли Ви починали працювати на новій посаді?

– Три місяці на посаді ректора – це майже нічого не означає, і хвалитися тим, що я перевернув світ, не буду, тому що цього насправді немає. Сьогодні з'явилася низка серйозних проектів і розроблені механізми їх реалізації. Деякі речі, які були задумані, виявилися наповненими віртуальним оптимізмом. Не завжди віртуальний оптимізм є реальним оптимізмом. І деякою мірою за три місяці я зрозумів, що багато з того, що собі уявляв, якщо його перевести у реальну площину, виходить зовсім по-іншому. Тому деякі ілюзорні речі у мене вже відпали. Я приземлююся ближче до життя. Чим більше вивчаю ситуацію, тим більше раціонально починаю мислити, шукати більш раціональні шляхи вирішення проблем, економічно обґрунтовані, тому що від того, яка у нас буде база, як ми будемо заробляти гроші, залежить життя викладачів, студентів. За три місяці викристалізувалися проекти створення пропускної системи, спеціальної сторожової служби, створення студентського профілакторіо-санаторію, реорганізації медчастини; це і гаряча вода у гуртожитках, якої сказали не чекати. Інша проблема в тому, що потрібно у багатьох випадках міняти труби, бо вони поіржавіли. Реальним зараз є проект створення комплексу на основі університету із залученням педагогічних училищ, колегіумів, гімназій, ліцеїв області. Виношую ідею створення класичного університету, який буде давати широкі енциклопедичні знання, в яких є потреба в XXI сторіччі. В університеті буде більше можливостей: ми зможемо відкрити факультети економічний, юридичний, журналістики. Тобто будуть факультети, що працюють на ринок праці. До того ж, людина зможе отримувати 2-3 спеціальності, що втричі збільшує її конкурентоздатність на ринку праці, втричі збільшує гарантію в цьому житті. Але поки що це з віртуальної сфери.

– Є інформація про те, що навчання буде проводитися у дві зміни. Це дійсно так?

– З наступного навчального року плануємо перейти на 5-денну форму навчання і будемо працювати за принципом подовженого дня. Це не зовсім дві зміни: один факультет буде розпочинати о восьмій годині навчання, а інший об одинадцятій. Це пояснюється тим, що коли ми перейдемо на «п'ятиденку», нам не вистачатиме аудиторій. Ми, до того ж, тіснимосся. До речі, для викладачів треба теж створити відповідні умови праці. Викладач тоді зможе творчо підходити до навчального процесу, від чого виграють всі. Зараз будемо працювати над створенням більш-менш нормальних умов для викладачів, тобто кафедр, а це у певній мірі скоротить аудиторний фонд, і ми не зможемо працювати в одну зміну. Питання про те, який факультет розпочинатиме навчання пізніше, буде вирішуватися до кінця навчального року.

– *Чи буде Житомирський педуніверситет відкривати нові факультети?*

– У цьому році ми не готові це робити, хоча питання ставиться і про факультет журналістики, і про факультет фізичного виховання та фізичної реабілітації, але не вистачає кадрів та навчальної площі. Це буде другою чергою, і я думаю, що однозначно ми вийдемо на реалізацію вже в наступному навчальному році.

– *Ми зачепили з Вами проблему кадрів. Як вирішується питання про досягнення необхідного рівня професорсько-викладацького складу університету?*

– Зараз ведеться розмова з кожним перспективним викладачем, який може підготувати кандидатську чи докторську дисертацію. Ми зважуємо, хто на що здібен. Будемо створювати цим перспективним викладачам всі умови для захисту. Ми відпрацьовуємо також і те, щоб у нашому університеті була створена спеціалізована рада із захисту кандидатських дисертацій. Якщо будуть кадри найвищої кваліфікації (доктори наук), то згодом зможемо поставити питання про відкриття спеціалізованої ради з іншої спеціальності, оскільки зараз йдеться лише про педагогіку. Питання про кадри вирішиться тоді, коли ми самі виховаємо достатню кількість викладачів для створення спеціалізованих рад.

– *А щодо соціально-побутових умов проживання у гуртожитках? Що змінилося чи буде змінено?*

– Поки що додати до гарячої води мало що можна. Зараз перед дирекцією студмістечка будуть поставлені серйозні завдання, проєкт виконання яких буде скоро винесено на розгляд керівництва університету, і думаю, що до кінця навчального року ми облаштуємо спортивні майданчики, до початку нового навчального року у всіх гуртожитках будуть приємні куточки для відпочинку – гуртожитки трошки стануть іншими, але не все зразу. Утім, опікуватися

проблемами студентського життя повинні й самі студенти. Тож не випадково ми говоримо зараз про студентське самоврядування. На словах ніби воно і сьогодні існує: студентські ради, старости. Але це лише формальність. Тож студенти повинні самі запропонувати і організувати своє життя, а ми, маючи певний життєвий досвід, підкажемо, як краще це зробити. Хочемо створити студентське братство, яке взяло б на себе виконання багатьох функцій: і облаштування життя у гуртожитку, і щоб воно було змістовнішим, адже сьогодні наші студенти живуть надзвичайно нудно. А мають бути різноманітні клуби, студентські установи. Можна у тих же гуртожитках відкрити кафе, у якому, наприклад, студент буде директором. Сьогодні ми здаємо в оренду, запрошуємо «чужих дядьків» заробляти на нас же гроші. Це ж можуть зробити і студенти за підказкою людей, які зацікавлені в покращенні їхнього життя. Думаю, що за три роки це можна зробити. До того ж, є проект «Центру праці» університету – спеціалізована установа на госпрозрахунковій основі, яка збирає базу даних про потребу в місті нефіксованих в часі формах роботи: підпрацьовування в кафе посудомийкою, сторожем чи гувернанткою, вахтером. Це для того, щоб студент не йшов на ринок, а міг цілеспрямовано прикласти свою працю. Якщо він педагог, то нехай підпрацьовує гувернантом; навчається на природничому факультеті – нехай підстригає кущі: будуть і гроші, і певні навички роботи. Але все це у майбутньому.

– Є така інформація, що викладач не має права пускати до аудиторії студентів, які запізнилися. А не краще, щоб вони не вешталися 40 хвилин, а просиділи їх на парі?

– За елементарними етичними, педагогічними вимогами, заняття не повинно перетворюватися на щось інше. Як можна уявити лекцію, коли через кожні 3 хвилини заходить студент: той затримався у деканаті, інший базікав з другом і т. ін. Зрозуміло, що лекція не досягне потрібного ефекту. В принципі Ваша вимога справедлива, але не потрібно перетворювати це в заформалізовану річ: все буває. Викладач повинен зважати на певні обставини. Я, наприклад, як викладач вимагаю, щоб студент, який запізнився, зайшов тихо, нікому не заважаючи, а потім обов'язково підійшов і пояснив, чому запізнився. Цю позицію я буду проводити. Будь-яку нормальну річ можна перетворити в повний абсурд. Отут вона не повинна в абсурд перетворюватися.

– Сьогодні серед викладачів ходять розмови про чергування як у корпусах, так і гуртожитках. Чи буде чергування продовжуватися й далі?

– Дійсно, поки ми будемо зберігати це чергування, хоча знаю, що викладачі незадоволені цим. Пояснюється це багатьма причи-

нами. По-перше, чергування не потрібно, як і попередню проблему, догматизувати. Черговий викладач у корпусі для того, щоб будь-хто міг звернутися до нього, запитати про певну ситуацію. Цей викладач знає, що робити. Чергування не означає, що викладач має ходити по корпусу з червоною пов'язкою, розпочинаючи з 8 години і до 15-ої. Чергують і студенти. До речі, це є у всіх вузах. Ми ще неготові відповідним чином вести себе у приміщенні. Я певен, що це тимчасова річ, але на певному етапі її потрібно зберегти. Так само як й інститут кураторства, хоча і розумію, що останній принижує дорослу людину.

– Скоро ми будемо святкувати День захисника Вітчизни та 8 березня. Що б Ви хотіли сказати з цього приводу?

– Насамперед, хочу привітати колектив із цими святами, побажати гарного настрою, здоров'я, успіхів у роботі та навчанні. А представницям чарівної статі я скажу так: чоловіки – це дуже потужна сила, і чоловіки не проти, щоб іноді це підкреслювати. Але, чесно кажучи, все, що стосується чоловіків, що пов'язано з їх кар'єрою, діяльністю, воно, як правило, ґрунтується або приводиться в рух тільки завдяки жінці. Що б ми, чоловіки, не робили: писали вірші, складали музику, малювали картини, проводили реформи або навіть здійснювали революції і війни – все це робиться завдяки або щасливому, або нещасливому коханню. Тому я побажав би жінкам завжди бути на вістрі сучасності, бути елегантними, розумними і красивими, і не тільки самим вершити добрі справи, а й розуміти, що всім цим вони надихають чоловіків і на подвиги, і на різноманітні благородні вчинки.

Володимир Гребьонкін

Інтерв'ю газеті “Житичі”, №24, грудень 2003 р.

3 грудня в Житомирському державному педагогічному університеті імені Івана Франка відбулася презентація нового – соціально-психологічного факультету. На свято були запрошені начальник управління освіти та науки обласної державної адміністрації В. Ю. Арешонков, директор Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, академік, доктор психологічних наук, професор С. Д. Максименко, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України, академік, доктор психологічних наук, професор В. О. Моляко, завідувачка лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології АПН України, доктор психологічних наук, професор

Т. М. Титаренко, завідувачка кафедри психології НПУ імені М. Драгоманова, професор Л. В. Долинська, головний редактор журналу „Практична психологія та соціальна робота» О. Б. Губенко, представники бізнесових структур, преси та громадськості.

Презентація нового факультету – подія, важлива не лише для педагогічного університету, а й для всіх освітян та науковців Житомирщини. Відбувся «круглий стіл» на тему «Творчість. Розвиток. Особистість», під час якого підписано угоди про співпрацю соціально-психологічного факультету з провідними навчальними закладами області.

Думками про мету, завдання та перспективи нового факультету ділиться ректор Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, доктор філософських наук, професор П. Ю. Саух.

– Шановний Петре Юрійовичу, як виникла ідея створення соціально-психологічного факультету в Житомирському педуніверситеті?

– Університет сьогодні – це складна поліструктура, багаторівнева науково-освітянська система, яка включає в себе десятки навчальних, науково-дослідницьких та виробничих підрозділів і центрів, що вирішують проблему безперервності освіти та її гуманізації.

Школярські методи викладання призводять не тільки до інфантильності та безвідповідальності, а й до звички навчатися «з-під палиці». Щоб виховати інтелігентну людину, а не педагога-ремісника, необхідно до неї ставитися по-справжньому інтелігентно впродовж усього навчання. Як це зробити – відомо: не переобтяжувати студента завданнями, не страхати, викликаючи огиду до навчання, залишати йому більше вільного часу для осмислення побаченого і почутого. Важливо надавати студенту більше можливостей для вибору предметів і форм навчання, вимагаючи від нього творчої роботи. Але вирішити цю проблему без належного психолого-педагогічного забезпечення неможливо. В цій ситуації на соціально-психологічний факультет, який готує психологів, менеджерів та соціальних педагогів, покладається ще й завдання побудови університетської системи координат повної особистісної моделі освіти.

– Щоб відкрити факультет, необхідно мати належний кадровий потенціал. Хто забезпечує навчально-виховний процес на новоствореному факультеті?

– Загалом, в університеті кадрова проблема – одна з найскладніших. Якщо за рейтингом Міністерства освіти і науки університет майже за усіма позиціями є лідером серед педагогічних університе-

тів України, то за кадровим забезпеченням ми поки що знаходимося серед «середняків». Але нам швидко вдалося оволодіти ситуацією. Результат не забарився. За останній рік викладачі університету захистили 24 кандидатські і одну докторську дисертацію. Ми цю тенденцію обов'язково збережемо.

Щодо новоутвореного факультету, який очолює молодий і перспективний вчений, кандидат психологічних наук, доцент О.Л. Музика, то тут сформований потужний науково-педагогічний колектив. На чотирьох кафедрах, які забезпечують навчально-виховний процес, працює 51 викладач, майже половина з них – доктори та кандидати наук. Серед них відомі в Україні вчені – професор В. О. Моляко, професор Т. М. Титаренко, професор М. М. Заброцький, доцент Н. А. Сейко, доцент П. П. Горностай, доцент С. В. Обіход, доцент С. М. Коляденко та багато інших. На кафедрах факультету активно ведуться дослідження з 12 кандидатських і 3 докторських дисертацій.

– Цінність молодого фахівця визначається тим, наскільки він відповідає вимогам сучасного ринку праці. Які інноваційні підходи використовуються при підготовці майбутніх практичних психологів, менеджерів та соціальних педагогів?

– Ми можемо бути задоволеними рівнем підготовки наших фахівців, про що свідчить попит на них на сучасному ринку праці. Майже сто відсотків наших випускників успішно працевлаштовуються. Сьогодні життя вимагає фахівців, які вміють швидко пристосуватися до будь-яких змін, гнучких, здатних працювати більше ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання за умов невизначеності. І ми у цьому відношенні маємо вже серйозні напрацювання як в університеті загалом, так і на соціально-психологічному факультеті зокрема. Це і модульно-рейтингова система навчання, і різноманітні семінари-тренінги, семінари емоційної грамотності, електронна бібліотека, система спецкурсів на вибір та багато іншого. Не випадково університет за впровадження інноваційних технологій у навчально-наукову роботу нагороджений у 2003 році Срібною Стелою та Дипломом Якості Міжнародного Академічного рейтингу «Золота Фортуна».

– Які стратегічні плани пов'язує ректорат університету з діяльністю нового факультету?

– Новоутворений соціально-психологічний факультет, який вже сьогодні розгортає масштабну науково-дослідну та освітянську роботу і стає престижним в університеті, завтра (як це і передбачалось) стане тією віссю, якої нам не вистачало для набуття нашим університетом статусу класичного.

А тепер наші запитання до людини, яка безпосередньо причетна до створення соціально-психологічного факультету і всіляко сприяла підготовці науково-педагогічних кадрів, – дійсного члена АПН України, доктора психологічних наук, професора, завідувача лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України В. О. Моляка. Шановний Валентине Олексійовичу, Ви знаний в Україні фахівець з проблем психології творчості та обдарованості. Яке значення, на Вашу думку, для розвитку психологічної науки в регіоні та нашій державі в цілому має відкриття в Житомирському педуніверситеті соціально-психологічного факультету?

– Подія це знаменна і важлива, але не несподівана. До цього колектив факультету йшов давно і впевнено. Я, як людина, що певною мірою причетна до підвищення науково-педагогічного рівня викладачів факультету, можу впевнено сказати, що науковий психологічний потенціал в Житомирі уже є. І потенціал цей високий. На кафедрі соціальної та практичної психології поступово вибудовується оригінальна наукова концепція розвитку здібностей і обдарованості, що може стати основою власної наукової школи. Певні кроки в цьому напрямку робляться вже зараз, створено відділення лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Це, безумовно, сприяє налагодженню співпраці молодих викладачів із відомими фахівцями зі столиці. І як результат – молоді викладачі, які вступають до аспірантури Інституту психології, уже мають цікаві наукові результати і десятки публікацій. Це дуже цінний досвід.

– *Запорука успіху в кожній справі – збереження та примноження добрих традицій. Які традиції творчої співпраці склалися між очолюваною Вами лабораторією та кафедрами створеного факультету?*

– Дійсно, зараз ми спостерігаємо тенденцію децентралізації науки. Те, що наукові психологічні центри з'являються і зростають в таких містах, як Житомир, дуже на часі. Високий теоретичний рівень і, особливо, прикладна спрямованість досліджень – це те, що потрібно і Житомирщині як регіону, що постраждав від Чорнобильської катастрофи, і Україні загалом.

– *Про діяльність факультету та його найближчі перспективи розповідає декан - кандидат психологічних наук, доцент О. Л. Музика:*

– До складу соціально-психологічного факультету входять чотири кафедри: соціальної та практичної психології; соціальної педагогіки та педагогічної майстерності, завідувачка – кандидат педагогічних наук, доцент С. М. Коляденко; економічних дисциплін, заві-

дувачка – кандидат економічних наук, доцент С. В. Обіход; загальної, вікової та педагогічної психології, яку очолює кандидат психологічних наук, доцент С. М. Дмитрієва.

Адміністрування діяльності факультету здійснюється з використанням комп'ютерної системи управління навчальним процесом «Факультет», розробленої лаборантом кафедри соціальної та практичної психології Ю. О. Оснадчуком.

З року в рік зростає кількість бажаючих здобути ґрунтовну психологічну освіту. Бачення нових перспектив розвитку факультету дозволило нам збільшити кількість спеціальностей за рахунок поєднання психологічної, економічної та гуманітарної підготовки. На соціально-психологічному факультеті можна здобути вищу освіту за спеціальностями «Менеджмент організацій», «Практична психологія. Соціальна педагогіка», «Соціальна педагогіка і дошкільне виховання» та «Соціальна педагогіка і музика». Ці нововведення вже дали певні позитивні результати. Так, на перший курс денної форми навчання за новою спеціальністю «Практична психологія. Соціальна педагогіка» у 2003 році зараховано 84 студенти, що удвічі більше від загальної кількості випускників – практичних психологів, підготовлених до цього часу нашим університетом.

За підсумками роботи приймальної комісії університету в 2003 році спеціальність «Практична психологія. Соціальна педагогіка» визнана найпрестижнішою у вузі – конкурс становив 14 осіб на місце! Навчання студентів нашого факультету забезпечується за рахунок державного фінансування та коштів юридичних і фізичних осіб. Так, сьогодні на першому курсі за кошти державного замовлення навчаються 36 майбутніх практичних психологів та соціальних педагогів.

В недалекому майбутньому плануємо відкрити спеціальності «Дошкільне виховання» та «Медична психологія». Співпраця з медичними училищами дуже перспективна в плані поєднання спеціальностей. Справді, не в кожній школі є можливість ввести ставку психолога, а от суміщення посад медичної сестри та практичного психолога дає можливість вирішити цю проблему.

Здоровий перфекціонізм, творчість, зорієнтованість на особистість – це те, що вирізняє і викладачів, і студентів факультету. Це не просто слова. І спецкурси за вибором, які у нас введено, і робота студентського братства (до речі, створеного з ініціативи ректора), і художня самодіяльність, і волонтерський рух, що його організовує кафедра соціальної педагогіки та педагогічної майстерності, і модульно-рейтингова система навчання – все служить одній меті: зробити так, щоб кожний студент (і викладач!) був номером один хоча б в одному виді діяльності. Тоді у нього формуватиметься психоло-

гія переможця та почуття власної гідності, що базується на реальних досягненнях і на оцінці референтних осіб. Такий студент стане фахівцем, який не боїтиметься змін і труднощів, який буде зорієнтований на розвиток себе і тієї сфери, в якій він працює.

Належний рівень теоретичної та практичної підготовки студентів факультету забезпечується за рахунок використання у навчальному процесі новітніх інформаційних технологій та сучасних комп'ютерів. У нас працює комп'ютерна лабораторія, яка має 16 комп'ютерів, 2 лазерні принтери, сканер, телевізор та мультимедійний проектор. Студенти з першого курсу вчать культурі оформлення результатів наукових досліджень та наукових публікацій відповідно до вимог, встановлених ВАК України.

Ми – молодий факультет, але вже маємо власні традиції. Влітку цього року вчена рада університету присвоїла звання почесного професора Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка людині, яка зробила вагомий внесок у розвиток психологічної науки на Житомирщині, колишньому ректорові і завідувачу кафедри психології Петру Сидоровичу Горностаю.

Чудовий подарунок для факультету зробив ветеран праці Леонід Іванович Кобзар, який подарував йому власну бібліотеку психологічної літератури. Більше 1000 томів унікальних видань стануть основою наукової бібліотеки факультету. Сподіваємося, що цей благородний вчинок стане початком ще однієї традиції. Ще одним чудовим подарунком до дня презентації є гімн факультету, музику та слова якого написав заслужений діяч мистецтв України Володимир Федорович Шинкарук.

Колектив соціально-психологічного факультету відчуває підтримку та допомогу ректорату у всіх наших починаннях та ініціативах. Ми сприймаємо це як аванс на нашу плідну роботу і запевняємо, що виправдаємо надії, які на нас покладаються.

Алла Вишина, Анатолій Онопрійчук

Інтерв'ю газеті “Житомирщина молода”, 08.04.2004 р.

Минуло трохи більше року, відколи ректором найбільшого вузу Житомира – державного педагогічного університету (нині вже Житомирський державний університет імені І. Франка) був призначений доктор філософських наук, заслужений працівник народної освіти України, академік Академії наук вищої школи України, Академії економічної кібернетики України Петро Юрійович Саух.

Як склався для нового ректора цей рік? Якими бачаться з його висот обрії української освіти і науки? Які проблеми заважають сповна реалізувати усе задумане?

– Сьогодні, коли Україна обрала шлях на євроінтеграцію, перед вітчизняною вищою школою постали важливі завдання, що потребують негайного вирішення. Які вони, на Вашу думку?

– Рух до європейського освітнього простору – не самоціль і, тим паче, не чиясь примха. Це веління часу, який спричиняє нові загальноцивілізаційні тенденції розвитку людства. Йдеться про зближення народів, націй і держав через створення спільного економічного, інформаційного й освітнього простору Європи. До того ж, людство переходить від індустріальних до науково-інформаційних технологій і формування суспільства знань. Однією з найважливіших рушійних сил цього поступу стають наука й освіта. Звісно, що це вимагає нових радикальних змін стосовно змісту освіти, стандартів, спрямованих на набуття життєвих компетентностей, мережі оцінювання якості освіти, відповідного рівня фундаментальної та профільної підготовки європейського зразка та високого рівня академічної мобільності студентів, викладачів і науковців.

Вирішити ці завдання буде нелегко. Адже вони вимагають не лише великих інтелектуальних зусиль, а й значних матеріальних ресурсів. Але й не вирішувати їх означатиме не просто залишитися за бортом єдиного міжнародного освітнього простору, а й залишитися без студентів.

– Як відомо, в академічному середовищі розгортається широка робота по виконанню Указу Президента „Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України”. Якими Ви бачите пріоритетні напрямки реформування вищої школи?

– Значення цього Указу Президента для розвитку вищої освіти важко переоцінити. Кажу це без зайвого пафосу. Освітняни давно його чекали. Хіба не парадоксом було те, що суспільство, яке хоче бути багатим, дванадцять років найреальнішим шансом для цього нехтувало. Ми повинні подолати стереотип бачити освіту і науку як виключно витратні галузі. Інвестиції в освіту є інвестиціями у людський капітал – інтелект, без якого сьогодні неможливий технологічний прорив.

Тому найважливішим завданням нашої наукової освітньої сфери є побудова такої моделі національної освіти, яка повністю відповідала б вимогам часу. Що для цього потрібно зробити? По-перше, здійснити реорганізацію управління освітою, підвищивши роль управління освітою на регіональному рівні, надати реальну автономію університетам. Сьогодні вищі навчальні заклади задихаються

в тісних обіймах різноманітних інституцій: міністерства, науково-методичних, експертних комісій, казначейства тощо. Слід, загалом, переглянути на державному рівні наше ставлення до університету як навчального закладу. За своєю суттю і формою він повинен бути класичним, без усяких „подарункових” додатків „національний”, „міжнародний” і ще Бог зна що... Життя, конкуренція самі визначають, який із них чого вартий. Та й справа ця – не царська. Я розумію, останнім часом дуже багато вищих навчальних закладів „здобули” собі статус університетів, не будучи університетами за своєю сутністю. Університет – це не лише студенти, приміщення, бібліотеки, а ще й свої наукові школи, маститі вчені, наукові та педагогічні традиції, що не досягається миттєво. Анахронізмом на цьому тлі є існуюча мережа вузьких галузевих університетів (у кожному обласному центрі по 3–5), викладачі яких обслуговують по черзі кожен з них. Хіба не краще було б створити один конкурентноспроможний класичний університет? Це дозволило б оптимізувати навчальні плани, ліквідувати існуючі дублювання, зекономило б значні кошти, дало б змогу підвищити заробітну плату викладачам, посилило б позиції вузівської науки.

По-друге, слід сформувати чітко організовану економічну складову моделі освіти. Освіта – це складна самоорганізуюча система, яка вимагає відношення до неї як до системи як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства. Ми повинні чесно сказати – сьогодні вища школа тримається на студентах-контрактниках. З державного бюджету вищий навчальний заклад отримує не більше 50 % від потреб. Ремонти і утримання усього господарства (гуртожитки, корпуси, обладнання, бібліотеки, їдальні тощо) покладено на плечі керівників вищих навчальних закладів, яких „опікують”, контролюють, регламентують, як малих дітей. Крок вправо, крок вліво – розстріл. Нонсенс: кошти, які заробляє університет, жорстко тримаються в обіймах державного казначейства. Ректор у цій ситуації виступає в ролі бригадира. Де ще у світі таке існує?

У зв'язку з цим слід переглянути й стосунки між тими, хто готує кадри і хто їх замовляє. Сучасні комерційні структури, банки, отримуючи спеціалістів, повинні нести певні витрати за їх підготовку в державному навчальному закладі. Ми сьогодні розраховуємось за все, крім повітря... і фахівця. Потребує також узгодження з роботодавцями нова система працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, запровадження принципово нової форми державного індивідуального кредитування, місцевих податків на розвиток освіти і т. ін.

По-третє, важливим чинником підвищення ефективності вищої школи є рівень організації навчального процесу, впровадження

новітніх технологій навчання та забезпечення мобільності студентів. Сьогодні продукт існуючої системи освіти не відповідає вимогам моделі сучасного фахівця, який уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання в умовах невизначеності, здатного екстраполювати ідеї із однієї сфери в іншу. Як цього досягти? Поворотом до постнекласичної моделі освіти. Ця модель має будуватися на педагогіці співробітництва та педагогіці діалогу, утвердженні індивідуального підходу в навчанні. Тут патерналістська педагогіка вже не спрацьовує.

Змістом сучасного освітнього процесу загалом має стати перехід від школи знання до школи розуміння.

Усе це вимагає нових організаційних форм навчання, введення двоциклового навчання (бакалавр – 3 роки і магістр – 2 роки), модернізації навчального процесу шляхом збільшення обсягів самостійної роботи, кредитно-модульного навчання, модульно-рейтингової системи контролю знань, розвитку дистанційної освіти, модернізації системи вступних випробувань шляхом державного централізованого тестування тощо.

– Славнозвісні європейські університети традиційно найбільше цінують незалежність як необхідну передумову свого постійного розвитку та вдосконалення вищої освіти. Яке Ваше особисте ставлення до ідеї автономії університетів та в чому вона повинна полягати? Як Ви оцінюєте можливість приєднання України до Болонського процесу?

– До того, що я вже сказав, додам: „автономія” – це один із найважливіших чинників ефективності й успіху реформування вищої освіти в Україні. Без нього про реформу можна буде сказати, що хотіли як краще, а вийшло як ... Здогадуєтесь ? І звісно, ця „автономія” не повинна даруватись або купуватись. Тут повинні бути усі рівними: і столиця, і провінція...

Безумовно, розширення автономії вузів повинно здійснюватись при одночасному встановленні чіткої відповідальності держави і керівника вищого навчального закладу. Самостійне використання зароблених коштів, коригування кошторису, присвоєння вчених звань професора і доцента – усе це повинно стати прерогативою університету. Нагальною проблемою є й спрощення системи ліцензування, відкриття нових спеціальностей, коригування ліцензованого обсягу тощо. Науково-методичні ради, експертні комісії, експертні ради та інші реліктові утворення „приватизували” право на істину в останній інстанції і давно стали потворним гальмом демократизації вищої школи. Особливо потерпають від цього провінційні університети, відчуваючи на собі далеко не інтелектуальний

тиск і повне безправ'я. Тому ми й згадуємо процес ліцензування й акредитації, як „моторошний сон”.

Щодо приєднання до Болонського процесу, то це нагальна справа. І я вірю, що це обов'язково станеться. Якщо не в 2005 році, то трохи пізніше. Україна – одна з найбільш інтелектуально розвинених країн на планеті. І до усіх особливостей сучасного світу ми вже доросли. Все розуміємо і на всьому знаємось. Єдине, чого нам не вистачає, – пристойних економічних умов і розбюрократизованості управління. Якщо ми найближчим часом з цим справимось, то Україна зробить могутній поступ вперед. Я в цьому абсолютно переконаний. Тим паче, що справу цю очолює по-справжньому потужний міністр і просто мудра людина – В. Г. Кремень.

– Як стало відомо, Ваші плани перетворення Житомирського педагогічного на класичний університет днями стали реальністю. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка змінює статус на Житомирський державний університет імені Івана Франка. Чому для вас це було так важливо?

– Класичний університет не лише дає кращі знання, а й є індикатором цивілізаційного рівня регіону і держави загалом. Ми робимо усе можливе, щоб домогтися цього рівня. І багато вже зробили: відкрили нові факультети, кафедри, спеціальності, науково-дослідні центри, інститути та комплекси, впроваджуємо новітні технології навчання, здійснюємо реорганізацію навчального процесу, демократизуємо університетське життя, працюємо над науковими проектами спільно з ученими багатьох університетів світу і просто облаштовуємося під європейський рівень. Нас помітили як в Україні, так і за кордоном. Значно виріс наш рейтинг, а за темпами нарощування потенціалу ми вийшли на передові позиції. Так що перспективи наші настільки реальні, що незабаром буде свято.

– У процесах реформування вищої освіти дедалі більшу участь беруть громадські об'єднання, асоціації та ради керівників ВНЗ. Створено опікунську раду й у Житомирському педуніверситеті. Розкажіть детальніше про її роботу та перші результати її діяльності.

– Я вже наголошував, що реформування освіти передбачає її демократизацію. А демократизація освіти – це не лише децентралізація, регіоналізація в управлінні, автономізація навчальних закладів, гуманізація взаємовідносин між суб'єктами навчання й педагогами. Це також перехід від державної до державно-громадської і громадсько-державної форм управління освітою. Цікаво, що у нас існує і відповідна законодавча основа для розвитку системи органів

самоврядування в освіті, яка закладена в ст. 16 Закону України „Про освіту”. Але закон є, а живемо – як можемо.

Наш університет не стоїть осторонь цих важливих процесів. Ми прийняли колективний договір, який передбачає заохочення будь-якої конструктивної діяльності на благо університету, регіону та держави загалом; впровадили студентське самоврядування; створили центр соціальної служби молоді; газету; університетське радіо; телефон довіри; працюємо над організацією так званого кар’єр-центру, студентської служби працевлаштування та вивчення ринку праці. В розрізі процесу демократизації вузівського життя створена й опікунська рада, яку очолила знана і шанована в області людина, заступник голови облради Р. Петронговський. Тепер осторонь життя університету не стоять ні його випускники, ні відомі в Україні люди, які опікуються і вболівають за освіту, ні батьки наших студентів. Вони допомагають облаштовувати університетське життя, радять, піклуються про наше зростання, впливають на будь-яке наше рішення. Результатом цієї діяльності став, наприклад, стратегічний план розвитку університету до 2008 року, різноманітні проекти облаштування території університету, проект до святкування в жовтні нинішнього року 85-річчя з дня заснування університету. Але насправді великі справи – ще попереду.

– Вища освіта та наука України все частіше представляється на академічних виставках, яких лише у 2003 р. у країні було проведено 12. Чим були представлені на таких форумах науковці і студенти університету?

Наш університет постійно бере участь у різноманітних виставках, у тому числі міжнародних. Проводимо й власні виставки. Що представляємо? Насамперед, сучасні інноваційні технології навчання, результати наукових досліджень з біології, фізики, філософії, лінгвістики, педагогіки та психології, експериментальні зразки електровимірювальних приладів, наукові та художні роботи студентів тощо. Ділимося своїм досвідом і, звичайно, вчимося в інших. І ці виставки завжди для нас результативні. Вже двічі підряд стаємо бронзовими призерами виставки „Освіта України – 2002 та 2003”, отримали десятки престижних дипломів, а наша газета „Універсум” стала однією з кращих молодіжних газет України. Не випадково Міжнародним Академічним Рейтингом популярності та якості університет визнаний „Символом класичної освіти”, нагороджений срібною медаллю „Незалежність України”, Срібною Стелою та Дипломом якості, дипломами популярного рейтингу „Софія Київська” тощо.

– У системі вищої освіти значно активізувалась її наукова складова. Окресліть, будь-ласка, внески вчених педуніверситету в доробок сучасної академічної науки.

– В університеті функціонує 7 наукових шкіл, які мають визнання не лише в Україні, а й за кордоном. Їх очолюють відомі в Україні і за її межами вчені, професори А. П. Стадніченко, П. В. Білоус, О. А. Дубасенюк, М. Г. Цілінко, В. М. Вандишев, О. С. Чирков та ін. Лише за останній рік кількість аспірантів збільшилась з 40 до 100 осіб, захищено 24 кандидатські та одна докторська дисертація, відкрита спеціалізована рада із захисту кандидатських дисертацій, опубліковано десятки монографій, започатковано низку цікавих науково-дослідних проектів з ученими відомих європейських університетів, утворено науково-виробничий комплекс „Університет – ВАТ „Електровимірювач”, на який ми покладемо великі надії. А наші молоді вчені Г. Є. Киричук та Л. М. Янович за вагомі наукові досягнення в галузі біології стали лауреатами премії Президента України. Започатковуємо надзвичайно важливі проекти „навчання протягом життя” (дитячий садочок – школа – вуз – післядипломна освіта); екологічний проект та проект очищення води, які є актуальними для нашого регіону.

– Активна діяльність на посаді ректора університету, без сумніву, забирає у Вас чимало робочого часу. Чи не заважає адміністративна посада науковій діяльності? Якщо не секрет, над чим працює знаний в Україні ректор-філософ?

– Звичайно, заважає. Але я намагаюся постійно підтримувати форму педагога і науковця. Щойно завершено надзвичайно цікавий проект спільно з Національним інститутом стратегічних досліджень, присвячений генезі українського етносу і формуванню української політичної нації. Готуються до друку ще дві монографії з історії православ'я та синергетики освіти, які повинні вийти у світ в цьому році.

Та й посаду ректора я розглядаю як творчу роботу, яка дає можливість пізнати життя у всій його повноті, реалізувати на практиці свої теоретичні проекти в освіті. А ще – укріпити волю і розум, гостро усвідомити особисту відповідальність за долю людей і тієї країни, в якій живу і яку люблю.

– На Ваш погляд, чи задовольняє сьогодні університет потреби регіону у фахівцях?

– Загалом, це непросте питання. Потребу в тих чи інших фахівцях ніхто серйозно не вивчає ні на загальнодержавному, ні на регіональному рівнях. І це погано. Вищі навчальні заклади ростуть, як гриби після дощу. Усі готують юристів, менеджерів та економістів. Не будемо говорити про якість цих фахівців. Чи потрібна сьогодні

така їх кількість? Виникає ситуація, коли вже вдосталь тих, хто судить та рахує, лише не вистачає тих, хто працює, – інженерів, педагогів, фізиків, біологів, математиків. Ви чули коли-небудь, щоб хтось на комерційній основі відкрив педагогічний навчальний заклад? Я – ні. Незважаючи на це, наші випускники працюють не лише в школах, вузах, але й журналістами, перекладачами, менеджерами. Хоча й дивно, але це свідчить про „клас” освіти, яку дає наш університет. До того ж, за нашого випускника вже сьогодні бореться роботодавець. А це найважливіший показник.

– Які інновації університет планує запровадити в процесі підготовки студентів наступного навчального року?

– По-перше, плануємо перехід від модульно-рейтингової системи, за якою ми працюємо майже рік, до кредитно-модульної. По-друге, розпочнемо розробляти в електронному варіанті всі навчальні дисципліни, формувати електронну бібліотеку, забезпечимо більш широкий доступ до Інтернету та здійснимо вихід в міжнародну систему бібліотек. По-третє, розпочнемо інформатизацію системи управління університетом, будемо працювати над впровадженням дистанційної системи навчання.

– Коли Ви тільки-но приступили до обов’язків ректора, то у своєму першому інтерв’ю говорили лише про перспективи розвитку університету. Минув рік. Чи не зникла, так би мовити, „райдушність” з окремих планів? Що „болить” Вам як керівникові (чи таких „болючих” місць немає)?

– Якщо Ви пам’ятаєте, то майже все, що я обіцяв, сьогодні реалізовано. Хіба що, за винятком, облаштування території, парку та будівництва пам’ятника І. Франку перед головним корпусом. На жаль, ми тут зустрілися з мовчазним нерозумінням. Мені здавалося, що це потрібно не лише університету, але й місту. Досвід не допоміг – обманувся. Щодо решти планів, то хоча вони реалізовані, коштувало усе це неймовірних зусиль і енергії. А здавалось, усе повинно було б бути просто. Скажіть, будь ласка, хіба хтось міг думати, що для того, щоб облаштувати урни і лавочки біля гуртожитків, потрібно звертатись аж до мера міста? А щоб вирішити проблему будівництва порталу – вести півроку „перепалку” з архітекторами; майже рік вести боротьбу, щоб на території університету (ідальня „Берізка”) не продавали алкогольні напої; битись як, риба об лід, щоб розірвати договір про оренду цієї ж „Берізки” (власності університету), до речі – архітектурної пам’ятки, яка на очах занехається і нівечиться. Але найцікавішим із цієї „серії” є те, що вже більше трьох місяців нам доводиться безуспішно доводити управлінню Пенсійного фонду Корольовського району, що університет є державним... Погодьтеся, це вже щось зі сфери пасажів М. Жванецького. Але я не

був би філософом, якби не вірив: „усе минеться”: бюрократичні гачкотворства, словоблуддя та інша полова – залишаться лише наші конкретні справи. За ними нас і судитимуть.

Оксана Кузьміна, Раїса Стецюк, Віталій Темненко

Інтерв'ю газеті “Освіта”, 9–16.06.2004 р.

Минуло півтора року, відколи ректором найбільшого вузу Житомира – державного педагогічного університету (нині вже Житомирський державний університет ім. І. Франка) був призначений доктор філософських наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, почесний доктор та професор багатьох вітчизняних та зарубіжних університетів, заслужений працівник освіти України Петро Юрійович Саух.

Як склався для нового ректора цей рік? Якими бачаться з його висот обриси української освіти і науки? Які проблеми заважають сповна реалізувати усе задумане.

– Сьогодні, коли Україна обрала шлях на євроінтеграцію, перед вітчизняною вищою школою постали важливі завдання, що потребують негайного вирішення. Які вони на Вашу думку, Петре Юрійовичу?

– Найперше, зауважу, рух до європейського освітнього простору – не самоціль і, тим паче, не чиясь примха. Це веління часу, який спричиняє нові загальноцивілізаційні тенденції розвитку людства. Йдеться про зближення народів, націй і держав через створення спільного економічного, інформаційного й освітнього простору Європи. До того ж, людство переходить від індустріальних до науково-інформаційних технологій і формування суспільства знань. Однією з найважливіших рушійних сил цього поступу стає наука й освіта. Звісно, що це вимагає нових радикальних змін стосовно змісту освітніх стандартів, спрямованих на набуття життєвих компетентностей, мережі оцінювання якості освіти, відповідного рівня фундаментальної та профільної підготовки європейського зразка та високого рівня академічної мобільності студентів, викладачів і науковців.

Нам вирішити ці завдання буде нелегко. Адже вони вимагають не лише великих організаційних та інтелектуальних зусиль, а й значних матеріальних ресурсів. Але й не вирішувати їх означає не просто залишитися за бортом єдиного міжнародного освітнього простору, а й залишитися без студентів. Не за горами той час, коли,

як доречно сказав міністр освіти і науки України В. Г. Кремень, абітурієнт перед вступом буде запитувати: «Чи входить ваш університет до європейської мережі оцінювання якості освіти? Чи визнають його навчальні курси в університетах інших країн?»

– Як відомо, в академічному середовищі розгортається широка робота з виконання Указу Президента «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України». Якими Ви бачите пріоритетні напрямки реформування вищої школи?

– Значення цього Указу Президента для розвитку вищої освіти важко переоцінити. Нарешті, сталося те, чого ми давно чекали. Хіба не парадоксом було те, що суспільство, яке воліє бути багатим, практично усі роки незалежності найреальнішим шансом для цього нехтувало. Перейти від країни-перекупки до самобутньої цивілізованої держави можна лише на шляху радикальних змін у ставленні до науки і освіти. Ми повинні подолати стереотип бачити їх як виключно витратні галузі. Інвестиції в освіту є інвестиціями у людський капітал, інтелект, без якого сьогодні неможливий технологічний прорив.

Тому завдання нашої науково-освітньої сфери – сформувати таку модель національної освіти, яка повністю відповідала б вимогам часу.

– Вища освіта та наука України все частіше представляється на академічних виставках. Чим були представлені на таких форумах науковці і студенти університету?

– Наш університет постійно бере участь у різноманітних виставках, у тому числі міжнародних. Проводимо й свої. Представляємо сучасні інноваційні технології навчання, результати наукових досліджень з біології, фізики, філософії, лінгвістики, педагогіки та психології. Ділимося своїм досвідом і, звичайно, вчимося в інших. Ми вже двічі стали бронзовими призерами виставок «Освіта України – 2002» та «Освіта України – 2003», отримали десятки дипломів, нагороджені срібною медаллю «Незалежність України», Срібною Стелою та Дипломом якості, дипломами популярного рейтингу «Софія Київська».

Значно активізувалася й наукова складова. В університеті функціонує 7 наукових шкіл, які мають визнання не лише в Україні, а й за кордоном, їх очолюють відомі професори. За останній рік збільшилась кількість аспірантів з 40 до 100 осіб, захищено 24 кандидатські та одну докторську дисертацію.

– Які інновації університет планує запровадити в процесі підготовки студентів наступного навчального року?

– По-перше, плануємо перехід від модульно-рейтингової системи, за якою ми працюємо майже рік, до кредитно-модульної. По-

друге, розпочнемо розробляти в електронному варіанті всі навчальні дисципліни, формувати електронну бібліотеку, забезпечимо більш широкий доступ до Інтернету та здійснимо вихід в міжнародну систему бібліотек. По-третє, розпочнемо інформатизацію системи управління університетом, будемо працювати над впровадженням дистанційної системи навчання.

Оксана Кузьміна, Раїса Стецюк, Віталій Темненко

Інтерв'ю газеті “Житомирщина”, 15.06.2004 р.

Хвала долі, що ми вже навіть стали забувати той час, коли мовчати було неможливо, а говорити – страшно. Сьогодні, наприклад, антиурядовими, антипрезидентськими висловлюваннями на мітингах, у ЗМІ, з усіляких трибун нікого не здивуєш. Наявність «інакомислення» – буденне явище нашого життя.

Яка його природа і який сенс у житті суспільства? Про це завідувача громадсько-політичним відділом редакції «Житомирщини» Іраїда Голованова веде розмову з професором, доктором філософських наук, ректором Житомирського державного університету ім. Івана Франка Петром Саухом.

– Петре Юрійовичу, давайте спочатку з'ясуємо, що таке опозиція в первинному її значенні?

*– Мені імпонує те, що розмову про опозицію ми розпочинаємо з такої постановки питання. Чому? Тому що у нас, як правило, опозиція викликає негативні емоції, й пов'язуємо ми її дії виключно з деструктивізмом. Це помилка. Саме слово «опозиція» має латинське походження (*oppositio*) і означає протидію, супротив, протиставлення власних поглядів, власної політики будь-якій іншій політиці або іншим поглядам.*

Це нормальне явище, без якого важко уявити функціонування суспільства.

– Чи можна стверджувати, що опозиція існувала в усі часи й при всіх соціально-політичних устроях?

– Саме у такому, широкому розумінні слова вона справді була завжди. Але цивілізоване функціонування опозиції є невід'ємним елементом політичної системи та основою розвитку лише в громадянському суспільстві, де, як сказав Вольтер, не слід погоджуватися з будь-якою думкою, але потрібно боротися за її право бути висловленою. Тут опозиція організаційно оформлюється у вигляді партійних угруповань, парламентських фракцій, груп тиску. І її завданням

є проведення конструктивної критики дій влади, виявлення в державній політиці слабких місць та недоліків, запобігання перекосам політичного курсу країни на користь певних угруповань. Опозиція напрацьовує альтернативні варіанти вирішення назрілих проблем у суспільстві, вимагає кореляції політичного курсу уряду тощо.

– Чим же є опозиція в розвитку суспільства: прогресивним чи руйнівним фактором? Коли вона є першим і коли – другим? Взяти хоча б, наприклад, НРУ, КПУ, СПУ...

– Відомо, що демократія неможлива без опозиції. Інша справа, що демократію ми розуміємо кожен на свій лад. Відомий британський політик У. Черчилль сказав: демократія – найкраще, що придумало людство, але далеко не найдосконаліше. Мабуть, тому демократ Вацлав Гавел із сумом говорив, що «демократія розумним зв'язує руки, а нікчеми використовують її для виправдання своїх антилюдських дій». Очевидно, не випадково в опозиційних рядах опиняються або небезпідставно «нереалізовані», або й цілковиті нікчеми, словниковий запас яких не багатший, ніж у Елочки Людоечки. Хіба що доповнений славнозвісними «ганьба», «засудити», «геть»...

Щодо другої частини запитання... Тут слід зауважити, що йдеться не про те, хто на першому, а хто на другому плані. Опозиція може бути поміркованою, радикальною, лояльною, конструктивною або деструктивною. За місцем у суспільних структурах вона буває внутрішньою та зовнішньою.

Якщо бажаєте знати мою думку щодо опозиційних партій КПУ, СПУ, Рухів, «Батьківщини», то найбільш опозиційними до влади є соціалісти, націонал-демократи та «Батьківщина». Такі ж опозиційні «ліві партії», як комуністи та прогресивні соціалісти, займають поміркованіші та лояльніші позиції. Незважаючи на їхнє ситуативне блокування у тих чи інших питаннях, єдності тут ніколи не було і не буде.

– В інших державах опозиція є оплачуваною, вона створює «тіньові кабінети». На Вашу думку, чи має сьогоднішня українська опозиція достатній політичний, професійний, інтелектуальний ресурс для цього?

– Ця проблема, якоюсь мірою, вже вирішена з прийняттям Закону про партії. Але повністю вирішеною вона може бути лише з прийняттям Закону про опозицію. Фінансова проблема діяльності опозиційних політичних партій є надзвичайно болючою. Судіть самі. Програвши вибори, партія втрачає не лише важелі втілення своєї програми, а й значні стимули та мотиви власної діяльності. Намагаючись отримати фінансування, такі партії починають обслуговувати фінансово-промислові групи, від підтримки яких вони чим да-

лі, тим більше залежать.

Вирішити цю проблему не складно. Держава повинна запровадити фінансування політичних партій відповідно до їхніх результатів на виборах та кількості отриманих місць у парламенті. Можливі також цільова підтримка опозиційних партій (за англійським варіантом) або загальне фінансування (за німецьким). Не менш важливим є наявність права опозиції протягом певного періоду (наприклад, в Англії – 20 днів) формувати порядок денний парламенту. Це теж неважко вирішити.

За своєю природою опозиція є носієм альтернативних шляхів розвитку суспільства, тому заслуговує на постійну взаємодію з владою.

– А яке ж місце опозиції як явища суспільно-політичного життя в Україні сьогодні?

– Контури нинішньої опозиції в Україні сформувалися після виборів до Верховної Ради в 1998 році, а проявила вона себе повною мірою в 2000 році. Причиною того, що тоді сталось (справа Гонгадзе, «касетний скандал» та ін.), була і є відсутність правового врегулювання діяльності політичної опозиції. До того ж, влада практично втратила з поля зору опозицію, ігнорувала її наявність. Неувага до опозиції в Україні була викликана, найперше, надмірним впливом на прийняття рішень з боку адміністративно-фінансових груп, які нерідко оформлялися в політичні партії та концентрували зусилля на утриманні влади задля реалізації своїх вузьких фінансових інтересів. Нічого кривити душею – і політичні рішення в державі приймалися і приймаються нерідко під впливом та в інтересах зазначених груп, які не несуть жодної відповідальності за наслідки цих рішень. Власне, звідси – специфіка нашої опозиції. Вона набула, швидше, антипрезидентського, ніж ідеологічного характеру. Тому й об'єднала партії різнобарвного спектру політикуму.

– Наявність скількох опозицій допустима в державі?

– Теоретично – скількох завгодно. Єдине, що на цій основі, окрім анархії, нічого путнього не може бути. А загалом, наявність і статус опозиції в країні безпосередньо залежить від діючої політичної системи.

– А чи може опозиція знаходитись в опозиції до опозиції?

– Може. Це так звана внутрішня опозиція (у межах політичної організації, партії, блоку тощо). У нашій, вітчизняній практиці вона відбувається, як правило, на ідейно-фінансовому підґрунті. Нерідко – на основі боротьби за партійну «гетьманську» булаву.

– Час від часу, особливо перед кожними черговими виборами, в суспільстві лунає заклик до єднання, братання, взаєморозуміння

і т. д. А який, так би мовити, найвищий ступінь цієї єдності – аж до знищення опозиції?

– На моє глибоке переконання, роз'єднаність українського суспільства – то одна з головних перепон на шляху його соціально-економічного і культурного оздоровлення. І це, мабуть, не викликає сьогодні ні в кого сумніву. Немає сталості і ладу тому, що ми тільки те й робимо, що з'ясовуємо: хто – добрий, а хто – поганий; хто більший, а хто менший друг народу; хто правий, а хто – винуватий.

Зайняті міжпартійною боротьбою, наші обранці згадують про нас лише напередодні виборів. Практично ніхто (хіба що нинішній коаліційний уряд!) не відважувався протягом 12 років пояснити зрозумілою мовою здорового глузду, що чекає країну найближчим часом, ніхто не ставив перед собою завдання допомогти людям не втратити віру в майбутнє нашої країни.

Але злагода, взаєморозуміння, єдність суспільства не лише не заперечують вільнодумство, альтернативні проекти вирішення існуючих проблем у суспільстві, але й передбачають їх. Опозиція повинна бути. Але вона має діяти у правому полі держави.

– Ставлення влади до опозиції – яким воно має бути і яким є насправді?

– Влада, якщо вона турбується про свою стабільність і стан «здоров'я» суспільства, повинна постійно взаємодіяти з опозицією. Така взаємодія – це своєрідний барометр. Неувага влади до опозиції, яка є індикатором суспільних аномалій, в усі часи призводила до серйозних політичних потрясінь, причому незалежно від політичного режиму.

– Чи не здається Вам, що влада «своїми руками» творить опозицію?

– Справа в тому, що, як це комусь не дивно, опозиція без влади немислима, як чорне – без білого, холодне – без теплого...

– Який же шлях становлення й утвердження справді ефективної опозиції, яка була б двигуном поступального розвитку суспільства, а не «п'ятим колесом», яке гальмує його рух?

– Найперше – це правове врегулювання діяльності політичної опозиції. Відповідальною повинна бути не лише влада, а й опозиція. Багато залежить і від нас, виборців. Крім того, потрібна ціла низка логічно пов'язаних між собою законів. Насамперед – пакет законів, що регулюють правовідносини між основними суб'єктами політичної системи.

І ще декілька слів про відповідальність – відповідальність «державних мужів», які, втративши високопосадове крісло, стають опозиціонерами. Абсолютна більшість цих можновладців, пересідаючи з одного крісла в інше «по горизонталі», давно забула, що вони

були колись агрономами, вчителями, ветеринарами, інженерами, економістами... Можна зрозуміти, коли не відбувається вчений, математик, фізик, інженер, поет. Але важко зрозуміти, коли не відбувся державний діяч, який будь-що хоче спробувати ще раз «порулити». Це нонсенс в історії. Та, на жаль, таке в нас є.

– І ще одна, можливо, дотична проблема до «опозиційної». Мабуть, ніде немає такої ненависті, нетерпіння, нелюбові, байдужості до влади, як це є у нас. На Вашу думку, в чому причина цього феномена?

– Це не дотична проблема. Вона тісно пов'язана з нашою опозицією. Правда, наше ставлення до влади має історичні корені. У нас недовіра до влади особлива: не любити, не терпіти і якомога більше заважати. То нічого, що ми самі вибираємо і Верховну Раду, і Президента. Через рік ми вже готові заявити їм, що вони нас не влаштовують. Принаймні, так відбувається уже 12 років поспіль. Погодьтеся, за таких умов жодна влада, якою б ідеальною вона не була, працювати ефективно не зможе.

Бог, кажуть, створив нас без нашої участі. Можливо... Але абсолютно точно Бог не може без нашої участі врятувати нас. Від нас, від нашої активної участі залежить і наша доля, і доля нашої держави. А хто сьогодні думає, що може обійтися без нас, дуже помиляється. І ще більше помиляється, коли думає, що ми не можемо обійтися без нього.

Іраїда Голованова

Інтерв'ю газеті “Універсум”, № 7, серпень 2004 р.

– Петре Юрійовичу, завершився 2003–2004 навчальний рік, розпочинається новий 2004–2005. Чого вдалося досягти у минулому році, які проблеми залишилися невирішеними?

– Цей рік був незвичайним для університету, переломним. Вдалося зробити чимало. І серед іншого таке, що є доленосним для нашого навчального закладу. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 172-р йому надано статус класичного. З одного боку, це визнання досягнень колективу, висока оцінка ролі нашого навчального закладу. З іншого – зобов'язує вирішувати нові завдання, ті, які стоять перед класичним університетом, підвищувати рівень навчально-виховного процесу, готувати фахівців нового покоління, бути цивілізаційним, науковим, освітянським та культурним центром регіону.

У минулому навчальному році ми успішно пройшли ліцензування й акредитацію. Всі базові спеціальності ліцензовані за найвищим, 4-м рівнем. Відкриті і почали активно функціонувати нові структурні підрозділи університету, зокрема факультет довузівської підготовки, інститут післядипломної освіти, факультет фізичної культури та спорту. На основі цілої низки навчальних закладів, наукових установ та виробництв створено потужний університетський навчально-науково-виробничий комплекс «Полісся». Відкрито також низку нових спеціальностей, у т. ч. і не педагогічного спрямування, таких, що є характерними для класичних університетів. Наприклад, менеджмент, інформатика, психологія, історія та методика виховної роботи, математика та основи економіки, біологія і географія, англійська і польська мови і літератури, фізичне виховання і біологія, фізичне виховання і географія.

Значно розширені можливості аспірантури, вперше почала функціонувати докторантура, відкрита спеціалізована рада із захисту кандидатських дисертацій.

Зроблено чимало і для поліпшення умов навчання і побуту студентів. Так, закуплено 85 сучасних комп'ютерів, периферійне обладнання і програмне забезпечення до них. Створено сучасний комп'ютерний центр університету, закладаються основи дистанційної форми навчання. З цією метою створюються електронні версії підручників і навчальних посібників, тестів, програм та ін. Це дасть змогу поліпшити самотійну роботу студентів. До речі, прийняте рішення: з 2004-2005 н. р., починаючи з 4-го курсу, виділяти студентам додатковий вільний від аудиторних занять день. Втім, це, звичайно, не просто вільний день. Студенти повинні активно самотійно працювати над здобуттям знань з відповідних предметів, одержувати консультації викладачів.

Усі, напевно, помітили, як у кращий бік змінився зовнішній вигляд наших навчальних корпусів, гуртожитків, території поблизу них, аудиторій, коридорів та ін. Багато зусиль докладено, щоб наш університет і у цьому відповідав сучасним вимогам, щоб було зручно навчатися, працювати і відпочивати. Крім того, ви знаєте, що рідні стіни теж виховують. Хотілося б дуже просити, щоб студенти дбайливо ставилися до обладнання, меблів, книг тощо. Красиве і корисне треба захищати. Адже усе це робиться для студентів.

Наприкінці минулого навчального року введено у дію університетське радіо, яким охоплено усі навчальні корпуси. Думаю, що воно активізує життя студентів, зробить його більш цікавим, повнішим.

Розширено штати і можливості медичного пункту університету. У ньому відкривається новий гінекологічний кабінет.

Зроблено й чимало іншого, всього не назвеш. Щодо проблем? Вони є, були і будуть. Без них життя не існує. Головне, що їх вирішимо. Правда, інколи не так швидко і ефективно, як хотілося б.

– Ви згадали про нові спеціальності. З цього приводу хотілося б детальніше почути про вступну кампанію до нашого ВНЗ.

– Цьогорічна вступна кампанія довела, що популярність нашого університету зростає. До нас хочуть вступати на навчання. Ось декілька промовистих цифр: на 530 місць державного замовлення подали документи 1630 абітурієнтів, четверта частина з них – медалісти. На деякі спеціальності, наприклад, історія і правознавство, психологія, переклад, конкурс сягав 10 осіб на місце.

В цьому році вперше оцінювання результатів вступних випробувань проводилося за 12-бальною шкалою, тобто такою ж, яка прийнята у загальноосвітній школі. Виявилось також, що подала документи значна кількість абітурієнтів, які мають надане законодами право на позаконкурсне зарахування. Це і особи, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, діти-сироти, інваліди I-II груп та ін., їм достатньо було скласти вступні іспити на будь-які позитивні оцінки – і вони зараховувалися. На деякі спеціальності пільговиків було так багато, що на загальний конкурс місць майже не залишалося. Тож інколи абітурієнтів, які набрали 8-10 балів, зараховували, а тих, що показали значно кращі результати, але не користувалися пільгами, – не зараховували.

Ми уже підняли цю проблему перед Міністерством освіти і науки України і висловили пропозицію надати право ВНЗ встановлювати квоту для позаконкурсного зарахування незалежно від різновиду пільг.

– Нещодавно в нас гостювали науковці Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. Якщо не секрет, які причини їх приїзду?

– Як уже зазначалося, наш університет – досить відомий не тільки в Україні і престижний навчальний заклад з високим науковим потенціалом, із відомими науковими школами. Саме це і зацікавило керівництво (а були присутні в. о. директора цього Інституту, доктор економічних наук, проф. О. С. Власюк, зав. відділу етнополітики, доктор філософських наук, проф. В. С. Крисаченко, радник Інституту М. О. Кушнір) названого наукового закладу.

На зустрічі досягнуто домовленості про створення на базі університету окремої наукової лабораторії. Який буде рівень співробітництва у майбутньому – покаже діяльність цієї лабораторії.

– Декілька слів про подальші перспективи розвитку університету.

– Найголовніше сьогодні для колективу університету – не зупинитися, оскільки якщо немає прогресу, то є регрес.

У жовтні 2003 року Вчена рада схвалила подану ректоратом Стратегію розвитку університету на 2003-2008 рр. Наприклад, було передбачено відкриття підрозділів і спеціальностей, про які ми вже згадували. На 2005 р. заплановано створення факультету журналістики, відкриття таких спеціальностей: журналістика, соціальна інформатика, економіка і математика, фізична культура і фізична реабілітація, інформатика і трудове навчання та ін. У 2006 р. – відкриття економічного факультету і т. ін.

Однак життя на місці не стоїть, воно вносить свої корективи, у тому числі й у наші стратегічні плани.

– Як відомо, в жовтні виповнюється 85 років з дня заснування університету. Які заходи плануються?

– 85 років – це досить важлива віха у житті університету. Для її гідного відзначення заплановано проведення наукових конференцій, видання історії університету, ювілейних збірників наукових праць, поетичної збірки студентів, теле- і радіопередачі про наш навчальний заклад. У планах – широка роз'яснювальна робота серед студентів, урочисте розширене засідання вченої ради університету із запрошенням широкого кола гостей, виготовлення сувенірної продукції, ремонт актової зали – всього й не перерахуєш.

Думаю, що все відбудеться дуже урочисто. Крім цього, це має підвищити імідж нашого університету.

– І останнє. Що б Ви хотіли побажати студентам, викладачам і співробітникам напередодні нового навчального року?

– Насамперед, хочу привітати із початком навчального року наше поповнення – першокурсників, побажати їм використати сповна виборене право навчатися в університеті. Гордіться цим і високо несіть честь уже своєї alma mater. Бажаю всім здоров'я, благополуччя. Студентам – успішного навчання, розуміння, що лише ті, хто володіє глибокими і різнобічними знаннями, зможуть належним чином відповідати на виклики життя, пам'ятати, що вони є майбутнім нашої України. Викладачам і співробітникам – натхненної праці, задоволення від її результатів, творчої наснаги.

Інтерв'ю газеті “Житичі”, № 28-29, 2005 р.

У Житомирському державному університеті імені Івана Франка створено один із перших в Україні інноваційний центр. Наскільки знаменна ця подія, розповідає ініціатор його створення, ректор уні-

верситету, доктор філософських наук, професор, заслужений працівник освіти України П. Ю. Саух.

– Петре Юрійовичу, Житомирщину називають "депресивною зоною" ... Чому? Це якась кара чи випадковість?

– Так називають останнім часом не лише Житомирщину. В Україні ціла низка регіонів потрапила під це "визначення". І це, безперечно, є соромом для нас. Адже область має потужний ресурсний та інтелектуальний потенціал. Були часи, коли вона була одним із найпотужніших регіонів, забезпечувала себе і підтримувала інших.

Причиною так званої депресії є занепад промислового виробництва, яке завжди було джерелом інновацій і рушійною силою прогресу та добробуту. Відсутність управлінської кадрової стратегії з кожним роком посилює цю депресію. Від управлінських кадрів на 80 відсотків залежить успіх того чи іншого виробництва.

– Чому Вас зацікавила проблема інноваційних технологій на Житомирщині?

– На мій погляд, це один із найважливіших шляхів подолати цю депресію. Нині в світі майже всі, окрім нас, переконалися, що успіх економіки прямо пропорційно залежить від інноваційних технологій. І найперше, з чого ми повинні розпочати, – створити відповідне культурне середовище для них.

– Подібний досвід є в Україні? Чи Ви першовідкривачі?

– Намагання реалізувати цю ідею в Україні є. Прикладом може бути створення різноманітних технополісів та технопарків, які зосереджують свою увагу на вирішенні конкретних науково-виробничих проблем. Але це не зовсім те, що я маю на увазі. Йдеться про створення так званого наукового містечка як форми співробітництва між урядом і вищою освітою. Одне з перших таких містечок було створено наприкінці минулого століття у Кембриджі. Воно сконцентрувало навколо себе представників цікавих наукових ідей, університетського наукового співтовариства, промисловості і бізнесу. Тепер у світі діє багато подібних інноваційних центрів.

– Тобто усе, що ми робили до цього в університеті, є не тим шляхом, по якому треба рухатися?

– Чому? Наші напрацювання у "зрізі" інновацій є серйозною основою для подальшої роботи. Останнім часом ми створили кафедру інноваційних технологій освіти і виховання, проводимо різноманітні тренінги з інтенсивного сприймання інформації, інноваційного менеджменту тощо. Але інновація для нас досі залишається загадкою.

– Що Ви маєте на увазі?

– Інновація – це не просто "нове" (часто повторення забутого старого), а явище, яке ставить усе з ніг на голову і призводить до якісно нових результатів у виробництві, навчанні, вихованні тощо. Наші "інновації", на жаль, будуються на основі "приватних" педагогічних ініціатив, поспішно вигаданих або позичених у світових педагогічних авторитетів програм, способів і методів навчання. Вони часто відірвані від життя, від проблем регіону і не пов'язані з вирішенням конкретних практичних проблем, від яких залежить якість нашого життя.

– *Який же вихід може бути запропонований?*

– Ми працюємо над формуванням відповідного інноваційного середовища в університетському комплексі "Полісся". Нам потрібно істотно вдосконалити навчальну систему, щоб вона давала можливість відчувати радість нових ідей і готовність сприймати їх. У цій системі повинна стати важливою не відповідь на питання сама по собі, а процес, пошук відповіді. Працюватимемо над банком інноваційних ідей, будемо зацікавлювати ними виробників, бізнесменів.

– *Як поставилися до проекту створення інноваційного центру при університеті "зверху"?*

– Розуміння є в Міністерстві освіти та науки, Міністерстві економіки. Зацікавлена в цьому проекті й обласна держадміністрація. Підтримка буде, принаймні, моральна.

– *Для реалізації такого грандіозного проекту вистачить ручки і білого аркуша?..*

– Мусить вистачити, принаймні, на першому етапі. У нас мають повірити. Проект має принести перші результати – далі, вірю, буде інша розмова. Адже для повноцінного функціонування інноваційного центру повинні бути потужні науково-дослідні лабораторії, тісна співпраця з підприємцями і промисловцями, зацікавлена державна підтримка майбутньої інфраструктури Житомирського наукового містечка.

Головне для реалізації цієї ідеї вже є: бажання, потужний інтелектуальний потенціал університету і воління бачити Україну можливою і квітучою країною.

– *Кембридж буде "вихідним"?*

– А що?... Не святі горшки ліплять. У департаменті інтелектуального розвитку Міністерства освіти та науки вже чекають на наші перші результати. Не виключено, що і ми станемо у цій справі піонерами в Україні.

Анатолій Вірковський

Інтерв'ю газеті "Універсум", № 19, вересень 2005 р.

– В минулому числі „Універсуму” було опубліковане інтерв'ю голови профкому університету, де „дісталось на горіхи” керівництву університету і Вам особисто... Яка була Ваша реакція, коли його прочитали?

– Реакція звичайної людини... У нас кожен співробітник, а тим паче громадська організація, від профкому до товариства любителів пива, має можливість висловлювати свою думку щодо проблем університетського життя. Прикро лише, що це сталося у нашому святковому номері. Я бачу цих проблем (до того ж реальних) набагато більше, але не плачуся і не бідкаюсь, а вирішую їх.

– Тобто Ви вважаєте, що проблеми, означені в інтерв'ю, не достойні уваги ректора?

– Чому ж? Я завжди відкритий для будь-яких конструктивних пропозицій і нормально ставлюсь до критики. Бо знаю: не критикують лише того, хто нічого не робить. Не випадково з цього приводу ми провели спільне засідання вченої ради і профкому університету, де намагалися розставити усі крапки над „і”. Єдине я проти того, щоб смакувати проблемами і піарити для дешевого авторитету. Тим паче, що більшість порушених проблем – це проблеми профкому. Потрібно засукати рукава і працювати. Цукерки роздати на Новий рік – це ще не профком. І ще одне: не слід будувати віртуальні проблеми. А то мені це нагадує „героїзм” китайського піонера, який штучно вибудовує проблеми, а потім їх „безстрашно” долає.

– Яке місце займають проблеми соціального захисту в стратегічному розвитку університету?

– Проблеми соціального захисту є пріоритетними у всій нашій діяльності. І запорукою цього є наш Колективний договір та соціальна спрямованість щорічного бюджету університету. Інша справа: що розуміти під соціальним захистом? Тут фантазії зайві. Колективний договір може бути недосконалим або досконалим, але ніколи – найдосконалішим. Чому він такий, а не інший залежить від нашої спільної волі і бажання. До того ж, рівень соціального захисту залежить від грошей. Про цю „маленьку деталь” дехто забуває. Рахує гроші перед дзеркалом, щоб їх було більше.

Я особисто мрію, щоб університет став такою могутньою і можливою корпорацією, де кожен співробітник чи студент (незалежно від того, чи є він членом профспілкової організації) відчував себе членом справжньої сім'ї, яка у будь-яку хвилину прийде на допомогу: підтримає і морально, і матеріально. За допомогою інтриг таку сім'ю не створиш.

– Як Ви особисто оцінюєте свою роботу?

– За п'ятибальною шкалою – на четвірку. Розумію, можна було б й краще. Але мало хто здогадується, скільки перепон доводиться долати, щоб виконати ті зобов'язання, які я взяв перед колективом. За неповні три роки ректорства я не спасував перед жодним зобов'язанням, незважаючи на недосконалість нашого державного управління освітою і ненадійність та формалізм в роботі окремих структурних підрозділів університету. У мене є час для висновків. І я це зроблю. Четвірка – не моя оцінка!

– *Ви людина жорстка, важко прощаєте образи..?*

– За складом характеру я людина не жорстка і, тим паче, не деспот. Досвід науковця навчив мене бути максимально організованим і принциповим, а життя – розумного поєднання романтизму і прагматизму. Звісно, як ректору мені доводиться приймати жорсткі і непопулярні рішення, але вони диктуються не особистими амбіціями, а інтересами університетської спільноти. Страшно не люблю дилетанства і непрофесіоналізму. Завжди у таких випадках звертаю увагу моїх опонентів на мудрі слова Григорія Сковороди „Не вчить яблуню родити яблука, відгородить її від свині”. Не терплю інтриганства і зради – цього не прощаю. Але загалом я не злопам'ятний. Часто відновлюю відношення з людьми, забувши причинене мені зло.

Роздуми «Що робити...?» на замовлення газети “Зірка надії”, 11 листопада 2005 р.

На результати нинішніх реалій соціально-економічного життя в Україні кожен реагує по-своєму. Хтось переконаний, що цього й потрібно було чекати. Хтось вважає, що основне ще попереду („у революції є початок і немає кінця”!). А хтось, й таких дуже багато, просто розчарований. Я ж бачу ситуацію трохи по-іншому. І незважаючи на те, що мало вірю, чи почує хтось висловлення у цій статті, усе ж поспробую дати об'єктивну оцінку тих процесів, що відбуваються. Зразу зазначу: подібний аналіз потрібен був автору цих рядків зовсім не задля смакування негативів. Мета тут проста й конструктивна: дійти певних висновків, необхідних для моделювання нових критеріїв і орієнтирів державного будівництва та соціально-економічної політики як на близьке майбутнє, так і на перспективу. Адже нелегко жити з „тягарем”, коли бачиш, що протягом ста останніх років покоління українців за поколінням гине в полум'ї боротьби проти здорового глузду. Як тільки в країні накопичується критичний рівень національного капіталу, його недруги насилають, то „більшовиків”, то „демократів”, які ділять усе, або забирають.

Але бити себе у груди не слід, не варто рвати сорочку. Заклинати і песимістикувати теж не слід. Є реалії, і саме з них слід виходити, шукати вихід, засукати рукава і працювати на Україну і її народ, якому так часто ми любимо присягатися у вірності. Для цього потрібно, найперше, з'ясувати, які найскладніші проблеми існують і чи є тут бодай якийсь вихід. З мого погляду, сьогодні в Україні існує, принаймні, три глобальні проблеми, від виваженого, науково обгрунтованого вирішення яких залежать перспективи поступального соціально-економічного розвитку країни та її національної безпеки.

Перша. Проблема поєднання лівої ідеології (що панує в головах людей, заворожених безперервними передвиборними обіцянками заможного життя і справедливості) з вимогами ефективної економіки. Й те, й інше є реальністю. Тому у будь-яких економічних діях було б необачно ігнорувати ці умонастрої громадян, як і у будь-яких політичних розрахунках і передвиборчих технологіях небезпечно ігнорувати життєву необхідність форсованого продовження курсу „наздоганяючого розвитку” України. Як гармонізувати означені явища?..

Невміння поєднати ці різнонаправлені вектори, до того ж забарвлені політичною кон'юнктурою, обумовили соціально-економічну структуру державної політики нинішнього 2005 року, яка характеризується: зростанням державних витрат; ростом соціальних виплат; зростанням доходів населення при „заморожених” об'ємах виробництва продукції; інфляцією; застосуванням „ручного” інструменту боротьби з інфляцією шляхом зміцнення національної валюти; зростанням витрат вітчизняних товаровиробників; втратою конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників; зростанням сумарних ризиків і ставок прямої капіталізації в національній економіці; зменшенням вартості активів; зниженням інвестиційної привабливості; спадом випуску продукції з подальшим скороченням робочих місць; обезціненням позичкового забезпечення; „схлопуванням” кредитного циклу... Ще продовжувати? Думаю, вистачить. До того ж, усе це відбувається на тлі скандалів, звинувачень, штучно вибудованих протиріч, які важко (хоча й можливо!) виміряти в грошах. Сталось так, що держава як учасник економічних процесів не визнає недоторканості власності інших учасників, бізнес – не проявляє ніякої поваги до державної власності і власності інших бізнесменів. Державу і бізнес об'єднала повна відсутність поваги до власності пересічних громадян, а населення, у свою чергу, платить їм взаємністю і відноситься без найменшої поваги і до державних прав власності, і до прав бізнесу. Україна потрапила в класичне „соціально-економічне замкнуте коло”, що характеризується „ефектом доміно”. Спроби і загроза перерозподілу, що виник-

ли на цій основі, стали небезпечним фактором крізь призму можливих наслідків в економічно-політичному просторі. Що це означає? В економічній площині це призвело до втрати репутації, зменшення реальних інвестицій, відтоку капіталів і згорання бізнесу, погіршення очікувань і зростання негативних рефлексій. В політичній – „тяга” до влади стала нерозривно пов’язуватись з можливістю подальшого захоплення власності. Це зробило владу ще більш привабливою і постійно створює в суспільстві (на усіх рівнях владної і територіальної ієрархії) нові „мішені”, народжує нових пасіонаріїв і політичну нестабільність. Але не менш важливим тут стає втрата часу. Він бездарно витрачається на захоплення і „перетравлення” ресурсів. Отож, маємо те, що маємо. Адже існує універсальна економічна закономірність. Режими, які постійно незадоволені усталеним розподілом в суспільстві, приречені відставати в темпах розвитку.

Звісно, ситуація, що склалась продиктована благородними бажаннями, і тим паче, не є результатом якихось злих намірів. Швидше – це результат бурхливого ентузіазму та дирижеризму, спроб ручного втручання в економіку і в її тонкі механізми функціонування. Це намагання ручного управління на основі політичної кон’юнктури, а не професійних знань і досвіду. Тому сьогодні, найперше, що ми повинні зробити на загальнодержавному рівні, – дати відповіді на одне вкрай важливе питання: ми будемо продавати державну власність чи, навпаки, нарощувати її? Забирати (повертати) стару чи створювати нову шляхом державного інвестування в державні підприємства? Відповідь на нього пов’язана з новим курсом держави, який потрібно науково обґрунтувати. Але враховуючи ліві настрої населення і нові вимоги ефективної економіки – це питання не Кабінету Міністрів, з яким пов’язують великі надії на стабілізацію, а питання Президента.

В розрізі цього курсу, який повинен бути проголошений Президентом, мають бути покладені два основних завдання. Перше – включення всього населення в ринкові процеси. Потрібно поставити крапку у заграванні із незадоволеними і у звинуваченнях попередників, що є звичайною політехнологічною риторикою. Припинити активну пропаганду про злочинне походження нажитого багатства та погано прикриту роздратованість з приводу проявів підприємницької активності і будь-яких ефективних суб’єктів недержавного сектору. З такими орієнтаціями, безперечно, жити можна, але жити погано. За таких умов нам ніколи не влитися у світову економічну систему. Це шлях до самопродукування бідності. Потрібна абсолютно інша ідеологія. Її слід розробити, її слід озвучити, її слід впровадити через національну систему освіти, з метою справжнього прориву в економіці наступними поколіннями. Друге: про-

голошення життєвою необхідністю країни продовження конкретних ринкових реформ. У зв'язку з цим, Україні потрібно, принаймні, у найближчі два роки провести низку таких реформ, *користь і успіх яких не викликає сумнівів*. Ці реформи повинні бути чіткими, зрозумілими для кожного. Розпочати слід з тих сфер, з якими зіштовхується кожне підприємство й де можливий швидкий результат, – ліцензування бізнесу, відкриття підприємств, інспектування тощо. Ці реформи потрібно широко рекламувати. Вони легкі, дешеві і можуть бути проведені у короткі терміни. Подібних локальних реформ може бути близько 3–5, які протягом одного-двох років стабілізують внутрішню ситуацію і зроблять привабливою країну в зовнішньополітичній площині.

Загалом же, цей курс повинен передбачати перехід в перспективі до так званої *центристської ідеології типу народного капіталізму* (на чому акцентують соціалісти), який спирався б на народну (не державну!) власність. Що, до речі, впливає з тези нинішнього політичного керівництва: „власність – народу”. Технологічно такий перехід можливий, хоча й вимагатиме серйозних науково обґрунтованих розробок.

Схема тут проста: держава передає (продає по номіналу, дарує) населенню спеціальні випуски акцій допемісій на основі переоцінки раніше приватизованих підприємств, недооцінка яких підтверджена судовими рішеннями. Якщо країна буде стабільно розвиватися (без ломки політичного курсу), то наші індекси поступово, але впевнено будуть рости, а з ними і капітали громадян, до того ж створюючи „запаси економічної міцності” для подальших поколінь. Що це дасть? На першому етапі: зв'язування готівкових коштів, пожвавлення фондового ринку, вихід із реприватизаційного глухого кута, імпульс до втягування широких категорій населення в ринкову економіку. На другому – поступовий перехід до продуктивних систем громадських настроїв, стимулювання зацікавленості громадян в економічному зростанні і підвищенні ефективності економіки в цілому, до формування системи національного багатства домогосподарств.

Друга. Проблема геополітичного вибору та зовнішньополітичних пріоритетів. Європейський Союз чи Росія (=ЄЄП). Як відомо, надмірне фокусування уваги на зовнішній політиці означає відсутність розуміння питань внутрішньої політики. Це аксіома, яка нами постійно нехтується. Звичайно, як свідчать соціологічні дослідження, громадян України турбує те, куди рухається їх країна, до ЄС чи до Росії, але їх турбує це у контексті реального покращення життя. Нормальне, природне бажання – жити як на Заході. Біда в іншому – це бажання „підігрівається” на рівні Центру, і суспільство близьке

до того, щоб здійснити акцію „входження” будь-якою ціною. Протягом 14 років, розігріті політичною кон’юнктурою, ми не можемо на рівні загальнодержавного політичного курсу усвідомити ще одну не менш важливу аксіому. *Проблема інтеграції України у Європейське співтовариство – це проблема не зовнішньої політики, а внутрішньої політики.* Для того, щоб здійснити це бажане дійство, необхідно не тільки і не стільки доводити історичні корені „європейськості” нашого народу, добиватися формального визнання з боку тих чи інших європейських структур, *скільки навчитися господарювати і жити по-європейськи.* А це означає, найперше, мати ефективну економіку, високий рівень якості життя громадян, досконалу систему соціального захисту, захищену систему політичних свобод тощо. Тобто, в сфері зовнішньої політики слід обрати ті пріоритети, які будуть гарантувати максимально благодатні умови для прискореного розвитку економіки.

Аналіз зарубіжних публікацій, висновків окремих європейських експертів свідчить про те, що ми вже створили на Заході свого роду власний комплекс неповноцінності і, не безпідставно, викликаємо там відверте роздратування вимогами визнати нас європейцями. Там справедливо вважають, що чітко окреслений новою владою курс демократичних перетворень – це норма, а не привід до висунення якихось вимог.

Ця проблема (Євросоюз чи Росія) має лише один конструктивний розв’язок: Україна, багата і заможна! Економічно слабка – вона не потрібна ні Євросоюзу, ні Росії. Гаючи час, серед цих суб’єктів взаємовпливів найбільше втрачає Україна, яка змушена платити вже сьогодні за свою непередбачуваність і політику подвійних стандартів.

Третя. Проблема забезпечення внутрішньополітичної стабільності. Розкол суспільства на „наших” і „чужих”, регіональна розбіжність – це реальність, якою не слід нехтувати. Цю проблему необхідно „зняти”, і чим швидше, тим краще. Навряд чи варто вважати її наслідком політичних пристрастей президентської виборчої кампанії, хоча саме вона критично загострила цей розкол. Джерела живучості і гостроти цієї проблеми набагато глибші. Вони залягають в подвійності самої природи України, своєрідності, складності і неоднозначності історії, політичних і соціокультурних особливостях українського народу. Україна зібрала під своїм крилом землі з різною історичною долею, суттєвими розбіжностями в рівні розвитку, менталітеті, способі життя, звичаях населення. На усе це наклало відбиток й те, що ці регіони входили до складу різних держав, часом далеко не дружніх одна до одної.

Для того, щоб нормалізувати ситуацію, зняти відцентровість східних та західних регіонів, слід, на мою думку, по-перше, на усіх рівнях і усіма засобами задекларувати політику пріоритетності „українства” над політичними, національними та релігійними інтересами. Поряд з цим, якщо не боротись, то, принаймні, не заохочувати бажання певних груп та окремих політичних лідерів „привласнювати” право найукраїнськіших українців. Культивувати впевненість української еліти у власних силах і перспективах свого народу, відмовившись від дилеми «Захід чи Схід». По-друге, будь-які заклики до єдності, намагання вибудувати універсальну національну ідею або єдину православну церкву тощо не вирішать цю проблему. Потрібна децентралізація влади в державі за прикладом Німеччини, Швейцарії, Австрії чи США. Це дало б змогу не лише поглибити і активізувати процеси демократизації в Україні, але й „зняти” такі застарілі проблеми двомовності та проблеми релігійного і культурного характеру.

Звісно, вирішення означених проблем вимагає конкретних і науково обґрунтованих методик, розробок і розрахунків. Нам потрібна серйозна науково обґрунтована і зрозуміла кожному програма соціально-економічного розвитку країни. Вже добрий десяток років нам ніхто із можновладців ще не відважився пояснити простою і зрозумілою мовою, що чекає країну найближчим часом. Падаючи в безодню, ми тільки й те робимо, що з’ясовуємо: хто добрий, а хто поганий; хто більший, а хто менший друг народу; хто правий, а хто винуватий. А для основного питання – що робити? – часу не вистачає. Нам, як ніколи, потрібен союз еліт, союз фракцій, союз людей здорового глузду, які зуміли б піднятися над політичною суєтою і зрозуміли, що „вони – як сказав В. Ющенко,– представляють не клани і кліки, а велику і достойну партію – український народ”. Гарна фраза, але висловлена чотири роки тому...

Інтерв’ю Житомирському обласному радіо, лютий 2006 р.

На початку 2006 року побачив світ рейтинговий щорічний український журнал „Обличчя України”, в розрізі відомого проекту „Публічні люди” визначена (як зазначається від редакції) еліта великої зачистки. Почесне місце серед відомих в Україні людей, які суттєво впливали на життя суспільства, посідає наш, відомий вчений та ректор університету ім. І. Франка П. Ю. Саух.

– *Ми щиро вітаємо Вас, Петре Юрійовичу. Повірте, це приємно не лише Вам, Вашому колективу, а й усій Житомирщині. Ще раз вітаємо Вас.*

– Дякую.

– *А хочете, ми повідомимо Вам ще одну не менш приємну для нас усіх новину, що з'явилася декілька годин тому в Інтернеті на сайті Українського Інституту рейтингових досліджень.*

– Цікаво...

– *Вас, до того ж, визнано людиною 2005 року в номінації „Освіта та наука”. Вам про це відомо?*

– Так. Про це мене повідомили з Києва ще на тому тижні.

– *Петре Юрійовичу, яким він був для Вас, цей зоряний 2005 рік?*

– На диво важким... Чесно признаюсь – відчував якийсь внутрішній дискомфорт. Я з дитинства боюсь насильства, нетерпимості, крові... А цей рік (ніби імпонуючий мені особисто астрологічно) не став роком прощення, розкаяння, терпимості і совісті ні в житті, ні, тим паче, в нашій політиці. Але я, як завжди, робив чесно і самовіддано те, в чому добре розуміюсь, і там, де є професіоналом. Досліджував соціально-політичні процеси, що відбуваються, вчив студентів і аспірантів, виступав на міжнародних симпозиумах, розбудовував університетські структури, працював над новою книгою.

– *Ви колись казали, що з кожного прожитого Вами року Ви виносите якусь одну найсуттєвішу мудрість, яку осягли. Якою є ця сентенція 2005 року?*

– Мабуть, ця мудрість – глобальна, але мені довелось відчувати її усіма фібрами власного життя: „Справедливості недостатньо, щоб принести користь іншим людям, однаке якраз достатньо, щоб додати лиха власному життю”.

– *Цікавий, але, погодьтеся, невеселий афоризм...*

– Це урок! Який зробив мене, очевидно, не розумнішим, а мудрішим. Тому в координати оптимізму, чи песимізму він і не повинен вписуватися. Я живу не за формулою „могло бути і краще”, а за формулою „могло бути й гірше”. Це дає можливість радуватись кожній миттєвості.

Колись мій покійний батько сказав дуже мудрі слова: „Якщо маєш менше, ніж бажаєш, пам'ятай, що маєш більше, ніж заслуговуєш”. То був ніби його заповіт, що глибоко запав у душу і завжди оберегав від переоцінки самого себе.

– *В журналі „Державна справа”, що видається аналітичною групою секретаріату Президента, я читав велике інтерв'ю, Ваше інтерв'ю: „Освіта по-європейськи – ЖДУ ім. Франка”, де Ви, розповідаючи про зміни у Вашому університеті, висловлюєте достатньо*

революційні і сердиті думки щодо реформи в освітній галузі. Не боїтесь наступити ще раз на граблі?

– Якщо Ви під граблями розумієте 2004 рік. То це різні речі. Я й тоді на граблі не наступав. Я просто забув анекдот, який сам з великим задоволенням часто розповідаю (про лікаря, архітектора і політика). Тобто професіонал – взявся допомагати неукам творити хаос.

В інтерв'ю я висловив думку, що реформування в освіті (те, що ми робимо), – це не реформа, а латання старого рядна.

– А що потрібно робити?

– Потрібна нова структура освіти, а зміст її повинен бути радикально спрямований від школи знання до школи розуміння. Ми багато знаємо і мало розуміємо.

Потрібна нова економічна модель освіти. А не вишукувати кошти для того, щоб приставити по міліціонеру до кожного керівника навчального закладу. Потрібна істинна демократизація освіти. Її демократизація, регіоналізація в управлінні, автономізація університетів. А найголовніше те, що, між іншим, вимагає ст. 16 Закону „Про освіту”: потрібен перехід від державної до державно-громадської і до громадсько-державної форм управління.

Тоді у нас будуть Сорбонни, Кембриджі, Оксфорди, а не так звані національні університети.

– Так Ви що, відмовились від мрії стати Національним університетом?

– Ви намагаєтесь задавати мені такі питання, які з життєвої практики, знаю, краще залишати без відповіді. Жалкувати про те, що я не говорив, мені ще жодного разу не доводилось. А ось про те, що говорив, не раз доводилось.

Тому відповім по-філософськи. Мені прикро, що Житомир чи не єдине місто, яке не має національного університету. Не можу зрозуміти, чому це ніяк не турбує наших місцевих можновладців. Але з іншого боку: ці „лайби” „національний” дарувались сильними світу цього і практично свідчать далеко не про якість освіти. Сорбонні або Оксфорду такі „лайби” не потрібні. Тому що їх слава кресалася сотні років у боротьбі за якість науки і освіти. Щоб так сталося, наші університети повинні мати самостійність і в конкурентній боротьбі виборювати свій імідж і славу. І в чому абсолютно переконаний, на імідж Кембриджа аж ніяк не може вплинути, скажімо, розкритий місцевим „майором” секрет тяги президента цього університету до чорної білизни або лівих політичних поглядів, як і не грозить це якимись наслідками для президента університету.

– Вірите, що так буде і у нас?

– Вірю. Лише думаю – чому це повинно робитись через біль, страждання, нетерпимість, фарисейство, які ми вибудовуємо один перед одним. Чому такою ціною?

– *З чого, на Ваш погляд, слід розпочати?*

– Я вже про це казав. Лише додам до того, що на основі відповідної державної політики потрібно відродити властиве колись нашому суспільству благоговіння перед освітою. Ви придивіться, які ідеали трудової діяльності формують у наших юнаків та дівчат наше вітчизняне телебачення та інші засоби масової інформації: спосіб життя бізнесменів, політиків і зірок шоу-бізнесу. І кожен думає „І я так хочу, і у мене так буде”.

Цьому сприяє і відповідне виховання дітей в сім'ї: винятково як майбутніх зірок, геніїв, в гіршому випадку – крупних адміністраторів. Дитина, вихована в такому дусі, вже нічого не буде робити просто так. За кожен свій рух, за найменше зусилля буде вимагати аплодисментів.

А далі усе йде за простою схемою: протекціонізм у системі освіти і, як наслідок, феномен „виученої безпомічності”. Ви помічали, що наші (справедливі) заяви про корупцію у верхніх ешелонах влади „випаровуються”, як тільки мова заходить про власні інтереси. Тут ми готові на все: давати хабарі викладачам, лікарям, чиновникам, виконувати за дітей домашні завдання, лише б їх просунути по кар'єрній драбині.

І тут біда не лише в корупції, людина деградує як особистість. Тому що рано чи пізно їй доведеться самій боротися з труднощами, і якщо вона їх не звикла долати, її очікує крах.

– *Що Ви порадите батькам?*

– Не створювати ніяких тепличних умов. За умов ринку доводиться роботу міняти доволі часто. І якщо ти нічого собою не являєш як професіонал, перспектив у тебе ніяких. Тому дитина ваша повинна стати професіоналом. Буде вона щасливою, – ви будете щасливі, і країна буде заможною. З найкращими „дикими танцями”, боксерами і футболістами жити трохи краще, ніж коли жили з одним Чорнобилем, але це життя третьосортних країн, де завжди у когось виявляється щось „довшим”, „вищим”, „товстішим” чи „смішнішим”.

Я переконаний ми здатні вибрати інший шлях, де наші діти будуть мріяти бути нобелівськими лауреатами, конструкторами, космонавтами, вчителями тощо.

Інтерв'ю газеті "Зірка надії плюс", № 6, березень 2006 р.

Кажуть, що театр починається з вішалки. Тоді університет, певно, починається з приймальні ректора. Відколи Петро Саух очолив Житомирський державний університет, тут змінилося все, в тому числі і приймальня. Тепер, заходячи до неї, як ніколи відчуваєш атмосферу науки, яка панує у цьому вузі. Про те, наскільки змінився колишній педагогічний, а тепер просто державний університет, та не тільки про це ми говоримо сьогодні з його ректором Петром Саухом.

– Сьогодні чимало розмов точиться довкола корупції у вищих навчальних закладах... Як ведеться боротьба з цим у Вашому університеті? І в який спосіб, з Вашого погляду, її можна викоринити із системи вищої освіти України?

– Ми в університеті зробили усе, що можна було зробити у цій ситуації. Запровадили систему тестування на вступних іспитах, зробили її максимально зрозумілою і прозорою. Під час іспитів діяли громадська і апеляційна комісії. Будь-хто і в будь-який час може звернутися до ректора університету за допомогою телефону довіри та скриньки довіри. Запровадили систему контролю за семестровими іспитами, значно посилили роль студентського самоврядування. До того ж, нас "чи не щотижня „трясуть" різноманітні комісії. Залишилося, хіба що, приставити до кожного викладача по міліціонеру.

Корупцію потрібно викоринювати не лише з системи освіти... Вона пронизує усе наше суспільство. І ми боремося не з її причинами, а діємо за принципом пожежної машини: горить – гасимо. На мій погляд, причина хабарництва лежить як у економічній, так і моральній площині.

Як викоринити це ганебне явище в освіті, коли професор університету отримує за свою працю менше сержанта міліції або прибиральниці палацу „Україна". Як його викоринити, коли йому доводиться навчати тих, хто, закінчивши середню школу, пише „завот", „саус", „довітка"; тих, хто не просто матюкається, а в такий спосіб спілкується. І найстрашніше те, що у суспільстві усе це вже не вважається соромом, тим паче, гріхом.

Давайте не будемо кривити душею. Наші „сердиті" розмови щодо корупції у верхніх ешелонах влади, у вузах „випаровуються", як тільки заходить мова про власні інтереси. Тут ми готові на все: давати хабарі, шукати високих покровителів, виконувати за дітей домашні завдання, лише б вивести своє чадо в „люди". Але до категорії „людей" ми вже давно не зараховуємо інженерів, агрономів, вчителів... Нас манить розрекламоване безтурботне життя окремих

співаків, футболістів, боксерів, банкірів, народних депутатів. Таким чином батьки іноді за допомогою дітей намагаються компенсувати власні життєві негаразди. Честолюбство, батьків породжує таке явище, як протекціонізм в системі освіти, і, як наслідок, ми маємо феномен „вивченої посередності”. А це, повірте, страшніше корупції.

– І що робити?

– Найперше, подолати в суспільстві споживацьке ставлення до освіти. В університетах повинні навчатися ті, хто може навчатися. А єдиною пільгою тут повинно бути лише знання. По-друге, нам потрібна нова економічна модель освіти. Слід перестати „загравати” з освітою, її потрібно фінансувати, або дати можливість заробляти самій. По-третє, слід надати автономію університетам, демократизувати їх життя, здійснивши перехід від державної до державно-громадської, а згодом і до громадсько-державної форми управління освітою. Й, нарешті, найголовніше – слід відродити те, що колись було в суспільстві – благоговіння перед освітою.

– Мені довелося навчатися у вузі ще за Вашого попередника та вже й за Вас. Можна відзначити, що ЖДУ став соліднішим, виріс. Тепер його можна дійсно назвати європейським вузом. Як вдалося це зробити і чому, як Ви гадаєте, цього не робили Ваші попередники?

– Думаю, нинішні успіхи університету безпосередньо пов’язані з цілими поколіннями „франківців”, які кували перемогу за перемогою. Тут завжди був потужний науковий і педагогічний колектив. Наші доктори наук, професори, доценти, співробітники – високі професіонали. Й мені лише вдалося мобілізувати потужні сили цього колективу на вирішення сучасних завдань, які стоять перед освітою. Звісно, мені приємно, що за останні роки ми „наростили м’язи”, стали престижним навчальним закладом, „Лідером освіти в Україні” (саме такий диплом, крім золотої і бронзової медалей, декілька днів тому було вручено мені Міністром освіти і науки С. М. Ніколаєнком в Палаці спорту України на Міжнародній виставці „Освіта-2006”).

– Чимало говорять сьогодні про входження до Болонського процесу. Поясніть, будь-ласка, що це таке і які сьогодні перспективи української освіти у цьому контексті?

– Болонський процес – це рух до європейського освітнього простору з високим рівнем академічної мобільності студентів, викладачів та науковців. Цей рух вимагає єдиних освітніх стандартів, єдиної системи оцінювання якості освіти, сумісності кваліфікації на вузівському і післявузівському станах підготовки фахівців та посилення конкурентоспроможності європейської системи освіти.

І як би ми до цього процесу не ставились, ми повинні зрозуміти, що це веління часу, який спричиняє нові загальноцивілізаційні тенденції розвитку людства. Певен, що не за горами той час, коли

наш абітурієнт перед вступом буде цікавитись, чи входить той чи інший університет до європейської мережі оцінювання якості освіти? Чи визнають його навчальні курси в університетах інших країн тощо?

Які перспективи української освіти у цьому контексті? Реальні. Звісно, це вимагатиме від нас значних організаційних, інтелектуальних та фінансових зусиль. Але сьогодні можна з упевненістю сказати, що в Україні третина університетів до цього цілком готова, у тому числі й наш університет імені Івана Франка.

– У своїй передвиборчій програмі соціалісти декларують безкоштовну освіту. Чи можлива, на Вашу думку, така метаморфоза освіти на цей час, чи це вимагає деяких попередніх реформи?

– Звісно, це не є якоюсь утопією. Але це може статися лише за однієї умови – зацікавленого ставлення держави і суспільства загалом до освіти і науки. Добра освіта дорого коштує. За цієї умови держава повинна фінансувати університет не в розрізі 32% від потреби, а на всі 100%. Щоб це здійснити сьогодні, бюджет України повинен знаходити в рік 7–10 млрд. грн. лише для вищої освіти. Це не під силу нинішній економіці України.

Загалом, до університетської освіти, слід ставитись значно серйозніше. Якось нафтовий магнат Джон Рокфеллер запитав ректора Гарвардського університету, що необхідно мати, аби створити елітний університет. Відповідь була короткою: 200 років і 50 мільйонів доларів. Університет – це не лише стіни і наспіх сколочений педагогічний колектив. Це серйозні наукові школи, сучасні лабораторії, нові технології навчання, бібліотеки, наукові і педагогічні традиції... У США, де освіта вважається безкоштовною, навчання в університеті середнього рівня коштує для студента приблизно 50 тис. дол. в рік. Зрозуміло, що така освіта за якістю буде відрізнятись від тієї, яка коштує 3 тис. грн. в рік.

– Як для Вас особисто, як для керівника вузу, складається співпраця з Міністром освіти і науки соціалістом Станіславом Ніколаєнко?

– Я знав Станіслава Миколайовича ще задовго до того, як він став Міністром освіти і науки України. Й раніше доводилося радитися й вирішувати освітянські проблеми за його участю. Мені подобається надійність Станіслава Миколайовича. Університет, принаймні, постійно відчуває надійне плече Міністра. Незабаром, наприклад, завдяки Міністру відкриє свої двері університетська обсерваторія. Пообіцяв Міністр допомогти і з капітальним ремонтом нашої університетської бібліотеки. І ми впевнені, що так буде.

– Петре Юрійовичу! Ви йдете за списком Соціалістичної партії до обласної ради, але не є членом партії. Чому ви обрали саме Соціалістичну партію України?

– Дивного тут нічого немає. Серед соціалістів у мене багато друзів. Вони добре знають мої життєві принципи та світоглядні орієнтири. Поглядів своїх ніколи не приховував: завжди виступав за чесну владу та соціальну справедливість у суспільстві. А щодо науки та освіти, перспектив їх розвитку – позиція Соцпартії мені імпонує.

– А інші пропозиції були?

– Були. Але я обрав пропозицію Соціалістичної партії, тому що вона була і лишається, як мені здалося, найбільш чесною і відвертою, без політичного лукавства.

Роман Здорик

Інтерв'ю газеті “Універсум”, № 2, березень 2006 р.

Засідання підсумкової (за 2005 рік) колегії Міністерства освіти і науки України «Підвищення ефективності вищої освіти – визначальний чинник зростання суспільно-економічного потенціалу держави» відбулося в Києві 22-23 лютого. Ми звернулися до ректора університету, професора Петра Сауха з проханням відповісти на низку запитань.

– Ви були на засіданні колегії. Які суттєві зміни відбулися у системі вищої освіти у 2005 р. і як виглядає наш університет на цьому тлі?

– По-перше, у 2005 році значно збільшились видатки на освіту. Скоротилася мережа вищих навчальних закладів (на 15 одиниць), але контингент студентів зріс майже на 140 тисяч осіб. Зросли обсяги прийому на перший курс за державним замовленням. У 2004-2005 роках створювалися необхідні умови для приєднання України до Болонського процесу, який передбачає введення трициклового навчання, запровадження кредитно-трансферної системи навчання, забезпечення якості вищої освіти та розширення мобільності студентів.

Наш університет на фоні інших навчальних закладів України почувається дуже впевнено. Так що завойований нами на Міжнародній виставці «Освіта – 2006» диплом «Університет – лідер освіти в Україні» відповідає дійсності. Я переконався в цьому на засіданні колегії.

– Що Ви маєте на увазі?

– Міністерство освіти і науки устами нашого міністра Станіслава Ніколаєнка оприлюднило рейтинги вищих навчальних закладів України. Ви знаєте, що ми відносимося тепер до категорії «важковиків», тобто класичних університетів (їх всього 21). Так ось, ми серед цих університетів за рейтингом маємо шосте місце і входимо в десятку кращих університетів України.

– *Які найсильніші і які найслабші наші сторони?*

– Гарне запитання. Звісно, цей рейтинг нас зобов'язує... Приємно усвідомлювати, що ми шості... але, разом з тим, ми добре знаємо: ті університети, які опинилися позаду нас, – славні навчальні заклади з багатовіковими традиціями. Наприклад, Львівський національний університет, Дніпропетровський національний університет, Сумський національний університет, Запорізький національний університет та багато інших, не менш знаменитих.

Будь-який із них у будь-який момент на крутому віражі може обійти нас. Ці університети мають сильний потенціал і потужну матеріально-технічну базу. Тому нам постійно слід дбати про свою форму і зміст. Сильною стороною є те, що ми повірили: ми сильні, ми можемо бути першими! Сьогодні ми маємо гарні якісні показники за організаційною структурою університету, результативністю інтеграційних процесів та ступеневої освіти, відтворенням кадрового потенціалу, рухом контингенту студентів тощо. Найслабшою нашою ланкою є матеріально-технічна база, якісний склад науково-педагогічних кадрів та результативність науково-дослідної роботи.

– *Які перспективи вирішення цих проблем?*

– Найскладніша із них – матеріально-технічна база. Вона була у нас надзвичайно занедбаною. Сьогодні намітилась тенденція до серйозної її модернізації. Але на це потрібно, щонайменше, п'ять років. Що стосується двох інших ланок, то останні роки ми маємо таку тенденцію, що через декілька років можемо вийти на привабливі результати. Звісно, для цього потрібно радикально змінити ресурсне забезпечення наукових проектів, Надавати найцікавішим проектам матеріальне і кадрове забезпечення. І робити це таким чином, щоб у чітко визначеній часовій перспективі затрати виправдовували себе і приносили прибуток. Потребуватиме радикальних змін робота з грантами і грантодавцями, патентуванням, сертифікуванням окремих методик і технологій тощо.

– *Що нас очікує в 2006 році?*

– По-перше, в новому навчальному році буде здійснений перехід усіх вищих навчальних закладів на кредитно-модульну систему навчання.

По-друге, буде впроваджуватись інноваційна (інтерактивна) модель навчання.

По-третє, зосереджуватиметься увага на створенні електронних навчально-дидактичних комплексів, інтерактивних посібників, які забезпечуватимуть самостійну роботу студентів,

По-четверте, в Україні буде створена система підвищення кваліфікації викладачів із новітніх форм організації навчального процесу та технологій навчання.

Приємно було чути з уст Міністра й про те, що в цьому році вперше в державному бюджеті закладені кошти на ремонт гуртожитків, навчальних корпусів та на пільгове кредитування житла для молодих викладачів.

– Чи готовий наш університет виконувати поставлені колегією завдання?

– Основне завдання будь-якого університету – підготовка конкурентоспроможних фахівців. Слава того чи іншого навчального закладу пов'язана саме з цим показником. Ми вже маємо гарні показники на ринку праці. Нас знають і нас цінують. Надалі будемо працювати над підвищенням ефективності вищої освіти, яку ми даємо. У цьому році будемо продовжувати просування університету на шляху Болонських перетворень. Мова йде про демократизацію, прозорість у стосунках між рівноцінними суб'єктами навчального процесу – студентами і викладачами.

– Чи достатньо сьогодні для працевлаштування першого академічного ступеня?

– Досвід країн світу, де існує двоступенева вища освіта, свідчить, що лише 10-20 % бакалаврів продовжують навчання для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Тому більшість працівників на ринку праці мають саме рівень бакалавра.

Існуюча в Україні практика вказує на те, що студенти III і IV курсів уже працюють у вільний від навчання час у різних структурах, які, в основному, і стають місцями їх працевлаштування. Але проблема повноцінного визнання ринком праці України академічного рівня бакалавра буде вирішена лише за умови приведення національної системи професійних кваліфікацій у відповідність до загальноєвропейського, прийнятого ЮНЕСКО.

Міністр освіти і науки Станіслав Ніколаєнко пообіцяв, що саме цей рік стане переломним у нашому русі до Європейського освітнього простору.

Марина Степова

Інтерв'ю газеті "Універсум", № 8-9, жовтень 2006 р.

З 12 по 17 вересня 2006 р. ректор нашого університету Петро Саух перебував у Брюсселі. Він розповів про мету поїздки, враження від неї та про інші події.

– Що являв собою цей візит і якою була його мета?

– Це був ознайомчий візит до штаб-квартири НАТО та штабу Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО у Європі. Організований цей візит Відділом громадської дипломатії НАТО.

– Що передбачалося програмою візиту?

– Проведення різноманітних брифінгів та обговорення актуальних питань щодо розвитку відносин між Україною та НАТО, зустрічі з керівними представниками НАТО. Але найбільша частина перебування у Брюсселі, враховуючи специфіку делегації, була присвячена обговоренню проекту «Безпека через науку», програм стажування науковців та різноманітних освітніх проектів НАТО.

– Якою була делегація? Чи правда, що Ваша делегація працювала в розрізі візиту Прем'єр-міністра України Віктора Януковича?

– Делегація в складі 11 чоловік була сформована винятково із ректорів провідних університетів України. Працювала вона незалежно від візиту Прем'єр-міністра України. Єдине, що тут було спільним, – збіг у часі. Звісно, що ми усі були в курсі деталей переговорів, були присутні на прес-конференції нашого Прем'єр-міністра та Генерального секретаря НАТО, зустрічались з послом України в НАТО.

– Як би Ви охарактеризували НАТО сьогодні?

– Ми були у самому серці НАТО і, скажу вам, це зовсім не страшно. НАТО сьогодні – це трансатлантична організація колективної безпеки. А безпека – це більше, ніж просто оборона. Сюди входить економіка, соціальна сфера, наука, освіта тощо.

– Ви згадували про програму «Безпека через науку». Що вона передбачає?

– Ця програма пропонує науковцям з країн-членів НАТО (а їх сьогодні 26) та країн-партнерів (до яких належить Україна) гранти на підтримку співпраці з пріоритетної тематики наукових досліджень. Гранти надаються також науковим колам у країнах-партнерах з метою створення базової комп'ютерної інфраструктури. Метою цієї програми є внесок у безпеку, стабільність і солідарність народів, розвиток демократії. В НАТО переконані, що завдяки своїй універсальності й здатності створити нові міжнародні мережі наука довела свою високу ефективність як засіб міжнародного ді-

логу. Наука є, водночас, засобом пошуку відповідей на життєво важливі питання і способом об'єднання народів. Для мене цей візит був не просто цікавим і пізнавальним, а й надзвичайно плідним. Мені вдалося презентувати наші найцікавіші наукові проекти з біології, хімії, фізики, математики та психології, які викликали зацікавленість директора наукових програм НАТО. Поштовх є, і про нас знають, далі все залежить від наших науковців.

– Що сталося на переговорах Прем'єр-міністра України, які отримали дещо негативний резонанс в Україні?

– Як на мене, нічого особливого не сталося. Лейтмотивом переговорів була теза «Альтернативи у стосунках України з НАТО не існує». Це означає – чіткий курс України до НАТО. Йшлося лише про час, його не слід форсувати. Як нас інформував посол України в НАТО, ця позиція була прийнята керівництвом Альянсу з розумінням. Саме так реагували на цю позицію й посли інших країн – учасниць НАТО, з якими мені доводилося спілкуватись.

– На Вашу думку, які фактори заважають сьогодні стати Україні членом НАТО?

– Загалом доцільність вступу України до НАТО визначається сьогодні низкою факторів. Перший фактор – готовність вищого керівництва країни до прийняття рішення про вступ до НАТО. Тут проблем немає. Другий – ставлення суспільства до цієї проблеми. Соціологія доводить, що у цьому «зрізі» проблема є. Навіть наші соціологічні дослідження свідчать, що лише 16 % університетської молоді підтримує вступ України до НАТО. Це означає, що ми мало знаємо про Альянс, його цілі тощо. Потрібен час. Третій фактор – фінансові можливості України. Вступ до НАТО передбачає серйозні фінансові витрати. Ми не бідніші за Румунію, наприклад. Четвертий – рівень готовності армії (скорочення чисельності більш ніж втричі, реорганізація, переорієнтація ВПК тощо). І це вимагає великих коштів. П'ятий – ставлення Росії до проблеми вступу України в НАТО. Будемо відвертими: воно сьогодні негативне, і з цим ми змушені рахуватися.

Якщо усе це підсумувати, то отримаємо, принаймні, один чіткий плюс, два «впевнені» мінуси і два фактори половинчасті. Ось чому нам, як на мене, потрібен час.

Інтерв'ю газеті “Універсум”, № 8, жовтень 2007 р.

Ректор університету, професор Петро Саух нещодавно повернувся з Македонії. Ми вирішили поговорити з ним про цю поїздку та про перспективи розвитку нашого університету на шляху до Європи.

– *Петре Юрійовичу, розкажіть, будь ласка, про основну мету поїздки до Македонії. Чия це була ініціатива?*

– Візит до Македонії організували Національна Академія наук України спільно з Македонською Академією наук і мистецтв. Фактично це була зустріч вчених двох академій, де розглядались питання українсько-македонських паралелей в історії й сучасності, визначались спільні науково-дослідні проекти. Предметом глибокого аналізу були проблеми енергетики, філософії, права, історії, лінгвістики, релігієзнавства тощо. Я був у складі української делегації й виступав на пленарному засіданні з доповіддю «Сучасна освіта в контексті трансформації науки інформаційного суспільства», яка викликала цікаву дискусію серед науковців і отримала широкий резонанс в македонських засобах масової інформації.

– *Які Ваші враження від цієї поїздки?*

– Македонія – це надзвичайно цікава й мальовнича країна, історія й культура якої є близькою нам, українцям. Іноді спорідненість культур, мови та менталітету наших народів просто вражає. Мені довелося побувати, крім Скоп'є (столиці Македонії), ще у двох великих містах: Бітові та Охриді, історія яких пов'язана з далекими античними часами. Особливо вразило місто Охрид, з його неповторними гірськими краєвидами, давньою архітектурою та християнською культурою.

Але головними тут були зустрічі й знайомство з науково-дослідними центрами та навчальними закладами. Я задоволений тим, що мені вдалося провести плідні переговори щодо співробітництва з віце-президентом Македонської Академії наук і мистецтв, директорами низки науково-дослідних інститутів та ректором університету Св. Климента Охридського в Бітові. Є велика надія, що вже з 2008 року ми розпочнемо реалізовувати ряд спільних науково-педагогічних проектів.

– *Ви багато подорожуєте, буваєте в різних навчальних закладах. Що з досвіду закордонних вищих навчальних закладів Ви хотіли б перенести до нас?*

– І в Європі є різні університети. Більшості з них ми нічим не поступаємось. З нами багато з них бажали б дружити й співпрацювати. У нас, повірте, багато чому можна навчитися. Але, звісно, європейські університети мають перед нами, по-перше, перевагу, що найперше, глибокими історичними традиціями, могутньою науково-дослідною базою та фінансово-економічною незалежністю, а по-друге, значно вищою заробітною платою професорсько-викладацького складу. Будь-яку із цих переваг ми здатні подолати за однієї умови – надання більшої самостійності нашим вітчизня-

ним університетам. А ще нам усім, на жаль, важко дається проста істина, що якісна освіта дорого коштує.

– У чому Ви бачите основну відмінність між європейським студентом і студентом ЖДУ імені Івана Франка? Чи сьогодні такої різниці немає?

– Практично нічим наш студент не відрізняється. Студент – це, швидше, стан душі людини, а не її соціальний статус. Студенти різних країн без проблем знаходять спільну мову між собою, легко адаптуються до нових обставин. А якщо якась відмінність й існує, то лише в прагматизмі. Європейця цікавлять знання не заради знань, а знання, з допомогою яких він зробить своє життя кращим. Він з першого курсу розуміє, задля чого навчається в університеті, знає, яка ціна освіти. Й ще одне: європейський студент мобільніший за рахунок знання іноземних мов. Сьогодні без цієї умови досягти успіху в житті дуже важко.

– Більшість навчальних закладів як в Україні, так і у світі мають власні традиції, що складались і формувались впродовж тривалого часу. Які з традицій нашого університету, на Вашу думку, є найціннішими?

– Яюсь мені уже доводилось наводити цей приклад. Відомий нафтовий магнат Джон Рокфеллер запитав президента Гарвардського університету, що необхідно мати, аби створити елітний університет. Відповідь була короткою: 200 років і 50 мільйонів доларів. Про гроші не буду говорити. Звісно, вони потрібні. Але набагато важливіший фактор часу, копіткої повсякденної науково-методичної роботи. Університет – це не лише приміщення, викладачі й студенти. Університет – це наукові школи, сталі педагогічні традиції, науково-дослідні лабораторії, бібліотека та ін., що не створиш протягом якогось десятка років. Це – випускники університету, які завжди є його гордістю. В справжньому університеті, як кажуть, й стіни виховують. Відтак скажу, що нам усім є чим гордитися. Наш університет має славні традиції. Наші доктори наук, професори, доценти, асистенти, співробітники – високі професіонали. За 88-річну діяльність університету сформувалась висока викладацька культура. Тому у нас були, є і будуть Короленки, Тени, Бондарчуки, Касименки... До нас приходили й приходять юнаки й дівчата, які хочуть стати висококласними фахівцями насправді, а не на папері. У нас вчаться ті, хто вміє й бажає вчитися, витримавши складні іспити й високий конкурс. Тут не записуються на навчання. Далеко не кожен університет має таку славу історію, традиції, а звідси й можливості. Сьогодні наш університет престижний, завтра він буде одним із найпрестижніших, а право працювати й навчатися в ньому буде великою честю. Я, принаймні, щиро вірю в це. І так дійсно буде.

Інтерв'ю газеті "Інтерес", липень–серпень 2008 р.

– *Петре Юрійовичу, які основні пункти „Національної стратегії розвитку України”?*

– Якщо Ви маєте на увазі Національну стратегію розвитку „Україна – 2015”, обговорення якої відбувалося в стінах університету 22 липня 2008 р., то скажу, що я особисто брав участь в розробці лише розділу про науку і освіту. Але з її концепцією і основними положеннями абсолютно згоден. Україна давно повинна була б мати подібну стратегію. Кожен із нас має розуміти, чого прагне країна, що ми будемо мати через 5, 10 ... років, і як ми досягатимемо тих чи інших рубежів. Лише на цій основі можна мобілізувати суспільство на вирішення конкретних проблем, які стоять перед Україною.

Загалом, запропонований проект ставить амбітну мету для української держави: у максимально короткий проміжок часу вийти на рівень розвитку передових країн світу. Головним інструментом досягнення цієї мети має стати модернізація в усіх сферах суспільного життя, а умовою її успіху – об'єднання реформаторських зусиль громадянського суспільства, влади та бізнесу.

На переконання авторів Національної стратегії, вона має бути вільною від будь-якого політичного забарвлення, що дозволить проводити послідовні довгострокові реформи за будь-якої влади. Тому цей проект не прив'язаний ані до чинного складу парламенту та уряду, ані до виборчого циклу.

– *Куди після обговорення в регіонах піде „Національна стратегія...”? До Верховної Ради?*

– Звісно, на це запитання краще могло б відповісти керівництво „Українського форуму” та автори Національної стратегії. Я лише зазначу, що ця стратегія може перетворитися в рушійну силу розвитку країни лише за умови, що ми на усіх рівнях зрозуміємо наші економічні пріоритети і відмовимось від дешевого популізму. Нас не має цікавити, якого кольору кішка, головне – щоб вона ловила мишей. Потрібно чесно сказати: державницька незрілість управлінських еліт, які сьогодні керуються виключно власними політичними і економічними інтересами, обумовила не лише їх нездатність до консолідації і мобілізації зусиль навколо реалізації стратегічних інтересів держави, а й неспроможність хоча б сформулювати ці інтереси. Це наша біда, яка періодично виводить країну на одне й те ж перехрестя траєкторій розвитку. Країна та її громадяни втомилися розпочинати усе спочатку. Замість того, щоб шукати свічку, ми майже сімнадцять років проклинаємо власні сутінки. Засудили „імперію зла”, „комунізм”, „голодомор”, зняли старі пам'ятники, перейменували вулиці, міста і села... – а ладу як не було, так і немає. Ми усі ма-

ємо поставити сьогодні амбітну ціль – досягти максимальної самодостатності у прийнятті доленосних для держави і нації рішень, прокладаючи свій власний шлях на основі спільного бачення національних перспектив.

Думаю, що Національна стратегія, після широкого обговорення, має бути винесеною на Верховну Раду і в разі її схвалення стати керівництвом до дії від Президента до простого громадянина.

– Чому саме у ЖДУ ім. І. Франка проходило обговорення цього документу? Яка Ваша оцінка „Стратегії...”?

– Таким було рішення керівництва „Українського форуму”, яке звернулося з проханням провести цей захід у форматі „круглого столу” саме в нашому університеті. По-перше, авторів Національної стратегії цікавила думка вчених щодо цього проекту. По-друге, впевненість керівництва форуму в наших творчих і організаційних можливостях. По-третє, давнє наукове співробітництво нашого університету з тими науковими інституціями, які працювали над розробкою даної Національної стратегії.

– Як проходить вступна кампанія 2008 року у ЖДУ?

– Сьогодні ще важко сказати, наскільки успішною є для нас нинішня вступна кампанія. Бажаючих вступити до нашого університету цього року – рекордне число. В основу вступної кампанії покладена ідея повної прозорості на основі результатів зовнішнього тестування. Внутрішнє тестування здійснюється лише з творчих дисциплін (музика, хореографія), фізкультури та іноземних мов. В університеті працюють громадські спостерігачі. Якихось зауважень, апеляцій з боку абітурієнтів не маємо. Незважаючи на достатньо вагомий відсоток абітурієнтів, які мають високі показники зовнішнього тестування, є медалістами тощо, про істинний рівень підготовки наших майбутніх студентів судити рано. Очевидно, що насправді сказати, наскільки успішною була нинішня вступна кампанія, можна буде після першої сесії.

– Як швидко ЖДУ отримає статус „Національного”, наскільки вуз готовий до цього?

– Наш університет є не просто найстарішим і найбільшим навчальним закладом в регіоні й лідером освіти в Україні. Тут навчаються студенти не лише з різних куточків України, а й з інших країн. Ми маємо творчі зв'язки з десятками зарубіжних університетських центрів. Університет перетворився в потужний науковий й культурно-освітній центр регіону. За рейтингами ми вже сьогодні маємо набагато міцніші позиції, ніж багато з яких національних університетів.

Незважаючи на те, що я особисто не є прибічником ідеї так званих національних університетів (Оксфорд, Кембридж, Сорбон-

на... цього додатка не мають, а на них рівняється весь світ!)), мені прикро, що на Житомирщині немає національного університету. Поруч Рівненська – має два. На жаль, це залежить не лише від університету. В цьому має бути зацікавлена місцева влада. І вирішувати це питання потрібно не на догоду якимось корпоративним і політичним інтересам, а з метою зміцнення культурно-освітньої, інноваційно-наукової складової регіону. Ми маємо усі розуміти, що національний університет – це візитівка міста, регіону та України.

Інтерв'ю газеті “Універсум”, № 7, вересень 2008 р.

– Петре Юрійовичу, вже закінчилась цьогорічна вступна кампанія в нашому університеті. Вона мала багато нововведень. Як Ви її оцінюєте, які плюси та мінуси Ви в ній бачите?

– Нинішня вступна кампанія дійсно була непростою. До приймальної комісії надійшло близько чотирьох тисяч заяв. Такої кількості абітурієнтів ми ще не мали жодного року. Правда, за цими заявами насправді стояло небагато менше реальних абітурієнтів, адже кожен із них мав право вступати паралельно до інших університетів. Окрім бакалаврів, ми здійснювали набір спеціалістів та магістрів. А це ще півтори тисячі абітурієнтів. Тобто, приймальна комісія змушена була працювати з максимальним навантаженням. Але, ми з честю витримали це випробування, повністю виконали державне замовлення. Цього навчального року поріг університету переступлять більше півтори тисячі першокурсників та більше тисячі спеціалістів та магістрів.

Щодо плюсів і мінусів вступної кампанії важко щось однозначно сказати. Принаймні, сьогодні. Якісний рівень набору визначить перший навчальний рік. Після першої сесії буде зрозуміло, як вчиться людина, яка набрала на тестуванні 124 бали порівняно з тією, яка, скажімо, набрала 190 балів. В організаційному відношенні вступна кампанія, як на мене, була абсолютно прозорою та максимально виключала вплив людського фактору. Й це, мабуть, основне. Сьогодні підстав для розмов про якусь корупцію немає. Ми не мали жодної апеляції і не допустили будь-яких конфліктних ситуацій. Мінуси? Звісно, вони були. По-перше, через специфіку зовнішнього тестування, за межами університету залишилась більша частина тих потенційних абітурієнтів, які бажали вступити на заочну форму навчання. По-друге, незрозумілим для нас всіх був і прохідний бар'єр (124 бали!). Ця цифра має відношення до психометрії чи це просто політичне рішення? Існують питання і стосовно змісту самих тестів. Інакше кажучи, при загальній позитивній оцінці результатів зовні-

шнього тестування багато чого ще слід відшліфувати і виправити для того, щоб в наступному році до університету потрапляли найрозумніші та найдостойніші.

– Що нового чекає на наших студентів в університеті? Наприклад, минулого року подарунком для всіх став фонтан у внутрішньому дворіку. Чим цього року університет зустріне студентів?

– Ми зробили усе можливе і неможливе для того, щоб наш університет став ще привабливішим. Здійснили ремонт аудиторій, лабораторій, приміщень кафедр, туалетів, внутрішнього дворика, місць загального користування в гуртожитках. Відкриємо в нашому "Мурашнику" кафе морозива, яке буде реалізовуватись і у навчальних корпусах. Завершується монтаж університетської телестудії, почав працювати плазмовий телеекран у фойє центрального корпусу, де будуть демонструватись телероботи наших студентів. Здійснюються роботи по підготовці до будівництва університетської каплички. Тобто, робиться усе для того, щоб в нашому університеті було приємно навчатись, працювати і проводити вільний час.

– В місті зараз багато говорять про об'єднання державних університетів в один національний. В житомирській пресі, зокрема, було багато різнопланових поглядів на дане питання. Як Ви прокоментуєте це?

– Ця ідея не є новою. Скажу відверто, я є її прихильником. Але реалізація її не така вже й проста справа. Для цього потрібна добра воля колективів та зацікавленість місцевої влади мати один потужний конкурентоспроможний університет в регіоні. Від цього виграли б усі: і колективи нинішніх університетів, і місцева влада, і держава загалом. Переконаний – це колись станеться. Такий потужний університет міг би претендувати на статус "національного" і стати науковою та культурно-освітньою візитівкою регіону. Але для цього слід не просто визріти усім суб'єктам процесу, а докласти зусиль до створення матеріально-технічної бази майбутнього навчального закладу і опікуватись ним у подальшому не так, як це робиться сьогодні. Тому сьогодні я розглядаю цей "резонанс" в житомирській пресі як фантазію.

Інтерв'ю журналу Верховної Ради України "Віче", вересень 2009 р.

Житомирський державний університет імені Івана Франка – найстаріший і найпотужніший вищий навчальний заклад Житомирщини. Заснований у 1919 році як Волинський педагогічний інститут, він протягом 90 років формував славні традиції, які тут свято

бережуть і примножують. Пройшов він непростий і тернистий шлях. Шлях, позначений як науковими і освітянськими здобутками, видатними особистостями, так і необґрунтованими звинуваченнями і політичними репресіями. Проте, всупереч усім перешкодам, найстаріший вищий навчальний заклад Житомирщини продовжував діяти у різних формах, нав'язаних владою; у його стінах свята ідея науки і просвітництва завжди була домінуючою.

Потужний потенціал професорсько-викладацького складу, модернізована матеріально-технічна база, сучасні інноваційні технології навчання зробили його одним із престижних навчальних закладів України. Його більш ніж 65-тисячна армія випускників працює в усіх куточках України, багатьох країнах близького й далекого зарубіжжя. Серед них – відомі вчені, математики, фізики, біологи, геологи, лінгвісти, історики, письменники, менеджери освіти, дипломати, державні та політичні діячі. Завдяки їх діяльності, науковим і педагогічним досягненням вчених університету навчальний заклад цінують не лише на теренах України, а й далеко за її межами.

Не випадково Міжнародним Академічним Рейтингом популярності та якості університет визнаний „Символом класичної освіти” та нагороджений срібною медаллю „Слава на вірність Вітчизні”, є володарем Срібної Стели та Диплома якості, визнаний Флагманом освіти і науки 2009 року. Здобутки університету відзначені високими нагородами престижних рейтингів „Софія Київська”, Асамблеї ділових кіл України, Міжнародного фонду за високу якість у бізнесі (Женева), Клубу ректорів Європи та Номінаційного Комітету Європейської Бізнес Асамблеї (Оксфорд). У рамках Міжнародних виставок „Сучасна освіта в Україні” університет відзначений двома золотими, срібною та двома бронзовими медалями за впровадження інноваційних технологій навчання та нових форм організації навчально-виховного процесу, двічі удостоєний дипломів „Лідер сучасної освіти”, нагороджений десятками дипломів МОН України та АПН України. За випускника цього навчального закладу, який має глибокі фундаментальні знання, уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання в умовах невизначеності та абсолютної неясності, вже сьогодні бореться роботодавець.

Ми зустрілись з ректором університету, доктором філософських наук, професором, академіком Академії наук вищої школи України, почесним доктором та професором багатьох вітчизняних і зарубіжних університетів, лауреатом премії ім. Д. І. Чижевського НАН України та премії Івана Огієнка Петром Юрійовичем Саухом.

– Коли заходиш у Ваш університет, зразу пронизує якимось невидимим духом творчості. Скрізь картини, скульптури, фонтани, альтанки, колони... Звідки така класична традиція? Погодьтеся, 90 років – це не 200...

– Нам, справді, виповнюється 90 років. Але історія нашого університету безпосередньо пов'язана з історією знаменитої Житомирської першої чоловічої гімназії, яка була відкрита у 1833 році в будівлі, яка належала Венцеславу Ганському, а після його смерті – його дружині Евеліні Ганській (відомої тим, що пізніше одружилась з Оноре де Бальзаком). Саме тут на цій основі у 1919 році було відкрито вчительський інститут. Значна частина викладачів гімназії продовжувала викладати у новоствореному навчальному закладі.

Тому можна говорити про спадкоємність і певних традицій, що склались в гімназії, своєрідної духовної атмосфери, що панувала у її стінах, тієї важливої ролі, яку відігравала гімназія у громадському культурному житті Волині. Ми свято зберігаємо цей дух і примножуємо традиції.

– Ви читали курси лекцій і стажувалися в університетах Німеччини, Франції, США. Яким Ви бачите сучасний український університет?

– У класичному розумінні університет – це храм науки й освіти, де, з одного боку, формується національна еліта, виховується майбутнє суспільства, а з іншого – розвивається наукова думка, плідно працюють наукові школи, реалізуються наукові проекти в усіх галузях національної економіки, культури, соціальної сфери, моделюється близьке й далеке майбутнє держави.

Й ми намагаємось в нашому університеті витримувати цю марку. Тим паче: цього вимагає історична пам'ять. За 90-річну історію колектив пережив багато стресових ситуацій, але кожен раз виходив із них ще більш загартованим і зберігав та примножував дух просвітництва й науки. Скажу лише про моїх попередників, (я – вісімнадцятий ректор за всю історію університету). Добра половина з них, яскравих і талановитих особистостей, була оголошена „ворогами народу” і репресована. Що цікаво, що й сьогодні ми не обласкані владою (як інші), але марку класичного університету тримаємо впевнено, а за оцінкою освітянської спільноти визнані „Флагманом освіти і науки – 2009”.

– Не боїтесь за себе в контексті непростой історії університету?

– Жартуєте? Ні... (сміється). Сьогодні не ті часи і повернення до старого вже, сподіваюсь, не може бути. Хоча й наші часи, скажу Вам відверто, не так прості, як нам на перший погляд здається. Звісно, не в розумінні репресій. Йдеться, насамперед, про непослідов-

ність й недолугість нашого реформування освіти, патерналізм і бюрократичну заорганізованість. У ринкових умовах університет – це підприємство, що випускає два види продукції: нові знання і фахівців, здатних набуті людством знання використовувати й продукувати. А конкурентоспроможність в смертельних обіймах „києвоцентризму” – марна справа. Тому й доводиться дрейфувати між класичними традиціями і реаліями дня нинішнього.

– Ви вже сьомий рік ректор. Що вдалося зробити за цей період? Що являє собою нинішній Житомирський державний університет ім. Івана Франка?

– За останні роки університет перетворився в складну поліструктурну систему, що включає навчально-виховний комплекс „Полісся” (20 навчальних закладів різних рівнів акредитації), науково-виробничий комплекс „ЖДУ ім. Івана Франка – ВАТ „Електровимірювач”, який входить в один із технопарків України, 3 навчально-наукові інститути та 6 факультетів, де здобувають освіту із 46 спеціальностей і спеціалізацій близько 10 тисяч студентів й аспірантів. Сучасну фахову підготовку студентів забезпечують на 36 кафедрах понад 560 викладачів, у т. ч. 52 доктори наук, професори, 9 академіків, майже 300 кандидатів наук, доцентів, 3 народні артисти України, 13 заслужених працівників освіти, культури, спорту.

До послуг студентів, магістрантів, аспірантів та викладачів і співробітників 5 навчальних корпусів, 32 університетські та міжуніверситетські науково-дослідницькі центри, інститути та лабораторії, обсерваторія, комп’ютерний центр, локальна комп’ютерна мережа, що об’єднує понад півтисячі комп’ютерів і має вихід в систему Інтернет, бібліотека, 5 читальних залів, видавництво, агробіостанція в межах міста площею 18 га, 5 музеїв, сучасний спортивний комплекс, тренажерні майданчики, стадіон, їдальня, 6 буфетів, 5 студентських гуртожитків, пункт охорони здоров’я, стоматологічний і гінекологічний кабінети тощо.

– Кажуть, у Вашому університеті, одному із небагатьох в Україні, студенти мають змогу отримати робітничу професію?

– Наші студенти отримують усе те, що відповідає моделі сучасного фахівця: глибокі фахові знання, вміння працювати з комп’ютером, знання однієї-двох іноземних мов, що робить їх значно захищенішими на внутрішньому і зовнішньому ринку праці. У тому числі, при бажанні, вони мають можливість отримати дві-три робітничі професії (гувернера, секретаря керівника, оператора комп’ютерної техніки, майстра лікувального масажу, перукаря, водія тощо). З першого курсу студенти залучаються до науково-дослідної роботи, кращі із них продовжують навчання в магістратурі й аспірантурі, стають кандидатами й докторами наук. До речі,

щороку в університеті захищається 22–24 кандидатські та докторські дисертації. Наукові дослідження наших молодих вчених високо цінуються не тільки в регіоні. Лише за останні три роки десятки науковців університету стали лауреатами Премії Президента та Кабінету Міністрів України в галузі науки і техніки, НАН України, інших престижних премій в Україні та за кордоном, обрані почесними докторами і професорами багатьох зарубіжних університетських центрів, удостоєні звань заслужених працівників освіти і культури інших країн.

– Ви наголосили на початку нашої бесіди, що університет – це храм науки. Скажіть, наскільки наукові дослідження в університеті пов’язані з проблемами регіону?

– Наукові дослідження в університеті зорієнтовані, найперше, на вирішення конкретних практичних проблем, пов’язаних, у тому числі, з нашим регіоном. Визначені пріоритетні напрямки. Широко практикується кооперація в наукових дослідженнях (нанофізика, біохімія, екологія, етнолінгвістика, історія тощо) з інститутами НАН України, АПН України, вітчизняними та зарубіжними університетськими центрами. З цією метою навіть створений нещодавно консорціум університетів великої Волині, куди, крім нашого університету, увійшли Волинський національний університет, Національний університет „Острозька академія” та Рівненський державний гуманітарний університет.

Протягом десятиліть в університеті сформувалися 13 наукових шкіл, 15 науково-дослідних інститутів і центрів, 23 науково-дослідні та науково-методичні лабораторії. Науковці університету лише протягом 2002-2009 рр. опублікували 15 тис. наукових та навчально-методичних праць, вибороли більше двох десятків грантів на проведення досліджень з фізики, біології, хімії, психології, комп’ютерних технологій, лінгвістики. В університеті видається 5 наукових журналів, які мають високий рейтинг серед видань України.

– ЖДУ ім. Івана Франка за короткий період із „середнячка” перетворився в найрейтинговіший навчальний заклад регіону. Як це вдалося?

– Класичний університет, яким ми є, дає не лише фундаментальні знання, прищеплює любов до науково-дослідної роботи, а й є індикатором цивілізаційного рівня регіону і держави загалом. Ми, справді, стали науковим, освітнім і культурним центром регіону. Тепер тут жодна суспільно значима подія не проходить без нашої участі. Однією із особливостей в житті університету є демократизм і гуманізація взаємовідносин між викладачами і студентами. В університеті впроваджена система нагород („Кращий студент ЖДУ”,

„Слава ЖДУ”, „Заслужений працівник ЖДУ”, „Заслужений доктор ЖДУ”, „Заслужений професор ЖДУ”), яка передбачає заохочення будь-якої конструктивної діяльності студентів і викладачів на благо університету, регіону та держави загалом. Створене в університеті Студентське братство спільно з адміністрацією організовує життя таким чином, щоб ніхто з більш ніж десятитисячної університетської сім’ї не стояв осторонь культурного і громадського життя колективу. Саме тут, в осередках студентського самоврядування, культурно-освітніх центрах гартується воля, виробляються навички управління, виховуються культурні та естетичні смаки, долаються комплекси тощо. Наші студенти – редактори та кореспонденти газет, студентського радіо і телестудії, учасники художньо-мистецьких гуртків, художньої самодіяльності, соціальної служби молоді, юридичної клініки, телефону довіри, центру гендерної освіти, служби психологічної адаптації першокурсників, кар’єр-центру, команд КВК, Євроклубу, численних спортивних секцій і багатьох інших утворень, які вже серйозно заявили про себе не лише на Житомирщині, а й далеко за її межами.

– Дійсно, далеко не кожен вищий навчальний заклад має такі можливості й творчий потенціал...

– Але ще серйозніші наші є плани, пов’язані з рухом до європейського освітнього простору! Зокрема – інформатизація системи управління університетом, створення потужної електронної бібліотеки, забезпечення широкого доступу до системи Інтернет, вихід у міжнародну систему бібліотек, організація дистанційної форми навчання, створення науково-технологічного кластеру та багато іншого.

Наші доктори наук, професори, доценти, асистенти, інші працівники – високі професіонали. За 90-річну діяльність університету сформувалась висока викладацька культура. Тому у нас були, є і завжди будуть Короленки, Тени, Бондарчуки, Касименки... До нас приходили й приходять юнаки та дівчата, які хочуть стати висококласними фахівцями насправді, а не на папері. Якість і ще раз якість підготовки гарантує наш університет. У нас вчаться ті, хто вміє і бажає вчитися, витримавши високий конкурс.

Наш університет впевнено крокує в майбутнє. Спільними зусиллями професорсько-викладацького складу, студентів та співробітників продовжує творити свою історію. Педагогічний колектив з оптимізмом дивиться у майбутнє, бо є усі підстави для впевненості, що наступні роки і десятиліття стануть для нього часом нових творчих звершень, перемог і досягнень.

– Дякуємо за цікаву бесіду. Від щирого серця зичимо Вам і колективу університету найціннішого земного скарбу – міцного здо-

ров'я, творчої наснаги, незгасаючої енергії і невтомності у повсякденній діяльності на благо України, заради підготовки висококваліфікованих фахівців, формування і примноження інтелектуального потенціалу українського народу.

Нехай ніколи не залишає Вас оптимізм і віра в щасливу долю нашої молодії держави, нехай здійсняться усі Ваші мрії і сподівання, а кожен день приносить радість, душевну гармонію і людську вдячність!

Олексій Кавун

Інтерв'ю УКРІНФОРМ, 15.10.2009 р.

Житомирський державний університет імені І. Франка 16 жовтня відзначає 90-річницю від дня заснування. Нині це 10-тисячний колектив. Університет охоплює навчально-виховний комплекс «Полісся» (20 навчальних закладів різних рівнів акредитації), науково-виробничий комплекс «ЖДУ – ВАТ «Електровимірювач», 3 навчально-наукові інститути та 6 факультетів. Сучасну фахову підготовку студентів забезпечують на 36 кафедрах понад 560 викладачів, у тому числі 52 доктори наук, професори, 9 академіків, близько 300 кандидатів наук, доцентів, 3 народні артисти України», 12 заслужених працівників освіти та культури України. Про те, як готується один із провідних та найстаріших навчальних закладів України до святкування ювілею, про проблеми та перспективи вищої освіти, про «вартість» нинішнього студента на ринку праці та про те, як вищому навчальному закладу встигати за світовими вимогами, в ексклюзивному інтерв'ю УКРІНФОРМу розповів ректор Житомирського державного університету ім. І. Франка Петро Саух.

– Петре Юрійовичу, напередодні ювілею університету хотілося б зробити невеличкий екскурс у його історію. Яким був «прабатько» нинішнього університету?

– Фактично відлік історії університету розпочато з 1833 року, коли в будівлі, що належала Венцславу Ганському, а після смерті – його дружині Евеліні Ганській, було відкрито першу чоловічу гімназію. Головний корпус нинішнього університету знаходиться в цьому історичному приміщенні. Однак, за доброю традицією ми святкуємо день народження 16 жовтня, бо саме в цей день 1919 року був заснований Волинський педагогічний інститут – перший вищий навчальний заклад колишньої Волинської губернії. Тоді на трьох факультетах (словесно-історичному, фізико-математичному та приро-

днично-географічному) навчалось 300 студентів. Ми гордимось тим, що саме наш університет зафундував вищу освіту на Волині. Всього за 90-річну історію університет зазнав сім перейменувань. Сьогодні ми є класичним університетом. У цій історії було все – стресові ситуації, тяжкі часи, успіхи й падіння, але, незважаючи на це, у цьому навчальному закладі завжди панував дух просвітництва, інтелігентності, науки й духовності.

– Який період в історії університету, на Вашу думку, був найтяжчим?

– Напевно, довоєнний... Тоді багато яскравих особистостей – ректорів, викладачів, студентів переслідувалося, їх звинувачували в космополітизмі, націоналізмі, троцькізмі. Я вже 18-й ректор за рахунком. До речі, історія Київського університету ім. Т. Шевченка набагато більша, однак ректорів там було набагато менше. У нас було й так, що ректор обіймав посаду лише півроку, а потім потрапляв на Соловки. Більше половини ректорів із 18 постраждали від переслідувань. Післявоєнний період був більш плідним для нашого навчального закладу. Тоді зміцніла навчально-матеріальна база, почали впроваджуватися новітні навчальні технології.

– Яким напрямком у підготовці фахівця університет надає перевагу?

– Ми добре пам'ятаємо, звідки ми вийшли, тому найстаріші наші традиції – педагогічні. Наш ринок праці – в основному педагогічний, тому й надалі ми будемо зберігати пропорцію, яка у нас сьогодні встановилась: 60% педагогічних спеціальностей, 40 % – класичних. Студенти університету отримують глибокі фахові знання, володіють однією-двома іноземними мовами, упевнено працюють з комп'ютером. При бажанні вони мають можливість отримати дві-три робітничі спеціальності (гувернера, секретаря керівника, оператора комп'ютерної техніки, майстра лікувального масажу, перукаря, водія тощо).

– Петре Юрійовичу, з якими проблемами зіткнувся університет в умовах ринкової економіки?

– Взагалі, університет – це велике підприємство, яке випускає два види продукції – наукові знання і фахівців, які продукують ці знання та впроваджують їх у практику. Але за тих умов, у яких ми працюємо, балансувати між класикою і наукою дуже важко. На жаль, у нас в університетах навчання і наука розірвані. Кожен вчений працює для себе і часто не турбується про те, як зробити так, щоб наукові дослідження були прив'язані до регіональних проблем, а регіон був зацікавлений в тому, щоб ми займалися цими науковими розробками. Крім того, освіта зустрічається з тими питаннями, які все частіше задають випускники. Ніби людина закінчила престиж-

ний навчальний заклад, приходять на виробництво, а від неї вимагають три роки стажу за фахом. З одного боку, роботодавець правий, тому що практика у ВНЗ проводиться формально, навчальні заклади часто зорієнтовані на суто теоретичні проблеми і не живуть проблемами регіону.

– Це Ви маєте на увазі загальну ситуацію у вищій школі. Щодо ЖДУ імені І. Франка, то він міжнародним Академічним рейтингом популярності та якості визнаний «Символом класичної освіти». Чи наша освіта поступається зарубіжній?

– Хіба що певними недоліками у вивченні соціально-економічних і політичних наук. Що ж стосується фундаментальної прикладної науки, то наша наука не поступається американській ні на йоту. Скажімо, випускник нашого університету 1993 року Анатолій Глущенко працює професором університету Колорадо. Цей потужний науковець, який займається вивченням рідких кристалів, базові знання отримав у рідному університеті на кафедрі Олександра Ткаченка. Гордимось ми також нашою науковою малакологічною школою професора Агнеси Стадниченко. Саме у нас в університеті кожні три роки відбуваються світові конгреси малакологів. А відомі в усьому світі методологічні розробки науково-педагогічної школи професора Олександри Дубасенюк і наукової школи професора Олександра Чиркова... Цих науковців, які виростили плеяду талановитих послідовників, аж ніяк не назвеш периферійними. З упевненістю кажу, що наша освіта займає гідне місце в світі.

– Чи підтримує університет наукові та навчальні зв'язки із зарубіжними центрами науки?

– Звичайно. Завдяки тісним науковим та навчальним зв'язкам з університетськими центрами США, Німеччини, Великобританії, Італії, Франції, Австрії, Мексики, Польщі, Словаччини, Угорщини, Росії та інших країн викладачі та студенти мають можливість брати участь у різноманітних конкурсах, проводити спільні наукові дослідження, проходити стажування та продовжувати навчання за кордоном. Щороку майже сто викладачів і студентів виїжджають за кордон на стажування чи на майстер-класи.

– Чи вдається університету дослідження на рівні теорії впроваджувати в життя?

– Знаєте, у нас є цікавий досвід. Ми спільно з заводом «Електровимірювач» створили науково-виробничий комплекс: ми конструємо електровимірювальні прилади для потреб навчального процесу, а завод їх випускає. Наша мета – укомплектувати фізичні класи не тільки регіону, але й усієї України електровимірювальними приладами «Школяр». У них є велика потреба в навчальних закладах різного рівня. Скажімо, недавно Чернівецький університет

купив у нас десять комплектів «школярів». Звісно, що це все робиться на голому ентузіазмі університету і заводу. Було б добре, якби це була загальнообласна регіональна програма, або, ще краще, щоб це була загальнодержавна програма. Це прилади, які можуть навчити дітей елементарним речам, пов'язаним з електрикою, електромонтажними роботами, природою електрики, енергозберігаючими технологіями і т. ін. У цьому є велика потреба, тому що однією комп'ютеризацією без фундаментальної підготовки з фізики неможливо мріяти про якісь новітні технології. Ми маємо подумати про основи фундаментальної науки, згадати те, що колись в нас було закладено. Ми повинні утримати ці позиції і зміцнити їх, а це можна зробити шляхом створення добре укомплектованих класів фізики, математики, біології, хімії і т. ін. Тоді можна сподіватися, що в Україні буде технологічний прорив.

– Які заходи планується провести напередодні та безпосередньо в день святкування?

– Студентсько-викладацький склад та наших гостей очікують у день ювілею багато цікавих зустрічей та приємних хвилин спілкування. Ми чекаємо в гості багато цікавих людей, зокрема, нашого земляка, Голову Верховної Ради України Володимира Литвина, представника Секретаріату Президента, Міністра у справах сім'ї, молоді та спорту Юрія Павленка, представників декількох закордонних делегацій, з країнами яких ВУЗ підтримує наукові зв'язки. Сама ж програма святкування – насичена й різноманітна. Це відкриття музею історії університету, розширене засідання вченої ради за участю високоповажних гостей, у державному архіві Житомирської області буде організовано виставку з історії університету. Однак родзинкою святкування має стати танцювальне дійство, у якому візьмуть участь понад тисячу пар. Для того, щоб зареєструвати рекорд, на свято завітають представники Книги рекордів України. А ввечері 16 жовтня відбудуться ювілейні урочистості в облмуздрамтеатрі.

Наталія Міжигурська

Інтерв'ю газеті “Урядовий кур'єр”, 16.10.2009 р.

Нинішнього року Житомирський державний університет ім. І. Франка відзначає своє 90-річчя. Заснований у 1919 році як Волинський педагогічний інститут, цей вищий навчальний заклад впродовж тривалого часу спеціалізувався на підготовці освітянських ка-

дрів для шкіл. Та статус класичного університету, здобутий вже за часів української незалежності, відкрив перед найстарішим і найпотужнішим вишем Житомирщини якісно нові перспективи. Про сьогоднішній день освітянської альма-матер краю розмова нашого кореспондента з ректором університету, доктором філософських наук, професором, лауреатом премії ім. Д. І. Чижевського НАН України Петром Саухом.

– Чому саме до очолюваного Вами університету один із найвищих конкурсів, а серед студентів – чимало киян, яким, начебто, не з руки навчатись у "провінції"?

– Якщо оцінювати рівень освіти лише за місцем розташування навчального закладу, то гарвардські і оксфордські дипломи теж можна назвати "провінційними". Тим часом як саме приклад цих університетських міст наочно доводить, що розміщення навчальних закладів за межами великих мегаполісів дає низку переваг – від кращих умов проживання для студентів і викладачів до менших витрат на навчання, адже навіть ціна землі під навчальними корпусами у "провінції" в кілька разів нижча, ніж у столиці.

Ще досить відчутна провінційність вітчизняної вищої школи на периферії, яка була суттєво зумовлена процесами "вимивання мізків" за радянських часів, коли кращих фахівців з Києва забирали до Москви, а з областей України – до Києва.

Наслідки цього маємо донині. Так, свого часу навіть укомплектування штату викладачів університету фахівцями з відповідними науковими ступенями (не кажучи вже про якісь додаткові вимоги до претендентів) перетворювалось для нас у серйозну проблему. Та завдяки відкриттю аспірантури, де проводиться підготовка фахівців з понад двох десятків спеціальностей, і початку роботи в університеті спеціалізованої вченої ради з захисту дисертацій, нині у нас за рік науковий ступінь кандидата наук здобувають по 22-25 осіб. В результаті з'явилася можливість на конкурсній основі вибирати кращих серед бажаючих викладати в нашому університеті, що позитивно позначилось на рівні та якості знань студентів.

Крім того, завдяки тісній співпраці з цілим рядом вітчизняних і зарубіжних університетів, провідних інститутів НАН України і АПН України, маємо можливість як переймати кращий досвід інших, так і об'єктивно оцінювати місце нашого вишу в системі вищої освіти та, відповідно, працювати над усуненням ще існуючих "вузьких місць" в роботі університету.

– Однак потужні наукові школи на порожньому місці не виникають...

– Саме з метою об'єднання кращих наукових сил Великої Волині нещодавно було створено консорціум, до якого, крім нашого вишу, увійшли Національний університет "Острозька академія", Волинський національний університет ім. Лесі Українки та Рівненський державний гуманітарний університет. Це дасть можливість не лише спільно працювати над вирішенням багатьох наукових завдань, у тому числі актуальних саме для нашого регіону, а й добитись якісного прориву в справі формування і зміцнення згаданих вами наукових шкіл. Адже кожен з чотирьох університетів заслужено пишається своїми здобутками в царині тих чи інших наук – історичних, філологічних, фізико-математичних, що послужитиме надійним підґрунтям досягнення не менш високого рівня наукових досліджень всіма без винятку учасниками консорціуму.

– Якщо користуватися звичними Вам філософськими термінами, то йдеться про перехід кількості в нову якість...

– Це цілком об'єктивний закон, розумне використання якого дозволяє з мінімально можливими затратами досягати максимального результату. Підтвердження тому – створення в нашому університеті на базі факультетів, що як кількісно, так і якісно "переросли" вузькі "факультетські межі", трьох навчально-наукових інститутів – іноземної філології; педагогіки; філології та журналістики.

До речі, більшість наших студентів роблять свій вибір на користь ЖДУ ім. І. Франка зовсім не випадково. Адже завдяки роботі діючого під егідою нашого університету навчально-виховного комплексу "Полісся", до якого входять 20 освітньо-навчальних закладів різних рівнів акредитації – від шкіл і дитячих садочків до педагогічних коледжів та інституту післядипломної освіти, ми не лише відпрацьовуємо на практиці наукові розробки у сфері педагогіки, а й цілеспрямовано формуємо свій "кадровий резерв". Причому не лише в Житомирі, адже базові установи "Полісся" діють у семи містах і райцентрах області, а й у віддалених – Олевську і Радомишлі.

– Очолюваний Вами університет традиційно був і залишається "кузнею кадрів" для освітянських закладів Житомирщини. Як вплине на цю роль вишу нині діючий порядок вступу за результатами незалежного зовнішнього оцінювання?

– Ми об'єктивно зацікавлені в якнайвищому рівні знань наших майбутніх студентів, який теоретично має забезпечувати незалежне зовнішнє оцінювання. Проте майже всі бюджетні місця на особливо престижних факультетах у цьому році дісталися лише пільговикам. Зрозуміло, що держава повинна надавати певні переваги цій категорії абітурієнтів, але у розумних межах і не за рахунок решти претендентів, яких нині фактично позбавлено права на безкоштовне здобуття вищої освіти.

Одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми може стати закріплення чітко обумовленого відсотка загальної кількості бюджетних місць за пільговиками. Це збереже їм преференції при вступі й уможливить приймати на навчання дійсно найздібніших і найталановитіших абітурієнтів. Причому як серед пільгової, так і не пільгової категорій вступників.

Запровадження аналогічної квоти виправдане також для випускників сільських шкіл за умови, що потім ці молоді фахівці працюватимуть саме на селі. Без цього вже за кілька років ми неминуче зіткнемось із "кадровою проблемою" в освіті, бо ні "контрактника", ні "пільговика" на роботу у віддалене поліське село не направиш.

– Наскільки реальне перетворення Житомира в місто університетів?

– Його немає потреби перетворювати в університетське місто, бо Житомир вже ним став. Якщо нині тільки в ЖДУ ім. І. Франка навчається близько 10 тисяч студентів і працює понад тисячу викладачів і співробітників, то неважко підрахувати, що доля майже кожного тринадцятого мешканця міста тісно пов'язана з нашим університетом. А з урахуванням ще двох потужних державних університетів – аграрного і технологічного – ця частка буде значно вищою.

Що це дає Житомиру і області? Лише наш університет щомісячно сплачує податків і платежів до обов'язкових державних фондів на суму понад 1,1 млн. грн. Отож, якщо бюджети одних міст наповнюються за рахунок роботи промислових гігантів, інших - завдяки діяльності потужних ринків, то Житомир вже має всі підстави претендувати на особливий університетський статус. Проте, на жаль, розуміння того, що наука може і має стати для нашого обласного центру, образно кажучи, тією куркою, яка несе золоті яйця, поки що чомусь відсутнє.

Отож, коли мова заходить навіть не про виділення квартир для працівників університету, а всього-на-всього лише земельних ділянок під будівництво котеджів для провідних науковців, згодних працювати в Житомирі за умови вирішення питання житла, ми не маємо ні розуміння, ні підтримки.

Ще одним прикладом служать перипетії з впровадженням спільної розробки діючого в місті науково-виробничого комплексу "ЖДУ ім. І. Франка – ВАТ "Електровимірвач" – сучасних комплектів лабораторного обладнання для шкільних кабінетів фізики "Школяр" і "Електроніка". Вартість цієї техніки, без використання якої школярі приречені отримувати чисто "віртуальні" знання з фундаментальних основ прикладної фізики, відповідає ціні одного персонального комп'ютера. До того ж, масовий випуск вже рекомендованих Міністерством освіти для оснащення шкіл комплектів приладів

дозволить зберегти унікальне машинобудівне підприємство та забезпечити роботою до трьох тисяч висококваліфікованих робітників. Однак сьогодні кабінети фізики оснащуються... вдесятеро(!) дорожчим зарубіжним обладнанням, яке, зрозуміло, нескоро ще побачать у переважній більшості українських шкіл.

Утім, ще Конфуцій говорив, що краще запалити хоч одну свічку, ніж марно нарікати на темряву. І якщо в Житомирському державному університеті ім. І. Франка сьогодні сформовано 13 наукових шкіл, діють 12 науково-дослідних центрів, 23 науково-дослідні та науково-методичні лабораторії, науковці вибороли понад два десятки грантів на проведення досліджень з фізики, біології, хімії, психології, комп'ютерних технологій, лінгвістики, не кажучи вже про успішне виконання основного нашого завдання – підготовки висококваліфікованих кадрів, то є всі підстави стверджувати: "Гарвард" у Житомирі – вже не тільки мрія.

Віктор Шпак

Інтерв'ю газеті "Голос України", жовтень 2009 р.

В коридорах Житомирського державного університету імені Івана Франка, насамперед, впадають у вічі картини на стінах, скульптури – як у музеї. Одразу стає зрозуміло: тут прагнуть не тільки давати студентам певну суму знань, а й виховувати почуття прекрасного. А про те, як він виконує свою педагогічну й наукову функції, свідчать численні відзнаки. Навчальному закладу виповнюється 90 років. А з чого все починалося? Таким було перше запитання нашого кореспондента в розмові з доктором філософських наук, професором, академіком Академії наук вищої школи України, почесним доктором та професором багатьох вітчизняних і зарубіжних університетів, лауреатом премії ім. Д. І. Чижевського НАН України та премії Івана Огієнка Петром Юрійовичем Саухом.

– Історія нашого університету тісно пов'язана з першою чоловічою гімназією, яка була відкрита в Житомирі на початку 1833 року. Вона спершу розміщувалася в будівлі, що належала Венцеславу Ганському, а після його смерті – Евеліні Ганській, тій самій, що стала дружиною Оноре де Бальзака. Згодом, у 1862 році, для гімназії спорудили окреме приміщення на вулиці Великій Бердичівській. Саме в цій будівлі – тепер тут центральний корпус університету – 16 жовтня 1919 року відкрився педагогічний інститут. Це був перший вищий навчальний заклад в Поліському краї. Він успадкував матеріа-

льну базу гімназії, її бібліотеку, музей, метеорологічну станцію. Значна частина викладачів гімназії продовжувала викладати у новоствореному навчальному закладі. Тому можна говорити про спадкоємність і певних традицій, що склались в гімназії, своєрідної духовної атмосфери, що панувала у її стінах, тієї важливої ролі, яку відігравала гімназія у громадському культурному житті Волині. Серед її випускників письменник Володимир Короленко та інші відомі постаті. Ми свято зберігаємо цей дух і примножуємо традиції.

На час відкриття інституту навчальний корпус мав 9 лекційних аудиторій і 23 кімнати для проведення практичних і лабораторних занять. До складу викладачів було залучено 23 фахівці. Тоді для вступу не обов'язково було мати атестат про середню освіту. Для з'ясування рівня підготовки абітурієнтів проводилися співбесіди. Зарахування тривало кілька місяців, і на початку 1920 року право стати студентами отримали 350 осіб, але фактично навчалось 180.

– *А тепер давайте перекинемо місток у сьогодення.*

– За останні роки університет перетворився в складну поліструктурну систему, що включає навчально-виховний комплекс „Полісся” (20 навчальних закладів різних рівнів акредитації), науково-виробничий комплекс „ЖДУ ім. Івана Франка – ВАТ „Електровимірвач”, який входить в один із технопарків України, 3 навчально-наукові інститути та 6 факультетів, де здобувають освіту із 46 спеціальностей і спеціалізацій близько 10 тисяч студентів й аспірантів. Сучасну фахову підготовку студентів забезпечують на 36 кафедрах понад 560 викладачів, у числі яких 52 доктори наук, професори, 9 академіків, близько 300 кандидатів наук, доцентів, 3 народні артисти України, 13 заслужених працівників освіти, культури, спорту. Діють 32 університетські та міжуніверситетські науково-дослідницькі центри, інститути та лабораторії.

– *Ви читали курси лекцій і стажувалися в університетах Німеччини, Франції, США. Яким Ви бачите сучасний український університет?*

– У класичному розумінні університет – це храм науки й освіти, де, з одного боку, формується національна еліта, виховується майбутнє суспільства, а з іншого – розвивається наукова думка, плідно працюють наукові школи, реалізуються наукові проекти в усіх галузях національної економіки, культури, соціальної сфери, моделюється близьке й далеке майбутнє держави.

Ми намагаємось витримувати цю марку. Тим більше, що цього вимагає історична пам'ять. За 90-річну історію колектив пережив багато стресових ситуацій, але кожен раз виходив із них ще більш загартованим і зберігав та примножував дух просвітництва й науки.

Скажу про моїх попередників (а я вже вісімнадцятий ректор за всю історію університету): половина з них, яскравих і талановитих особистостей, була оголошена „ворогами народу” і репресована.

Хоча й наші часи, скажу відверто, не так прості, як на перший погляд здається. Звісно, вже в зовсім іншому розумінні. Йдеться, найперше, про непослідовність й недолугість нашого реформування освіти, патерналізм і бюрократичну заорганізованість. У ринкових умовах університет – це підприємство, що випускає два види продукції: нові знання і фахівців, здатних використовувати набуті людством знання і продукувати нові. А конкурентоспроможність в смертельних обіймах „києвоцентризму” – складна справа.

– *Ви не боїтеся конкуренції з приватними ВНЗ?*

– Коли було вирішено створити раду директорів вищих навчальних закладів Житомира, я наполіг на тому, щоб туди обов’язково увійшли і керівники приватних вишів, хоч не всі мене розуміли: мовляв, у мене тисячі студентів, а там усього кількасот, чому ми маємо сидіти разом. Але я за конкуренцію, яка спонукає думати, шукати. Звичайно, говорю про ідеал, бо в реальному житті відкриття навчальних структур виливалося навіть у дискредитацію вищої школи, адже подекуди їх засновували без будь-якого наукового обґрунтування. Я вже не кажу про навчально-матеріальну базу. Різні вузи стали масово штампувати фахівців престижних профілів, для навчання в них батьки останніх грошей для своїх чад не жалкували. Але замість роботи їм довелося йти з дипломами в центри зайнятості. Відбувається перевиробництво одних спеціалістів при нестачі інших. Але переконаний: ми повинні співпрацювати і діяти за одними правилами. Сильніші утвердяться, слабші – луснуть. Адже не можна забувати й про таке. Університет – це не лише студенти й ліцензії на "віртуальні" спеціальності. В першу чергу, це маститі вчені, наукові школи. А для цього потрібні десятиліття.

– *Переконайте прикладами.*

– В нашому університеті сформувалися 13 наукових шкіл, які відомі не тільки в Україні, а й за рубежом. От, наприклад, школа малякології професора Агнеси Стадниченко. Йдеться про дослідження молюсків, які є індикатором стану водних ресурсів. Коли я у штабквартирі НАТО розповів про такі дослідження, це викликало великий інтерес. Раз на три роки в Житомирі проводяться всесвітні наукові конгреси по цій тематиці – приїжджають світила із США, Франції та інших країн. Дуже сильні позиції наших учених по нанотехнологіях – очолює цей напрям професор Сергій Покутній. На основі цих досліджень структури матерії можна конструювати абсолютно нові матеріали. Філософська школа, яку я очолюю, відома під назвою поліської. Тематика досліджень – філософія і феноменологія

релігії. Дуже сильними є школа етнолінгвістики, психологічна школа. Загалом, тільки за останні 5 років наші науковці мають 15 тисяч публікацій, причому кожна п'ята з них – за кордоном, вони вибороли більше двох десятків грантів на проведення досліджень з фізики, біології, хімії, психології, комп'ютерних технологій, лінгвістики. Щороку захищається 22-24 дисертації. В університеті видається п'ять наукових журналів, які мають високий рейтинг в Україні. Чотири з них створено, відколи я став ректором. Нещодавно створено консорціум університетів Великої Волині, куди, крім нашого університету, увійшли Волинський національний університет, Національний університет "Острозька академія" та Рівненський державний гуманітарний університет.

– А що спонукало давати студентам робітничі професії?

– Коли я став ректором, бюджет університету становив 9 мільйонів гривень. Сьогодні 67 мільйонів. Можна порівняти: це дорівнює чверті бюджету міста. Власними силами заробляємо вже не три мільйони, як тоді, а близько 45 мільйонів. Якщо інші орієнтуються тільки на ті гроші, що платять контрактники, то ми розширили джерела фінансування. Звичайно, не стали відкривати фірми з виробництва дверей чи меблів, хоч могли б це робити: маємо відповідне обладнання і самі себе забезпечуємо. Але за це нас обклали б податками — як інші прибуткові структури. Пішли шляхом розширення саме освітянських послуг. Наприклад, придбали три машини, створили чудову школу водіїв. У студентів ці курси користуються великою популярністю. Можна отримати також кваліфікацію гувєрнера, фахівця лікувального масажу, оператора комп'ютерної техніки. Коли ми відкрили прекрасну лабораторію з навчання перукарської справи, стали жартувати, що копіюю Поплавського. Але це не так. Ми дбаємо про підвищення конкурентоздатності наших випускників на ринку праці. От хоча б таке. У старі часи, коли сільською вулицею йшов учитель, селяни низько кланялися. Бо в того в руках була книга, а сільський житель ледь слово по складах міг прочитати. Тепер, звичайно, не так. А коли сучасний вчитель вмітиме і лист, який надійшов з-за океану, перекласти, і модну зачіску односельчанам зробити, і лікувальний масаж провести – це буде авторитетна в селі людина.

До речі, наш університет працевлаштовує 96-97 відсотків випускників. А є вузи, де й до 30 відсотків не дотягують.

– А тепер про те, що найбільше хвилює.

– Зупинюся на враженнях від чергової вступної кампанії. На спеціальність «психологія» ми мали 15 бюджетних місць. З них 8 – по міждержавному обміну: готуємо фахівців для Туркменістану. Казахстану, Молдови. Крім того, подали заяви 8 абітурієнтів, які ма-

ють право на вступ поза конкурсом. Тобто, якщо в пільговика 124 бали по одному й іншому предмету – він студент. А той, хто набрав мало не 400 балів, залишився за бортом. Я постійно виступаю за те, що єдиним критерієм при вступі мають бути знання. Університет – не заклад соціальної опіки, цим має займатися держава, інакше через 15-20 років перетворимося на державу "сіреньких".

Ще одне спостереження. Чимало абітурієнтів понаписували заяви у стільки вузів, що, мабуть, і самі їх не пам'ятають. Те, що навчальним закладам це додає масу проблем, ще півбіди. Але хочу звернути увагу, що навіть у наш університет абітурієнти писали заяви одразу на зовсім різні факультети. Виходить, молодій людині однаково, ким бути – філологом чи математиком. Аби диплом. Вважаю, що це великий недолік нашої загальноосвітньої школи. Вона не формує в людини головного – мети в житті.

Олексій Кавун

Інтерв'ю газеті "День", 28-29 травня 2010 р.

Днями ректор Житомирського державного університету ім. Івана Франка Петро Юрійович Саух відзначив свій ювілей. Важко перелічити, у скількох енциклопедичних та наукових довідниках зустрічається його ім'я. Професор, доктор філософських наук, засновник Поліської наукової школи філософії та феноменології релігії, лауреат Всеукраїнської премії ім. Івана Огієнка, почесний доктор та професор багатьох вітчизняних і зарубіжних наукових та навчальних закладів, заслужений працівник освіти України, кавалер багатьох почесних нагород... Крім того, він є автором близько 350-ти наукових праць. «День» щиро вітає шановного ректора з ювілеєм. Із цієї нагоди ми пропонуємо до уваги читачів інтерв'ю з ним.

– На своєму життєвому шляху, який пролягав, в основному, по освітній ниві, Вам доводилося ставити оцінки іншим. А яку б оцінку на ювілейному рубежі Ви б поставили собі? І що вважаєте своїм найбільшим здобутком?

– Людина завжди бажає більшого, ніж отримує. Але мій життєвий принцип завжди був таким: не бажати, не очікувати чогось особливого і не орієнтуватися на те, що могло би бути краще, бо могло статися гірше. Це не давало мені приводу переоцінювати себе. Людина (хоча, загалом, це дуже складне соціобіологічне утворення), на мій погляд, дуже схожа на систему дробів. Чисельник є те, що людина є насправді, а знаменник – що людина думає про себе. Коли зна-

менник є великим, дріб стає мілким. Тому я ніколи себе не переоцінюю, знаю собі ціну, легко сприймаю критику і вважаю, що своє життя прожив «на відмінно». Мені довелося захистити докторську дисертацію ще за радянських часів. Я не кажу, що тоді був вільною людиною, але вмів і тоді говорити ті самі речі, що й сьогодні. Своїм найбільшим здобутком я вважаю те, що створив чудову сім'ю: у мене два прекрасних сини, дружина, яку я люблю; думаю, що це є найбільшим людським щастям. Я щасливий також тим, що мені вдалося зробити Житомирський державний університет імені Івана Франка таким, яким я його бачив. Коли я вісім років назад прийшов сюди, мало хто вірив, що вдасться реалізувати мої задуми, – говорили, що я мрійник. Сьогодні все це сприймається як норма. Головне, що мені вдалося зробити, – це переорієнтувати навчання в університеті з патерналістської, професійної моделі освіти, коли викладач виступає як оракул, абсолютний авторитет, на особистісну модель. Тобто панує педагогічна система співробітництва між студентом і педагогом.

– Щодо реформи освіти. Існує погляд, що радянська система була досконалою, але виникало питання, чому в західних країнах було і є набагато більше лауреатів Нобелівських премій, інноваційних патентів, високих технологій, і на цій базі розвивався економічний, соціальний, екологічний прогрес? На Ваш погляд, що треба було б зробити в нашій освіті?

– Я насправді вважаю, що наша система освіти і 20, і 30 років тому була нормальною, і ми в світі займали непогані позиції. Інша справа, що у нас була нікудишня матеріально-технічна база. Що ж до фундаментальних наук, я вважаю, що у нас діяла хороша освіта, вона зберігається до цих пір, і мені здається, що це завдяки консерватизму, а не реформам. Я говорю, що ми маємо брати все, що бачимо кращого на Заході, – спираючись на досвід, отриманий, наприклад, під час стажування в США, я багато що в нашому університеті реалізував. Але переконаний, що ми повинні значно обачніше до цього підходити і розуміти, що в нас є чудова основа: ми маємо зводити нову будівлю освіти на тому фундаменті, який у нас є. Я вважаю, що освіта і наука мають у нас стати майже релігією, і тільки тоді можна буде зробити перелом. За кордоном гроші виділяються на конкретні наукові проекти, які пройшли серйозну експертизу. І якщо хтось не отримав результату, або цей результат поганий, наступного разу таким науковцям ніхто не повірить. Також конче потрібно дати більшу автономію вищим навчальним закладам. Ми могли б поєднати інститути системи Національної академії наук з університетами, а ще створювати науково-навчальні консорціуми. І потрібна система технопарків, яка процвітає за кордоном, коли біз-

нес, науково-дослідницькі інститути, університетські центри об'єднуються для розв'язання певних проблем. В Україні їх має бути 5–7 (ті, що є зараз, існують, в основному, формально). Важливо, щоб цим суттєво зацікавився бізнес, чого поки немає.

– *Чи є щось таке, чого б Ви ще хотіли досягнути?*

– Це – розбудова університету. У нас у планах будівництво коледжевого містечка, в розрізі урядової програми доступного житла, на території нашої агробіостанції, де є вільні площі; зведення університетської церкви і великого спортивного манежу. Якщо вдасться це здійснити, вважатиму, що я свою справу по університету зробив. Ще мрію про те, що буде створений технологічний парк, в якому наш університет посяде достойне місце. І, звичайно, університет буде боротися за статус науково-дослідницького університету.

Валерій Костюкевич

Інтерв'ю газеті “Урядовий кур'єр”, 08.07.2010 р.

Видатки на освітню галузь були і залишаються однією із найзатратніших статей бюджету. Та, як засвідчує світовий досвід, інвестиції в освіту дають, щонайменше, десятикратну віддачу, а тому це фактично капіталовкладення в майбутнє України, економити на якому гріх. Та разом з тим, на тверде переконання доктора філософських наук, професора, ректора Житомирського державного університету ім. І. Франка Петра Сауха, в нас ще далеко не все зроблено для забезпечення високої ефективності роботи освітньої галузі.

В освіті – дві біди...

– *Петре Юрійовичу, вже мало не правилом «доброго тону» стало нарікати на брак достатнього для освітньої галузі фінансування. Ви ж, виступаючи на недавніх слуханнях у Верховній Раді, присвячених питанням освіти, зосереджували увагу зовсім на іншому – на практичній спрямованості навчання школярів та якості отримуваних ними знань.*

– Не хочу, щоб у когось склалось враження, що ні мені особисто, ні нашому університету не «болять» питання недостатності фінансування, від чого потерпає вся освітня галузь. Але навіть у заможних європейських країнах, хоч як це не парадоксально, теж нарікають на брак коштів на освіту. Тому без належної уваги до питань ефективного використання кожної виділеної бюджетної копійки нам не обійтись.

Прикро про це нагадувати, але у 60-х роках минулого століття батько американської ядерної бомби Е. Теллер вважав, що «через десять років кращих учених світу доведеться шукати в Росії», бо «в СРСР наука – майже релігія». Та, як бачимо, великий вчений помилився. Передумови нинішніх бід закладено за досі згадуваних деkim з ностальгією радянських часів, коли представники більшості робітничих професій почали отримувати значно вищі зарплати, ніж інженери, вчителі, агрономи. Так було знищено стимул до здобуття знань, тоді як у всьому цивілізованому світі вища освіта служить «перепусткою» до середнього класу, основу якого становлять дипломовані фахівці та окремі високопрофесійні представники робітничих професій.

Не змінилась ситуація на краще і нині, адже професія вчителя, інженера, лікаря (за винятком, хіба що, хірургів і гінекологів) залишається менш престижною, ніж «бізнесмена», що «тримає» кілька торгових кіосків. Ще одна біда нашої освітньої галузі – брак продуманості й чіткого розуміння цілей при проведенні реформ, які чомусь вважаються лише прерогативою освітян. Тут нам зовсім не гріх повчитись в американців, на яких ми так полюбаємо «озиратись». На початку 90-х років минулого століття в США проаналізували стан своєї системи освіти. Висновок федеральної комісії, очолюваної президентом Каліфорнійського університету Девідом Гарднером, шокував американську громадськість. «Нація в небезпеці – заявив вчений, – бо освітні підвалини нашого суспільства під'їдає все зростаюча хвиля посередності, яка загрожує американському народу та країні в цілому». Сказано точно, а головне – образно і зрозуміло. І, що особливо важливо, цей висновок став керівництвом до дій.

Та українська система освіти, хоч як прикро, налаштована на продукування посередності. Більше того, цей процес триває навіть після здобуття молоддю вищої освіти, бо за отриманою спеціальністю при діючій системі матеріального стимулювання, зазвичай, залишаються працювати або фанати, або посередності.

Говорю про це не для того, щоб учергове «посипати голову попелом», бо безсумнівний факт, що наша вітчизняна освіта має серйозні надбання, в тому числі здобуті за часи незалежності. Мета моя конструктивна — спонукати громадськість до неупередженого аналізу реального стану нашої освітньої галузі. Без належних висновків і, головне, ефективних дій ми приречені ще довго повторювати, що «хотіли як краще, а вийшло як завжди».

Суттю освітніх реформ має бути не бездумне збільшення тривалості навчання чи прагнення до якомога більшої насиченості навчальних програм, а розвиток творчих здібностей людини, прак-

тична спрямованість освіти і, про що ми часто забуваємо, зміцнення ролі навчальних закладів як школи виховання свідомих громадян і патріотів. Іншими словами, ми маємо давати не схоластичний набір знань, а, хоч як банально це не звучить, навчати дітей життю.

Навчити всьому неможливо

– Слухаючи Вас, я пригадав пам'ятне не одному поколінню наших співвітчизників, які пройшли школу армії, гасло: «Вчитись усьому необхідному на війні»...

– Навчити всьому необхідному в житті неможливо. Однак, саме розуміння того, що школа дає не просто певний обсяг знань, а насамперед знань, необхідних у житті, має служити і найдієвішим стимулом до навчання, і основою навчальних програм. Тому, наприклад, я не бачу сенсу в тому, щоб примушувати учнів середньої школи «визубрювати» цілком не зрозумілі їм латинські назви мікроорганізмів – навчальний час можна виділити для пізнання значно цікавіших і, головне, потрібніших у реальному житті знань з тієї ж біології. І чого варті «глибокі» знання фізики, якщо випускник середньої школи не здатен відремонтувати найпростішого побутового приладу чи власноруч «розвести» електромережу в дачному будинку?

Подібних прикладів можна навести безліч і всі вони засвідчують відірваність від реального життя схоластичного шкільного курсу, що «вбиває» у дітей інтерес до навчання, примушуючи їх сприймати освіту як набір малопотрібної інформації. Тим часом як за сучасних умов, коли знання набувають характеру товару і соціального капіталу, слід долати традиційну орієнтацію освітянських процесів на необґрунтовану перезавантаженість і поверхову «енциклопедичність» змісту.

Змістом сучасного освітнього процесу має стати саме перехід від школи знань до школи розуміння. Як слушно зауважив Й.-В. Гете, «чого я не розумію, тим не володію». Власне, розуміння – це здатність мислити чи, іншими словам, не просто сприймати інформацію, а осмислювати її й уміти пов'язувати з власним і колективним досвідом.

Однак відразу постає запитання: за яких умов можливе розуміння як стрижневий момент навчального процесу і його результат? І ось тут доречно згадати наведену академіком Василем Кременем у виступі на недавніх слуханнях у Верховній Раді притчу про те, як прагнення вчителя однаково добре навчити літати, стрибати і плавати соколятко, білчєня і качєня призвело до того, що всі вони стали посередностями.

Веду це до того, що в кожній дитині свої здібності і таланти, які зумисне завищення освітньої планки не лише нівелює, а й формує комплекс «невдахи», з яким частина людей живе все життя, а більш сильні й незалежні намагаються довести свою неординарність інколи навіть асоціальними діями. Отож, усілякі підліткові «неформальні рухи» і дедалі загрозливіше поширення серед молоді наркоманії та статевої «розкутості» теж певною мірою обумовлені браком нашої системи освіти, а не браком коштів для неї.

Що робити

– Якщо дотримуватись сповідуваного Вами принципу конструктивізму, саме час перейти до відповіді на запитання, що нам робити...

– Не відкрию істини, якщо повторю сакраментальну фразу, що зло не можна подолати злом. За слушним висловом Сезара Франка, зло не долається, а витісняється добром, як порожнеча витісняється повнотою. Прикметно, що фактично піддана за радянських часів «тихому» обструкціонізму система виховання Сухомлинського будувалася саме на цій ідеї добротворення. Адже якщо в одних учнів покликання до гуманітарних наук, а в інших – до точних, намагання привести всіх до «спільного знаменника» обертається лише даремним марнуванням бюджетних коштів і насиллям над душами школярів.

Якщо вести мову про світовий досвід, то не випадково є поняття базової і повної середньої освіти. Остання передбачає спеціалізацію навчання «за інтересами» після здобуття певного загальнопотрібного (і, наголошу, доступного для розуміння кожного учня) рівня знань.

Добре усвідомлюючи, що часто доводиться жалкувати про сказане і майже ніколи – про промовчане, все ж таки ризикну заявити: ми досі міцно притримуємось принципів старої «репресивної» системи виховання і освіти.

Альтернативність – не завжди благо

– Однак діюча нині система гімназій, ліцеїв, спеціалізованих класів покликана розвивати саме творчі здібності учнів...

– Реальні реформи в освіті обумовлюються не стільки зміною назв, скільки якісно новими підходами до навчання. Не стану заперечувати, що у великих містах у талановитих дітей уже є можливості розвивати свої здібності. Але чи ризикне хтось сказати це про сільські регіони, де, у кращому разі, одна гімназія на район? Тим часом, йдеться не лише про порушення конституційних прав наших громадян на рівний доступ до освіти, а про не менш важливе за-

вдання якомога повнішого використання інтелектуального потенціалу країни.

Панацеєю від фактичної нерівності в доступі до вищої освіти для талановитих дітей мало б стати зовнішнє незалежне оцінювання, що все активніше перетворюється у змагання... репетиторів. Зрозуміло, що вони були завжди, але завдяки єдиним для всіх вимогам шкільної програми і можливості самому працювати з підручником здібні випускники шкіл завжди мали змогу вступити до вишу.

Нині, нічого гріха таїти, майже неписаним правилом стало, що чим складніший підручник для розуміння, тим він «кращий». І при цьому не особливо переймаються, що інколи без додаткових консультацій змісту книжки не зрозуміти.

Крім того, згубна (не побоююсь цього слова) політика на альтернативність підручників призвела до того, що з одного предмета маємо інколи по 3-4 навчальні посібники. А це не лише ймовірність потрапити у глухий кут при зустрічі на тестуванні із недостатньо «висвітленим» в якомусь із підручників питанням, а й нічим не виправдані бюджетні витрати на друк «дублюючих» накладів книжок.

На моє переконання, альтернативність виправдана лише на етапі рукописів або експериментального видання невеликих тиражів, а школа має користуватись єдиним для всієї країни базовим набором підручників. Це в інтересах учнів, учителів і держави, бо нинішня анархія у цій справі – занадто дороге задоволення.

Ще одне болюче питання – проблема малокомплектних шкіл. Ризикуючи викликати шквал критики, скажу: навчальний заклад, де в класах по 5-6 учнів, яких навчають учителі «широкого профілю», – на шкоду учням і на збитки державі. Це ще одна «чорна дірка» в бюджеті освітянської галузі, на яку «закривають очі» через перманентний процес виборів у нашій країні.

Тим часом не право, а обов'язок держави забезпечити дітям умови для отримання якісної шкільної освіти, що можливо лише у повноцінних школах, куди, зрозуміло, дітей слід підвозити. А обов'язком органів місцевого самоврядування в населених пунктах, жителі яких бажають зберегти малокомплектну школу, має бути запровадження або спеціального місцевого податку для її утримання, або залучення необхідних для цього спонсорських коштів.

Не менш нагальна потреба в оптимізації всієї мережі освіти в цілому. Якщо існування безлічі недержавних вишів, чимало з яких не забезпечують належного рівня навчання, «просто» дискредитує вищу школу, то функціонування навіть в обласних центрах кількох університетів, які часто дублюють один одного, призводить до зниження якості підготовки фахівців та нераціонального використання бюджетних коштів.

Більш зваженим має бути також підхід до термінів навчання. Не секрет, що існує чимало напрямків вишівської підготовки фахівців, курс навчання яких заповнюється або необов'язковими предметами, або тими, що вже вивчались у середній школі. Цю проблему міг би розв'язати перехід до професійної школи. Але без чіткого розуміння її потрібності як на рівні держави, так і громадськості перспектив для розвитку професійної освіти не буде.

Хоч як прикро, уява про майбутню трудову діяльність у молоді та її батьків нині формується, передусім, під впливом ЗМІ, які пропагують фантастичний світ бізнесменів, політиків, «зірок» шоу-бізнесу. Тож скромні соціальні ролі вже нікого не влаштовують і вважаються долею невдах. Доводить те, що талановитий інженер і вмілий робітник, дільничний лікар і високопрофесійний тракторист не лише потрібні суспільству, а й цілком престижні за рівнем матеріального забезпечення професії, – завдання як школи, так і держави.

Віктор Шнак

Інтерв'ю Енциклопедії педагогічної освіти, 2010 р.

– В жовтні 2009 р. Житомирський державний університет імені Івана Франка відзначив своє 90-річчя. Скажіть, як в університеті поєднуються історичні традиції та новітні світові тенденції розвитку педагогічної освіти, які знайшли поширення у стінах університету?

– Наш університет є одним із найстаріших та визнаних навчальних закладів України, який впливає на формування усіх сучасних тенденцій розвитку системи освітніх закладів Житомирщини. Заснований в 1919 році як Волинський педагогічний інститут, насправді, він, бере свій початок із знаменитої Першої Житомирської чоловічої гімназії, що виникла ще в 1833 році. Тому університет має давні і славні традиції, які ми свято бережемо і примножуємо. Пройшов він непростий і тернистий шлях, позначений як науковими й освітянськими лаврами, видатними особистостями, так і необґрунтованими звинуваченнями та політичними репресіями. Проте, всупереч усім перешкодам, різним формам, які нав'язувалися владою, в його стінах свята ідея науки, просвітництва та інтелігентності завжди була домінуючою.

Незважаючи на те, що наш університет є класичним, він традиційно завжди був зорієнтований на освітній ринок праці. Й сьо-

годні ми зберігаємо пропорцію класичних спеціальностей до педагогічних 40 на 60 відсотків.

– Сьогодні часто звучать заклики до кардинальних змін в освіті, яка не в змозі формувати суспільство та вести його за собою. Навпаки, зміни, що відбуваються в житті, ведуть до змін діяльності в системі освіти. Ваше ставлення до цих змін, що відбуваються в освіті України?

– Це проблема не лише України. Сьогодні у всьому світі стурбовані „серйозною хворобою освіти”. В цьому є велика доля істини. На жаль, ми балансуємо між старими класичною і некласичною моделями освіти, тоді як час вимагає кардинально нових постнекласичних підходів. Сказати, що ми не усвідомлюємо цю реальність, було б неправдою. Різкі зміни в глобалізованому світі вже привели до того, що наші педагоги працюють по-новому, а на усіх рівнях управлінської ієрархії в освіті приймаються відповідні рішення. Але, оздоровлюючи освіту, ми, на жаль, мало турбуємось про те, щоб ліки, які ми застосовуємо, не виявились більш небезпечними, ніж сама хвороба. Ті заходи, які ми здійснюємо (принаймні, в Україні), характеризуються, по-перше, безсистемністю й неадекватністю (тобто відсутністю глибокого наукового аналізу освітянських реалій і традицій та зорієнтованістю виключно на ліберальну модель освіти традиційного суспільства). По-друге, авторитарністю й кулурарністю, намаганням нав'язати реформи зверху, без широкого громадського обговорення й відкритої професійної експертизи. Ми забуваємо, що наша вітчизняна освіта мала серйозні здобутки, дала світові таких класиків педагогіки, як А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, спадщину яких цінують і впроваджують у найбільш успішних країнах світу.

Сучасна освіта має дати відповідь, принаймні, на два найважливіші виклики часу: як краще здійснити перехід до культурно-особистісної моделі освіти і як найефективніше впровадити процесно-орієнтоване управління освітою. Тобто, нам потрібна така система освіти, яка вчить дітей, як думати, а не *що* думати, і яка б забезпечувала рівні можливості, а не рівність в засвоєнні нових знань. Й, що не менш важливо, ми маємо вибудувати такий алгоритм управління освітою, який передбачав би не керівництво людьми, а керівництво процесами.

– Як це “розуміння” впроваджується в Житомирському державному університеті імені Івана Франка?

– В нашому університеті поєднуються національні здобутки із загальнолюдським досвідом. Як говорив Т. Г. Шевченко „чужому научайтесь, й свого не цурайтесь”. Переконалий, не можна механічно

копіювати зарубіжний досвід без урахування традицій та багатьох здобутків національної системи освіти.

Тому наш потужний науково-педагогічний колектив, ґрунтуючись на кращих досягненнях вітчизняної освіти, активно впроваджує педагогічну систему співробітництва студента і педагога, забезпечуючи професійне самовизначення і морально-культурну складову наших вихованців. Не випадково за нашого випускника, котрий має глибокі фундаментальні знання, уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігаючи самовладання за умов невизначеності, вже сьогодні бореться роботодавець. А це, повірте, найвища оцінка нашої роботи.

– Однією із проблем наших університетів є малопотужна наукова складова. Як вирішується ця проблема у Вашому університеті?

– З Вами важко не погодитися. Ця проблема дійсно існує і її не просто вирішити в нинішніх умовах. В нашому університеті створено потужний навчально-методичний комплекс „Полісся”, який об’єднує зусилля понад 20-ти навчальних закладів різних рівнів акредитації в розробці і впровадженні інноваційних технологій педагогічної освіти. Існують більше десяти наукових шкіл, у тому числі науково-педагогічна школа „Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів”. Ефективно функціонує створений науково-виробничий комплекс „ЖДУ – ВАТ „Електровимірювач”, який займається розробкою електровимірювальної техніки і приладів для комплектування навчальних лабораторій і класів фізики. Широко практикується кооперація в наукових дослідженнях (нанофізика, біохімія, екологія, етнолінгвістика, історія, педагогіка тощо) з інститутами НАН України, АПН України, вітчизняними й зарубіжними університетськими центрами. З цією метою навіть створено нещодавно консорціум університетів Великої Волині, куди, крім нашого ВНЗ, увійшли Волинський національний університет, Національний університет „Острозька академія” та Рівненський гуманітарний університет. Вже через декілька років, сподіваюсь, усе це, і багато іншого, дозволить нам вийти на серйозні результати.

– Ви згадали про співпрацю з міжнародними університетськими центрами...

– Так, ми маємо близько 40 угод із зарубіжними університетами. Завдяки тісним науковим і навчальним зв’язкам з університетами США, Німеччини, Великої Британії, Італії, Франції, Росії, Польщі, Словаччини, Угорщини, Македонії, Ізраїлю та інших країн, викладачі та студенти мають можливість брати участь в різноманітних конкурсах, майстер-класах, проводити спільні наукові до-

слідження, проходити стажування та продовжувати навчання за кордоном.

– Чим Ваш університет відрізняється від інших навчальних закладів України?

– Думаю, що візитівка університету – це основне, чим має гордитися вищий навчальний заклад. Й основне тут не вивіска „національний”, а його неповторність, власний „знак якості”. Такими є Оксфорд, Кембридж, Сорбонна... Ми виборюємо цей знак. До нас приходили й приходять юнаки й дівчата, котрі хочуть стати висок класними фахівцями насправді, а не на папері. Тому в нас були, є і завжди будуть Короленки, Феценки-Чопівські, Липинські, Тени, Бондарчуки, Касименки..., професори, якими комплектуються сучасні науково-дослідницькі лабораторії провідних університетів світу.

– Яким Ви бачите університет через 10 років?

– Як завжди, успішним. Успішним не лише в регіоні й в Україні, але й далеко за її межами. З міцною матеріально-технічною базою, потужним професорсько-викладацьким складом, що дозволить стати істинним науково-дослідницьким університетським центром.

Інтерв'ю газеті “День”, 31.03.2011 р.

Рецепт оптимізації вищої освіти в Україні від Петра Сауха

«Сьогодні наш університет престижний, завтра буде одним із найпрестижніших, а право навчатися в ньому буде великою честю». Так під час нашої останньої зустрічі в грудні 2009 року сформулював завдання, яке ставить перед собою та колегами, Петро Саух, ректор Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Наші читачі знають, що «День» цінує тих, хто ставить перед собою високу планку. Хоча ми розуміємо, що досягнення такої мети за несприятливих умов – справа надскладна. Але «День» знає приклади втілення таких задач у життя.

На запрошення університету сьогодні відбувається день «Дня» в Житомирі – це відкриття нової фотовиставки «Дня» та читацька конференція для тих, кому від «Дня» потрібно більше, ніж щоденна газета. Адже ми не тільки втілюємо в життя масштабні проекти – ми запрошуємо до партнерства і участі в них. Напередодні ми зв'язалися з Петром Саухом, щоб спитати, чого очікують в університеті від зустрічі з «Днем», та поговорити про наболілі питання щодо вищої освіти в Україні.

– З нетерпінням зустрічі з «Днем» чекаю не лише я, а й увесь наш університет. Газета «День» піднімає питання, які будять думку. Мені здається, що якоюсь мірою «День» розбудив і почуття професійної гідності у фахівця-педагога. Ну, а фотовиставку «Дня» минулого року в нашому університеті переглянуло більше тисячі відвідувачів – не тільки викладачі та студенти університету, а й мешканці та гості Житомира. «День» має потужний інтелектуальний потенціал редакції, яка інтелігентно піднімає гострі, «йоршисті» питання. Використовуючи вчення Платона, можна сказати, що в наш час ми зорієнтовані не на філософічність сприйняття світу, а на філодоксичність – тобто кожен має свою правду. Часто серед усіх цих правд знайти середнє арифметичне дуже важко. Це завдання – знайти середнє арифметичне для української спільноти – взяла на себе газета «День».

– *Останні події в сфері освіти активізували студентський протестний рух, в якому житомирські студенти – одні з найактивніших. Чи спілкуєтеся Ви зі своїми студентами? Що як ректор їм радите?*

– Коли я очолив університет, тут було формальне самоврядування. Натомість, ми створили потужну студентську організацію – студентське братство. Зізнаюся, що ініціатива його створення виходила від професорсько-викладацького складу. Але зараз братство – дуже впливова й незалежна сила в університеті.

Причому, студенти реагують не тільки на події, що відбуваються в університеті, а й на суспільні проблеми. Голова нашого братства Юлія Плисак входить до загальнонаціональних студентських організацій, їздить на зустрічі, після чого обов'язково заходить до мене з пропозиціями й порадами, які ідеї з інших університетів запозичити. Коли я працював у США та Німеччині, то завжди дивувався, що студенти самі організовують студентське життя. Ми вже близькі до того, коли і в нас студенти перетворюються на дієву (постійно, а не час від часу) суспільну силу. Наша газета «Універсум» публікує критичні статті, де іноді й мене досить серйозно зачіпають. Мушу реагувати й давати відповідні доручення службам, щоб вирішити те чи інше питання.

– *Вже побачив світ третій варіант законопроекту «Про вищу освіту». Як Ви його оцінюєте й чи бачите суттєві відмінності з попередніми двома?*

– Реформи в освіті вкрай потрібні. І не для «показухи» перед Європою, а нам самим. У світі знань і ефективності реформа освіти – це вимога часу. Освіта – це синергетична система, тому ключове слово в реформі – системність. Світова тенденція – це масовізація освіти. І у нас, і в Європі всі прагнуть мати вищу освіту. При тій кіль-

кості університетів, які ми маємо сьогодні, цього року 100% випускників матимуть можливість вступити. І, що цікаво, університети всіх приймуть на навчання. З одного боку, це добре. Це демократично – рівний доступ до вищої освіти. З іншого боку, масовізація загрожує нищенням елітарної вищої освіти, підготовкою «сірих кадрів», а не національної еліти, яка здатна здійснити технологічний прорив.

Я нещодавно був на нараді в Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту з приводу згаданого вами законопроекту, яка відбувалася за участю студентських організацій та депутатів Верховної Ради. Треба сказати, звучало чимало доречних пропозицій. Я палко підтримую пропозицію академіка М. З. Згуровського, ректора КПП, що оптимізувати мережу навчальних закладів, безперечно, треба, і вищих навчальних закладів у тому числі. Але за основу оптимізації ВНЗ потрібно брати не кількість студентів, а цілу низку критеріїв – визнання університету на міжнародному рівні, авторитет викладачів університету, історичні традиції, наукові школи... Я підтримую ідею зменшення кількості вищих навчальних закладів. Це потреба. Але не потрібно вигадувати велосипед. Американська система вищої освіти є однією з найкращих у світі. А зробили американці дуже просто (причому цю реформу провели не так давно – в 1970–1980-х роках). Вони створили три групи університетів і вважають за вищу освіту всю ту, яку люди отримують після середньої школи. Перша група – в нашому розумінні коледжі, училища, професійно-технічні навчальні заклади. Навчання в них максимально наближене до життя, до конкретного виробництва. Друга група – це профільні університети: медичні, педагогічні, металургійні, аграрні тощо. Серед цих університетів можна було б виділити десяток найпотужніших певного профілю. Наприклад, серед усіх аграрних університетів виокремити один і зробити його дослідницьким. Цими дослідницькими університетами має опікуватися центральна влада, а решта мають бути «прив'язані» до регіонів. Третя група університетів – класичні, які готують бакалаврів, магістрів і докторів філософії. Це найпотужніша ланка вищих навчальних закладів, що покликані готувати національну еліту. Тут важливе все – наукові школи, матеріально-технічна база й, головне, давня історія та традиції університету. В Штатах і Англії їх називають «університети, повиті плющем». Вони задають тон суспільним дискусіям і настроям. Якщо задати таку схему нашій освіті, я певний, був би результат.

У цьому законопроекті запропонована певна автономія університетам. Наприклад, надана можливість ВНЗ розпоряджатися заробленими коштами. Це справді важливо. Ми заробляємо великі гроші, наш бюджет – це чверть міського бюджету, але я не маю пра-

ва ними розпоряджатися. Ці кошти у міцних обіймах тримає казначейство, без дозволу якого ми не маємо можливості закупити навіть канцелярію. Новий законопроект у цьому плані пропонує певну свободу. Саме економічна свобода є основою подальшої автономії. Якщо ми матимемо фінансову незалежність, все решта залежатиме від нас – від ректора і його команди. Але, говорячи про економічну свободу, ми мусимо обумовити, що в університеті діятимуть потужні громадські організації. Інакше це загрожує авторитаризмом і свавіллям ректорів.

– Академічна спільнота, говорячи про згаданий законопроект, наголошує, в першу чергу, на обмеженні фінансової й адміністративної автономії, й мало хто говорить про автономію світоглядну, автономію для формування власного знання, про незалежність від державної освітньої політики. Чи означає це, що українська академічна спільнота не готова до самостійного мислення?

– Все залежить від атмосфери, яка існує в тому чи іншому університеті. Скажу відверто, на мене ніхто ніколи не тиснув відносно того, що й як я маю робити. А якщо й бували якісь опосередковані загальні установки, я до цього підходив із розумом, і так налаштовую весь колектив. До самостійного мислення ми готові. Ми не готові до іншого. Знання, які ми даємо в університеті, мають бути тісно пов'язаними з життям. Ми мусимо виховувати фахівця з високою життєвою компетенцією. Зміст навчального процесу не передбачає серйозної світоглядної складової. Це велика біда. Час нібито цього вимагає – мовляв, дай нам вузькоспеціалізованого фахівця. Ми не турбуємося про те, як ця людина співвідносить себе зі світом, країною, нацією. Серед педагогів-теоретиків сьогодні розгорнута дискусія про так звані кваліфікаційні й життєві компетенції. Я поставив завдання таким чином: ми в університеті повинні розробити життєві компетенції – на що нашому випускнику слід у житті орієнтуватися, в чому й як орієнтуватися – і професійні компетенції. Над цим надскладним завданням у нашому університеті працює робоча група. Ми не чекаємо, поки вітчизняні теоретики дійдуть якоїсь однієї думки. Ми повинні працювати на наших студентів вже сьогодні.

Ольга Решетилова

5.2. ВИБРАНІ ДОПОВІДІ

Доповідь на конференції
трудового колективу
університету у зв'язку з
обранням на посаду
ректора,
Житомир,
листопад 2002 р.

Шановні викладачі та співробітники університету!

Сьогодні я маю велику честь виступати в стінах Вашого університету, який має давню, славу історію і прекрасні освітянські традиції. Про це відомо мені не з чужих слів... Багатьох викладачів та науковців університету знаю по науковій та педагогічній роботі. Сподіваюсь, багато з них знають і пам'ятають мене. Є й такі, шановні у вашому університеті люди, на очах яких відбувалось моє становлення від учня середньої школи до викладача Житомирського сільськогосподарського інституту, де робив перші свої кроки.

Але процедура виборів вимагає для ближчого знайомства сказати про себе трохи ширше.

Народився я на Житомирщині в селі Сімаківці Ємільчинського району у 1950 році в селянській родині. Був колись там великий льонарський рід. На жаль, а можливо, на щастя (бо льонарство серйозно занепало), обрав інший, ніж мої батьки, життєвий шлях. Закінчив Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка і став викладачем філософських дисциплін.

У 27 років захистив кандидатську, а у 39 – докторську дисертацію. В сорок – став професором. Через рік був обраний академіком Академії наук Вищої школи України, а згодом став почесним академіком Міжнародної кадрової академії та був удостоєний почесного звання «Заслужений працівник народної освіти України».

Трудову діяльність розпочав асистентом кафедри філософії Донецького політехнічного інституту... Потім була аспірантура. Після захисту кандидатської дисертації працював на кафедрі філософії Житомирського сільськогосподарського інституту.

В 1980 році переїхав в м. Рівне. Працював в Українській академії інженерів водного господарства, де пройшов шлях від асистента до завідувача кафедри філософії та декана гуманітарного факульте-

ту. Рік працював заступником директора Рівненського відділення Київського університету Вищої школи права. Підготував 11 кандидатів та 2 докторів наук. З 1998 року – заступник голови Рівненської облдержадміністрації з питань соціально-гуманітарної політики. Опікуюсь, у тому числі, і проблемами освіти області. Не скажу, що багато – але щось вдалося зробити. Паралельно, на громадських засадах, продовжую очолювати кафедру філософії Українського державного університету водного господарства і природокористування. Маю тут аспірантів. Стаж роботи у вузі 29 років.

Стажувався та читав курси лекцій в університетах Франції, США та Німеччини. Автор понад 160 наукових праць з проблем соціальної філософії, філософської антропології, філософії освіти, релігієзнавства та глобалістики. Очолюю Рівненські обласні організації Федерації науковців України та Ліги філософів України. Член редакційних колегій ряду наукових журналів та збірників, спеціалізованих рад по захисту докторських дисертацій в Інституті філософії НАН України та Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

Одружений. Маю двох синів. Старший вже працює, менший – студент філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Скажу відверто: мети стати ректором я не переслідував. Але коли мені запропонували взяти участь в цьому конкурсі, я зрозумів, що це, можливо, окреслений кимось, щасливий шанс повернутись назад, на Житомирщину, і присвятити себе справі, яку люблю і в якій розуміюсь, і якій не міг віддаватись сповна близько чотирьох років, працюючи в адміністрації.

Моя програма є простою і будується на трьох константах: послідовність, компетентність та відкритість. В людях, загалом, над усе ціную порядність, професіоналізм і почуття відповідальності. Не обіцяю простих і швидких рішень наболілих проблем. Бо ціную мудре попередження древніх: якщо бажаєш створити людям пекло, розпочни нав'язувати рай. Тому раю не обіцяю, але запевняю, що буду відстоювати та захищати Ваші інтереси на основі цих, важливих для мене, принципів.

При цьому виходжу із тієї сталої величини, що Житомирський педагогічний університет має вагомі освітянські та наукові надбаня і здобутки. Їх потрібно зберегти, забезпечивши необхідні умови для подальшого ефективного розвитку на сучасній інноваційній основі. Перетворити його в самобутній вуз, який виділявся б не тільки серед інших навчальних закладів Житомирщини, а й України, став би її інтелектуальною окрасою.

Для цього не так вже й багато потрібно. Найперше – створити привабливі умови роботи викладачів та співробітників університету, які мали б перевагу над «лоском» близької до Житомира столиці. Я маю на увазі – забезпеченість житлом, цікаві умови для наукової роботи, створення спеціалізованих рад по захисту дисертацій, бази відпочинку і умов поправити здоров'я, впевненість у завтрашньому дні дітей викладачів та співробітників.

Впевнений, вирішимо цю проблему – будуть вирішені й інші, не менш важливі для університету, але похідні від неї. А саме, в розрізі таких семи напрямків:

1. *Підготовка спеціалістів.* У розрізі цього формату проблем актуальним є:

- Розробка сучасної концепції розвитку університету, яка передбачала б не тільки власний розвиток, а й посилення науково-методичної підтримки загальної середньої освіти в регіоні, розширення співпраці із закладами освіти області усіх рівнів, що забезпечить через кілька років перетворення університету в унікальний, провідний науковий, теоретико-технологічний та дидактико-методичний Центр системи педагогічної освіти в Україні.

- Удосконалення системи набору абітурієнтів та підготовки фахівців, що мають попит на ринку трудових ресурсів регіону. Не для кого не секрет, що лише 10-12% людей є референтними, тобто здатними до педагогічної, виховної роботи. На жаль, серед діючих педагогів цей відсоток не вищий. Звідси завдання вишукувати референтів з шкільної партії і через систему профільної школи готувати до педагогічного університету.

- Практично відсутня сьогодні й система підготовки управлінських кадрів в освіті. Хто сьогодні готує до практичної роботи заврайоно, міськвно, директора школи? Ніхто! Керівництво закладами освіти масово здійснюють аматори, без відповідних знань основ менеджменту. Так само не фахівці викладають в школах основи економічних знань, іноземну мову з 2-го класу, основи безпеки життєдіяльності, валеології тощо. Тут ми повинні працювати на випередження часу, відкривши не тільки новий факультет фізичного виховання, але й цілої низки інших підрозділів.

- Сьогодні випускники педагогічних вузів наділені глибокими теоретичними знаннями, нерідко володіють іноземними мовами, комп'ютером. Але часто безпорадні у вирішенні практичних завдань, не вмють бачити педагогічну проблему, сформулювати завдання, поставити мету, визначити відповідні форми і методи роботи, прогнозувати свою діяльність і отриманий результат. На жаль, не вчимо ми їх приймати рішення, брати на себе відповідальність,

не формуємо бажання самовдосконалюватись, прагнути до саморозвитку. Усе це ставить перед нами завдання:

по-перше, науково обгрунтованої підготовки фахівця нового типу, який зможе у подальшому гармонійно поєднувати фахову майстерність, компетентність в ролі культурного і громадського діяча;

по-друге, формування готовності та вміння оволодівати новими педагогічними технологіями, надбаннями сучасної національної та світової культури, мистецтва, науки, виробляти власні підходи, методи і прийоми організації навчально-виховного процесу;

по-третє, відданості педагогічній справі та стійких якостей педагогічного подвижництва; усвідомлення високого статусу виховання, філософії, ідеології, політики, стратегії і тактики побудови Української держави.

2. *Оздоровлення фінансового стану, господарська та комерційна діяльність.*

- Найперше тут – своєчасна виплата стипендій та заробітної плати і, найголовніше, створення умов для її підвищення шляхом нарощування обсягів позабюджетних коштів за рахунок:

- а) зростання частки контрактної форми навчання шляхом розширення спеціалізацій та урізноманітнення профорієнтаційної роботи,

- б) надання самостійності у фінансово-господарській діяльності факультетам, кафедрам, господарським підрозділам та збільшення на цій основі надходження позабюджетних коштів,

- в) розширення комерційної діяльності університету в усіх напрямках в рамках чинного законодавства, ширше використання з цією метою матеріальної бази вузу, міжнародного співробітництва,

- г) створення незалежного фонду «Друзі університету» за участю відомих і багатих випускників університету. Використання спонсорських коштів у вирішенні господарських завдань.

І, звичайно, створення умов для прозорості і зрозумілості для трудового колективу фінансово-економічної діяльності адміністрації університету.

3. *Кадрова політика та удосконалення структури управління.* Тут наголосив би на таких речах:

- Дбайливе ставлення до наукової і педагогічної діяльності співробітників пенсійного віку, ефективного використання їх досвіду та раціональне поєднання з енергією і завзятістю молоді;

- Стимулювання підготовки та захисту кандидатських і докторських дисертацій співробітниками університету. Забезпечення притоку на кафедри випускників університету;

- Демократизм управління, збереження досвідчених керівників усіх ланок управління та створення атмосфери співпраці;
- Побудова раціональної та динамічної структури університету, чіткий розподіл повноважень по вертикалі управління: ректорат – деканат – кафедра, підвищення ролі Вченої Ради в прийнятті найважливіших рішень у сфері господарської діяльності.

4. *Інтеграція в європейську та світову систему університетів.* Бачу її такою:

- Встановлення взаємовигідних зв'язків із педагогічними та іншими університетами Росії, країн СНД, країн Західної Європи та Америки, широкий розвиток на цій основі взаємного обміну студентами, аспірантами, науковцями, викладачами;
- Адаптація навчальних програм до потреб міжнародних стандартів; проведення комплексу робіт по міжнародній нострифікації дипломів університету;
- Включення університету до світових структур та організацій, які об'єднують працівників вищої школи.

5. *Наукові досягнення, їх збереження та розвиток.*

- Використання структур існуючих наукових шкіл та наукових досліджень як ефективного інструмента підвищення якості підготовки фахівців.
- Сприяння кооперації наукових досліджень і розробок науковців університету з вченими НАН та АПН України, а також закладами вищої педагогічної освіти та їх впровадження в навчальний процес.
- Удосконалення науково-методичної роботи, розробка системи важелів для заохочення професорсько-викладацького складу університету до написання підручників, посібників, курсів лекцій тощо.
- Реалізація системного підходу в організації і проведенні науково-дослідної і творчої роботи студентської молоді, домагатися 80% залучення її до такої діяльності.
- Створення в структурі університету регіонального центру з розвитку науково-дослідної і творчої роботи педагогічно обдарованої студентської і учнівської молоді.

6. *Сучасні інформаційні технології та їх використання.*

- Продовжувати курс на інформатизацію університету. Завершити комплектацію усіх факультетів комп'ютерними класами, обладнання лекційних аудиторій мультимедійними засобами. Забезпечити комп'ютерну підтримку навчального процесу на кожній кафедрі та комп'ютеризацію бібліотеки, замкнувши усе це на єдину комп'ютерну мережу університету.

- Розбудувати мережу INTERNET, забезпечити доступ кожного студента, співробітника, викладача до світової мережі INTERNET, в т. ч. – деканів і завідувачів кафедри – зі свого робочого місця.

- Більш ефективне використання ВЕБ-ресурсів університету в цілях комерційної, науково-дослідної, педагогічної та міжнародної діяльності університету.

7. *Соціальна інфраструктура.* Тут найголовнішим вважаю:

- Зосередження коштів для завершення упорядкувальних робіт гуртожитків, зокрема гуртожитку № 4, з метою їх устаткування і обладнання на рівні сучасних вимог.

- Завершення ремонтно-оздоблювальних робіт у навчальних корпусах та упорядкувальних робіт на території, що прилягає до першого навчального корпусу.

- Створення на базі їдальні «Берізка» сучасного комплексу з обслуговування студентів та співробітників університету, поліпшення та здешевлення харчування студентів (можливо, організувавши його на абонементній основі).

- До кінця навчального року розробити проект та розпочати акумулювання коштів на його реалізацію з будівництва житлового будинку (можливо, реконструкцію частини одного із гуртожитків) та будівництва бази відпочинку для потреб студентів, викладачів і співробітників.

- Проведення реорганізації медчастини університету в сучасний медично-діагностичний центр з наданням платних послуг жителям міста для зміцнення його фінансової підтримки.

- Розробка програми «Фізичний розвиток співробітників та студентів університету», яка буде реалізовуватись на основі новобудованого спорткомплексу.

- І останнє. Побудова дієвої системи підтримки співробітників, які своїми досягненнями підносять престиж університету.

Шановні колеги !

Я хотів бути максимально чесним з Вами. І свідомо, не вдавався до обіцянок віртуального характеру. Бачу, Ви зрозуміли мене і я вдячний за Ваше терпіння і увагу.

Звітна доповідь на конференції трудового колективу Житомирського державного університету імені Івана Франка, листопад 2007 р.

Шановні делегати конференції!

Так сталося, що мій звітний період об'єктивно збігся з докорінними змінами у вітчизняній освіті, пов'язаними з культурно-особистісною моделлю вищої освіти та з процесами інтеграції в європейський освітній простір. Тому вся робота впродовж п'яти останніх років була спрямована на побудову нових концептуальних засад розвитку університету і перетворення його в елітний навчальний заклад регіону. Для цього потрібно було знайти найбільш вдале поєднання багатьох традицій університету, сформованих впродовж десятиліть, з новими тенденціями розвитку вищої школи. Щоб створити елітний навчальний заклад, потрібні були час і матеріальні ресурси. Колись нафтовий магнат Джон Рокфеллер запитав президента Гарвардського університету, що необхідно мати, аби створити елітний університет. Відповідь була короткою: 200 років і 50 мільйонів доларів. Сьогодні життя нам не відводить стільки часу, та й розраховувати на якісь фінансові ресурси не було сенсу. Відтак, була розроблена стратегія розвитку університету, що ґрунтувалась на реаліях дня і передбачала кардинальні зміни прискореного розвитку університету, визначала нову філософію освіти, пріоритети і принципи, основні напрями і механізми розвитку на найближчі роки.

Завдяки розширенню джерел фінансування, інтенсивному нарощуванню якості навчального процесу, застосуванню ефективних технологій, висококваліфікованому педагогічному персоналу, динамічним науково-виробничим зв'язкам з провідними науковими центрами і закладами освіти, повсякденною турботою щодо зміцнення повноцінного ресурсного забезпечення університет за короткий період дістав широке визнання. Зусиллями терпеливої і наполегливої праці ректорату, викладачів, студентів нам вдалося започаткувати якісно новий етап розвитку університету, що прагне досягти європейського рівня організації навчання, світових стандартів якості професійно-педагогічної освіти.

Упродовж 2002–2007 рр., дотримуючись вимог Закону про вищу освіту, статуту Житомирського державного університету імені Івана Франка, зобов'язань, зафіксованих у трудовому договорі,

була організована робота навчального закладу за різними напрямками, які охоплювали всі сфери його життєдіяльності. Проводилися засідання вченої ради, ректорату. Особисто я доповідав з низки важливих питань діяльності університету, організовував належне обговорення питань порядку денного, брав активну участь у виробленні відповідних ухвал, на основі яких видавалися накази і розпорядження. Останні доводились до відповідних структурних підрозділів та посадових осіб. Про виконання прийнятих ухвал вони доповідали на засіданнях вчених рад університету, ректорату, інститутів та факультетів.

Відповідні укази Президента України, розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Міністра освіти і науки України, рішення колегії МОН України, листи заступників Міністра освіти і науки України і директорів департаментів МОН України, управління освіти і науки Житомирської обласної державної адміністрації, що стосувалися вищої освіти взагалі й Житомирського державного університету зокрема, розглядалися на засіданнях вченої ради університету, ректорату. По кожному з них приймалися відповідні ухвали, спрямовані на виконання поставлених державних завдань.

Після кожного засідання колегії МОН України і міністерських нарад за участю керівників вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації я доповідав вченій раді університету, ректорату про їх результати, важливість прийнятих ухвал, спрямовував науково-педагогічних працівників на розв'язання конкретних проблем, поставлених МОН України.

Наприкінці звітнього року під час спільного засідання вченої ради і конференції трудового колективу я щорічно звітував про основні підсумки роботи закладу в попередньому році й визначав завдання на наступний. Проводив наради з проректорами, керівниками структурних підрозділів, директорами інститутів, деканами, начальником штабу цивільної оборони та інженерами з техніки безпеки й охорони праці, директором студмістечка, комендантами навчальних корпусів і студентських гуртожитків, керівниками підрядних організацій, працівниками, відповідальними за протипожежний стан у приміщеннях, керівниками профкомів, завідуючою їдальнею тощо. З різноманітних питань внутрівузівського життя давав відповідні усні і письмові доручення, перевіряв хід і результати їх виконання, виконання господарських договорів, радився щодо механізму розв'язання назрілих проблем.

Регулярно проводив зустрічі з органами студентського самоврядування та вживав усіх належних заходів з метою розв'язання нагальних проблем, поставлених молоддю.

Чи не найбільшу увагу приділяв у звітний період підготовці та зростанню чисельності науково-педагогічних працівників високої кваліфікації. Ці питання вирішував через: 1) направлення здібних випускників на навчання в аспірантуру, в т. ч. інших ВНЗ та науково-дослідних інститутів АПН України і НАН України; 2) розвиток аспірантури в університеті; 3) направлення провідних доцентів на навчання в докторантуру, що діє в системі МОН України, АПН України і НАН України; 4) відкриття і розвиток власної докторантури.

Розроблено програми, якими передбачено підготовку до 2010 р. 100 докторів і кандидатів наук. Нині ці програми успішно реалізуються.

У 2003-2007 рр. розширено спектр спеціальностей університетської аспірантури з 9 до 15, збільшено прийом та забезпечено її результативну діяльність. Відповідно до наказу МОН України № 537 від 25.06.2007 р., відкрито разові аспірантури зі спеціальностей 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення та 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. Загалом в університеті над кандидатськими дисертаціями працює понад 160 осіб. Порівняно з 2002 р. кількість аспірантів збільшилась у 3,5 рази, здобувачів – у 28, аспірантів-контрактників – у 6 разів. У 2003–2007 рр. аспірантуру закінчили 78 осіб (60 – з відривом і 18 – без відриву від виробництва), з них 40 вчасно захистили дисертації, 13 – достроково.

У 2003 р. до аспірантури інших ВНЗ, наукових установ АПН і НАН України вступило 27 осіб. У 2004 р. – ще 27, 4 науково-педагогічні працівники навчалися в докторантурі. У 2005 р. в аспірантуру було направлено теж 27 осіб, в докторантуру – 2. У 2006 р. 4 особи стали докторантами, 25 – аспірантами. Всього ж на 1 жовтня 2007 р. в аспірантурі та докторантурі інших ВНЗ і наукових установ навчається 29 осіб.

З 2004 р. в університеті діє спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук за двома спеціальностями. За три роки у ній захищено 32 дисертації. Цього ж року розпочала функціонувати постійно діюча докторантура зі спеціальності 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти”, з 2005 року – докторантура зі спеціальності 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки”, а з 2007 року – зі спеціальності 03.00.08 – „Зоологія”. Нині у докторантурі університету навчається 8 осіб і 6 осіб в інших ВНЗ, загалом же над докторськими дисертаціями працює 20 викладачів.

Я регулярно проводив індивідуальні та групові зустрічі з аспірантами, які не завершили кандидатських дисертацій (понад 30 осіб), зобов'язав їх відновити роботу над ними, публікувати ре-

зультати досліджень у фахових виданнях відповідних галузей науки. Загалом, за 2003-2007 рр. працівниками університету захищено 5 докторських і 72 кандидатські дисертації.

На розгляді спеціалізованих вчених рад зараз перебуває 18 кандидатських дисертацій викладачів університету.

Наслідок:

- кількість викладачів із вченими ступенями, науковими званнями зросла з 2003 р. до 2007 р. в 1,3 рази.

- за темпами відтворення кадрового потенціалу університет займає друге місце серед класичних університетів.

З метою більш ефективного використання викладацького складу, фінансів, задоволення потреб регіону у фахівцях значну увагу приділяв розвитку структури університету.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України за №172-р. від 24.03.2004 р. на базі ліквідованого Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка було створено Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Впродовж звітної періоду вдосконалювалася структура закладу. Створено 3 нових факультети – соціально-психологічний, фізичного виховання і спорту та довузівської підготовки. Три факультети реорганізовано у навчально-наукові інститути: факультет іноземних мов у інститут іноземної філології, педагогічний факультет – в інститут педагогіки і філологічний – в інститут філології та журналістики. У 2004 році створено інститут післядипломної освіти.

Тепер в університеті підготовка фахівців здійснюється у 4 навчально-наукових інститутах, на 5 факультетах 36-ма кафедрами.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 480 від 15.06.2004 р. на базі університету утворено навчально-науково-виробничий комплекс "Полісся", до складу якого увійшли 20 навчальних закладів м. Житомира та області. Комплекс забезпечує координацію спільної діяльності навчальних закладів, впровадження ступеневої підготовки майбутніх педагогів та інших фахівців за наскрізними навчальними планами і програмами, підвищення кваліфікації викладачів, розробку навчально-методичного забезпечення. З 2004 успішно діє навчально-науково-виробничий комплекс "Житомирський державний університет – ВАТ "Електровимірювач", який займається розробкою та виготовленням вимірювальних приладів та допоміжного обладнання для кабінетів фізики загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів.

У зв'язку із збільшенням кількості спеціальностей, за якими заклад проводить освітню діяльність, створено 11 нових кафедр: прикладної математики та інформатики, редагування та основ

журналістики, слов'янських та германських мов, екології та природокористування, інноваційних технологій освіти і виховання, економіки і менеджменту, теорії і методики фізичного виховання та ін.

З 2003 р. почав функціонувати комп'ютерний центр, юридичний відділ, у 2004 р. було створено відділ навчально-методичної та виховної роботи, у 2005 р. – відділ комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, у 2006 р. – відділ працевлаштування випускників.

У полі зору постійно перебувало розширення спектру освітніх послуг, збільшення кількості спеціальностей та ліцензованого обсягу прийому на підготовку фахівців. Ліцензований обсяг прийому на підготовку бакалаврів денної форми навчання становить 2320 осіб, заочної – 2120. Відповідно, спеціалістів – 1995 і 1695 і магістрів – 315 та 295 осіб.

За звітний період поновлено ліцензування усіх спеціальностей, які до цього функціонували в університеті, та ліцензовано нові: фізичної культури, хореографії, дошкільного виховання, психології, інформатики, видавничої справи та редагування та ін. Ліцензовано і акредитовано за IV рівнем акредитації ряд спеціальностей, які до цього були акредитовані за III рівнем, зокрема: історія, соціальна педагогіка, інформатика, психологія, фізична культура і фізичне виховання.

Університет одержав ліцензію на перепідготовку та підвищення кваліфікації з ряду спеціальностей, підготовку іноземних громадян за базовими напрямками, підготовку громадян України до вступу до вищих навчальних закладів та на підготовку фахівців низки робітничих професій. У 2007 р. університет у цілому акредитовано за IV рівнем. Як наслідок, навчальний заклад здійснює підготовку фахівців з 8 напрямів і 46 спеціальностей і спеціалізацій за денною формою навчання і з 44 – за заочною.

Протягом 2003-2007 рр. зростала кількість абітурієнтів, збільшився контингент студентів. Якщо у 2003 р. виявили бажання навчатися в університеті 2182 абітурієнти, з них 1533 на денній і 742 на заочній формах навчання, то у 2006 р. – 3645, з них на денній – 2577 і на заочній формі навчання – 1068 осіб. Конкурс на одне місце державного замовлення за останні 5 років на денну форму навчання становив 3 – 3,5 абітурієнтів, а на заочну – 3,5 – 5. Значно зріс випуск магістрів: у 2003 р. він становив 36 осіб, у 2004 – 51, у 2005 р. – 135, у 2006 р. – 201, у 2007 р. – 205, тобто за звітний період збільшився у 4 рази.

Проведена робота з ліцензування й акредитації нових спеціальностей та рекламно-профорієнтаційні заходи забезпечили протя-

гом звітнього періоду ріст контингенту студентів університету. На 1 вересня 2007 року він становить понад 8,5 тис.

Упродовж усіх п'яти років повністю виконувався план прийому за кошти держбюджету як на денну, так і на заочну форми навчання.

Важливу роль у забезпеченні якісного прийому в університет відіграє факультет довузівської підготовки. Кількість його випускників, що вступають до університету, становить близько 70 відсотків (а на спеціальності фізика, хімія – 100).

Упродовж звітнього періоду значну увагу приділяв впровадженню державних стандартів вищої освіти, сучасних інформаційних технологій, вивченню і популяризації передового педагогічного досвіду.

Згідно з наказом МОН України від 2.06.1993 р. № 161 та відповідно до вимог наказу МОН України від 31.07.1998 р. № 286, розроблені пакети науково-методичного забезпечення навчального процесу. Крім того, випускаючи кафедри розробили варіативну частину освітніх стандартів.

За останні 5 років проведена значна робота з модернізації навчальних програм з метою вирішення проблем інтеграції предметів соціально-гуманітарного, психолого-педагогічного циклів та фахових дисциплін у процесі підготовки фахівців з різних спеціальностей. Зокрема, у програмах фундаментальних дисциплін виділено матеріал прикладного характеру відповідно до специфіки факультетів. У робочі програми спеціальних дисциплін внесено елементи україністики, що розкривають внесок українських учених у конкретні галузі знань.

Вивчення історичних та економічних дисциплін зорієнтовано на висвітлення процесів розбудови Української держави та її входження до світового співтовариства. Суттєво модернізовано курс українського мовознавства. Вилучено з програми надмірно заідеологізовані питання, реалізується об'єктивність в оцінці лінгвістичних думок дослідників різних часів.

При складанні навчальних планів дотримано вимог щодо співвідношення навчального часу між нормативною і вибірковою частинами та між циклами підготовки. Зміст вибіркової частини спрямовано на індивідуалізацію навчання та врахування особливості регіону, а також потреб окремих замовників. Щорічно на основі навчальних планів формуються робочі навчальні плани та складаються робочі навчальні програми, в яких враховані рекомендації МОН України щодо співвідношення аудиторного навантаження та самостійної роботи студентів. Для організації самостійної роботи студентів розроблено методичне забезпечення та відповідні заходи,

належне місце серед яких посідає надання всім студентам безкоштовного, в межах визначеної квоти, доступу до всесвітньої комп'ютерної мережі Internet через локальні комп'ютерні мережі університету.

Проблеми впровадження інформаційних технологій, комп'ютеризація освіти, використання Інтернету, створення віртуальних навчальних систем та ін. постійно було актуальним у моїй роботі.

Нормативи по забезпеченню студентам доступу до сучасних комп'ютерних технологій та Інтернету витримані у повній мірі. Спеціалізовані комп'ютерні класи забезпечені відповідними програмними продуктами, необхідними для формування у майбутніх фахівців вмій та навичок з урахуванням сучасних вимог.

Університет має значний позитивний досвід участі у міжнародних виставках, де його досягнення відзначено багатьма дипломами та медалями. У 2006 р. він єдиний з класичних університетів удостоєний спеціального диплома МОН України за активне сприяння інформатизації освіти та ефективного впровадження програми "Intel Навчання для майбутнього". За нею уже підготовлено майже 300 викладачів і студентів університету.

З 2004–2005 н. р. МОН України розпочало експеримент із впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу, участь у якому взяв і наш університет. На виконання наказу МОН України № 774 від 30.12.2005 р. "Про впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу" ця навчальна система з 1.09.2006 року повністю впроваджена на всіх спеціальностях соціально-психологічного факультету, на інших факультетах – на перших курсах, з 1.09.2007 року – на перших і других курсах усіх спеціальностей.

Розроблено і впроваджено Положення про навчання за кредитно-модульною системою. Навчальні плани підготовки фахівців та програми навчальних дисциплін розроблено з урахуванням її особливостей. Підготовлено і затверджено індивідуальні навчальні плани студентів за напрямками підготовки, спеціальностями, створені інформаційні пакети. З навчальних дисциплін I–II курсів розроблено, а з інших розробляється навчально-методичне забезпечення підготовки фахівців за цією системою. Кафедри університету в повному обсязі забезпечені тестами, контрольними роботами і завданнями, які дозволяють здійснювати підсумковий контроль за підготовкою спеціалістів.

Порівняльний аналіз успішності студентів, які навчаються за традиційною та за кредитно-модульною системами організації навчального процесу, свідчить, що адаптація студентів до нової сис-

теми проходить успішно. Цьому значною мірою сприяє соціологічна лабораторія університету, створена у 2005 р. Вона регулярно проводить серед студентів соціологічні опитування, у т. ч. й стосовно кредитно-модульної системи. Результати опитувань дають змогу оперативно вживати необхідні заходи, формувати громадську думку.

Протягом звітнього періоду стимулював діяльність науково-педагогічних працівників стосовно підготовки підручників і навчальних посібників, зокрема з урахуванням особливостей кредитно-модульної системи організації навчального процесу, та до вивчення досвіду її впровадження в інших ВНЗ. За останні 5 років викладачами університету видано 184 підручники, посібники з грифом МОН України та монографії, у т. ч. і з кредитно-модульної системи, що становить 7,5 % до загальної кількості викладачів університету, тобто відповідає вимогам до навчальних закладів IV рівня акредитації. Вивчено досвід впровадження названої системи в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка, Волинському державному університеті ім. Лесі Українки, Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова, Херсонському державному університеті та ін. навчальних закладах.

Усі навчальні дисципліни викладаються державною мовою, нею ж виконано методичне забезпечення, інструкції до лабораторних, практичних та інших занять, курсових та дипломних робіт. Наукова продукція університету також готується і видається державною мовою.

Значну увагу приділяв підвищенню рівня оволодіння студентами іноземними мовами, чому сприяє центр самопідготовки вчителя іноземної мови, створений за допомогою Британської ради та Американського Дому. На його базі за участю фахівців з Великобританії і США регулярно проводяться літні школи, конференції, семінари з підвищення кваліфікації викладачів англійської мови, що дає можливість використовувати у навчальному процесі кращий досвід не лише навчальних закладів України, а й інших країн.

При підготовці матеріалів до акредитації університету в цілому в II семестрі 2006–2007 н.р. було проведено перевірку знань студентів II–IV курсів та студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів "спеціаліст" і "магістр" з гуманітарних, фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін шляхом виконання комплексних контрольних робіт (ККР).

Як свідчать їх результати, більшість студентів продемонструвала достатній рівень володіння матеріалом, вміння логічно і послідовно його викладати. Рівень сформованості умінь і навичок у них, в основному, відповідає вимогам навчальних програм.

Результати виконання ККР у 2006–2007 н.р. виявили, що загальна успішність складає 94 %, якість знань – 54,5 %, у т. ч. оцінку "відмінно" отримали 16,3 % студентів. З циклу гуманітарних і соціально-економічних дисциплін загальна успішність складає 91,6%, якість знань – 53,3 %, фундаментальних – відповідно 93,1 % і 54,2 %, професійно орієнтованих – 94,8 % і 54,8 %, що повною мірою відповідає вимогам МОН України до вищих навчальних закладів IV рівня акредитації.

Результати виконання контрольних робіт студентами університету, в основному, підтвердили ті результати, які виявлені ними на підсумковому контролі (сесії) з відповідних навчальних дисциплін та під час державної атестації.

Підвищення кваліфікації викладачів носить системний характер і здійснюється за п'ятирічним планом, на основі якого щороку розробляється уточнений річний. Це дає змогу враховувати зміни, що відбуваються у складі викладачів, оперативно на них реагувати. Не менше 20% професорсько-викладацького складу університету щорічно підвищує кваліфікацію у навчальних закладах, науково-дослідних інститутах, підприємствах Житомира, Києва, Львова, Варшави, Жешува (Польща), Берклі (США), Мехіко (Мексика) та ін.

Значна увага відводилась проблемам упровадження інформаційних технологій навчання, комп'ютеризації навчального процесу, використанню Інтернету, створенню віртуальних навчальних систем тощо. Досвід впровадження інтерактивних методів та мультимедійних засобів у навчальний процес узагальнювався на науково-практичних конференціях, що відбувалися в університеті, відображений у низці наукових публікацій, використаний при підготовці навчальних посібників і підручників.

Особливо ефективними у цьому плані є щорічні методичні ярмарки, започатковані у 2004 р. Кожен із них присвячений певній методичній проблемі: наприклад, у 2006 р. – методичному забезпеченню самостійної роботи студентів, у 2007 р. – методичному забезпеченню навчальних дисциплін на електронних носіях. Усі кафедри університету експонують свої досягнення з певної проблеми, викладачі мають змогу ознайомитися з ними, обмінятися думками, досвідом. Методичні ярмарки відвідують викладачі інших ВНЗ, середніх навчальних закладів області, працівники керівних органів освіти, ЗМІ. За їх матеріалами проводяться тематичні передачі на обласному телебаченні і радіо.

З жовтня 2003 р. розпочав роботу однорічний методичний семінар „Школа молодого викладача”, учасники якого слухають лекції з проблем соціально-психологічних особливостей професії викладача вищої школи, його самовдосконалення, специфіки науково-

педагогічної діяльності, сучасних проблем кредитно-модульної системи організації навчального процесу, організаційного та методичного забезпечення самостійної роботи студентів, використання електронних засобів тощо. Щороку слухачами цієї школи стають особи, які лише приступили до викладацької роботи в університеті.

Забезпечено апробацію електронних засобів навчального призначення, виготовлених за кошти державного бюджету, експерименти з упровадження кредитно-модульної системи, навчання майбутніх учителів інформаційно-комунікативних технологій за програмою „Intel. Навчання для майбутнього”.

Значні зусилля докладалися для покращення методичного забезпечення навчального процесу. Постійно поповнювалися новітніми виданнями бібліотечні фонди. Кафедри активно працювали над підготовкою посібників, підручників і методичних рекомендацій. У 2003-2007 рр. було опубліковано 21 підручник, 90 навчальних посібників, 438 методичних розробок і брошур.

Працями окремих викладачів нашого університету користуються закордонні навчальні заклади. Так, підготовлений колективом авторів – членів науково-методичної лабораторії „Проблеми навчання іноземних мов у полілозі культур” лінгвокраїнознавчий комплекс „Across Cultures: The USA Ukraine”, що складається з посібника, зошита для учнів та методичних рекомендацій для вчителя, одержав схвалення на засіданні Ради Європи та рекомендований як можливий варіант посібника для шкіл країн Ради Європи.

У звітний період значну увагу я приділяв розвитку наукової бібліотеки. Нині в її структурі функціонують 5 абонементів, 5 читальних залів, 20 книгозбірень – кабінетів, інформаційно-бібліографічний відділ, відділ комплектування, обробки літератури і наукової організації каталогів. Для поліпшення системи обслуговування студентів інституту філології та журналістики й історичного факультету у 2003 р. організовано читальний зал у віддаленому гуртожитку № 4.

У 2007 році відкрито науковий читальний зал для викладачів, аспірантів і докторантів: встановлені нові меблі, комп’ютерна та оргтехніка, сформовано бібліографічний фонд тощо.

Фонди бібліотеки на 01.10.2007 року становлять понад 450 тис. примірників. Бібліотека здійснює наукове комплектування фонду, засноване на аналізі навчальних планів, програм, тематики наукових досліджень кожної кафедри. Щорічно бібліотека поповнюється, в середньому, на 8,5 тисяч примірників книг. У фонд бібліотеки надходять і періодичні видання. Для порівняння: якщо у 2002 р. було передплачено видання 126 назв на суму 10965 грн., то на 2007 р. – відповідно 183 і 26492,09 грн.

За останнє п'ятиріччя традиційним стало дарування книг бібліотеці викладачами університету, іншими громадянами. З метою заохочення такої благодійності відомості про дарувальників поміщаються у загальноуніверситетській газеті, на подарованих книгах ставиться спеціальний штамп з іменем дарувальника. Завдяки цьому фонди бібліотеки за 2003–2007 рр. поповнили 4043 примірники книг.

Вжито заходів щодо комп'ютеризації та автоматизації основних внутрішньобібліотечних процесів: придбано комп'ютери з оргтехнікою, встановлено бібліотечну програму „УФД. Бібліотека”, створюється електронний каталог. Завершується процес підключення до локальної мережі університету, що значно спростить доступ до використання інформації в електронному вигляді, електронних версій книг і періодики, Інтернет – ресурсів, електронного каталогу тощо.

Завдяки активній комп'ютеризації і використанню електронної бібліотеки університет виграв тендер МОН України на виконання програми „Електронна бібліотека вищого закладу освіти, інтегрована в Європейські освітньо-наукові бібліотечні системи”.

У 2006 році вперше за останні 50 років здійснено капітальний ремонт приміщення бібліотеки, на що витрачено майже 500 тис. грн.

Значна увага приділялась комп'ютеризації навчального процесу. Щорічно здійснювалася закупівля комп'ютерної техніки. За 2003-2007 рр. придбано 299 сучасних персональних комп'ютерів з периферійним обладнанням. Збільшено кількість комп'ютерної техніки з 293-ох у 2003 р. до 542-ох у 2007 р. Внаслідок цього досягнуто оптимального співвідношення: 100 студентів на 10 комп'ютерів. В університеті функціонують 19 комп'ютерних класів та комп'ютерний центр.

З 2003 р. розпочалося створення єдиної внутрішньої комп'ютерної мережі університету. Цей процес започатковано у навчальному корпусі № 1, де впродовж 2003-2004 рр. практично завершено її створення. У 2005-2006 р. локальна комп'ютерна мережа охопила історичний, соціально-психологічний факультети, інститути філології і журналістики та педагогіки. Вихід до Інтернету через модем мають природничий факультет та структурні підрозділи адміністрації і господарської частини. У стадії завершення – підключення до локальної комп'ютерної мережі факультету фізичного виховання і спорту, природничого, інституту іноземної філології та бібліотеки.

Працює поштовий сервіс університету. Крім того, укладено угоду з „Укртелекомом” про надання ADSL-доступу до мережі Ін-

тернет на швидкості 512 кілобіт на секунду. Університет має також два альтернативних канали для виходу в Інтернет. Сьогодні вихід у мережу Інтернет мають усі 36 кафедр та структурні підрозділи університету.

Доступ до нього надається викладачам, студентам, аспірантам, які працюють над дисертаціями, а також використовується для навчальних потреб. Усе це відкриває нові можливості як для студентів, так і викладачів.

У звітний період розпочалося створення методичного забезпечення на електронних носіях. У локальній мережі функціонує електронна бібліотека, яка нараховує майже 700 назв підручників, навчальних посібників і монографій. Лише за останні 6 місяців до неї по локальній мережі та Internet зверталися 4232 рази стосовно 455 книг. Крім того, електронні ресурси – це 4420 текстів лекцій, комплекти тестів із 457 дисциплін, контрольних робіт майже із 700 дисциплін, віртуальні лабораторні роботи, робочі навчальні програми тощо.

Вживав заходів для поліпшення роботи редакційно-видавничого відділу. При підготовці до друку тут використовуються потужні комп'ютерні програми, верстки та макетування. Матеріально-технічна база відділу дозволяє здійснювати повний цикл видання: підготовку до друку; макетування; вивід коректур, оригіналу макету; тиражування; листопідбір; фальцювання; зшивку та обрізку друкованої продукції. Це, водночас, покращує навчально-методичне забезпечення навчального процесу в університеті, стимулює науково-дослідну роботу викладачів та студентів. Як результат: у 2003 р. було видано книжні брошури 63 назв тиражем 5863 екземплярів, а у 2007 р. – 118 назв, тираж – 8167 примірників. Всього ж за 2003-2005 рр. видано літератури 466 назв тиражем 33478 екземплярів.

Науково-дослідна та науково-технічна діяльність університету велася за 12 пріоритетними напрямками. Інфраструктура НДР тепер представлена 9 науково-дослідними центрами, 16 науково-дослідними та науково-методичними лабораторіями. У 2007 році відкрито центр етнолінгвістичних досліджень та Поліський інноваційний центр. Функціонують 7 наукових шкіл.

Про ефективність наукових досліджень свідчить те, що за 2002-2007 рр. загалом захищено 86 кандидатських і 5 докторських дисертацій. Лише за останні 3 роки захищено 4 докторські і 50 кандидатських дисертацій.

Силами викладачів університету щорічно розробляються десятки колективних (комплексних) держбюджетних, господарсько-договірних, грантових наукових проектів, кількість яких зростає.

Вагомим досягненням стало присудження у 2004 р. Премії Президента України у галузі науки і техніки викладачам університету Киричук Г.Є та Янович Л.М., а у 2005 р. – Гарбару О. В. та Мельниченко Р. К. За 2003-2007 рр. викладачі університету отримали 20 патентів та охоронних документів.

Упродовж 2003-2007 рр. з ініціативи і на базі університету проведено 16 міжнародних, 23 всеукраїнські та 38 регіональних й обласних науково-методичних конференцій і науково-практичних семінарів. Найбільш масовими і представницькими були наукові читання, присвячені пам'яті проф. Д. І. Квеселевича, міжнародна науково-практична конференція „Сучасний тероризм: філософія, ідеологія і форми прояву”, III міжнародна малакологічна наукова конференція „Молюски: результати, проблеми і перспективи досліджень”, міжнародна науково-практична конференція „Чорнобильська катастрофа: 20 років потому (інтердисциплінарні аспекти)”.

Щорічно збільшувалася кількість студентів, охоплених науково-дослідною роботою. Якщо у 2003 р. нею займалися 1373 студенти, то у 2004 р. – 1470, у 2005 р. – 1526, у 2006 р. – 1577, у 2007 р. – 1630. Тобто, кожен третій, а з 2007 р. – кожен другий бере участь у наукових дослідженнях. Водночас, збільшувалася кількість наукових гуртків і проблемних груп. Тут динаміка така: 2003 р. – 143 гуртки і групи; 2004 р. – 152; 2005 р. – 161; 2006 р. – 168; 2007 р. – 174.

З 2006 року студенти залучаються до виконання держбюджетної та госпдоговірної тематики з оплатою їх праці. Як результат студентської науки – публікації. У 2003 р. їх було 303, у 2004 р. – 265, 2005 р. – 221, 2006 р. – 329, 2007 р. – 350. За 2003–2007 рр. видано друком 37 збірників наукових праць студентів, проведено більше 15 студентських конференцій. Традиційно кожного року відбувається звітна наукова конференція студентів і викладачів.

З метою генерування інноваційних технологій та ідей, їх поширення і впровадження у виробництво у 2006 р. створено інноваційний центр, започатковано "банк цікавих ідей" молодих вчених. Функціонує центр роботи з обдарованою молоддю. У 2007 році видано збірку матеріалів студентської наукової творчості "Перша спроба", створено електронний збірник їх наукових праць.

Результати:

– У 2003-2007 рр. опубліковано 6440 наукових і навчально-методичних праць, у тому числі 73 монографії, 549 назв навчально-методичної літератури;

– за підсумками науково-дослідної роботи у 2005 р. навчальний заклад посів 6 місце серед 26 педагогічних вищих і "молодих" класичних університетів.

Відповідно до вимог Закону України „Про вищу освіту” я проводив активну роботу з розбудови міжнародних зв’язків.

Міжнародна діяльність університету здійснюється за такими напрямками:

- *Підготовка фахівців (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) для зарубіжних країн, зокрема Росії, Грузії, Азербайджану, Узбекистану, Вірменії, Придністров’я та Німеччини. Іноземні студенти навчаються за міжурядовими угодами та за контрактом. У 2002 р. здобували вищу освіту 5 іноземних студентів, а у 2007 – 23. Порівняно з 2002 р. їх кількість зросла у 5 разів.*

- *Організація спільної підготовки і стажування студентів, аспірантів, докторантів, викладачів в університетах Німеччини, Польщі, Великобританії, Мексики, США. Щороку студенти університету виїжджають до Польщі на стажування у літні школи польської мови та культури. Протягом останніх років студенти інституту іноземної філології стають фіналістами програми обміну „Акт на підтримку свободи” (FSA Undergraduate Fellowship Program) і отримують гранти Бюро у Справах Освіти та Культури Держдепартаменту США на однорічне навчання в США. Загалом, за 2003-2007 рр. за кордоном побували 140 працівників університету, у т. ч. з метою наукової роботи – 9, наукового стажування – 11, участі у конференціях, з’їздах – 85.*

- *Запрошення провідних науковців ближнього і дальнього зарубіжжя для читання лекцій, проведення семінарів та майстер-класів. У звітний період в університеті здійснювали навчальну роботу викладачі університету імені Марії Склодовської-Кюрі (м. Люблін, Польща), Стенфордського університету (США), Інституту історії Польської Академії Наук (м. Варшава, Польща), Національного політехнічного інституту (м. Мехіко, Мексика), Берлінського університету. Постійно працюють волонтери Корпусу Миру, Американського дому та Британської Ради, відбуваються зустрічі з представниками британських видавництв. З 2005 р. в інституті іноземної філології працюють волонтери Корпусу Миру в Україні Bernadine та Kenneth Clark. Мета їх перебування в університеті – викладання англійської мови, розробка та впровадження освітніх проектів. У липні 2007 р. відбулася зустріч з професором Католицького університету св. Хоми (Канада) М. Молчановим, який поділився досвідом роботи зі студентами з фізичними вадами. Були визначені шляхи нашої співпраці у цьому напрямку. За 2003-2007 роки до університету запрошено 127 іноземних фахівців.*

- *Організація міжнародних конференцій, семінарів, круглих столів*, у яких беруть участь науковці з ВНЗ Росії, Білорусі, Польщі, Сербії, Чехії, Мексики, Італії. Починаючи з 2003 р., в інституті філології та журналістики щороку проходять сесії міжнародної наукової школи-семінару "Актуальні проблеми етнолінгвістики", у роботі якої беруть участь вітчизняні й зарубіжні вчені. З 2003 року стало традиційним проведення на факультеті іноземних мов наукових читань, присвячених пам'яті проф. Д. І. Квеселевича. За 2003–2007 рр. на базі університету проведено 16 міжнародних конференцій. Водночас, викладачі університету постійно беруть участь у наукових конференціях, які проходять в університетах Чехії, Польщі, Австрії, Туреччини, Литви, Росії, Лівії, Мексики. За 2003-2007 рр. в них взяли участь 85 викладачів університету.

- *Виконання наукових робіт за грантами, започаткованими фондами іноземних держав: Американської Ради Наукових Товариств (м. Нью-Йорк), фундації ім. Юзефа Мяндовського (м. Варшава, Польська Академія Наук), програми ім. Фулбрайта (на літнє навчання у США) та ін.* Завдяки грантам німецької академічної служби обміну (DAAD), виграним викладачами та аспірантами університету, вони проходять стажування та проводять дослідження в університетах Німеччини. Зокрема, у 2006 році аспірант кафедри зарубіжної літератури М.Л. Ліпісівіцький виборов грант DAAD, у рамках якого отримав додаткову стипендію для продовження дослідження за темою кандидатської дисертації з можливістю стажування у Німеччині. Доцент кафедри англійської філології І.М. Рудик стала переможцем Програми академічних обмінів ім. К. Фулбрайта та отримала стипендію Уряду США на проходження стажування у Каліфорнійському університеті в Берклі (США) з 1 вересня 2006 року по 9 травня 2007 року. Асистент кафедри прикладної математики та інформатики О. В. Новицький виборов грант Відкритого соціального інституту на участь у симпозіумі на базі Європейського інституту ядерних досліджень, який відбувся 18-20 квітня 2007 року у м. Церні (Швейцарія). У 2007 році викладачі кафедри прикладної математики та інформатики О. М. Спірін та О. В. Новицький вибороли грант на науково-технічну розробку за Державною програмою "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті і науці" на тему "Електронна бібліотека вищого навчального закладу, інтегрована в Європейські освітньо-наукові бібліотечні системи" (термін виконання програми – 2 роки). Загалом, за 2003-2007 рр. викладачі університету вибороли 19 одноосібних грантів.

- *Участь у міжнародних організаціях, міжнародних освітніх та наукових програмах, міжнародних наукових форумах*, що організуються спільно з Американським домом, Британською радою,

Корпусом миру, фондом цивільних досліджень та розвитку CRDF, Всесвітнім центром вальдорфської педагогіки (Мюнхен, Німеччина). За допомогою програм обміну IREX (рада міжнародних наукових досліджень і обмінів), Fullbright (програма академічних обмінів), DAAD (німецька академічна служба обміну) студенти та викладачі університету щорічно працюють за кордоном.

Викладачі університету беруть участь у роботі міжнародної асоціації викладачів англійської мови як іноземної (TESOL), міжнародної асоціації вчителів англійської мови IATEFL (очолює Британська Рада), TEFL, міжнародної організації "International Society for Human Studies", міжнародної асоціації "American Studies Association in Ukraine", міжнародного культурно-освітнього центру "Освіта-Академія". Сьогодні університет підтримує ділові зв'язки з 33 зарубіжними навчальними закладами, асоціаціями, міжнародними організаціями.

- *За угодами про співпрацю.* Вони укладені з Академією акмеологічних наук (Санкт-Петербург, Росія), Університетом імені Марії Склодовської-Кюрі (Люблін, Польща), Центром електроніки та телекомунікацій Монтерейського технологічного університету (Мексика), відділом гуманістики Щецінського університету (Польща). У липні 2007 р. підписана угода про наукову співпрацю з Жешувським університетом (Польща). Готуються угоди про міжнародну співпрацю з Університетом Модени і Реджо Емілії (Італія), ВНЗ Росії та Білорусі. Відповідно до договорів із зарубіжними вузами-партнерами, посольствами, іншими представництвами, здійснюються відрядження за кордон науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів та докторантів для наукової роботи.

В університеті діє Центр полоністики (з листопада 2004 року), у якому відбуваються зустрічі з діячами польської культури, підприємцями, політиками; чесько-український культурно-освітній центр (з лютого 2006 року); з участю зарубіжних науковців випускаються наукові часописи "Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка", "Українська полоністика", "Етнолінгвістичні студії", "Волинь-Житомирщина".

У вересні 2006 р. розпочав діяльність Євроклуб. У рамках його роботи студенти залучаються до наукових досліджень, участі у грантах та програмах міжнародних академічних обмінів. Щороку в університеті проводяться заходи, присвячені Дню Європи в Україні. Проведені заходи висвітлюються у загальноуніверситетській газеті "Універсум" по університетському радію, на обласному телебаченні і радію.

Загалом, міжнародна співпраця викладачів університету із зарубіжними колегами щороку наростає, збільшується кількість пуб-

лікацій у зарубіжних виданнях, активізується участь у конференціях за кордоном. У 2003-2007 роках науковці університету опублікували за кордоном понад 300 праць.

У вересні 2006 року я відвідав Брюссель у складі української делегації та вивчав досвід наукових програм "НАТО-Україна", налагодив співпрацю з Департаментом наукових програм НАТО, презентував науковий проект "Оцінка впливу антропогенного забруднення природних водойм по нагромадженню хімічних елементів організмами-індикаторами з використанням нового методу біоіндикації", розроблений кафедрами ботаніки та зоології університету спільно з Сибірським відділенням РАН.

У травні 2003 р. з моєї ініціативи було створене студентське самоврядування під назвою „Студентське братство”. Діє воно на рівні академічних груп, курсів, факультетів та інститутів, гуртожитків, студентського містечка, університету загалом.

Студенти вчаться самостійно приймати рішення про проведення певних заходів, акцій, організовувати їх, впливати на здійснення навчально-виховного процесу, організовувати своє дозвілля, облаштовувати територію гуртожитків та кімнат відпочинку, робити ремонт у своїх помешканнях в гуртожитках, у приміщеннях університету тощо.

Молодь вносить на розгляд адміністрації свої пропозиції щодо графіків екзаменаційних сесій, режиму роботи факультетів, читальних залів, бібліотечного абонементу, стадіону, спортивних залів, пункту охорони здоров'я та ін., які успішно втілюються в життя.

Зараз студентське самоврядування – рівноправна сторона діяльності університету, яка практично впливає на вирішення усіх питань життя навчального закладу через систему своїх органів і представників.

У структурі Студентського братства: студентська соціальна служба; студентська служба соціально-психологічної адаптації студентів молодших курсів; студентсько-викладацька газета „Універсум”, факультетські газети „Вісник СССМ”, „Шкілка”, „Експромт”; студентське радіо; студентська юридична клініка; школа шляхетних дівчат; центр гендерної освіти; студентський штаб „Абітурієнт”.

Студентська соціальна служба охоплює систему курсів „Рівний – рівному”, службу телефону довіри, кар'єр-центр, волонтерський загін. Інструкторами курсів „Рівний-рівному” (а їх функціонує десять: бухгалтерського обліку, візажу, сурдоперекладу, кулінарії, моделювання одягу, флористичного дизайну, розмовної італійської мови та ін.) є студенти, які володіють певною сумою знань та умінь у відповідній галузі. Волонтерський загін, який нараховує понад 300 осіб, спільно з колективами навчальних закладів, інших установ

(студентська соціальна служба уклала угоди про співробітництво з 19 з них) організовує добровільні акції допомоги для дітей-сиріт, дітей з фізичними вадами та розумовими відхиленнями, одиноких пенсіонерів, проводить засідання круглих столів у навчальних закладах з питань прав дитини, збір коштів до фонду „Чорнобильська гривня” та ін.

Друкованим органом Студентського братства стала заснована у 2003 р. загальноуніверситетська газета „Універсум”, яка виходить один раз на місяць тиражем 1000 екз. і визнана одним із кращих молодіжних видань України. Найцінніше те, що все необхідне для випуску газети роблять самі студенти: вони є редакторами, кореспондентами, макетувальниками і т.ін. Не випадково понад 10 студентів, які пройшли тут журналістську школу, запрошені згодом на роботу у редакції обласних газет, радіо, телебачення.

Дієвим органом „швидкого реагування” Студентського братства на актуальні питання життя студентів стало радіо, яке розпочало мовлення у 2005 р. і виходить в ефір щоденно на великій перерві та між змінами. На ньому теж працюють тільки студенти.

З метою допомоги першокурсникам Студентське братство створило у своїй структурі студентську службу соціально-психологічної адаптації студентів молодших курсів, тренерами якої є студенти соціально-психологічного факультету. Основне завдання служби – організація і проведення тренінгів для першокурсників. Для цього була розроблена і проведена тренінгова програма „Абетка студента-першокурсника”. У планах – тренінгові програми „Ціннісна підтримка студентів за умов кредитно-модульної системи навчання”, „Розвиток життєвої конструктивності особистості” тощо.

Консультантами юридичної клініки, яка розпочала свою діяльність із січня 2006 р., є студенти-правники історичного факультету. Клініка стає авторитетною інституцією, до неї за допомогою звертаються вже не тільки студенти та працівники університету, а й інші громадяни. Управління МВС України у Житомирській області звернулося з проханням дозволити студентам-консультантам і керівникам юридичної клініки бути присутніми на прийомах громадян, які у ньому проводяться.

В університеті на всіх рівнях налагоджені ділові, конструктивні стосунки між Студентським братством та адміністрацією. Представники Студентського братства входять у конференцію трудового колективу, вчену раду університету, вчені ради інститутів та факультетів, стипендіальні комісії, комісії з поселення у гуртожитки. За погодженням з радами Студентського братства здійснюється преміювання студентів та надання їм матеріальної допомоги. Регулярними є зустрічі адміністрації університету, зокрема мої, з акти-

вістами студентського самоврядування. На такі зустрічі запрошуються проректори, декани, завкафедрами, керівники інших підрозділів. На цих зустрічах обговорюються і вирішуються актуальні проблеми навчання, дозвілля, побуту студентів тощо.

Студентське братство ініціює і проводить на базі університету науково-практичні конференції, конкурси, зустрічі з політиками, діячами освіти, науки, техніки, культури, має свого представника (О. Чернописька) у Всеукраїнській студентській раді при Міністерстві освіти і науки України. Його представники є координаторами згаданої Ради у Житомирській області (О. Вахнюк), обираються студентським мером м. Житомира (В. Кирилюк), членами молодіжного міського магістрату. Як результат: робоча, ділова атмосфера в трудовому колективі, відсутність соціальної напруги у студентському середовищі, конфліктних ситуацій між студентством і викладачами, студентством і адміністрацією.

Приступивши до виконання обов'язків ректора, я зіткнувся з дуже гострою проблемою житла для викладачів та інших працівників університету, бо за останні 10 років їм не надавали жодної квартири. Кількість же викладачів у цей час зросла більш ніж у два рази: у середині 90-х рр. працювало 275 викладачів, а у 2007 – 540. Для вирішення проблеми неодноразово звертався у різні інстанції, але безрезультатно. Зараз вирішив іти двома шляхами: укладено договір з Житомирською обласною державною адміністрацією, Житомирською обласною радою та міською радою м. Житомира, що передбачає щорічне надання однієї квартири, виділення земельних ділянок під забудову, пріоритетне виділення кредитів для будівництва житла чи його придбання, виділення земельних ділянок для будівництва багатоквартирних будинків інвесторами з тим, щоб частина квартир була безоплатно передана університету; вийшов з клопотанням у МОН України щодо дозволу на перепрофілювання частини гуртожитку № 5 під квартири для докторів наук, професорів, які вкрай необхідні університету.

Університет має п'ять гуртожитків на 2001 місце. У зв'язку із зростанням контингенту студентів у 2005-2006 рр. місцями у них були забезпечені 90 % бажаючих. У гуртожитку № 5 понад 20 років тому 200 місць були передані Житомирському обласному інституту післядипломної педагогічної освіти. Половину цих місць уже вдалося повернути, решта перейде до університету у липні 2008 року, що дозволить забезпечити місцями у гуртожитках майже всіх студентів, які цього потребують.

Крім того, з моєї ініціативи і за моєї безпосередньої участі: повернуто приміщення студентської їдальні "Берізка", яке до мого приходу було здано в оренду; у гуртожитках і навчальних корпусах

відкрито буфети; вперше за останні десять років гуртожитки забезпечені гарячою водою; у них здійснено сучасний ремонт душових; вперше з початку 90-х років запрацювали ліфти у навчальному корпусі № 4 та гуртожитках № 4 і № 5.

В університеті розроблена і діє система матеріальної допомоги працівникам і студентам. Грошові виплати здійснюються у випадку тяжкої хвороби, смерті рідних, виходу на пенсію тощо.

Докладав у звітний період чимало зусиль і для поліпшення здоров'я працівників і студентів. Для цього: у 2005 р. на базі медпункту університету створено пункт охорони здоров'я, маніпуляційний, гінекологічний, стоматологічний кабінети, обладнані сучасним медичним устаткуванням; у 2005 і 2006 рр. усі бажаючі працівники університету пройшли комплексний медичний огляд в обласній клінічній лікарні; щороку з виїздом в університет здійснюється флюорографічне обстеження; з 2005 р. на кожного студента заводиться медична картка; придбаються санаторно-курортні путівки.

Університет розташований у регіоні, значна частина районів якого зазнала ураження наслідками Чорнобильської катастрофи. З цієї та з інших причин щороку більшає кількість студентів, які потребують особливої уваги і соціального та медичного захисту. За кількістю студентів-"чорнобильців" університет посідає перше місце серед ВНЗ України.

Усі студенти, які мають право на соціальну підтримку і захист, одержують передбачені законодавством пільги у встановленому обсязі (кошти на харчування, придбання одягу, доплати до стипендії особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та ін.). Лише у період із 2004 по 2006 рр. витрати на ці потреби зросли у 2,4 рази і загалом склали 3458,9 тис. грн.

Налагодження змістовного дозвілля студентів університету, широке залучення їх до заходів, які б сприяли виробленню навичок здорового способу життя, було одним із основних моїх завдань у звітний період.

В університеті створені сприятливі умови для фізичного розвитку студентської молоді та спортивного вдосконалення спортсменів. Цьому значною мірою сприяє сучасна матеріально-технічна база, яка дозволяє проводити навчально-тренувальний процес на високому рівні: спортивний комплекс з 4-ма залами, футбольні поля із синтетичним і гравієвим покриттям, тренажерний майданчик, спортивні майданчики і кімнати у гуртожитках, що споруджені й обладнані протягом останніх 5 років.

У 2004 р. відкрито факультет фізичного виховання і спорту, куди вступають здібні юнаки і дівчата, щоб отримати освіту в галузі

фізичної культури і спорту, а також підвищити свою спортивну майстерність під керівництвом університетських тренерів. Майже 500 студентів займаються у 25 спортивних секціях. Студенти університету є членами збірних команд України, беруть участь у міжнародних змаганнях (Венгловський О., Ціпоренко Н. – зі спортивної ходьби, Микитюк А. – з кікбоксингу).

За останні 5 років підготовлено 10 майстрів спорту України: Микитюк А., Демчук В. – кікбоксинг; Венгловський О., Гаврилук С. – легка атлетика; Мартиненко Є., Циганюк І. – триатлон; Гордієнко Є., Золотарьова В., Сіпліва М., Кононенко В. – спортивна аеробіка. Понад 20 студентів стали кандидатами у майстри з різних видів спорту. За звітний період чемпіоном Європи став Микитюк А., чемпіонами України – Мартиненко Є., Долежал К., Козакевич С., Делегун В.

Команди університету з легкої атлетики є дворазовим переможцем Кубка України серед ВНЗ в естафетному бігу 4×400 м, естафетному бігу 4×100 м.

Загалом, на обласних змаганнях за останні 5 років призові місця посіли 195 студентів, на галузевих – 48, на всеукраїнських – 29, на міжнародних – 9. Лише за два останні роки студенти університету взяли участь у 172 спортивних змаганнях.

В оновленому актовому залі університету все більше і більше заходів проводиться саме з ініціативи студентів. Традиційним стало проведення таких, що користуються підвищеною популярністю серед студентів: „Містер університету”, „Королева університету”, шоу-конкурс „Валентин і Валентина”, „Листопад-Фест”, „Зоряні дуети”, „Гуморина”, інтелектуальна гра „Брейн-ринг”, фестиваль першокурсників „Алло, ми шукаємо таланти” та ін.

Протягом останніх 4 років в університеті функціонує школа підготовки педагогів-організаторів, яка щорічно організовує презентації та гала-концерти студентів, які працювали в таборах праці і відпочинку школярів. Крім того, вони презентують новорічні ранки та дитячі свята, які представляють у різних дитячих закладах міста і області. Традиційним є міжнародний фестиваль „Студентські струни”, в якому беруть участь студенти України, Білорусі, Росії, Молдови. Вокально-інструментальний колектив „Еклектика” уже впродовж кількох років є переможцем всеукраїнського фестивалю „Я і гітара”.

Популярністю серед студентів користується КВК, представлений 12-ма командами. Збірна університету є багаторазовим чемпіоном області і призером Кубку Асоціації КВК України. У 2007 році вона вже вдруге перемогла у всеукраїнському турнірі німецькомовного КВК, який проводився за сприяння Гете-інституту, Асоціації нім-

ців України та посольства Німеччини в Україні, і нагороджена 10-денною екскурсійною поїздкою до Німеччини.

У звітний період я докладав максимум зусиль для духовного розвитку студентів, організації їх зустрічей з видатними особистостями. Лише у 2007 р. вони відбулися з онуком Івана Франка Р. Франком, поетом-піснярем В. Крищенком, лауреатом Національної премії ім. Т. Шевченка 2007 р. Д. Стусом, відомими письменниками І. Андрусяком, А. Кокотюхою, Ю. Покальчуком, заступником головного редактора газети „Літературна Україна” М. Сидоржевським та ін. Частими гостями університету є колективи Житомирської та Рівненської філармоній, які представляють чудові лекції-концерти на різноманітні теми.

За моєї ініціативи і безпосередньої участі укладено угоди про співпрацю з обласним відділенням національної спілки художників України. Результат цього: постійно діюча змінна виставка мистецьких творів художників і скульпторів Житомирщини. Роль цієї виставки у формуванні духовності студентства важко переоцінити.

Мистецькі колективи університету беруть активну участь в організації заходів на рівні області, України та за рубежом, наприклад, неодноразово у Франції, Німеччині, Італії, Польщі виступали танцювальні ансамблі „Юність” та „Сузір'я”, вокальний ансамбль „Елегія” та ін.

Загалом, в університеті функціонує 17 колективів художньої самодіяльності, які об'єднують понад 500 студентів. 7 колективів носять звання народних. Діють 21 мистецький гурток, школа шляхетних дівчат, клуби за інтересами, дискусійні клуби, театральна та літературна студії. В них займаються понад 800 студентів.

Внаслідок таких заходів за останні 5 років студенти на міжнародних мистецьких фестивалях, конкурсах, оглядах здобули 64 дипломів, на всеукраїнських – 108, на обласних – 378.

Створюються належні умови для відпочинку студентів і працівників під час перерв у заняттях, у вільний від роботи час. Для цього на території університету устатковано невеликі рекреаційні зони, що включають у себе бесідки, лавочки, зелені куточки, встановлено скульптури, споруджено фонтан у внутрішньому дворіку.

Відповідно до державної політики, існуючих нормативних документів, університет не лише перебудував роботу у сфері надання освітніх послуг та науково-дослідної роботи, а й розвинув свої демократичні засади, переборов прояви командно-адміністративної моделі управління, вчився працювати прозоро, взявши за ідеал загальнолюдські цінності, права людини, норми громадянського суспільства.

У навчальному закладі функціонують демократично сформовані представницькі органи: вчена рада університету, вчені ради інститутів та факультетів, конференція трудового колективу, загальні збори інститутів та факультетів, загальні збори виробничих підрозділів, а також громадські організації – Студентське братство, старостат, ради Студентського братства в інститутах, на факультетах і в гуртожитках, профспілкові організації науково-педагогічних працівників та співробітників університету, студентська профспілкова організація, профспілкові комітети співробітників і студентів університету, факультетські збори студентів, збори студентських груп та ні. Разом вони забезпечують постійне волевиявлення членів трудового колективу та студентської молоді, дають змогу реалізувати колективні позиції, забезпечити захист інтересів кожного працівника.

Колективні й індивідуальні позиції висловлюються не лише під час проведення різноманітних заходів (зборів, засідань, конференцій), а й на сторінках загальноуніверситетської газети "Універсум", факультетських газет та в передачах студентського радіо.

Значний вплив на поліпшення виховної роботи, її результативності, соціального і професійного становлення майбутнього фахівця справляє студентське самоврядування.

За звітний період я як ректор приймав з особистих і виробничих питань викладачів, співробітників і студентів, їх батьків, сторонніх громадян (понад 11 тис. відвідувачів). Без уваги не залишено жодної письмової та усної заяви, жодного листа від органів державної влади, місцевого самоврядування, осередків політичних партій і громадських організацій, депутатів різних рівнів та ін.

Назрілі питання обговорюються на конференціях трудового колективу, зборах інститутів і факультетів та інших зібраннях. Їхні ухвали доводяться до ректорату, який забезпечує їх виконання.

Значних дисциплінарних порушень у університеті немає, мають місце лише поодинокі порушення Правил внутрішнього розпорядку. Щороку відбувається 2-3 такі порушення. Порушень, пов'язаних з вживанням наркотиків, протягом останніх років не виявлено. В колективі університету створено нормальний морально-психологічний клімат, який дає можливість успішно розв'язувати поставлені перед вузом завдання. Цьому сприяють мої систематичні зустрічі з трудовими колективами інститутів і факультетів, кафедр, студентським активом, відзначення кращих працівників і студентів університету нагородами та грошовими преміями, вирішення наболілих питань.

Постійно контролюю питання про недопущення в колективі такого ганебного явища, як корупція та хабарництво. Це питання

розглянуто на засіданнях вченої ради університету, вчених рад інститутів та факультетів, засіданнях кафедр, прийнято розгорнуте рішення, яке знаходиться під моїм безпосереднім контролем. На кожному факультеті є скриньки довіри, завдяки яким працівники і студенти мають можливість інформувати про всі порушення, які мають місце в трудових і студентських колективах. Працює телефон довіри. Було організовано зустрічі з цього питання з першими особами обласного управління внутрішніх справ, прокуратури, СБУ. Прийняті заходи дають можливість не допускати в колективі університету проявів корупції та хабарництва.

Значну увагу в звітному періоді надавав питанням трудової дисципліни працівників і студентів. Для дотримання єдиних вимог трудового законодавства проводилися наради з керівниками усіх підрозділів університету, публікувалися юридичні коментарі на сторінках університетської газети, надавалися відповідні консультації створеним у 2004 р. юридичним відділом університету, студентською юридичною клінікою. Наприкінці січня 2003 р. конференція трудового колективу ухвалила "Правила внутрішнього розпорядку для працівників Житомирського державного університету імені Івана Франка", які були доведені і доводяться щороку до всіх працівників.

Жодне порушення трудової дисципліни не залишалося поза моєю увагою. За 2003-2007 рік було винесено 19 попереджень, 17 доган, в основному, за випадки неналежного виконання функціональних обов'язків. За цей же період за порушення трудової дисципліни були відраховані 4 студенти, за аморальну поведінку – 1. Хочу підкреслити, що серйозних порушень трудової дисципліни ні працівники, ні студенти не допускали.

Абсолютна більшість викладачів, працівників, студентів сумлінно ставляться до вимог трудового законодавства, дотримуються Правил внутрішнього розпорядку в університеті.

За моєї ініціативи і безпосередньої участі у 2003 р. був розроблений і прийнятий конференцією трудового колективу новий трудовий договір. Крім усього іншого, він розширював і регламентував питання морального і матеріального стимулювання працівників і студентів. Керувався при його розробці тим принципом, що нагороджувати потрібно не всіх поголовно працівників до якогось свята, а тих, хто дійсно своєю працею такої нагороди, у тому числі й грошової премії, заслужив. Тому трудовий договір, наприклад, передбачає відповідне стимулювання викладачів, що підготували і видали підручник, навчальний посібник та ін. з грифом МОН України, наукових керівників, студентів, що вибороли призові місця на Всеукраїнських предметних олімпіадах чи конкурсах наукових робіт,

аспірантів, які достроково або вчасно захистили дисертації, студентів-переможців спортивних змагань і мистецьких конкурсів і под.

З 2007 р. введена у дію Методика кількісної оцінки науково-педагогічної діяльності викладачів. Як результат: вибудована чітка, відома кожному працівнику і студенту, система заохочень за конкретні досягнення, що стимулює бажання добиватися кращих показників у роботі і навчанні. За поданням трудового колективу у звітний період було присвоєно одне почесне звання "Заслужений працівник освіти України", нагороджені: Почесною грамотою Верховної Ради України – одна особа; Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України – 9, Житомирської обласної ради – 16, обласної державної адміністрації – 15, Житомирської міської ради – 12, управління освіти і науки облдержадміністрації – 8, нагороджені знаками МОН України "Софія Русова" – 2, "А. С. Макаренко" – 2, "Петро Могила" – 3, "Відмінник освіти України" – 12 осіб.

З моєї ініціативи кращі працівники і студенти університету відзначалися Почесними грамотами університету і грошовими преміями. За звітний період грамотами було нагороджено понад 150 працівників, постійно зростали виплати на грошові премії: якщо у 2003 р. вони становили 227000 грн. то у 2005 – 284438 грн., а у 2007 – 295400 грн. Всього за 2003–2007 рр. на преміювання працівників витрачено 1226900 грн.

Введені з 2004 р. і нагрудні відзнаки університету "Слава ЖДУ" та "Кращий студент ЖДУ", якими щороку нагороджуються працівники і студенти, які досягли найкращих результатів. Викладачам, які особливо відзначилися у науковій діяльності, підготовці аспірантів і докторантів, присвоюється найвище звання університету – "Почесний професор Житомирського державного університету імені Івана Франка". Такому викладачу вручається професорська мантия, а його портрет розміщається на галереї слави університету.

На кожному факультеті, інституті є спеціальні стенди, де розміщені фотографії найкращих студентів, на факультеті фізичного виховання і спорту створено галерею спортивної слави університету.

Збагатився університет за цей період і новими традиціями. З 2003 р. у жовтні урочисто відзначається День народження університету, традиційними стали Дні рідної мови, День науки, методичні ярмарки, відзначення цінними подарунками на урочистостях з нагоди випуску тих вихованців, які протягом усього періоду навчання мали лише оцінки "відмінно", перевірка готовності кафедр до нового навчального року і нагородження тих, які підготувалися найкраще.

На виконання Указу Президента України № 77 від 23.01.1996 року "Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів", Постанови Верховної Ради України від 16.07.1997 року "Про забезпечення працевлаштування молоді, зокрема випускників шкіл, вузів та інших навчальних закладів" та Постанови Кабінету Міністрів України № 992 від 22.08.1996 р. "Про порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, підготовка яких здійснюється за державним замовленням", з метою вдосконалення системи працевлаштування випускників університету і підвищення ефективності її функціонування у березні 2005 р. у структурі університету створена служба з питань працевлаштування випускників та роботи з ними після розподілу їх на місця призначення.

Ректоратом, деканатами та працівниками названої служби систематично проводиться робота з вивчення потреб закладів освіти Житомирської та сусідніх областей у фахівцях, підготовка яких здійснюється в університеті. Через обласні управління освіти і науки з'ясовується наявність вакансій, перспективна потреба у кадрах, які готує університет. На засіданні комісії з розподілу та працевлаштування випускників завжди присутні керівні працівники управління освіти і науки Житомирської облдержадміністрації та всі завідуючі районо області, керівники інших управлінь, представники зацікавлених підприємств, що дає можливість оперативно вирішувати питання розподілу. Переважна більшість випускників педагогічного профілю працевлаштовуються в закладах освіти. Кількість випускників державного замовлення, які отримали місця призначення, за останні 5 років щорічно складає 94–96,5 %.

Керівники освітньої районної ланки дають позитивні характеристики випускникам університету, які працюють у школах регіону. За відгуками педагогічних рад та директорів шкіл, 92 % випускників університету адаптуються на посаді протягом першого півріччя. За останні 3 роки 12 випускників університету минулих років стали переможцями обласних турів "Вчитель року".

За звітний період проведена велика і плідна робота представництва університету на різноманітних конференціях, форумах, конгресах, парламентських слуханнях у Верховній Раді України, наукових зібраннях НАН, АПН, ААН, АНВШ України тощо. Щороку я виступав на обласних конференціях працівників освіти і науки, активно представляв очолюваний навчальний заклад у ЗМІ обласного, державного та міжнародного масштабу, проводив зустрічі з педагогічною громадськістю, колективами шкіл Житомирщини, надавав їм матеріальну і методичну допомогу, листувався і проводив зустрічі з

керівниками обласних, міських і районних управлінь держадміністрацій, промислових підприємств, установ, громадських організацій і бізнесових структур. За розпорядженням голови Житомирської обласної держадміністрації введений у колегію ОДА, є членом Громадської ради при управлінні МВС України в Житомирській області, головою Ради ректорів ВНЗ III-IV рівнів акредитації Житомирщини, Президентом Житомирського відділення МАН України, позаштатним радником Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, членом Наглядової ради Всеукраїнської молодіжної громадської організації Союз обдарованої молоді, одним із наукових керівників та авторів експерименту "Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні", членом Президії Європейського союзу релігієзнавців та вільнодумців та членом Міжнародного нью-йоркського клубу "Лідерство в освіті" тощо.

За період 2002–2007 рр. налагоджені стосунки і науково-педагогічна співпраця з усіма педагогічними та класичними університетами України, а також низкою університетських центрів Німеччини, Австрії, Бельгії, Польщі, Словачії, Росії, Монголії, Мексики, США, Асоціацією університетів та коледжів Канади та ін. З метою обміну та вивчення новітніх досягнень провідних вищих навчальних закладів та узагальнення цього досвіду на національному рівні я відвідав провідні столичні ВНЗ, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Львівський національний університет ім. І. Я. Франка, Національний університет "Острозька академія", Херсонський державний університет, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка. У 2006 р. у складі делегації ректорів 10-ти провідних університетів України відвідав Брюссель з ознайомчим візитом до Штаб-квартири НАТО та Штабу Верховного головнокомандувача Об'єднаними збройними силами НАТО у Європі, де взяв участь у роботі різноманітних брифінгів та обговоренні актуальних питань щодо розвитку відносин між Україною та НАТО, програм стажування науковців, щодо участі університету в різноманітних науково-освітніх проектах НАТО, зустрічах з керівництвом НАТО, керівниками проекту „Безпека через науку”. Загалом, за звітний період було проведено десятки переговорів з іноземними делегаціями та зустрічі із зарубіжними студентами, докторантами, стажерами та вченими.

Поряд з цим, проведена масштабна науково-педагогічна робота, яка позитивно впливала на імідж і рейтинг університету та зміцнювала його історичні традиції. Під моїм керівництвом створена і працює Поліська наукова школа "Філософія та феноменологія релігії", яка об'єднує науковців Житомирщини, Рівненщини та Во-

лінії. Її потенціал зміцнено 16 кандидатами та докторами наук, роботи яких захищені під моїм керівництвом (у тому числі 5 кандидатських дисертацій за звітний період). За останні 5 років вийшли друком 5 монографій (дві у співавторстві), навчальний посібник з грифом МОН України, більше 20 наукових статей у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Виступив ініціатором та організатором низки міжнародних конференцій, конгресів і "круглих столів" на базі університету. Крім того, брав участь (на запрошення приймаючої сторони) у конференціях, які проходили як в Україні, так і за кордоном (Польща, Росія, Монголія, Словенія). Головував на VI Конференції слов'янських філософів (Жешув, Польща). Є головою спеціалізованої вченої ради по захисту кандидатських дисертацій, членом спеціалізованої вченої ради по захисту докторських та кандидатських дисертацій КНУ імені Тараса Шевченка, головним редактором наукових журналів "Вісник ЖДУ", "Українська полоністика", членом редколегії обласної "Книги Пам'яті України", низки редколегій вітчизняних і зарубіжних видань. Академік АН вищої школи України, почесний академік, професор та доктор багатьох вітчизняних та зарубіжних університетів.

За активну науково-педагогічну і громадську діяльність нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2004), знаком Міністерства освіти і науки "Антон Макаренко", АПН України – медаллю імені К. Д. Ушинського, Управлінням МВС України в Житомирській області – "Знаком пошани II ступеня" (2006), медаллю МО України "15 років Збройним Силам України", Почесними грамотами МОН України, Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді, Національного олімпійського комітету України, Української секції Міжнародної поліцейської Асоціації; грамотами і подяками обласної державної адміністрації і ради, генеральної дирекції "Міжнародного дитячого центру Артек", посольства Франції, обласного центру зайнятості, дипломами та подяками АПН України, федерації спортивної аеробіки і фітнесу, управління СБУ в Житомирській області, крайового козацького товариства "Поліська Січ" тощо. У 2006 р. щорічним альманахом "Обличчя України" мене включено до параду української еліти, "еліти великої зачистки".

Результат:

1. Університет (за рейтингами) став першим в регіоні (у 2002 р. був третім), має широке визнання (за цілою низкою показників) в Україні і став відомим за кордоном. Університет отримав статус класичного.

2. На базі університету створено навчально-науково-виробничий комплекс "Полісся", куди входить 20 навчальних за-

кладів області різних рівнів акредитації та навчально-науково-виробничий комплекс "ЖДУ ім. І. Франка – ВАТ Електровимірювач".

3. Створена "Опікунська рада ЖДУ імені Івана Франка", до складу якої ввійшли державні і політичні діячі, керівники підприємств, відомі випускники університету і яка впливає на підвищення іміджу університету, надає благодійну допомогу, долучається до вирішення актуальних проблем університетського життя.

4. Десятки викладачів та сотні студентів пройшли стажування та короткотермінові курси навчання в майстернях і тренінгових центрах зарубіжних університетів. Студенти університету визнані кращими вихователями "Артеку" і "Молодої гвардії", з'явилися перші призери Міжнародних спортивних змагань та чемпіонатів України, члени збірних команд України.

5. Університетські науковці активізували роботу в розрізі міжнародних інноваційних проектів (біохімічне очищення води, фізика рідких кристалів, електровимірювальні прилади, проблеми етнолінгвістики, психології поведінки людини в екстремальних умовах і т. ін.).

6. Зміцнена і модернізована матеріально-технічна база. Університет став визнаним культурно-духовним центром регіону, де проходять усі більш-менш значимі заходи обласного рівня. Впроваджені в життя найважливіші елементи європейського університетського життя.

Завдяки налагодженню динамічної, активної, результативної роботи університет має високий авторитет не лише в регіоні.

Досягнення навчального закладу неодноразово відзначалися як державними, так і недержавними установами, міжнародними і вітчизняними рейтингами. У березні 2004 р. за досягнення у навчальній і науковій діяльності йому надано статус класичного університету. За рейтингом Міністерства освіти і науки України у 2005 р. він зайняв шосте місце у групі класичних університетів, Міжнародною виставкою „Сучасна освіта України” відзначений двома бронзовими медалями, а у 2005 і 2006 рр. – золотими медалями за впровадження інноваційних технологій навчання та нових форм організації навчально-виховного процесу.

За ці ж два роки університет нагороджено почесним званням „Лідер сучасної освіти”, Міжнародним Академічним рейтингом популярності та якості він удостоєний звання „Символ класичної освіти”, срібної медалі „Слава на вірність Вітчизні” та Срібної Стели якості і Диплома якості. Здобутки університету відзначені високими нагородами престижного рейтингу „Софія Київська”, а за рейтингом Ділових кіл України він входить до двадцяти кращих ВНЗ України.

Університет визнано і міжнародною освітньою громадськістю. Свідченням цього є не тільки його зв'язки з іноземними навчальними і науковими установами, а й те, що Міжнародним фондом за високу якість у бізнесі (Женева) у 2005 р. мене представлено до нагороди золотою медаллю, у 2006 р. як одного з ректорів кращих ВНЗ України запрошено президентом Клубу ректорів Європи в Оксфорд (Великобританія) для вручення нагороди імені Сократа, а у 2007 р. президентом Клубу ректорів Європи та директором Європейської бізнес-асамблеї запропоновано стати членом названого вище Клубу.

Доповідь в Університеті
менеджменту освіти
НАПН України,
Київ,
квітень 2010 р.

Шановні колеги!

Як відомо, одним з найважливіших ресурсів будь-якого суспільства є його інтелектуальний потенціал, представлений спільнотою людей, які знайшли своє місце у житті, сповна реалізували власні творчі й професійні можливості, інтелектуальні та організаційські здібності. Саме вони є головним рушієм прогресу у всіх сферах діяльності суспільства і держави. Здатність до збереження і примноження інтелектуального потенціалу є життєво необхідною для суспільства, яке існує в умовах глобалізації та інформатизації ХХІ століття. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні має стати постійна і послідовна підтримка обдарованих молодих учених, митців, спортсменів – потужного потенціалу творення майбутнього України.

Сучасна українська школа має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів. Слід зазначити, що в Україні прийнято цілий ряд законів і програм (зокрема, Закон України “Про освіту” (1996 р.), Національна програма “Діти України”, Програма розвитку обдарованих дітей і молоді, Укази Президента України про підтримку обдарованих дітей, Концепція державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки та інші), які спрямовані на

- відтворення інтелектуального потенціалу нації;

- забезпечення умов для саморозвитку кожної особистості;
- підготовку молоді до інтеграції у світовий освітній простір;
- створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді.

Реалізація цих положень потребує формування цілісної загальнодержавної системи виявлення і підтримки обдарованої молоді; розвитку та реалізації її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих навчальних закладів; активізації навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у вищі заклади освіти, магістратуру та аспірантуру; забезпечення підготовки наукових, педагогічних та науково-технічних кадрів.

Однак, у процесі розв'язання зазначеної проблеми виник ряд суперечностей. Найбільш суттєвими серед них є:

- невідповідність між соціальною потребою в інтелектуальній еліті та реальним станом професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів;
- між потребою школи у педагогічно обдарованих кадрах і недостатньою розробленістю навчально-методичного комплексу їх підготовки;
- між потребами обдарованого учня і недостатнім професійним рівнем підготовки вчителя до роботи з талановитими дітьми.

Подолання цих суперечностей потребує:

- соціального замовлення щодо навчання та виховання обдарованої особистості;
- розробки комплексу теоретичних і методичних засад її підготовки.

На жаль, в Україні донині процес відбувається стихійно, спираючись лише на регіональні можливості та на власну ініціативу окремих учителів, учених, митців.

Крім того, у нас склалася критична ситуація з поповненням національної науки молодими кадрами. „Старіння” української науки негативно позначається на інноваційно-технологічному розвитку держави. Інтелектуальний творчий потенціал обдарованих учнів і студентів використовується неефективно, оскільки не створено сприятливих умов для реалізації їх здібностей.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, об'єктивну потребу в обдарованих, творчо працюючих фахівцях, як основній рушійній силі на шляху реформування суспільства, у Житомирському державному університеті імені Івана Франка впродовж остан-

ніх десяти років активно культивується власна система роботи з обдарованою молоддю, яку я хочу презентувати.

Передумовами для реалізації означеної проблеми в університеті стали:

а) вивчення проблеми творчості як засобу особистісного росту і гармонізації людських стосунків (кафедра практичної психології, група молодих вчених на чолі з доктором психологічних наук Моляко В. О.);

б) дослідження природи обдарованості, її структури та передумов розвитку (кафедра педагогіки, колектив дослідників під керівництвом доктора педагогічних наук Антонової О. Є.);

в) проведення заключних етапів Всеукраїнської студентської олімпіади з педагогіки, математики, іноземної мови, що дало можливість розробити конструктивні підходи до їх організації;

г) розробка та впровадження у навчально-виховний процес університету новітніх педагогічних технологій навчання, якими передбачається індивідуалізація навчання студентів, розвиток їх творчого потенціалу, максимальне врахування природних задатків та здібностей тощо.

На нашу думку, обдарованість являє собою складне інтегральне утворення, в якому своєрідно поєднані мотиваційні, пізнавальні, емоційні, вольові, психофізіологічні й інші сфери психіки. Тобто, рівень розвитку, якісна своєрідність і характер обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю самої людини.

Під обдарованістю ми розуміємо індивідуальну потенційну своєрідність спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна „Я”-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно „середній”, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

На рівні практичної діяльності, спираючись на результати досліджень університетських вчених, в університеті була розроблена цілісна система навчання і підтримки обдарованої молоді, яка передбачала: 1) розробку і запровадження у навчальний процес відповідних стратегій навчання; 2) спеціально розроблені методики, спрямовані на розвиток здібностей та обдарувань учнів (студентів); 3) організацію цілеспрямованої підготовки викладачів до роботи з обдарованою молоддю. Ця система передбачає, по-перше, виявлення та підтримку обдарованої молоді; по-друге, розвиток та реалізацію її здібностей; по-третє, стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; по-четверте, активізацію навчально-пізнавальної ді-

яльності молоді; по-п'яте, формування резерву для вступу у ВНЗ, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів. В цій системі були задіяні навчальні заклади освіти різних рівнів акредитації нашого регіону: середня школа, профільний ліцей, училище, коледж, вищий навчальний заклад, заклади післядипломної освіти. В зв'язку з цим, у 2004 році створено Навчально-науково-виробничий комплекс "Полісся", до складу якого увійшли 20 кращих середніх навчальних закладів Житомира та Житомирської області, одним із завдань якого є апробація та запровадження сучасних методик виявлення, навчання та виховання обдарованої молоді, спільне проведення науково-дослідних робіт, зокрема з проблеми обдарованості, апробація та використання результатів наукових досліджень, розробка навчально-методичного забезпечення. Так, зокрема, відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 400 від 24.05.06 була розгорнута консультативна допомога у проведенні дослідно-експериментальної роботи за темою „Вплив інтегративно-діяльнісного підходу на розвиток інтелектуальних здібностей учнів” за науково-педагогічним проектом „РОСТОК” на базі Бердичівської міської гуманітарної гімназії № 2 Житомирської області. Плідна багаторічна співпраця здійснюється Житомирським обласним педагогічним ліцеєм, випускники якого поповнюють контингент обдарованих студентів, а його директор Л. Корінна очолила відділ нашого Центру "Довузівська підготовка педагогічно обдарованих школярів".

Тобто, наша робота з обдарованою молоддю розпочинається ще із середньої школи, де організована цілеспрямована діяльність щодо виявлення серед старшокласників обдарованих учнів і створені умови для їх професійної орієнтації на відповідну діяльність.

З квітня 2005 року щороку Житомирський державний університет виступає базовим закладом для проведення творчого конкурсу серед старшокласників *„Педагогічна діяльність – моє покликання”*, в якому беруть участь учні 11 класів Житомирської, Вінницької та Хмельницької областей. Переможницею першого конкурсу стала лідер регіонального туру учениця гуманітарної гімназії № 23 м. Житомира (нині студентка інституту іноземної філології нашого університету) Музика Ірина. За результатами конкурсу, за сприяння Житомирського інституту післядипломної педагогічної освіти, видруковано збірку учнівських творчих робіт *„Вчитель – моє покликання”*.

Крім того, на базі університету щорічно проводиться *обласна сесія МАН*. Викладачі університету постійно виступають в ролі керівників учнівських наукових робіт у межах Малої Академії Наук. У 2004 році доцентами кафедри педагогіки Н. Сидорчук та

О. Антоновою за сприяння керівництва ЦНТТУМ підготовлено та видано методичні рекомендації „Мала академія наук як форма організації наукової діяльності учнів”.

У 2002 році у ЖДУ розроблено Положення про роботу з обдарованою студентською молоддю, у 2003 році створено Науково-методичний центр роботи з обдарованою студентською молоддю, а також обґрунтовано концепцію відповідної роботи. В основу концепції покладено положення про те, що обдарованість – це системна якість психіки, яка здатна *розвиватися* впродовж життя людини за умови врахування впливових чинників, що сприяють цьому процесу на кожному з *вікових етапів* становлення особистості, і яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності, порівняно з іншими людьми. При цьому для сприяння розвитку обдарованої особистості важливим є не стільки вимірювання *кількісних* показників тих чи інших здібностей, скільки вивчення тих детермінант, які впливають на цей процес.

Основними *ідеями* даної концепції є положення про те, що:

- Обдарованою є практично кожна людина, однак кожна обдарована по-своєму. Завдання педагога полягає у тому, щоб допомогти особистості, що формується, виявити і максимально розвинути її домінуючі здібності й обдарування.
- Розвиток обдарованості майбутнього спеціаліста потребує створення у ВНЗ цілісної системи, яка передбачає виявлення та підтримку обдарованої молоді, розвиток та реалізацію її здібностей, стимулювання творчої роботи студентів та викладачів, активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді.

Організація роботи з розвитку здібностей і обдарованості учнівської та студентської молоді нами здійснюється у три етапи: (1) діагностичний; (2) формуючий; (3) мотиваційно-стимулюючий.

На *діагностичному етапі* передбачається виявлення студентів, які мають здібності до певних видів діяльності, відрізняються нестандартністю мислення та творчим підходом до вирішення проблем. Діагностика обдарованості має бути комплексною, послідовною, різноманітною та поетапною. Виявлення обдарованості залежить від багатьох чинників, тому намагаємось використовувати всі можливі джерела інформації про студента: спостереження, результати шкільної успішності, особистісні дані, результати інтелектуального марафону, опитування викладачів, участь у студентському житті, науково-дослідницькій роботі, участь в олімпіадах, творчі доробки, тестування тощо. Для цього нами відібрано *комплекс методик* щодо визначення професійної спрямованості студентів, мотивації вибору професії, ефективності побудови навчального про-

цесу та форм і методів навчання стосовно розвитку здібностей і схильностей студентів; здійснюється діагностика розвитку здібностей та професійного спрямування серед студентів та діагностика домінуючих здібностей у першокурсників університету (методики Г. Гарднера, Мак-Кензі тощо). На основі діагностики створюється база даних здібностей та обдарувань студентів. Щорічно на основі діагностування виявляється близько 15-20 % студентів, які мають обдарування у різних видах діяльності (навчальна, науково-дослідна, творча, спортивна, лідерська тощо). Після цього розпочинається розробка конкретних індивідуальних програм розвитку особистості обдарованого студента з її психолого-педагогічним забезпеченням.

Другим етапом роботи з обдарованими студентами є *формуючий* (створення умов для повноцінного інтелектуального, фізичного, духовного розвитку обдарованої молоді), який знаходить своє відображення у навчальних планах, програмах, формах та методах роботи, мета яких – створити сприятливий розвивальний простір для самореалізації, задоволення потреб у нових знаннях, спілкуванні, самовираженні, вихованні взаємовідносин тощо.

Наша *педагогічна стратегія* у побудові процесу навчання обдарованої молоді передбачає:

1. *Поглиблення*, при якому передбачено більш докладне вивчення навчальних дисциплін з певних галузей знань студентами, які виявили до неї підвищений інтерес. Це сприяє формуванню високого рівня компетентності у відповідній галузі знань, створює умови для інтелектуального розвитку майбутніх фахівців.

2. *Збагачення*, що орієнтоване на якісно вищий рівень змісту освіти з виходом за межі традиційної тематики за рахунок міждисциплінарних зв'язків. Передбачає оволодіння студентами різноманітними способами і прийомами розумової дослідницької діяльності. Може здійснюватися як у межах традиційного освітнього процесу, так і під час участі студентів у дослідницьких проектах, спеціальних інтелектуальних тренінгах тощо.

3. *Проблемність навчання*, що передбачає стимулювання особистісного розвитку студентів за умов застосування педагогами оригінальних методів подання матеріалу, пошуку нових знань і альтернативних інтерпретацій базових понять, використання дослідницьких методів у процесі навчання тощо. Виступає компонентом збагачених програм або існує як самостійна тренінгова програма.

У зв'язку з цим, принципового значення набуває проблема *організації навчання* обдарованих студентів. Як відомо, досі залишається дискусійним питання, чи повинен обдарований студент навчатися у звичайній академічній групі, чи необхідно створювати

групи відповідно до здібностей студентів, окремо виокремивши групи обдарованих. Тому нами було вивчено ефективність поділу студентів на гомогенні групи під час вивчення предметів педагогічного циклу. Це дало можливість зробити висновок, що студенти мають навчатися в *гетерогенних групах*, в яких все одно відбувається певний поділ за здібностями, оскільки більш здібні студенти обирають для себе більш складні навчальні завдання. Однак, за цих умов вибір належить самим студентам, а не нав'язується їм викладачами. У цьому випадку у менш яскравих студентів не виникає почуття безнадійності, яке вони відчують, коли їх об'єднують в одну групу всупереч їх бажанню. Робота з обдарованими студентами відбувається і за *спеціальними програмами*, які акцентують увагу на певних сильних сторонах особистості (посилюча модель), або на слабких (коригуюча модель), посилюють сильні сторони, щоб компенсувати слабкі (компенсуюча модель).

Активно впроваджуються у навчальний процес *інноваційні форми та методи* організації навчальної діяльності студентів, пов'язані із професійно-педагогічним творчим розвитком майбутніх учителів (ділові ігри, мікрОВикладання, моделювання виховних проєктів, аукціони педагогічних ідей, кіноуроки, відеоуроки, кейс-стаді, проєктні технології тощо); лекції та практичні заняття із застосуванням мультимедійного обладнання, демонстрацією відеокейсів із подальшим їх обговоренням, постановка проблемних запитань, відповіді на які студенти знаходять, аналізуючи відеоматеріали тощо.

Традиційно на факультетах відбуваються *заходи за методикою КТС* "Свято квітів", виставка-ярмарок "Своїми руками", конкурс-мандрівка „У країну дитинства”, загальноуніверситетські виставки студентської художньої творчості.

Обдарована молодь залучається до активної науково-дослідницької, пошукової, експериментальної, творчої діяльності. Для цього було *оновлено роботу Студентського наукового товариства*: на кожному факультеті університету створено його осередок, який працює згідно з розробленим на факультеті планом. Студенти активно залучаються до дослідницької роботи у проблемних групах та наукових гуртках (інформація про наукові гуртки та проблемні групи зібрана як у Центрі, так і в НСТ), систематично проводяться зустрічі майбутніх учителів з провідними науковцями університету. Зокрема, на засіданнях НСТ з цікавими доповідями виступали керівники науково-методичних лабораторій та наукових шкіл (професори О. Дубасенюк, А. Стадниченко, А. Сингаївська, Л. Калініна, доценти В. Євченко, О. Мисечко), а також студенти, які перебували на навчанні у провідних ВНЗ США, Англії, Німеччини та ін. країн. Поряд

з цим, плідно працює "Школа молодого дослідника", основним завданням якої є залучення студентів до науково-дослідницької роботи, оволодіння ними навичками проведення експерименту, написання наукової статті, реферату, курсового та дипломного дослідження.

Систематично проводяться *виставки студентської наукової творчості*, які мають можливість відвідати практично всі студенти університету, а також учні – учасники МАН. У приміщенні Центру працює постійно діюча виставка творчих робіт студентів і викладачів. В університеті щорічно виходять *збірники студентських наукових праць*. Зокрема, з 2004 року на факультеті іноземних мов (професор Л. Калініна) разом з кафедрою педагогіки (доцент О. Антонова) започатковано видання збірника студентських та аспірантських праць "Формування професійної компетентності майбутніх учителів засобами інноваційних освітніх технологій" (видано шість випусків, один з них за матеріалами Всеукраїнської студентської конференції). Традиційними стали збірники наукових робіт студентів фізико-математичного факультету (доцент В. Єремєєва), навчально-наукового інституту педагогіки (доцент Н. Сидорчук), магістрантів (професор С. Вітвицька) та інші.

Літературно обдаровані студенти мають можливість реалізувати свій потенціал у роботі Студентського інформаційного центру, основними напрямками роботи якого є підготовка та випуск газети "Універсум" (яка визнана однією із найкращих студентських газет України) та програм "Студентського радіо" за такими напрямками: музичний, проблемний, пізнавальний, культурологічний, інформаційна служба новин. Загальний ефірний час Студентського радіо у навчальному році складає, у середньому, 4650 хвилин.

На базі університету при кафедрі соціальної педагогіки та педагогічної майстерності спільно з Житомирським обласним центром Соціальних служб для молоді працює студентська соціальна служба для молоді, волонтерський загін якої нараховує понад 300 осіб.

Щорічно проводяться факультетські та загальноуніверситетський тури Всеукраїнської студентської олімпіади, в якій беруть участь студенти різних факультетів. Наші студенти – постійні переможці олімпіад з математики, фізики, іноземної мови, соціальної педагогіки, практичної психології. Лише у 2010 році 6 студентів вибороли стипендії фонду "Завтра. Уа".

Нарешті, третій *мотиваційно-стимулюючий етап*. У 2006–2007 навчальному році запроваджено загальноуніверситетський конкурс студентських наукових робіт, серед завдань якого виявлення обдарованої студентської молоді; стимулювання творчого

самовдосконалення студентів; підвищення інтересу до поглибленого вивчення природничо-математичних, історико-філологічних та психолого-педагогічних дисциплін; розвиток навичок науково-дослідницької роботи; пропаганда наукових досягнень та інноваційних технологій. Переможці отримують нагороди від спонсорів, грошові премії тощо.

Для підвищення рівня професійної компетентності майбутніх учителів розроблено та запроваджено *спеціальні курси* „Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до роботи з обдарованими дітьми” (додаток Г), „Робота вчителя з обдарованими дітьми”, „Специфіка роботи соціального педагога з обдарованими учнями”.

Відбувається популяризація здобутків обдарованої молоді, поширення досвіду роботи педагогічних та науково-педагогічних працівників. Активно співпрацюємо із Житомирським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти: районні методичні семінари вчителів, директорів шкіл, заступників директорів шкіл з проблем навчання і виховання обдарованих учнів, організації науково-дослідної роботи учнів – учасників МАН, вчителів-дослідників тощо. У Центрі зібрано необхідні матеріали для вчителів, які можуть допомогти їм в організації роботи з обдарованими учнями.

Організаційною структурою, яка покликана координувати діяльність всіх учасників навчально-виховного процесу щодо навчання і виховання обдарованих студентів, виступає науково-методичний *Центр роботи з обдарованою студентською молоддю* (створений у 2003 році), основні функції якого: координаційна, діагностична, організаційна, моніторингова, дослідницька, методична, консультативна.

До структури Центру входять дев'ять підрозділів, кожен з яких виконує певні завдання і здійснює роботу за такими напрямками: вивчення мотивації навчальної діяльності студентів, їх цільових установок та ціннісних орієнтацій; поетапне діагностування рівня розвитку загальних та професійно-педагогічних здібностей та якостей майбутнього вчителя; організація науково-дослідницької роботи студентів; підготовка майбутніх учителів до професійно-педагогічної творчості; розвиток художньо-естетичної творчості студентів; розвиток фізичних здібностей та збереження здоров'я майбутніх учителів; довузівська підготовка педагогічно обдарованих школярів. В контексті роботи Центру активно працюють *докторанти, аспіранти і здобувачі*. Зокрема, у 2008 році захищено докторську дисертацію „Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах” (О. Антонова), у 2009 році – кандидатську дисертацію „Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до розвитку інтелектуальної обдарова-

ності учнів" (Ю. Клименюк). Продовжують роботу над кандидатськими дослідженнями аспіранти Д. Ліфференко ("Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до роботи з обдарованими старшокласниками у позанавчальній діяльності"), С. Шевчук ("Підготовка вчителя біології до розвитку інтелектуальної обдарованості старшокласників у позашкільних закладах екологічного спрямування"), Л. Мінич ("Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до розвитку спортивної обдарованості учнів") та інші. Крім того, науковцями університету видано ряд *монографічних досліджень, наукових збірників, методичних рекомендацій* щодо проблеми навчання обдарованих дітей та молоді ("Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: монографія", О. Антонова; "Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: монографія"; О. Антонова; "Обдарованість, творчість, здібності: теорія, методика, результати досліджень: монографія", за ред. В. Моляко, О. Музики; "Впровадження в освітніх закладах Житомирщини програми ціннісної підтримки розвитку здібностей та обдарованості "Три кроки", О. Музика та інші). Проведено низку *науково-практичних конференцій*, присвячених питанням розвитку обдарованості учнівської та студентської молоді: Всеукраїнські науково-практичні конференції „Тенденції розвитку професійно-педагогічної освіти в Україні і за кордоном” (2006), Шляхи і методи забезпечення подальшого творчого зростання обдарованої молоді (2008), "Системний підхід у роботі з обдарованою молоддю" (2010), регіональна науково-практична студентсько-аспірантська конференція „Обдарована особистість: сутність, проблеми, технології розвитку” (2006) тощо. За результатами конференцій видано збірники наукових праць "Актуальні проблеми професійно-педагогічної освіти та стратегії розвитку", "Актуальні проблеми розвитку обдарованості учнівської та студентської молоді", "Обдарована студентська молодь: здобутки, пошуки, перспективи" та інші.

Університетом здійснюється плідна співпраця із Всеукраїнською молодіжною громадською організацією „Союз обдарованої молоді”. Зокрема, в університеті створено осередок спілки (координатор – аспірант кафедри педагогіки Д. Ліфференко). Студенти беруть участь в акціях, що запроваджує спілка. Директор університетського Центру О. Антонова брала активну участь у підготовці видань "Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України" та "Біла книга молодіжної політики: підтримка обдарованої молоді", що надруковані з ініціативи "Союзу обдарованої молоді", в яких відзначається й досвід нашого університету у роботі з обдарованою молоддю. Як результат, у 2008 році Житомирський

державний університет отримав *Міжнародний сертифікат* Всесвітньої Ради для Обдарованих і Талановитих дітей за високий рівень організації роботи з обдарованою студентською молоддю.

Плідно співпрацює університет з *Інститутом обдарованої дитини АПН України*: беремо участь в конференціях, проводимо спільні заходи, обмінюємося досвідом тощо.

Проект діяльності університетського Центру було подано на конкурс Х ювілейної виставки „Сучасна освіта в Україні – 2007” у номінації “Упровадження нових форм організації навчально-виховного процесу” – „Система роботи з обдарованою молоддю”, де він був удостоєний Великої Золотої медалі.

Доповідь на Міжнародній науково-практичній конференції “Культурно-історична спадщина Польщі і України як чинник розвитку полікультурної освіти”,
Хмельницький,
квітень 2011 р.

Шановні учасники конференції!

Хотів би звернути увагу високоповажних учасників конференції на дещо інший зріз розвитку полікультурної освіти. А саме на проблему культурно-цивілізаційної самоідентифікації освітніх систем. На проблему надзвичайної ваги, яку ми в Україні і в Польщі відчуваємо, але сором'язливо обходимо.

Сучасні глобалізаційні процеси обумовлюють кардинальні зміни у системі цінностей, на які не може не реагувати освіта. З одного боку, вони ставлять перед освітою завдання навчити людей гармонійно співіснувати, спираючись на знання про історію, культуру, спосіб мислення інших народів. З іншого – орієнтують на збереження самобутності культур, мов, національних систем освіти. Як це поєднати в реформуванні освіти, а тим паче – передбачити наслідки цієї конвергенції, достеменно ніхто не знає.

Й це зрозуміло. *По-перше*, на відміну від інших сфер, освіта важко піддається уніфікації. Система освіти (цілі, набір навчальних дисциплін, характер взаємовідносин учня і вчителя, організація університетського життя, принципи виховання тощо) є підсистемою

певного типу культури, а, отже, культурно та історично залежною. І якщо навіть загальні цілі співпадають, то їх життєва реалізація є культурно зумовленою, тобто вони обов'язково узгоджуються з характером національної системи культури.

По-друге, освіта завжди була основним механізмом, який сприяв формуванню націй. Важко не погодитися з визнанням теоретиком з проблем націєтворення Е. Гелнером, який вважає, що утвердження національної колективної ідентичності є головною функцією освіти, бо саме через школу, систему освіти загалом досягається ефект соціокультурного та політично гомогенного суспільства, котрим є сучасна нація – держава західного типу. А класик європейської педагогіки Дістерверг у знаменитому «Путівнику для німецьких вчителів» сформулював актуальне до цих пір правило «будь у викладанні в гармонії з цивілізацією», у вихованні і навчанні зосереджуй увагу на місцеві і часові умови, серед яких людина народилася, або де їй визначено жити.

По-третє. Слід пам'ятати, що освіта багато в чому є заполітизованою й заідеологізованою сферою. Вона безпосередньо впливає на формування світогляду інтересів, розуміння й підтримки або заперечення певних соціально-політичних процесів. Завдяки їй відбувається процес соціалізації людини через засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності і норми. Саме через освіту поширюються цінності й світоглядні орієнтири, які стають основою ідентичності.

Не випадково за цих умов національні системи освіти постали перед вибором: або намагатися зберегти власні традиції і стандарти, ризикуючи залишитися на узбіччі, або поступитися експансії динамічніших і конкурентноспроможніших освітніх моделей, ризикуючи втратити частину власної ідентичності.

Сьогодні незаперечним є той факт, що створення загальноосвітнього європейського простору, окрім підвищення якості освіти, посилення її здатності конкурувати з американською та азійською освітніми системами, реалізує, щонайменше, ще дві мети: а) реконфігурацію національних ідентичностей країн-членів ЄС і б) формування наднаціональної європейської ідентичності. Європейська ідентичність покликана зробити національні ідентичності країн-членів більш інклюзивними, легалізувати ЄС як наддержавне утворення в очах його громадян, змусити їх ідентифікувати себе з Європою та захистити останню від уніфікуючих хвиль глобалізації.

Незважаючи на це, цей процес уніфікації освітньої сфери Європи здійснюється ретельно, продумано і добре організовано. Усі освітні системи ЄС повністю інтегровані в національні. Думаю, цей винятково технічний маневр дозволив де-юре позбавити сенсу

будь-які дебати щодо їх політичного значення та наслідків. Саме тому освітня інтеграція в межах Болонського та Копенгагенського процесів визначається у більшості наукових досліджень технічними та економічними, а не політичними критеріями.

Однак, процеси європеїзації освіти, які зачепили польську систему освіти і певною мірою українську, слід розуміти в контексті не лише економічних, а й політичних імперативів, які мають за мету створення міцного союзу між державами – членами Євросоюзу. Адже рух до нього потребує змін не тільки у політичних, інституційних та економічних процесах і структурах, а й в ідеях та цінностях. А тут головну скрипку, як я вже наголошував, грає освіта.

Найбільше я не хотів би постати перед вами ретроградом. Я вважаю і Болонський процес, і європеїзацію освіти об'єктивним процесом. Й не закликаю створювати товариство по боротьбі з блискавкою. Я – за будівництво громовідводу. Перекоаний, що з позицій інтересів польського і українського суспільств, наших держав доконечна необхідність тотальної уніфікації освіти не доведена, оскільки наслідки цього процесу можуть виявитися не такими вже й прогресивними, як це здається на перший погляд. Це зовсім не гіперболізація ситуації, а об'єктивна реальність. По-перше, втрата специфіки, особливостей національної освіти для України і для Польщі може мати надто не прогнозовані, а то й негативні наслідки. Першими відчули тиск загальної освітньої матриці знакові університети Європи, у тому числі Польщі, які почали втрачати статус унікальних культурно-освітніх центрів. Поглиблює ситуацію віртуалізація освіти, масовізація вищої освіти, перетворення освіти в товар, що руйнує усталену систему формування гармонійно розвиненої особистості.

Друге. Уніфікація освіти детермінує тенденцію розриву освіти і культури. Не останню роль в цьому «розходженні» культури й освіти відіграє виникнення масового суспільства і масової культури, які позбавлені національного підґрунтя та національної форми. Освіта втрачає функцію формування національної самосвідомості, обмежуючи своє завдання прагматичною метою. Вона стає для нас засобом отримання фаху, що є умовою не стільки національного (культурного), скільки професійного життя.

Важливо пам'ятати, що глобалізація і уніфікація, послаблюючи національні суверенітети, виступає вдалою формою прикриття егоїстичних інтересів найбільш розвинених країн. Це форма «нового типу паразитизму». Будемо відвертими. Для розвинених країн – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку, розширення зони своїх життєвих інтересів, а для інших – реальна загроза розпаду і втрати суверенітету. Відтік учених і висококваліфікованих кадрів з

країн так званої «периферії» набуває сьогодні загрозливих масштабів. Це відчують не лише в Польщі, а й в Україні. Німеччина, наприклад, не збирається покривати власними силами потребу в інженерах і програмістах. Це дорого й неважливо, коли поруч стільки готових фахівців.

Звісно, оголошувати боротьбу з цим явищем безглуздо. Єдиний вихід – створення у себе відповідних умов для реалізації творчого потенціалу молоді, що можливо за наявності розвиненої та високотехнологічної економіки. Водночас, без формування національної ідентичності й патріотизму у молоді усі кошти на освіту можуть перетворитися на прямі витрати.

Шановні колеги!

Винісши цю проблему на дискусію, ще раз підкреслюю, що більшість принципів, які культивуються сьогодні побудовою єдиного освітнього простору, є конструктивними і не викликають заперечень. Але, беручи їх за основу, потрібно пам'ятати мудрі слова відомого американського педагога Джеральда Брейсі «Ми мусимо сто разів подумати, перш ніж напартачити в нашій освіті», знехтувавши досвідом і традиціями нашої національної освіти, її педагогічною матрицею.

Розбудова єдиного освітнього європейського простору має відбуватися на підставі поваги до традицій та їх взаємозбагачення. Просте запозичення чужих зразків не може дати очікуваних «райських плодів» без продуманого синтезу цивілізаційних і національно-культурних традицій, які формувалися у Польщі і в Україні протягом століть.

Доповідь на Міжнародному науковому форумі
“Розвиток педагогічних наук в Україні і Польщі на початку XXI століття”,
Черкаси,
травень 2011 р.

Шановні учасники конференції!

Освіта і наука в сучасному суспільстві знань є ключовим фактором суспільного прогресу, успішного розвитку націй, держав, кожної людини. Це безперечний факт, переконувати в якому, думаю, не варто. Саме ці сфери продукують ті високі технології, впро-

вадження яких в наш час є основним фактором економічного зростання. Світовий досвід свідчить, що конкурентоспроможність країни перебуває у прямій залежності від стану розвитку науки і освіти. Але в суспільстві знань наука і освіта набувають іншого образу. Вони тут стають базовим фундаментом суспільства, перетворюються на невід'ємну складову способу життя людини і мають прагматичний характер. Тепер об'єктивність сучасної науки лежить в її ефективній технічній дієвості. Від подібного типу науки вже не вимагається ні пояснення, ні розуміння речей і явищ – достатньо того, що вона дозволяє ефективно їх змінювати. Суспільство, держава, можновладці, відповідальні за формування політики в галузі освіти і науки не лише в розвинених країнах, але й в Україні великою мірою схильні сприймати ці галузі майже виключно в образі машини, яка спроможна генерувати нові технології.

Збувається те, на чому я акцентував в ході наших дискусій. Суспільство знань радикально змінює природу праці, вищої освіти і сам спосіб функціонування суспільства. Й це абсолютна правда. Надмірна техноринкова орієнтація сучасної цивілізації вибудовує певного роду культ легкості. Її «гуманізм» полягає у тому, що вона перетворює в ідола «всеохоплююче полегшення», намагаючись скрасити життя людини, зробити його легшим, безхмарнішим, комфортнішим і приємнішим. Побудована на цьому, відверто кажучи, антиаскетичному ідеалі, сучасна цивілізація керується принципами мінімізації зусиль і максимальності тілесної насолоди і зручностей, які визначають основні напрямки освітнього, науково-технічного розвитку і їх тотальної комерціалізації.

Тобто, сучасний світ, еволюціонуючи швидкими темпами у напрямку суспільства знань, не лише відкриває широкий спектр можливостей для людини і суспільства, але й спричиняє немало надзвичайно складних проблем, пов'язаних з аксіологічними факторами і відповідальністю. Але це окрема тема, і я на ній зупинятись не буду.

В нашому ж контексті виникає три питання. *Перше:* якою має бути реакція української науки і освіти на вимоги сучасного суспільства знань? Відповідь: не закривати очі, активно включатися в цей процес, вибудовуючи потужні громовідводи. Тим паче, що українська наука і освіта займає достатньо стабільні й далеко не останні позиції в світі. Незважаючи на великі втрати попередніх років, Україна й сьогодні входить до п'ятірки країн, які володіють найпередовішими аерокосмічними технологіями. Достатньо міцні позиції займає українська наука в галузі біохімії, фізики, біомедицини, математики тощо. Щодо освіти, то Україна, на перший погляд, має, загалом, не гірші показники. За даними ООН за 2010 р., за індексом осві-

ти вона займає 18 місце. В Україні досягнуто найбільших за роки незалежності та одних із найвищих у світі відносних суспільних витрат на освіту (7,5–7,6 %, зокрема на вищу освіту – 2,5–2,6 % ВВП у 2009–2010 рр.), частка охоплення освітою молодого населення також є високою у міжнародному зіставленні.

У зв'язку з цим виникає *друге питання*. Якщо справедливою є усталена думка, що освіта і наука в сучасному світі є одним із найважливіших факторів економічного розвитку, то чому це не працює в Україні? Тут, вважаю, може бути дві відповіді.

Перша відповідь. Попри численні декларації, наука в Україні упродовж двох останніх десятиліть ніколи не належала (як і не належить сьогодні) до сфери державних пріоритетів.

Науковий потенціал України практично виключений з економічного процесу держави. А якщо і включений в нього, то, в основному, у відтворенні третього науково-технологічного укладу, розквіт якого у розвиненому світі пов'язаний, переважно, з післявоєнними роками минулого століття. Частка ж продукції вищих технологічних укладів в економіці України залишається мізерною.

Друга відповідь. Незважаючи на позиції лідера в освіті (18-те місце у світі!), достатньо об'ємне фінансування цієї галузі, Україна, насправді, має досить низьку ефективність освіти. В загальній структурі усіх працюючих в Україні працівники освіти складають близько 16 %, що вдвічі більше порівняно з іншими країнами. Ще парадоксальнішим є й те, що у нас, як свідчать експерти, від рівня освіченості громадян абсолютно не залежить їх продуктивність праці ні в народному господарстві, ні в самій освіті. Усе це примушує задуматись, чи все у нас гаразд з економічною моделлю освіти...

І, нарешті, *третє* (в цьому контексті) *питання*. Як з таким парадоксальним багажем української науки і освіти вписатися в сучасне суспільство знань, зробити вітчизняну економіку наукомісткою і конкурентоспроможною? Чи існує такий шанс?

Переконаний, існує. Для цього Україна має зробити декілька рішучих кроків. По-перше, має відмовитися від концепції «доганяючого» розвитку, яка дискредитувала себе і поставила немало країн третього світу на межу економічної катастрофи. Єдиною можливістю досягти успіху і рівноправної інтеграції у світову господарську систему є доктрина «випереджувального розвитку». Її прикладом тут для нас мав би стати Китай, де держава сприяє узгодженій роботі трьох важливих складових інноваційного суспільства: науки – освіти – бізнесу та здійснює агресивну політику забезпечення умов технонаукового розвитку. По-друге, необхідно провести добре продуману, системну реформу освіти та вибудувати якісно нову економічну модель освіти. Очевидно, що реформування не може бути ус-

пішним, якщо здійснюється потік постійних локальних змін, часто суперечливих, концептуально не об'єднаних, без широкої підтримки та розуміння в освітян і суспільстві. У зв'язку з цим, слід розгорнути масштабну роботу, пов'язану із змінами в змісті навчання, розвантажити його від другорядного матеріалу і дублювань, зосередившись на його науковій фундаментальності і, водночас, практичній спрямованості.

Не менш важливим є організація детальної інвентаризації і оптимізації навчальних закладів, розпочинаючи із середньої і закінчуючи вищою школою. Думаю, варто роз'єднати початкову і основну школи, наблизивши до першої дошкільні навчальні заклади, що дало б можливість зняти ту уніфікацію навчання, яка пронизує усі три рівні середньої освіти (початкова, основна середня і старша середня школи) незалежно від здібностей, талантів і життєвих планів дітей. Потрібно також перейти до *реальної профільної старшої школи*, яка зможе забезпечити наближення навчання до здібностей і життєвих інтересів дітей, що є необхідною умовою максимальної самореалізації особистості. Профільне навчання посилює б мотивацію учнів, оскільки вони свідомо вибирали б напрям і навчальний заклад. А це суттєво підвищило б підготовку з тих предметів, з якими буде пов'язана майбутня професія молодшої людини.

На базі нинішньої професійно-технічної освіти, а також нинішніх вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації слід створити, поряд із загальною середньою освітою, окрему освітню ланку – професійну середню освіту, яка б, з одного боку, забезпечувала технологічний профіль навчання для випускників основної середньої школи, а з іншого – готувала б з цієї та інших категорій учнів кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів. Як свідчить досвід, сьогодні постає нагальна потреба в укрупненні професійно-технічних училищ, а в окремих регіонах – об'єднанні їх із технікумами. Це дало б можливість ефективніше використовувати кошти на їх утримання, розширити їх профіль, уникати перенасичення певними кваліфікованими робітниками та молодшими спеціалістами окремих районів, посилити рівень фахової підготовки кадрів тощо.

Серйозних структурних змін потребує й вища освіта. Я тут повністю погоджуюсь з позицією вчених НАПН України щодо вилучення із складу вищої школи вищих навчальних закладів I і II рівня акредитації. Повірте, це доцільно не лише з огляду на інтереси вищої освіти, а й самих навчальних закладів, які, опинившись у невластивій їм сфері освіти, втратили можливості для успішного функціонування. Адже вони не стали і не можуть стати повноцінними вищими навчальними закладами і, водночас, втратили свою первинну сутність. Зміни слід здійснити й щодо вищих навчальних закладів

III–IV рівнів акредитації. Між іншим, цей поділ на два рівні акредитації потрібно зняти. Їхній статус має визначатися правом готувати бакалаврів, магістрів, кандидатів і докторів наук. До того ж, існує необхідність оптимізувати їх мережу. Ї не лише тому, що у нас багато вищих навчальних закладів (це не така вже й велика біда!), а тому, що в Україні мало потужних університетів, які були б конкурентоспроможними у світовому освітньому просторі. Насамперед, це стосується регіонів, де функціонує ціла низка малопотужних вищих навчальних закладів. На їх основі потрібно створити могутні регіональні університети з розвинутою наукою, сучасними науково-педагогічними школами та багатою навчально-матеріальною базою. Це дозволило б значно ефективніше використовувати фінансові можливості як для посилення навчально-наукової роботи, так і для модернізації матеріально-технічної бази і т. ін.

Завдання, звісно, непрості. Але за чіткої організації, «агресивної» освітянської політики держави і підтримки громадськості за декілька років цілком можливе їх вирішення, що дозволить нашій освіті *повноцінно* включитися в європейський і світовий освітні процеси.

Доповідь на Міжнародній науковій конференції “Ідея університету: сучасний дискурс”,
Київ,
травень 2011 р.

Шановні учасники конференції!
Шановні колеги!

Навіть побіжний погляд на тематику доповідей і виступів (не кажу вже про сутність дискусій), що розгорнулись в ході їх обговорень, свідчить, що за умов сучасних глобалізаційних процесів та становлення суспільства знань образ університетської освіти зазнає суттєвих трансформацій. До того ж, масштаби змін виявляються настільки радикальними, що обумовили в світовому університетському співтоваристві не лише песимистичні прогнози щодо «банкрутства» історичної місії традиційних університетів, а й певну розгубленість перед обрисами постмодерної університетської освіти. Багато хто з відомих педагогів-теоретиків висловлює думку, що через якихось тридцять років великі університетські центри, про-

славлені університети стануть реліквією, а то й, можливо, припинять своє існування як незалежні інститути і співтовариства вчених. Не думаю, що існує аж стільки підстав для такого песимізму, але й, переконаний, немає підстав для наївного оптимізму, який ще панує у нас щодо невпинно зростаючої ролі університетів, оскільки зростає роль знань як базового чинника соціального життя.

Причини для занепокоєння, справді, є. Назву лише три із них, як на мене – найважливіші. *Перша*: спостерігається тенденція інкорпорування ідеалів ринку в навчальний процес і в організацію наукової роботи, яка примушує університет жити не за логікою соціального інституту, а за логікою виробництва та комерції. Як констатують знані зарубіжні експерти, «високий рівень комерціалізації університетів, схоже, є незворотнім». Тепер об'єктивність науки і якість освіти зміщується у площину технологічної дієвості. Освіту й науку на всіх рівнях сприймають, переважно, в образі машини, яка спроможна генерувати нові технології.

Суспільство знань радикально змінює природу праці, вищої освіти і сам спосіб функціонування суспільства. Надмірна техноринкова орієнтація сучасної цивілізації вибудовує певного роду культ легкості. Її «гуманізм» полягає у тому, щоб перетворити в ідола «всеохоплююче полегшення», скрасити життя людини, зробити його легшим, комфортнішим. Побудована на цьому ідеалі сучасна цивілізація керується принципами мінімізації зусиль і максимальності «кайфу», тілесної насолоди і зручностей, які визначають основні напрямки освітнього, науково-технічного розвитку і їх тотальної комерціалізації. Звісно, це не вписується в класичну систему координат розуміння суспільства і традиційних університетських цінностей. Не випадково в багатьох країнах Євросоюзу, США активно відпрацьовуються і впроваджуються нові схеми поділу програм навчання у вищій школі на професійні та академічні. На цій основі здійснюється системна реконструкція матриці вищої освіти, максимально наближеної до вимог інноваційного суспільства, та вибудовується система аксіологічних противаг і відповідальності перед майбутнім.

Друга причина. Відбувається диверсифікація системи вищої освіти, яка виходить за межі класичних концептуальних, інституціональних і географічних кордонів. На ринку вищої освіти з'являються нові навчальні заклади (віртуальні, франчайзингові, корпоративні та інші), зорієнтовані на прагматику конкретних технологій. Вони не лише створюють агресивне конкурентне середовище, а й посилюють процеси «масовізації» вищої освіти, яка (при усіх її позитивах рівний доступ до вищої освіти – це демократично!) загрожує нищенням класичної елітарної освіти.

Третя, і чи не найістотніша, причина. Усе це, а також прагнення традиційних університетів до економічної гнучкості та глобалізаційних процесів уніфікації освіти спричиняє їх «кризу національно-культурної ідентифікації». Історично вибудовуючи ідентичність з огляду на зміни в характері їх зв'язків з потребами національної держави, сьогодні університети змушені надавати послуги, які не прив'язані до місця знаходження. Їхні послуги перетворюються в товар для індивідуального споживання, який можна реалізовувати будь-де. Уніфікація освіти руйнує її як синергетичну систему. Адже освіта (тобто цілі, набір навчальних дисциплін, характер взаємовідносин учня і педагога, організація університетського життя, принципи виховання тощо) завжди була підсистемою певного типу культури, а отже, культурно та історично залежною. І якщо навіть загальні цілі співпадали, то їх життєва реалізація була завжди культурно зумовленою. Сьогодні в цьому соціокультурному фундаменті відбуваються фундаментальні зсуви, наслідки яких важко передбачити.

Однаке, як би ми не розцінювали ці об'єктивно обумовлені процеси, скільки б не дискутували щодо обмеженості обрисів постмодерної освіти, яка «ігнорує смисловизначальні цінності людського життя» і зводить до мінімуму можливості соціокультурного оновлення людини, не помічати цих радикальних трансформацій або протистояти їм було б абсурдно. Тим паче, задаватися в цій ситуації питаннями «як», «хто», «для чого» намагається уніфікувати і комерціалізувати вищу освіту і позбавити її національно-культурного коду – означає приблизно ту логіку, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою.

Навпаки, реальний об'єктивний процес глобалізації, масштабне посилення професійної компетентності та інноваційності знань вимагає дієвої реакції традиційної університетської освіти. Вона має розумно поєднати утилітарну прагматику професійної підготовки фахівця з «прагматикою» фундаментальних знань і національно-культурними традиціями, завдяки яким інноваційне суспільство забезпечить потреби цивілізаційного розвитку, збереже і посилить його гуманістичний потенціал, наповнить життя і діяльність людини збагаченими смислами і цінностями. Це дозволить класичній університетській освіті не лише зберегти себе, але й надалі виконувати важливу соціокультурну місію, приречену виводити нові покоління в сучасний глобалізований світ професіональними і гармонійно розвиненими людьми, здатними нести відповідальність за свої дії.

Прикладом реакції на ці проблеми можуть бути дії університетської освіти країн Європейського союзу, де здійснюється рете-

льний критичний аудит навчальних програм і практик, визначаються шляхи і напрямки трансформацій педагогічного процесу, посилюються наукова і практична компоненти високоспеціалізованого знання в навчальному процесі, ведеться цілеспрямована робота з реконструкції структури вищої освіти, що будується за алгоритмом розподілу ролей чітко визначених компонентів системи вищої освіти. Але уніфікація вищої освіти в рамках Болонського процесу викликає й немало питань у багатьох знакових європейських університетів. Зокрема, вони поступово втрачають свою національно-культурну ідентичність. Тобто наслідки тотальної уніфікації можуть виявитися не такими вже й прогресивними, як здається на перший погляд. Бо визначається вона, будемо відвертими, не лише технічними і економічними, а й політичними критеріями.

Грунтуючись на сучасному стані української системи вищої освіти, процесах її масовізації, відірваності від життя й галузевої розпорошеності (і враховуючи світові процеси), думаю, першим кроком нашої освітньої політики мала б бути детальна інвентаризація і оптимізація існуючої мережі. Спираючись на досвід інших країн (США, Фінляндія), наші вищі навчальні заклади потрібно було б поділити на три групи.

Перша група – навчальні заклади, максимально прив'язані до потреб народного господарства і регіонів, які мають ними опікуватися і утримуватися. Це окремі наші коледжі, технікуми, які готують бакалавра. *Друга* – університети, які зосереджують свою діяльність на прикладному (галузевому) використанні знань (політехнічні, аграрні, медичні, педагогічні, мистецькі та ін.) та здійснюють підготовку бакалаврів та магістрів. Вони також тісно пов'язані з регіонами. На основі найпотужніших із них мають бути створені дослідницькі університети загальнонаціонального значення, які визначали б освітню і науково-технологічну політику галузі та здійснювали б підготовку бакалаврів, магістрів та кандидатів і докторів наук відповідної галузі. *Третя група* – класичні університети загальнонаціонального значення, які конкурентоспроможні на міжнародному рівні, здійснюють фундаментальні і пошукові дослідження та прикладні розробки і на цій основі проводять повну трициклову підготовку фахівців. Ці університети мають утворити національну підсистему елітарної освіти, яка повинна забезпечувати цільову підготовку науковців і фахівців новітніх технологій для високотехнологічного сектора виробництва та використовувати особливі підходи до відбору абітурієнтів, створивши умови для індивідуалізації навчання.

Що це дасть? Відповідь: (а) посилить наукову складову університетів та зупинить вал дисертацій за «авторством» людей, далеких

від освіти і науки; (б) розведе сектор масової та елітарної вищої освіти; (в) збереже соціокультурну ідентичність тощо.

Звісно, такий (чи аналогічний) алгоритм потрібно було б закріпити спеціальним актом, як це зробила, наприклад, Фінляндія, де з 2004 р. існує окремий законодавчий «Акт про університети».

5.3. ВИБРАНІ ВИСТУПИ

Виступ на обласній конференції, присвяченій
Дню науки,
Житомир,
травень 2003 р.

Шановні учасники конференції!

Приєднуюсь до щирих і теплих привітань з Днем науки, які прозвучали з вуст голови Житомирської обласної адміністрації. Поверте, Миколо Миколайовичу (голова ОДА М. Рудченко – Ред.), для нас ця зустріч багато значить. Тому, найперше, хочу висловити слова вдячності керівництву області за його увагу до проблем науковців регіону і глибоке розуміння значення і ролі науки у вирішенні регіональних проблем.

Приємно, що після довгих років забуття розуміння це зростає, а наука та освіта перетворюються в одну із пріоритетних галузей народного господарства. Це відчувається не тільки на рівні держави, й на рівні нашого регіону

На думку відомого американського вченого Герберта Сельє, культура, здоров'я і могутність майбутнього цивілізації залежить, щонайперше, від її творчих фундаментальних дослідників, від яйцеголових... Мабуть, сьогодні не знайдеш більш-менш освіченої людини, яка не підписалася б під кожним словом цієї простої, як світ, істини.

Але, на жаль, ми багато чого втратили за останні роки в науці і вже його не повернеш... А найголовніше – дух благоговійності перед наукою. Який у нас був!!!

Наука – це ресурс модернізаційної стратегії держави. Наукові дослідження, нові знання і технологічні нововведення служать джерелом економічного зростання, особливо за умов браку чи відсутності додаткових вкладень праці та капіталу, а однакові за обсягом ін-

вестиції дають значно більший ефект за умов сприятливого інноваційного та наукового середовища. Пісняри нам потрібні, боксери теж... Але модернізація країни можлива лише за умови розбудови сучасної єдиної науково-освітньої й інноваційної системи та забезпечення її випереджального розвитку.

Прикро, що майже весь світ давно зробив з цього уроки і залишив нас далеко позаду. Ми лише сьогодні почали усвідомлювати свої прорахунки. Але й це добре: краще сьогодні – ніж ніколи.

Незважаючи на втрати в науці, яких ми зазнали, кадри ми змогли зберегти. Пожвавився інтерес до науки. Збільшилась кількість бажаючих навчатись в аспірантурі. Інша справа, що ми не завжди достатньо повно використовуємо цей науковий потенціал для вирішення конкретних народногосподарських проблем. Та й самі науковці часто залишаються відірваними від життя, важко входять в ринкові умови, присвячують себе дослідженню схоластичних, відірваних від практики проблем. Не є винятком з цього і наш великий регіональний загін науковців.

У зв'язку з цим вважаю, що в області потрібно було б створити науково-технічну раду при голові облдержадміністрації, яка була б експертом усіх більш-менш стратегічних для області проектів. Це – по-перше.

По-друге: з її допомогою потрібно було б визначити найбільш пріоритетні наукові напрямки в області, розробити соціально-економічний перспективний план розвитку регіону (за різними напрямками).

По-третє, визначати на конкурсній основі один-два найбільш важливі, практичнозначимі для області наукові проекти з подальшим їх фінансуванням. 30–60 тис. грн. на ці потреби завжди знайти можна. Ефективність цього не забариться. Повірте, знаю це із своєї недавньої практики.

По-четверте, сприяти створенню науково-виробничих комплексів. Прикладом цього може бути наш проект з «Електровимірювачем». Створений нашими вченими комплекс займається конструюванням електровимірювальних приладів, в яких потреба тільки середніх шкіл України складає біля 300 000 комплектів. Від цього може виграти університет, від цього виграє «Електровимірювач», від цього виграє регіон.

По-п'яте, можливо, найголовніше, відпрацювати в області систему роботи з обдарованими дітьми, зробити Програму «Творча обдарованість» більш дієвою. Розробити регіональний проект створення в сільській місцевості навчальних закладів нового типу – ліцеїв та гімназій. Я нічого не маю проти будівництва церков. На це у нас вистачає сил і грошей. На освіту – ні.

І останнє. Не знаю, чи маю право радити губернатору, і усе ж скажу – в цій справі добре було б мати радника з наукових питань (принаймні, на громадських засадах). До речі, так вчинив Президент Америки у 70-х роках, коли Девід Гарднер, який очолював комісію, що вивчила стан освіти і науки, доповів йому: нація в небезпеці – нам потрібні рішучі дії.

Дякую за увагу.

Виступ на обласній конференції працівників освіти,
Житомир,
серпень 2004 р.

Шановні делегати!

Існує давня і мудра легенда. Коли народився вчитель, до його колиски спустились три добрі феї. І сказала перша фея: будеш ти вічно юним, тому що з тобою завжди будуть діти. Друга фея сказала: ти будеш гарним душею, тому що усе життя будеш навчати дітей прекрасному. Третя фея сказала: ти будеш завжди щасливою людиною, яка пожинає плоди праці своєї, твої учні переростуть тебе і немає більшого щастя.

У цій гарній легенді віддзеркалена глибока любов і повага до людей однієї із найгуманніших і давніх професій. І це не випадково. Вчитель завжди був уособленням мудрості, справедливості і доброти. Він давав людям знання, вчив життю, будив в людині людське начало. У хвилини одкровення, з теплотою і сльозою на очах про своїх вчителів згадують і сивий професор, і успішний бізнесмен, і обласканий славою політик.

Висловлюючи вдячність вчителю, оцінюючи працю і талант, суспільство постійно було в боргу перед вчителями. І будемо справедливі, кожен раз зізнавалось у цьому, обіцяло поставити педагога на такі висоти, на яких він ніколи і ніде не стояв. Але всякий раз забувало про свої обіцянки.

В канві цих прикрих реалій особливо приємними є останні конструктивні ініціативи нашого міністерства щодо освіти як пріоритетної галузі, рішучі дії уряду по укріпленню матеріально-технічної бази освітянських закладів, покращенню фінансування освітянської галузі та реальної турботи про життя наших вчителів.

Нарешті, з'явилась надія побачити ту омріяну висоту, яку всякий раз обіцяли вчителям їх невдячні учні. І це, звичайно, окриляє

вчителя, праця якого стала давно подвижницькою. Окриляє і вселяє надію, що ми самі, нарешті, організуємось в регіоні, створимо фонд підтримки освітян, колись побудуємо в Житомирі пам'ятник вчителю, створимо відповідну громадську думку на основі глибокої поваги до праці вчителя.

Але, як сказав один мудрий грек, хто хоче стати тим, ким повинен бути, той повинен перестати тим, ким є. Ідеал вчителя XIX ст., який дивував селянина товстою книжкою під полою, та ідеал вчителя XXI століття – це різні речі. Змістом сучасного освітнього процесу в цілому має стати перехід від школи знання до школи розуміння. Розуміння є однією із фундаментальних потреб і, водночас, здатностей людини. Ми маємо подолати інерційний авторитаризм освіти, який базується на примусі й насильстві, на принципі «батога і пряника». Цій практиці виховання і навчання, попри окремі заяви, ми продовжуємо надавати наукового вигляду, вона прослідковується у підручниках педагогіки та методичних посібниках. Вона визнається офіційною педагогікою, на підставі якої розробляються зміст і методи, шкільні підручники, уроки і взагалі вся освітня система, у тому числі накази та інструкції органів влади та реформи, які нами здійснюються. Звідси – результат: діти поруч з нами, але не всередині нас, ми поруч з ними, але вони не впускають нас всередину себе.

Нам потрібно захистити дітей не лише від насилля зовнішнього світу, але й від себе теж, якщо ми – авторитарно налаштовані вчителі, вихователі, батьки. Нам необхідно віддалити себе від хибної «істини авторитарного підходу до дітей». Щастя людини не залежить від об'єму засвоєної інформації, її життя не стає від цього змістовнішим. Лише *розуміння* запліднює життя смыслом, робить людину впевненішою в собі, внутрішньо вільною. Але щоб здійснювалось розуміння, потрібне реальне право на *нерозуміння*. А це означає, що нерозуміння не має бути підставою для покарання.

Будьмо відвертими, нинішня освіта гранично раціоналізована, з неї вихолощений афектно-емоційний запал дитинства, що призводить до панування в суспільстві професійно компетентної, але бездуховної людини. Світ раніше стійких цінностей у сфері освіти й виховання руйнується. Розбігаються нині й раніше паралельні лінії дорослості та культурного розвитку, а навчання в його нинішніх формах далеко не завжди веде до культурного розвитку.

Не випадково зусилля науковців та педагогів нашого університету зосереджені сьогодні на реалізації новітніх педагогічних проектів, які б вирішили освітянські парадокси сьогодення. Створено десятки науково-педагогічних лабораторій, науково-дослідних центрів. Щоб бути ближче до школи, вирішувати конкретні регіо-

нальні проблеми створено потужний науковий, методичний і виробничий центр «Полісся», завдання якого – вносити корективи в теоретичні доробки наших вчених, приземлювати їх шляхом апробації на педагогічних експериментальних майданчиках. Ми глибоко усвідомили: сучасна школа потребує фахівця, який уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більш ніж в одній професійній сфері, здатного переносити ідеї з однієї сфери в іншу. Фахівця, який, принаймні, володіє однією іноземною мовою, поряд з цим має одну-дві робітничі професії, вміє працювати з комп'ютером та готовий працювати за умов ринку. Й, очевидно, найголовніше: фахівця, який має багатогранну духовну культуру та здатен відповідати за власні рішення і дії.

І у нас сьогодні для цього створені усі можливості.

Хай нам усім щастить на цьому шляху!

Зі святом знань, мої дорогі колеги!

Виступ на щорічній
звітній науковій конфе-
ренції викладачів уні-
верситету,
Житомир,
квітень 2005 р.

Шановні колеги!

Найперше, я щиро вітаю Вас усіх, учасників щорічної звітної наукової конференції, бажаю плідної роботи, цікавих наукових повідомлень та дискусій. Звітна наукова конференція – це завжди підсумок того найцікавішого і цінного, що зроблено нашими науковцями за рік. А зроблено нами немало.

По-перше, ми маємо вагомі здобутки у відтворенні наукового кадрового потенціалу. За кількістю захищених дисертацій в останні роки наш університет має чи не найкращі показники в Україні.

Кожен рік зростає кількість аспірантів, докторантів та старших наукових співробітників. Аспірантура і докторантура стали набагато ефективнішими, ніж у минулі роки. Успішно працює спеціалізована вчена рада по захисту кандидатських дисертацій.

По-друге, нам вдалося значно розширити проблемне поле наукових досліджень, зорієнтованих на вирішення актуальних, практичних проблем сучасності. Якщо ще вчора ми мали одну бюджетну тему, а госпдоговорної не було жодної, то сьогодні вже розпочали дослідження за чотирма темами, що фінансуються з державного

бюджету, однієї госпдоговірної і трьох тем, що фінансово підтримуються на рівні університету.

Сьогодні в університеті функціонує 7 наукових шкіл, відомих своїми дослідженнями не лише в Україні, але й далеко за її межами; 6 науково-дослідних центрів, 14 науково-дослідних і науково-методичних лабораторій. В університеті виходить три періодичні наукові видання.

По-третє, зросла результативність науково-дослідної роботи. Ми спільно із Інститутом Прикладної фізики НАН України Сумським державним університетом і ЗАТ „Електровимірювач” утворили один із 16 існуючих в Україні технопарків, виграли тендер на виробництво електровимірювальних приладів для комплектування класів фізики. Нами опубліковано біля тисячі наукових публікацій, серед яких 80 – у зарубіжних виданнях; 12 монографічних досліджень. Наші молоді вчені вже вкотре стають лауреатами державної премії Президента України. У цьому році ними стали доценти Мельниченко Руслана Костянтинівна та Гарбар Олександр Васильович.

По-четверте, значно поглиблена система апробації університетських наукових досліджень засобами резонансних міжнародних і всеукраїнських конференцій, круглих столів та семінарів.

Усе це, шановні колеги, зміцнює наші позиції, сприяє росту іміджу університету. Не в останню чергу і за допомогою наукових показників університет визнано лідером освіти в Україні, а за рейтингом Міністерства освіти і науки наш університет посів почесне шосте місце серед класичних університетів України.

Але, заради об'єктивності, слід чесно сказати: перераховані мною досягнення в європейському контексті діяльності університетів є, м'яко кажучи, дуже скромними. Що я маю на увазі?

Перше. У нас домінує мілкотем'я, відсутні масштабні дослідження, зорієнтовані на вирішення складних практичних завдань.

Друге. У нас відсутні об'єктивні критерії оцінки якості наукової праці, що базуються на прозорій світовій системі критеріїв.

Третє. У нас стала нормою невідповідність якості і результатів досліджень посадам і грошовим компенсаціям.

Четверте. Фінансування наукових досліджень здійснюється за залишковим принципом. Про яку серйозність дослідження може йти мова, коли на одну науково-дослідну тему виділяється з державного бюджету, в середньому, близько 15 тис. грн. на рік (тобто місячна заробітна плата міністра).

П'яте. У нас панують тенденції руху наукових досліджень у напрямку схоластики і середньовічної алхімії. Тому важко не погодитись з міністром фінансів Віктором Пинзеником, що за цієї умови, а

також за існуючої системи розподілу грошей на науку (кошти йдуть не на інноваційні прориви, а на конкретних людей і на установи), можна виділити хоч 100 млрд. на науку, а її в Україні як не було, так і не буде.

Але, незважаючи на складність ситуації в країні, наш університет, задіявши потужний науковий кадровий потенціал, спроможний подолати більшість із існуючих проблем. Що потрібно для цього зробити?

Перше. Створити сучасну систему адміністрування наукової роботи, яка передбачала б чітку структуру базових звітів кафедр університету, змодельовати мережну комп'ютерну програму „Наукова робота”, яка б працювала на таких рівнях, як викладач – кафедра – деканат – ректорат.

Друге. На рівні університету повинні бути визначені пріоритетні лінії наукових досліджень, зорієнтовані на вирішення конкретних практичних завдань, які б ґрунтувалися на потенційних можливостях кадрового забезпечення. Пріоритетним проектам потрібно надати ресурсне забезпечення у такий спосіб, щоб у чітко визначеній перспективі затрати окуповувалися або приносили прибуток.

Третє. На якісно новий рівень підняти роботу з отримання патентів та авторських свідоцтв. Спробувати заробляти кошти за рахунок надання прав користування авторськими творами та патентами на основі угод із зацікавленими сторонами. Сертифікувати окремі бізнесові, соціально-психологічні, екологічні, педагогічні та інші методики і проводити сертифікаційне навчання і супервізію за кошти зацікавлених осіб.

Четверте. Відмовитися від валу в науково-дослідній роботі. Проводити не більше 3 загальноуніверситетських, резонансних наукових конференцій міжнародного звучання, які попередньо проходять експертизу вченої ради університету. *Підвищити якість* наших публікацій, зосередивши особливу увагу на монографічних дослідженнях і публікаціях в авторитетних зарубіжних наукових виданнях.

П'яте. Оголосити курс пріоритетності наукових досліджень над викладанням за підручниками. Ми повинні насичувати інтелектуальний голод нашої молоді не шляхом „дарування рибини”, а шляхом „озброєння її вудкою”.

Шосте. Розпочати серйозну роботу з грантами і грантодавцями. Ми повинні зобов'язати усі кафедри робити по 5–7 заявок в рік на гранти. В науково-дослідному секторі потрібно створити базу загальнодоступних даних про гранти і грантодавців. Налагодити систематичні, регулярні особисті контакти з грантодавцями, які б до-

повнювались листуванням із залученням підтримки авторитетних і впливових осіб.

Відшукати шляхи для наукових та іміджевих публікацій у міжнародних та центральних виданнях, довести планові завдання по таких публікаціях до усіх кафедр університету.

Сьоме. Налагодити власне видавництво і збут наукової і навчально-методичної літератури. Відшукати можливі шляхи залучення діючих видавництв чи приватних підприємств, які б забезпечили видачу авторських гонорарів та прибуток університету. Згодом ці кошти могли б частково покривати витрати на організацію наукової роботи.

Переконаний, якщо нам вдасться вирішити ці нагальні завдання (а я в це свято вірю!), наш університет з новою силою заявить про свою дієву і результативну участь в Болонському процесі і орієнтацію на світові критерії якості освіти і наукової роботи.

Тож бажаю нам усім життєвих сил, нових творчих звершень і віри в наш зірковий час на цьому шляху.

Виступ на
ІІІ Шинкаруківських
читаннях,
Житомир,
травень 2005 р.

Київський любомудр.

Мабуть, за всю 85-річну історію Житомирського державного університету ніколи не збиралась така представницька когорта філософів, як сьогодні. Власне, і Володимир Іларіонович Шинкарук не був у нашому навчальному закладі жодного разу, але його ідеї, його дух неодмінно були присутні тут. Принаймні, провідниками цих ідей були викладачі нашого університету, його учні і послідовники доктор філософських наук, професор А. М. Колодний, доктор філософських наук, професор А. А. Герасимчук, доктор філософських наук, професор В. М. Вандишев, кандидат філософських наук, професор М. Г. Тофтул та багато інших. Цей дух та ідеї присутні тут особливо сьогодні, коли ми відкриваємо Треті філософські читання, присвячені пам'яті В. І. Шинкарука, людини потужного інтелектуального потенціалу; людини, якій було притаманне глибоке розуміння суті суспільних процесів; людини, якій було властиве вміння творчо осмислювати фундаментальні здобутки науки, освіти, культури. І найважливіше, мабуть, було у ньому те, що ім'я цього україн-

ського любомудра об'єднувало нас усіх, філософів, не лише за його життя. Воно об'єднує нас й сьогодні.

Багато хто із присутніх тут пам'ятає його лекції, які були і залишаються зразком культури філософствування. Він умів „запалити” аудиторію, доносити складні проблеми німецької класики у містких і лаконічних філософських схемах. Лекції В. І. Шинкарука були схожі на пісню, вони будили неспокій душі, змушували повсякчас навертатись до скрупульозного, досконалого вивчення текстів.

Важко було не помітити його захоплення Гегелем, яке викликало спалах зацікавлення гегелівською спадщиною на філософському факультеті. Причин цього захоплення тоді було багато, але основною із них, як на мене, було те, що воно виступало певною інтелектуальною компенсацією існуючого катехізисно спрощеного сприйняття світу, що жорстко нав'язувалось радянською політико-ідеологічною елітою. Прикладом цього було дослідження В. І. Шинкарука „Логика, диалектика и теория познания Гегеля”, увесь зміст якого розхитував усталені, догматичні уявлення про марксизм, з яким „здружилися” і яким інтелектуально смакували партійні функціонери. Гегеля В. І. Шинкарук розумів не як генератора довільних систем, а як філософа, що „мислив життя” (індивіда, культуру, людство). Саме це вивело київського любомудра не просто на проблему людини, а на категоріальну структуру її світовідношення. Його подальші, широкоформатні філософські студії світоглядного змісту діалектики і категоріальної структури світогляду дали можливість акумулювати всю багатовимірність предмету філософії на проблемах людини, свободи, відчуження, а також поклали початок дослідженню філософії як форми духовно-практичної самореалізації людини в світі її життєдіяльності. Висунувши ідею системи регулятивних функцій духовних почуттів і духовного загалом, В. І. Шинкарук розгорнув глибоке дослідження особливостей таких світоглядних форм сприйняття майбутнього, як мрія, віра, надія, а також розкрив глибокий діалектичний взаємозв'язок світоглядного ідеалу з таким духовним почуттям, як любов. Великим внеском В. І. Шинкарука було аналітичне дослідження гносеологічного і соціокультурного змісту категорій віри, співвідношення її зі святістю та іншими духовними регулятивами людської життєдіяльності.

Глибину і „йоршистість” думок В. І. Шинкарука я особисто зрозумів трохи пізніше, коли зустрівся з ортодоксальністю підходів окремих наших колег у процесі обговорення в Інституті філософії (аж трьома відділами!) моєї кандидатської дисертації з проблем концепції відчуження в релігійному екзистенціалізмі. Пам'ятаю своє розчарування... і пам'ятаю розмову з Володимиром Іларіоновичем,

який по-батьківськи наставляв мене тримати удар як в житті, так і в науці.

Іноді кажуть, що В. І. Шинкарук жив у злагоді з існуючою системою... Так, він не був дисидентом. Але свіжість його думок відчувалась у всьому. Вони висловлювались філософом так, що до них не могли не прислуховуватись навіть найповажніші партійні функціонери. Шинкарук був мудрецем. Ось що скажу я вам у зв'язку з цим. Наприкінці 80-х років Москву відвідав патріарх американської соціальної філософії Даніел Белл. Повернувшись на батьківщину, він опублікував свої враження від зустрічей з російськими колегами. Свою розповідь він розпочав з анекдоту про поведінку духовних отців різних конфесій у ситуації, коли на їхнє поселення рухалась лавина води і повинна була через добу його затопити. Так ось, православний проповідник закликав свою паству до останньої молитви. Протестантський – щоб у час, що залишився, завершити всі невідкладні земні справи. Що стосується рабина, то він закликав: люди, у нас залишилось 24 години, щоб навчитися жити під водою! Розповівши цей анекдот, Белл сказав, що там, у Москві, він побачив людей, які „навчилися жити під водою”. І це дійсно так. Той час, який випав на долю В. І. Шинкарука і, деякою мірою, багатьох із нас, був не простим, але не найгіршим у долі вітчизняних філософів. Він вимагав компромісів. Нові ідеї у філософії та соціальних науках нерідко доводилось маскувати. Мабуть, це було більшості із нас неприємним. Але в історії світової думки, особливо на зламах епох, нове, як правило, ніколи не вступало у відкриту конфронтацію з традиційно домінуючими ідеями, однак методично „лупало цю скалу”, тобто розмивало їх. Тому безглуздо було б, наприклад, чорнити Галілея за те, що той робив реверанси у бік католицької церкви, коли присвячував роботи Козімо Медичі, і не розпізнавати того основного, що було у цих роботах, не бачити нових ідей, які руйнували структуру пануючого світорозуміння.

Для В. І. Шинкарука тоді було найважливішим, як мені здається, нічого, окрім ганьби, не цуратись. Він був „князем духу”, велич логіки якого не могли досягнути не лише самовдоволені „ідеологи партії”, а й деякі тогочасні філософи-професіонали. В. І. Шинкарук нагадував сократівського ґедзя, який заставляв не просто ворушитись, а думати, думати... і діяти. Ким би він не працював – деканом філософського факультету, директором Інституту філософії НАН України, президентом товариства „Знання” України, – йому скрізь вдавалося створювати мікрозони реальної свободи, де ті, хто його оточував, тобто колеги, учні, студенти, почували себе краще, вільніше, аніж це було можливо деінде. Думаю, в цьому сила і велич па-

тріарха сучасної української філософії, українського любомудра, фундатора Київської світоглядно-антропологічної школи Володимира Іларіоновича Шинкарука.

Виступ на обласній
конференції вчителів,
Житомир,
серпень 2006 р.

Шановні учасники конференції!

Через декілька днів ми будемо святкувати День Незалежності. Країні – п'ятнадцять. Вік, як свідчать її ровесники, бунтівний. Тобто такий, коли невідомо чого чекати від підлітка, який поводить себе непередбачувано, – то плаче, то сміється, то космонавтом хоче бути, то вчителем, то орієнтується на Захід, то на Схід, то залицяється, то грубіянить, то оранжевий колір йому подобається, то біло-синій...

Одним словом, важкий вік, який, до речі, великою мірою обумовлює й стан вітчизняної освіти. Не випадково усі п'ятнадцять років нас мучить одне й те ж питання: чого не вистачає освіті, щоб вона стала ефективною? Чому втрачаємо раніше набуті позиції? З одного боку, відкриваємо нові школи, хоч і повільно, але оснащуємо їх комп'ютерною технікою, застосовуємо новітні технології, забезпечуємо шкільними автобусами. Люди мого покоління пам'ятають ниткою зв'язані вербові палочки, які ми самотійно вирізали, вчилися робити перші кроки в математиці. Це було лише сорок років тому. Сьогодні це покоління, як не як, керує банками, науководослідними інститутами і навіть державою. З іншого боку – ми усі спостерігаємо, як з кожним роком падає інтерес до навчання, знижується успішність, відповідальність, деградує мораль і зростає почуття патерналізму, процвітає протекціонізм.

Особливо відчуваємо це ми, університетські педагоги. Якісний показник знань (7–12 балів) впав нижче 30 %. Із майже 4 тис. абітурієнтів, які вступали цього року до нашого університету, витримали випробування трохи більше половини. Особливо низький рівень знань мають абітурієнти з фізики, хімії, біології, української мови, зарубіжної літератури та основ економіки. Правда, слід сказати, що, поруч з цим, в області є низка навчальних закладів, які гарантують високу якість знань. Досить приємно відзначити підготовку учнів Житомирськими обласними педагогічним та політехнічним ліцеями (особливо з математики, фізики, історії), Житомирським міським колегіумом та Житомирською гуманітарною гімназією № 23 (в

підготовці з англійської мови та основ економіки), Олевською ЗОШ № 1, Радомишльським ліцеєм № 1 (українська мова, біологія), Бердичівською ЗОШ № 10 (біологія, хімія). Але це, на жаль, крапля в морі.

Кожен раз, коли ми задаємось питанням «Чого не вистачає нашій освіті?», категорично відповідаємо: грошей. Так було десять років тому, так є сьогодні. Можливо, я й здивую вас, але переконаний: не лише грошей! Грошей на освіту, повірте мені, не вистачає і в багатих європейських країнах. Головне, чого нам бракує, – послідовної і змістовної реформи освіти як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. Нонсенсом є повне усунення сім'ї від виховання своїх дітей і відповідальності за їх долю, що створило ситуацію: маємо те, що маємо. Єдине, що ми спостерігаємо під час вступної кампанії: сподівання батьків шляхом протекціонізму, з допомогою дітей компенсувати свої власні життєві негаразди. Психологія проста: сам не досяг, то нехай хоч дитя буде людиною. Й тут пускається в хід усе, що можна придумати: і шантаж, і хабарі, і апелювання до влади та депутатів тощо. Нам бракує в суспільстві усвідомленої поваги до науки і освіти, розуміння того, що інтелектуальний потенціал – це найбільше багатство будь-якої країни. Нонсенс: ми хочемо бути багатими, а найреальнішим шансом для цього нехтуємо.

Послухаєш іноді напередодні нового навчального року або на День вчителя елітні слова і думаєш: ніби усі нас розуміють... Розуміти розуміють, а пріоритети як були «перекошені», так і залишаються такими. Педагогічна освіта, на жаль, стала аутсайдером вищої школи, її стратегія – наздогнати, а не випередити. Школа перестала бути реальним замовником змісту і результатів підготовки майбутнього вчителя. Навіть у педагогічних університетах професія вчителя перетворилася на одну з-поміж інших. Для красного слівця ми не проти того, щоб високим стилем поговорити про освіту. Але коли доходить до справи (верстаємо державний, обласний або районний бюджет), завжди знаходимо контраргументи. Так і живемо з року в рік, повторюючи крилаті слова: держава школою стоїть, а школа вчителем.

Гріх казати, зрушення є. Заробітна плата вчителів зростає, комп'ютеризуються школи, забезпечуються шкільними автобусами... Але хто підраховував – чи вселяє усе це соціальний оптимізм в освітянина? Достатньо подивитися телешоу з Катєю Осадчою й почути міркування напмаджених, обласканих долею співаючих, танцюючих та інших кайфуючих зірок шоу-бізнесу – серце холодне і руки опускаються навіть у професора. Хіба з такими думками й настроєм може йти вчитель в клас?.. А йде... Не випадково лише 20 % студентів педагогічних спеціальностей нашого університету готові

пов'язати своє життя зі школою. А як же по-іншому: уява про майбутню трудову діяльність формується у них, в основному, під впливом телебачення і засобів масової інформації, де всіляко пропагується спосіб життя бізнесменів, політиків і зірок шоу-бізнесу. І кожен думає: і я не гірший, і у мене так буде. Ось чому скромні соціальні ролі педагога, інженера, науковця сьогодні нікого не влаштовують і вважаються долею невдач.

На одвічне наше слав'янське питання «Що робити?» відповідь проста. Гроші – за державою. На рівні держави, області, району повинна бути розроблена нова економіка освіти, яка передбачала б багатовекторність фінансування освіти за участю бізнесу і територіальних громад. Якісна освіта дорого коштує – це повинен розуміти кожен громадянин, тим паче керівник.

Решта проблем – це наші власні освітянські проблеми. Як любив повторювати Блез Паскаль: «Бог, який нас створив без нашої участі, не може без нашої участі нас спасти». Нам потрібно привести систему освіти у відповідність до нинішніх можливостей і потреб суспільства. А це означає: по-перше, запровадження розмаїття освітянських послуг, що передбачає впровадження системи освіти протягом життя. Друге: альтернативність і диференціація освіти та спрямованість її на кінцевий результат. Третє: демократизація та децентралізація освіти, перехід від державної форми управління освітою до громадсько-державної. Четверте: перебудова змісту освіти, що передбачає перехід від школи знання до школи розуміння, від патерналістської педагогіки до педагогіки співробітництва, від педагогіки схоластично зорієнтованої (знання задля знання) до педагогіки життєцентричної (знання задля успіху).

Певен, що нам це під силу. Коли б було по-іншому, школа була б вже порожньою. Цього не сталося і не станеться, бо школа завжди стояла і стоїть на подвижниках і безкорисливих ентузіастах.

Тому, вітаючи вас усіх з Днем Незалежності та новим навчальним роком, бажаю міцного здоров'я, оптимізму і віри у наш зірковий час.

Виступ перед учасниками
Міжнародної конференції
«Конкурентноспроможність
за умов глобалізації: реалії,
проблеми, перспективи».
Житомир,
жовтень 2006 р.

Шановні учасники конференції!

Дозвольте мені від імені організаційного комітету привітати Вас з початком роботи другої Міжнародної конференції «Конкурентноспроможність за умов глобалізації: реалії, проблеми, перспективи», яку проводять Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України, Київський інститут бізнесу і технологій та Житомирський державний університет імені Івана Франка. Подякувати усім Вам за небайдужість до тих архіважливих проблем, які заявлені конференцією, та за згоду взяти в ній участь. Бажаю Вам творчих успіхів, плідної роботи і цікавих конструктивних пропозицій.

Тут зібрались однодумці і висококласні фахівці-економісти з різних регіонів України і, як свідчить програма конференції, у нас будуть цікаві дискусії з проблем конкурентноспроможності економіки. Як було визначено на першій конференції: Україну роблять слабкою не лише макроекономічна нестабільність (інфляція, високі кредитні ставки, що стримують розвиток нового бізнесу, неефективне витрачання бюджетних ресурсів), слабка здатність до адаптації нових технологій через залучення прямих іноземних інвестицій, епідемія корупції тощо, а, насамперед, низька якість суспільних інституцій та несприятливе підприємницьке середовище.

Для того, щоб усунути найбільш слабкі складові конкурентноспроможності економіки України, потрібні не лише розуміння проблеми, але й конкретні системні зусилля як з боку уряду країни, усіх гілок влади і суб'єктів господарювання, так і наших вчених і, особливо, освітянських установ, на яких лежить відповідальність за підготовку фахівців нової генерації. Від нас усіх залежить, чи здатні ми в найкоротші терміни зафундувати концептуальні засади програми підвищення конкурентноспроможності економіки України і втиснутись в останній вагон швидкого потягу Євросоюзу. Вживаю я цю фразу не для красного слівця. За даними світового економічного форуму за 2006 р., рейтинг України за індексом глобальної конкурентноспроможності знизився на 10 пунктів. Найнижчі позиції залишилися за оцінками інституційних складових (більше того, має зниження рейтингової позиції з 92 на 104), оскільки в Україні, на

відміну від інших країн, не досягнуто прогресу в поліпшенні інноваційного середовища. Разом з тим, погіршилися майже усі макроекономічні параметри, а також оцінки інноваційності, що перемістило Україну з 54 на 73 місце у рейтингу за цим важливим критерієм. Відтак, часу на роздуми ми не маємо.

Найприкрішим є те, що проблемність ситуації ми розуміємо, а живемо, як можемо. Яскравий приклад. Нещодавно в Києві проходив форум-презентація «Житомирщина інвестиційна». Регіон продемонстрував, що економіка відроджується, пішли інвестиції. Але в що? У високі технології? В зміцнення і нарощування аграрного і промислового потенціалу? Помиляєтеся: в розробку гранітних кар'єрів, супермаркетів, базарів тощо. Наукові розробки, новітні технології, а тим паче інноваційні освітянські проекти, на загалом цікавій презентації фактично не були представлені. І не тому, що ми їх не маємо, а тому, що не існує розуміння того, від чого залежить майбутнє розвитку економіки і її конкурентноспроможність. Тому від наших ідей створення науково-виробничих комплексів, технополісів на зразок американської Силіконової долини, наукових проектів з нанофізики, енергозберігаючих технологій, підвищення загальної фаховості трудових ресурсів відхрещуються, як від нахабних мух.

Тому скажу на останок, як і на першій конференції: незважаючи на серйозність наших намірів, якщо ми й не знайдемо однозначних рішень тих проблем, які стоять сьогодні перед економікою України, то привернути увагу до них, розбудити громадську думку ми зможемо. А це вже немало. І нехай нам щастить на цьому шляху.

Виступ на круглому столі
«Європейська інтеграція України: здобутки і перспективи»,
Житомир,
травень 2007 р.

Шановні зарубіжні гості!
Шановні колеги!

Для нас, нашого університету рух в Європу пов'язаний з конкретними кроками, які ми послідовно здійснюємо у цьому напрямі: Євроклуб, кредитно-модульна система, спецкурси, студентський обмін, Клуб ректорів Європи, стажування наших викладачів в євро-

пейських університетах тощо. І це сьогодні ні у кого не викликає жодного сумніву.

Але проблема взаємовідносин України і Євросоюзу, якщо бути об'єктивним, не є простою. Існує низка причин об'єктивного і суб'єктивного характеру, яка заважає почуватися Україні так, як цього нам хотілося б.

Дозвольте мені в загальних рисах викласти власну точку зору на проблему членства України в Європейському співтоваристві. Ми усі пам'ятаємо, що про намір вступити в Євросоюз Україна заявила ще в 1994 р. В 1998 р. була запропонована урядова програма „Стратегія інтеграції України в Євросоюз”. Але у повний зріст ця проблема постала в 2004 р. Саме в цей період вступ в Євросоюз став пріоритетною метою нашої зовнішньої політики і наша країна подала заявку на кандидатський статус.

Мені довелось з 1994 по 1998 рік стажуватися і працювати в багатьох європейських університетах Німеччини, Франції, Голландії. Як тоді так і сьогодні я був переконаний, що у нас іншого шляху не існує. І я завжди дивувався тому, що це нормальне і природне бажання певною частиною наших громадян не сприймається. Адже позиція України і її палке бажання влитися в Європейське співтовариство – це не лише ідеологічна позиція певної частини нашого політикуму. Воно обумовлено тим, що усі західні сусіди України є членами ЄС. Сьогодні Україні доводиться мати справу з єдиними торговими тарифами ЄС, а українські громадяни зобов'язані дотримуватись загальних візових правил ЄС. Це реалії, з якими не можна рахуватися.

Але тут слід усвідомити одну просту річ.

В одній із своїх монографій „Україна на межі тисячоліть. Трансформація духу і випробування національним буттям”, проаналізувавши соціально-економічну ситуацію в Україні, я дійшов до висновку, що проблема інтеграції України у Європейське співтовариство – це проблема не зовнішньої, а внутрішньої політики. Я й сьогодні переконаний: для того, щоб стати європейською країною, необхідно не тільки і не стільки доводити історичні корені „європейськості” нашого народу, добиватися формального визнання з боку тих чи інших європейських структур, скільки навчитися жити по-європейськи. А це означає, найперше, високий рівень якості життя громадян, досконалість системи соціального захисту, наявність політичних свобод тощо. Як „вписати” в європейське співтовариство те, що за тижневу підготовку члена тендерного комітету (яких в університеті 7 чол.) я повинен перераховувати фірмі-монополісту 1,5 тис. грн. за одного члена тендерного комітету, заробітну плату професора, яка в десятки раз є меншою депутатської, пожежника,

який робить припис на спецобробку даху і тут же рекомендує фірму, без якої я і ні туди і ні сюди. Продовжувати?... Думаю не потрібно. Тому що кажу про дрібниці... Є більш серйозні речі – про які й говорити не хочеться.

Зупинюся на більш масштабних проблемах, якими ми не можемо нехтувати.

Перша реальність (зовнішньо-внутрішня).

Що б ми сьогодні не говорили, а вона є такою, що відношення України і ЄС регулюються всього-на-всього рамками політики сусідства, середньо термінова мета якої не охоплює ні перспективи вступу, ні нашої ролі в інституціях Союзу. В ЄС бачать наші проблеми і детально їх аналізують. Мені нещодавно потрапила до рук книга Девида Лейна, професора Кембриджського університету, який детально пояснює цю позицію ЄС. Звісно, кандидатський статус України, коли б це сталося, мав би певні набутки для ЄС: Україна являє собою великий ринок для прямих інвестицій. До того ж, наявність в Україні кваліфікованої робочої сили за низького рівня зарплат, дозволила б перенести в Україну частину промислових виробництв з Європи. За членство України в ЄС виступають деякі нові країни Союзу, найперше Польща і Литва. За переговори з цього приводу в 2004 р. висловились і більшість Європарламенту. Однак ні Рада ЄС, яка складається із глав держав-членів, ні Єврокомісія не обіцяли Україні повноправного членства. А серед „ветеранів” Союзу ця ідея, загалом, не знаходить підтримки.

Найголовнішою перепорою для подальшого розширення Євросоюзу є проблема фінансової підтримки нових членів. Вступ до ЄС ще однієї країни, населення якої дорівнює двом третинам населення усіх держав, що вступили до ЄС в 2004 році, призвів би до непосильного навантаження на бюджет Європейських організацій. Наприклад, Іспанія, яка отримує 63% ресурсів структурного фонду ЄС, вже заявила, що не збирається зменшувати цю долю на користь новачків. Відтак, схоже, підтримка України в Європарламенті з боку нових країн носить політичний характер. Адже при вступі України в ЄС, найбільше втратила б Польща, яка отримує велику вигоду від аграрних субсидій. Ними довелось би обов'язково ділитись з Україною. І це розуміють поляки.

Друга реальність (внутрішньо-зовнішня).

Це пов'язаність нашої економіки з Росією. Розрив тісних економічних, культурних і політичних відносин з РФ має набагато більш серйозні наслідки, ніж для усіх інших постсоціалістичних країн. Зверніть увагу на ці таблиці. Росія залишається найкрупнішим торговим партнером України. І на відміну, наприклад, від Польщі, яка ще до падіння державного соціалізму підтримувала економічні

відносини із Заходом, Україна була основною складовою радянської економіки. Відтак, для входження в загальний ринок ЄС потрібно було б здійснити масштабну і соціально болючу реструктуризацію всієї нашої економіки.

До того ж, тягар культурних і політичних відносин з Росією розколов українську громадську думку з цього питання. 53 % українців „швидше позитивно” сприймає союз з Росією і Білорусією, тоді як 47 % „швидше позитивно” налаштовані на вступ до ЄС. А щодо політичного альянса – ситуація є ще складнішою. Для Європи – це не останній аргумент, і ми з ним теж вимушені рахуватися.

Що в цій ситуації робити?

Можна було б піти по шляху митного союзу. За прикладом Норвегії, Швейцарії і Греції. Але митний союз, на думку наших і зарубіжних експертів, не буде вигідним для України. За цієї умови переваги зони вільної торгівлі стосувались би лише окремих експортних товарів (найперше, сталі і вугілля), але могли б постраждати інші галузі промисловості, які є неконкурентно здатними на європейському ринку. Крім того, в цій ситуації ми втратимо можливість заключати двосторонні угоди з третіми країнами (наш імпорт програватиме через зовнішні тарифи Євросоюзу). Одночасно, Україна втратить також свої позиції на російських ринках промислових товарів і обладнання. Підвищення вартості російських енергоносіїв – приклад того, що може трапитися без подальшого спеціального урегулювання: ціни будуть підніматися й далі, поки не досягнуть рівня країн ЄС.

Але вихід, як на мене, все-таки є. Це – договір про зону вільної торгівлі як із ЄС, так і з Росією. Україна могла б запропонувати ЄС виробничі майданчики для електронної, легкої, автомобільної промисловості. А також могла б захистити решту галузей промисловості від деіндустріалізації, яку дуже болісно пережили усі нові члени Євросоюзу.

Україна не залежала б від ЄС і в контролі над державними фінансами. Подібний сценарій дозволив би на власних умовах зберегти експортні ринки в Росії, СНД і за межами ЄС.

Думаю, на цьому етапі такий крок України задовольнив би інтереси двох основних гравців на європейській шахівниці: США і Росії, і від цього виграла б лише Україна, зберігши власне реноме. Цей крок, звісно, тимчасовий, і цілком задовольняв би нас на період геополітичної стабілізації в Європі і в світі загалом.

Виступ на обласній на-
раді з питань боротьби
з корупцією,
Житомир,
червень 2007 р.

Шановні учасники наради!

Коли мене в 1968 р. батько на станції Яблунець проводжав із зеленою картонною валізою до Київського університету Шевченка, він був переконаний, що без «блату і тугого гаманця» туди не вступити. Впевненим в цьому тоді в нашій родині (в якій не було нікого, хто мав би вищу освіту) був лише я. З тих пір минуло майже 40 років, я чую цю ж фразу знову і сприймаю її з великим болем. І не лише тому, що нічого не змінилось у цьому світі. Це прикро. А найперше тому, що ми, загалом, у суспільстві перестали рахуватися з елементарними критеріями і вимогами до вищої освіти. Сьогодні будь-хто, хто закінчив (домучив) середню школу, впевнений його місце в університеті. Спробуйте батьків переконати в зворотному – клопоту не оберетесь. Про жодні компетентності тут не йдеться. Вважається, що усе можна купити... Я згадую, як зайшов під час співбесіди на іспит чотири роки тому. Відповідала дівчинка, «золота медалістка», що вступала на фізмат. На питання, які є типи трикутників, незважаючи на намагання екзаменатора хоч якось врятувати ситуацію, жодного слова не промовила. Я вже не кажу про елементарну грамотність: по 10 помилок в заяві з п'яти рядків.

До того ж, ми свідомо «загнали» ситуацію в глухий кут ще одним фактом, на який соромляться звертати увагу в суспільстві, – системою вибудованих пільг. Ніде у світі не існує такого дикого явища. Скрізь переконані – в університет вступають лише на основі знань. Проблема сиріт, «чорнобильців», інвалідів – це проблема держави, а не університету.

Не вирішимо ми проблему боротьби з хабарництвом і економічними важелями, як дехто вважає. Ще три роки тому, щоб купити квартиру, професору потрібно було б не пити і не їсти 126 років. Тепер, після підвищення зарплат, цей термін ми скоротили на 6 років. Наскільки мені відомо, 120 років нашу професуру теж не задовольняє і оптимізму не додає.

Ми вже чотири роки поспіль відстежуємо соціологію хабарництва в університеті. Зрушення, безперечно, є. Особливо суттєвими вони стали з введенням тестування і цілої низки організаційних і правових заходів, які ми проводимо. По-перше, на рівні міністерства і університету значно удосконалили правила прийому. По-друге,

впровадили систему «телефонів довіри» і «скриньки довіри», за іншим принципом формуємо апеляційну комісію, вивісили телефони міністерського штабу і спеціальної громадської комісії, які реагують на будь-які прояви хабарництва. По-третє, залучили до вступної кампанії студентське самоврядування (у нас працює студентський штаб «Абітурієнт»). По-четверте, працюємо постійно із членами приймальної комісії, максимально утаємничивши процеси розробки тестів і обмеживши до мінімуму людей, що їх складають, зробивши так, що доступ до повної бази даних має лише ректор, який після нового року перебуває на нелегальному положенні.

Але я переконаний, подолати це зло неможливо за принципом пожежної машини (горить – виїжджаємо, а правоохоронні органи ведуть статистику), а лише тоді, коли ми усі зрозуміємо, що хабарництво – це соціальне явище, яке можна викоринити лише системними заходами.

Дякую за увагу.

Виступ на конгресі філософів слов'янських країн,
Польща, Жешув,
травень 2007 р.

Шановні колеги!

Нам, слов'янам, до цих пір нелегко звільнитися від важкого соціально-економічного тягара минулого. Це очевидний факт. До сьогодні перед нами стоїть гостра проблема емансипації гуманітарно-соціальних галузей знань від соціального тиску, які тенденційно розглядаються засобом ідеологічних і політичних цілей та нерідко використовуються в примітивній, декоративній та апологетичній площинах. Таке ставлення до соціально-гуманітарних знань негативно вплинуло не лише на їх власний розвиток, а й на той стан в суспільстві, що маємо.

Ідеологічна запрограмованість мислення вихолостила у цілих поколінь здатність бачити речі в реальному світлі. Вона й досі продовжує народжувати страшних монстрів, щоб з ними ж потім боротись. І усі спроби вирватися з ідеологічного мороку робляться, знову-таки, через ідеологію, внаслідок чого повалений „ворог” відразу відроджується з дещо зміненим обличчям. Жодна жива думка не проростає в цьому розумово кволу тілі, а особистість нівелюється.

Навіть філософія, яка в цій ситуації намагається повернути людині її законне місце у світі через площину традицій гуманістичного світогляду і протистоїть приниженню ролі людини в будь-яких формах, виявляється тут безсилою. Вона, на жаль, торжествує лише над прикрощами минулого й майбутнього, тоді як прикрощі сьогодення торжествують над нею. Не випадково російський філософ М. Бердяєв уважав філософію найбільш незахищеною галуззю культури. Тим паче, що бюрократія і чиновництво, які завжди гнобили інтелектуалізм та громадську думку, розглядали і продовжують розглядати її не як культурну самоцінність, а як засіб. Міністру внутрішніх справ Росії миколаївської доби Ширинському-Шахматову належать слова: „Користь філософії не доведена, а зло від неї можливе”. Якщо і є певний сенс існування філософії й філософів, то полягав він, на думку чиновника, в можливості використання їх у ролі підсобного засобу при здійсненні своїх (не завжди чистих) ідеологічних і політичних цілей. Тоді, зазначав Г. Гегель, до філософії ставляться як до будинків розпусти – її терплять. Й до нині нелегко подолати цю ідеологічну запамороченість. Багато хто, як і згадуваний вище імперський міністр, не бажав би її терпіти й сьогодні. Здавалось би, процеси демократизації знесли зовнішні обмеження свободи мислення й дали змогу публічно реалізовуватись, пробудили інтерес до суспільствознавчих та гуманітарних проблем серед широкої громадськості, обмежили можливості некомпетентного втручання в науку. Але це лише зовні так. На місце тиску, що панував згори, з’являється тиск знизу, коли намагаються установити істину механічною більшістю голосів. Тоді нам кажуть "Закінчуйте філософствувати!", або "Розвели тут філософію...". І означає це не що інше, як намагання уникнути необхідності бачити і осмислювати реальні проблеми, дослухатися до чужої думки, зіставляти різні думки, зважувати на міру їхньої істинності чи хибності. Власне, це намагання убезпечити свій звичний наїжджений шлях від необхідності його зміни чи переспрямування.

Пояснюється це, очевидно, тим, що філософія за всю свою історію ніколи не мала соціального опертя на зразок того, як релігія спирається на церкву. Філософія не мала і не могла мати такої соціальної інституції, яка б гарантувала їй певний статус у суспільстві, а філософам – захист їхніх фахових прав. Протягом сторіч філософія існувала поза державними структурами або напівофіційно. Звісно, цей факт завжди додавав і додає розвиткові філософії, її реальному функціонуванню в суспільстві додаткових труднощів. Але, можливо, це й добре. Відсутність жорсткої прив’язаності філософії до якихось соціальних структур забезпечує їй наявність певного простору свободи, без якого вона не була б сама собою. Протидіючи спрощенню

та схематизуванню у різних їх проявах, філософія, саме завдяки цьому, захищає в людині саме її людське єство, додає їй свободи, розширює простір свободи в усьому людському бутті. Філософські знання мають "граничний зміст" через те, що філософській думці притаманна здатність не зупинятися на простих рішеннях тих чи інших проблем, не задовольнятися частковим та умовним, а навпаки – викривати й долати будь-яку обмеженість, спростовуючи різного роду ілюзії. Філософія є уособленням критичності людської думки, її здатності до самоконтролю. Тобто вона є тим, що можна з впевненістю назвати чесністю людського духу перед самим собою.

В цьому силовому полі, як на мене, об'єднання зусиль філософів слов'янського світу додає міцності і сили філософії загалом не з метою демаркації її меж і розвитку "хуторянського синдрому", а задля пошуку спільного знаменника різних філософських систем, який об'єднує їх і який спрямований на збагачення досвіду людства і світової цивілізації.

Виступ на круглому столі
"Толерантність як соціо-
гуманітарна проблема"
Житомир,
липень 2007 р.

Шановні колеги, дозвольте мені від імені організаційного комітету відкрити роботу „круглого столу”, який ми проводимо спільно з Національним інститутом стратегічних досліджень і нашим університетом та побажати нам усім плідної роботи і цікавих наукових пошуків. Переконалий, що проблема, яку ми будемо обговорювати, сама собою зробить нашу дискусію зразком доброзичливості й поваги до іншої думки.

Я особисто схильний розглядати толерантність як найважливіший принцип інтеграції культурно-історичного досвіду в єдину систему загальнолюдських цінностей. А якщо ширше, то проблема толерантності безпосередньо пов'язана з цілою низкою принципових філософських питань, що стосуються розуміння людини, її ідентичності, можливостей і меж пізнання і взаєморозуміння, діалогу культур і цивілізацій. Практично у всі часи вона була актуальною і активно обговорювалась науковим співтовариством. Але особливо значимою вона стала наприкінці ХХ століття. Не випадково ЮНЕСКО 1996 рік проголосила роком толерантності. ХХ століття, наділивши нас небаченою до цього часу силою та прищепивши смак до нового способу життя, про який ми раніше і гадки не мали, не да-

ло нам мудрості тримати під жорстким контролем наші бажання і можливості. Технічний імператив – усе можливе повинно бути здійснене – породив прагнення до безмежного володарювання, володарювання над природою й повного контролю над людиною. Усе, що не пов'язане з принципом панування, – вдячність, дружба, співчуття, честь, любов тощо, – відійшло на задній план і було позбавлене соціального і культурного престижу. Внаслідок цього людина значною мірою почала втрачати здатність бачити себе очима іншого, що сьогодні згубно позначається на можливостях комунікації як між окремими людьми, так і між цілими народами.

Однаке повною мірою ціну цих процесів людство почало усвідомлювати в наш час, переповнений нетерпимістю і насильством. Локальні війни, міжнародний тероризм, міжконфесійні протистояння, переслідування національних меншин і мільйони біженців – все це реалії XXI століття. Ніби в одну мить вирвалось назовні те, що довго накопичувалось і акумулювалось в нас: енергія злості і ненависті до всього несхожого, до людей, які розмовляють іншою мовою, сповідують іншу релігію, керуються іншою системою цінностей. Насильство стало сьогодні методом практичної дії, яка обумовлює хаос і безладдя в суспільстві, різні форми деградації людини. На моє глибоке переконання, протистояти цій руйнівній силі може лише *ідея ненасильства*, яка виходить з визнання свободи кожної людини й, разом з тим, пов'язаності усіх людей у добрі і злі. Ви розумієте: добро, як і зло, не факт, це справа вибору. Тому ніхто не убезпечений ні від добра, ні від зла. Ось чому ідея ненасильства передбачає, по-перше, відмову від монополії на істину, готовність відступити від власної позиції, піти на компроміс. По-друге, критично ставитися до власної позиції з метою виявлення того, що могло б жити ворожість до неї. По-третє, спробувати поглянути на ситуацію очима опонента з метою зрозуміти його й знайти для нього можливість вийти із ситуації, не втративши „обличчя”. По-четверте, боротися проти зла, а не проти людей. Й, нарешті, по-п'яте, вона вимагає повної відкритості поведінки, відсутності стосовно опонента будь-якої облуди, ошуканства й тактичних хитрощів. Іншими словами, головною метою цієї ідеї є налагодження стосунків між людьми, перетворення ворогів на друзів.

Звісно, ненасильство вимагає від людей більшої сили духу, ніж насильницька боротьба. Його здійснення потребує небувалого виявлення здатності людини бути особистістю. А для цього потрібно докласти немало зусиль для ствердження нової парадигми мислення і поведінки – толерантності, яка є не просто смисловим продовженням індивідуальної свободи, а й ефективним принципом організації соціального життя. У людства вже немає вибору: або воно від-

мовляється від насильства – або загине. Далі межа, за якою усе втрачає сенс.

Необхідність осмислення проблеми толерантності стає ще очевиднішою, коли звернемось до наших вітчизняних реалій. Нетерпимість і злість переповнили усі капіляри українського суспільства, витворивши „феномен баби Параски” і заповнивши вулиці, майдани й парламентську залу. Це при тому, що Україна обрала демократичний шлях розвитку. Політичний, світоглядний плюралізм, розмаїття політичних партій, релігійних конфесій стали характерними ознаками сучасного українського соціуму. З одного боку, полікультурність, суспільно-політична, релігійна диференціація суспільства постають як важливі характеристики його демократичності, як практичний вияв свободи, з іншого – як фактор, що призводить до деконсолідації соціуму, спричиняє вузлові точки напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Виразною стала тенденція нетерпимості, що нині перетворилась на константу в сфері політичних, національних і державобудівничих відносин. Як поняття, вона характеризує певний вектор у суспільних, політичних, національних, культурних відносинах: коли одне „ми” чи „я” прагне принизити, поставити в рамки меншовартості ідеї, повчання, світоглядні орієнтації і цінності інших „ми” чи „я” на догоду своїм переконанням, уявленням, догмам, розглядаючи це як принцип їх захисту, підтвердження їх абсолютної істинності. Ця нетерпимість орієнтована на заперечення ціннісного, світоглядного розмаїття, а нерідко – на насильницький пошук одноманітності. І іноді здається, що цьому вже немає кінця і краю.

Не думаю, що ми сьогодні знайдемо рішення цих проблем. Та й чи існує воно загалом, важко сказати наперед. Впевнений лише в тому, що наша дискусія з цього приводу, а згодом і конференція, яку ми збираємось провести восени, не залишиться поза увагою широкої громадськості. А це вже немало.

Виступ на обласній
конференції вчителів,
Житомир,
серпень 2007 р.

Шановні учасники конференції!

Звісно, напередодні істинно великих свят (Дня незалежності і Дня 1 вересня) кожному хочеться знайти чарівні і теплі слова, по-

бажати один одному взаємоповаги, толерантності, злагоди в наших сім'ях і суспільстві, терпіння і віри в краще майбутнє.

Тим паче, якщо казати про нашу галузь, оцінювати об'єктивно і неупереджено усе те, що робиться, то мусимо визнати, що зміни є. І ці зміни – на краще! Буває, звичайно, що багато чого ми робимо не послідовно, без наступності, продуманості. А звідси – просто неякісно. Але я хочу з впевненістю сказати, що нинішня освіта в Україні нічим не поступається зарубіжній освіті. Сотні студентів і викладачів нашого університету, які проходять стажування і навчаються в університетах США, Великої Британії, Німеччини, Мексики, Австрії, Польщі доводять це щороку. Ми не гірші. Так, ми отримуємо значно меншу платню, але у нас більше творчої злості; так, ми маємо гіршу матеріальну базу, але у нас більше наукової фантазії.

Ось і сьогодні в стінах університету Франка проходить Всесвітній конгрес математиків, який зібрав математичну еліту із всього світу. Це надзвичайна подія...! Біда в іншому... Думаєте, когось це зацікавило, сколихнуло громадську думку? Ні. Наші ЗМІ реагують на пожежі, вбивства, резонансні справи, на різноманітні політичні перепалки. У нас немає жодної освітянської або наукової програми на телебаченні, на перших сторінках газет розчленовані тіла, потім політика, спорт, а на науку і освіту паперу не вистачає...

Але, ніби всупереч усьому цьому, до нас приходять здібні, задиристі діти. І це, певен, підтвердять мої колеги-ректори. Радую й те, що має тенденцію до збільшення якісний показник знань абітурієнтів (7–12 балів). Він становив у цьому році в нашому університеті майже 31 %, що на 3,7 % вище, ніж у 2006 році. З майже 4 тис. абітурієнтів, які вступали до нашого університету, 600 абітурієнтів – це медалісти або володарі червоних дипломів. Із майже 2 тис. випускників, які пройшли зовнішнє тестування, 406 вибрали наш університет, і з них 338 зараховані до університету, що складає 83 %. Це високий показник, тому я як ректор високо ціную кроки міністерства щодо розширення цього експерименту.

Разом з тим, хочу сказати, що вступна кампанія вкотре виявляє одні і ті ж тенденції:

Перша. Низький рівень підготовки абітурієнтів з математики, хімії, фізики та фізичного виховання. Від тестування з основ економіки в цьому році ми загалом відмовились, настільки катастрофічною була ситуація в 2006 році.

Друга. Це проблема з пільговиками. Не побоюсь бути непопулярним і вкотре повторю: ми робимо цим велике зло освіті і Україні. Сиріт, інвалідів та «чорнобильців» потрібно підтримувати, але після того, коли вони стали студентами. Ми повинні зрозуміти, що подібними кроками сіємо споживацьке відношення не лише до освіти,

але й до суспільства загалом. Основою вступу до університету повинні бути лише знання.

Третя тенденція. Це відсутність компетентностей у наших випускників, тобто тих індикаторів, що дають змогу визначити готовність учня-випускника до життя, вміння використовувати знання на практиці. Ми багато знаємо, але мало розуміємо, а ще менше із того, що знаємо і розуміємо, можемо застосовувати для вирішення конкретних проблем. Скажу чесно, що й нам, у вищій школі, не вдається цю проблему вирішити. Тому й маємо ситуацію, коли сьогодні легко знайти тисячу фахівців, які можуть побудувати єгипетську піраміду, і жодного не знайдеш, який сказав би, чи потрібно її будувати.

Четверта тенденція. Це стабільна низка навчальних закладів в області, які гарантують високу якість знання (і вона, на жаль, не поповнюється). Досить приємно відзначити безперечного лідера за всіма напрямками підготовки (особливо з фундаментальних дисциплін) – це Житомирський педагогічний ліцей, з англійської мови – рівних немає Житомирській гуманітарній гімназії № 23. Високу результативність продемонстрували випускники Житомирського міського колегіуму, Житомирської гуманітарної гімназії № 1, Житомирської міської гімназії № 3, Бердичівської експериментальної школи № 10 та деяких інших.

Ну й вибачте, що напередодні важливих для нас усіх свят скажу про деякі проблеми, які не дають нам змоги рухатись вперед і з року в рік не вирішуються.

По-перше (це те, що залежить від нас), реформуючи освіту, ми займаємось практично латанням старого полотна. Сьогодні може бути успішною молода людина за однієї умови: коли вона вміє екстраполювати знання із однієї сфери в іншу, легко орієнтується в складних ситуаціях, швидко приймає рішення і має почуття відповідальності за їх наслідки. А для вирішення цієї проблеми потрібно лише одне – принципово перебудовувати зміст освіти, не годувати рибою наших вихованців, а дати їм вудочку.

По-друге, нашою спільною турботою повинні стати формування широкої громадської думки щодо престижності освіти і науки в суспільстві, рішучість в боротьбі з непрофесіоналізмом і профанацією. Не можу я інакше назвати, як профанацією, організованою, до речі, Головним управлінням економіки облдержадміністрації, яке за допомогою ІПСТ здійснює підготовку вчителів з економіки. Хіба це серйозно? А для управління – це, виявляється, «гордість», замішана, звісно, якщо не на грошах, то на протекціонізмі.

Щоб «подібної турботи» про освітян не було, вважаю за потрібне визначити в області базовий навчальний заклад, який продуку-

вав би освітянську політику, вибудувати його нові структурні зв'язки з Інститутом підвищення кваліфікації вчителів і розглядати цей комплекс як «базову одиницю» обласного управління освіти.

Дуже хотілося б, щоб і наше управління освіти розглядалося в ієрархії управлінь адміністрації не останнім, а в числі стратегічних, тоді й області було б легше, й нам приємно. І ще одне, у нас немає життя від спонтанних і безмежних перевірок. І це робиться без всяких підстав.

По-третьє. В області (як і в Україні) велика потреба в робітничих спеціальностях. Молодь не бажає отримувати таку професію. Усі продовжують бажати вчитися на тих, хто рахує гроші, або на тих, хто ловить тих, хто неправильно їх рахує. Сьогодні в Україні (зокрема, в нашому регіоні) настільки велика диспропорція на ринку праці між управлінським апаратом і спеціалістами-професіоналами (тими, хто створює матеріальні блага), що так недалеко й до національної катастрофи. Я вже вкотре пропоную управлінню освіти, розглянути проблему створення університетських комплексів за участю ПТУ. Від цього виграли б усі: і ми, і вони і держава.

По-четверте,... Але, мабуть, утримаюсь. Напередодні свята – це буде наймудріше.

Ще раз із святами, дорогі мої побратими. Зичу вам віри в себе, здоров'я, творчої наснаги і наперекір нашій долі, заможного життя.

Бо ми того варті!

Виступ на круглому столі з проблем вступу України до НАТО,
Київ,
грудень 2007 р.

Шановні колеги!

Аналіз політичної і соціально-економічної ситуації в Україні свідчить, що доцільність і можливості вступу України до НАТО визначаються сьогодні, принаймні, п'ятьма основними факторами:

1) готовністю і рішучістю вищого керівництва країни для прийняття рішення про вступ України до Альянсу;

2) наявністю фінансових можливостей країни для реалізації цього проекту;

3) рівнем готовності української армії до вступу в НАТО (її реорганізація, скорочення чисельності, модернізація озброєння, вирішення болючих проблем ВПК тощо);

- 4) ставленням Росії до проблеми вступу України до НАТО;
- 5) ставленням суспільства до цієї проблеми.

Якщо проаналізувати кожен із них і оцінити їх за умовною десятибальною шкалою, то ситуація буде виглядати приблизно такою. Перший фактор міг би отримати 8 балів; другий – 7; третій – 5; четвертий – 4 і п'ятий – 3 бали.

Як бачимо, Україна сьогодні має парадоксальну ситуацію, де „влада хоче, але не може, а низи можуть, але не хочуть”. Наші соціологічні дослідження серед студентської молоді свідчать, що в своїй більшості (61 %) студенти бажають, щоб Україна вступила до Європейського Союзу. Натомість, більшість із них (біля 70 %) не бажає бачити Україну в НАТО.

Не буду аналізувати перші чотири фактори, зупинюсь лише на останньому, який, на мій погляд (хоча й тісно пов'язаний з рештою) має архіважливу вагу в цьому процесі. Ми проаналізували ситуацію в університеті і в регіоні в цілому та визначили основні причини, які обумовлюють низькі рейтингові показники відношення студентської молоді до вступу в НАТО. *По-перше*, це недостатня пропаганда ідей і цінностей Альянсу, а точніше – її лінійний, ортодоксальний характер. Сьогодні молодь хоче чути і бачити конкретну аргументацію на користь переваг тих країн, які є членами Альянсу. Незважаючи на те, що Житомир знаходиться в ста кілометрах від Хрещатика, ми вкотре зустрічаємось при проведенні Міжнародних конференцій з проблем тероризму, толерантності, екології тощо з глухим мовчанням з боку міжнародних інституцій на наші запрошення. Зокрема, на резонансну конференцію з тероризму із усіх посольств відгукнулось лише посольство Росії.

По-друге, непослідовність й непрозорість дій Європейського Союзу і Світової організації торгівлі по відношенню до України, що виступають негативною канвою усіх пропагандистських та організаційних заходів на підтримку даного проекту.

По-третє, несміливі кроки країн-учасниць НАТО назустріч співробітництву у сфері науки, інноваційних технологій шляхом участі українських науковців в науково-дослідних програмах НАТО. Для цього має бути вироблено нову прозору партнерську модель між університетами країн Альянсу з нашими науково-дослідними центрами. Скажу відверто: Росія тут має значно сильніші позиції, де давно ефективно діє спеціальна програма підтримки співпраці між науковцями, яка включена в програму НАТО „Безпека через науку”. Науковий комітет Ради Росія – НАТО підготував план дій щодо співпраці у шести пріоритетних сферах, пов'язаних з безпекою. Наші ж поодинокі „зв'язки” замикаються на окремих „титульних” університетських центрах Києва, Харкова (винятком є хіба що Сімферополь),

змушують думати про прихований європейський протекціонізм, якого у нас самих вистачає. В Європі, всім відомо, не існує „перстом позначених” університетів. А є університети, які в чесній конкурентній боротьбі віками виборювали власний престиж. Було б добре цю прогресивну традицію ретранслювати в Україну, а не стверджувати нас у нашому власному деструктивізмі. Й тут могла б стати надзвичайно продуктивною ідея створення консорціумів наших і європейських університетів за окремими науково-дослідними програмами.

По-четверте, шістнадцятирічний болючий і безперервний процес самоідентифікації не дозволяє багатьом із нас зрозуміти, що розкручений до максимальних обертів маховик змін і трансформацій у світі вимагає нового світорозуміння. Не дає нам можливості усвідомити, що у людства спільна доля і загальнолюдські цінності та ідеали повинні вийти на перше місце, стати основними у взаємодії між людьми та державами.

Ми в університеті, у зв'язку з цим, розпочали свій власний проект, пов'язаний із змінами світоглядних орієнтирів молоді. Розпочинаючи з 2004 року, були розроблені і введені спеціальні курси з питань взаєморозуміння між народами, європейської та євроатлантичної інтеграції України, підготовлена низка навчальних посібників, внесені відповідні зміни в тематику наукових досліджень та тематику курсових, дипломних і магістерських робіт. Розгорнута низка науково-дослідних робіт, пов'язаних з безпекою життєдіяльності людини в кризових ситуаціях, з біохімічною очисткою води, екологією біоценозів, технологіями виготовлення екологічно чистого біогумусу та кормових добавок, психологічними і суспільними наслідками тероризму, з проблемами толерантності та поведінкою людей в екстремальних умовах тощо. За останні три роки проведено десятки міжнародних конференцій, „круглих столів”, диспутів, присвячених проблемам історії, перспективам розвитку та співробітництва України з ЄС та НАТО. З метою об'єднання проєвропейски налаштованої молоді в університеті створені молодіжний „Євролуб”, Центр полоністики, українсько-чеський культурний центр, інформаційний центр і консультпункт з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. Двічі на рік соціологічна лабораторія відслідковує зміни в громадській думці студентської молоді, викладачів та населення регіону. Зрушення помітні.

Але наш досвід свідчить, що найефективнішим фактором формування нових світоглядних орієнтирів молоді і викладачів університету є не лінійна пропаганда, а опосередкована конкретна робота в розрізі культурних обмінів та міжнародного наукового співробітництва. На жаль, „прориваємось” ми із традиційного зачарова-

ного кола самотужки, без належної підтримки ні вітчизняних державних, ні міжнародних інституцій. Дається це нелегко. В університеті визначені пріоритетні наукові проекти, вишукуються фінанси для їх підтримки, укладені десятки угод з відомими європейськими університетськими центрами. Сотні викладачів та студентів проходять стажування та короткотермінові курси навчання в майстер-класах та тренінгових центрах зарубіжних університетів.

Виступ на обласній конференції працівників освіти,
Житомир,
серпень 2008 р.

Шановні учасники конференції!

Сьогодні, напередодні великого для нас усіх свята (Дня Першого вересня), хочеться знайти якісь особливо чарівні і теплі слова, побажати спокою думки, взаємоповаги, злагоди, достатку в наших сім'ях і суспільстві, терпіння і віри в краще майбутнє.

Висловлюючи у ці дні слова вдячності освітянам за їх подвижницьку працю, скромність і талант, суспільство було і залишається в боргу перед вчителями. І що цікаво, воно кожен раз зізнається в цьому, навіть обіцяє підняти педагога на такі вершини, на яких він ніколи і ніде не стояв. Але, на жаль, кожний раз забуває про свої обіцянки. Незважаючи на цю прикрість реалій, ми з вдячністю приймаємо ці святкові компліменти. І робимо це щиро.

Тим паче, гордитися нам, справді, є чим. Минулий навчальний рік був для нас усіх справжнім випробуванням. Для вчителів середньої школи – іспитом на конкурентоспроможність, а для нас – кого наберемо взагалі. Песимісти песимістикували, оптимісти оптимістикували, а зовнішнє оцінювання знань засвідчило, що освітяни регіону спрацювали класно. Про що переконливо йшлося в доповіді нашого начальника управління освіти і науки.

Не прогала й вища школа, принаймні, наш університет. До нас прийшли здібні діти. З більш ніж 4 тисяч абітурієнтів, які вступали до університету, 600 – це медалісти, призери Всеукраїнських і міжнародних олімпіад, третина – ті, хто мав сертифікат 150 і вище балів, і лише 5 %, які ледь переступили бар'єр 124 бали. Нам вдалося зробити вступну кампанію прозорою і зрозумілою як для абітурієнтів, так і для їх батьків, максимально усунути вплив людського

фактору та уникнути будь-якої апеляції або серйозної конфліктної ситуації. Першого вересня поріг університету переступить більш ніж півтори тисячі кращих із кращих, плюс півтори тисячі майбутніх спеціалістів і магістрів.

Слід визнати в контексті адміністрування: нам усе вдалося. І якщо розглядати зовнішнє незалежне тестування як інструмент боротьби з корупцією, то ми, безперечно, досягли успіху. Але боротьба з корупцією – це лише похідний ефект тестування. Головне – якість. А над нею потрібно ще добре попрацювати.

По-перше, на мою думку, система тестування має бути двох рівнів: а) тест на знання, який визначає чи засвоєний стандарт шкільної програми, і б) тест на здібності з рейтинговою шкалою. Університетам, насправді, важливо не те, скільки формул або дат запам'ятала людина, а наскільки вона піддається навчанню. Потрібно не просто мати базові знання предмета, а й вміти застосовувати їх на практиці, в нестандартній ситуації. Сьогодні цінується не те, наскільки точно ми можемо дати відповідь на задачу, яку ми вивчали в школі, а те, як ми вирішуємо задачу, яку ніколи не бачили.

Тому лише через рік навчання в університеті буде все абсолютно ясно. Як навчається студент, який на тестуванні набрав 124 бали, порівняно з тим, що набрав наприклад, 170 балів.

По-друге, не знаю як для Вас, а для мене залишається загадкою сам прохідний бар'єр – 124 бали. Ця цифра має відношення до психометрії чи це просто є політичним рішенням? Й чому цей бар'єр є загальнодержавною директивою для усіх університетів? До того ж, нинішні тести зорієнтовані на просте заучування і муштрування протягом декількох місяців вмілими репетиторами, в результаті якого „квітневі” знання випарувались у випускників вже в травні. Яка ж роль школи в цьому? І чи усім вузам потрібні такі студенти?

По-третьє. Про це я не втомлююсь говорити: проблема з пільговиками. Жодним чином не хочу образити 124-бальних пільговиків, усі вони потребують допомоги. Але держава має робити це по-іншому. Існує багато варіантів, як не принижуючи прав „найбільш розумних і сильних”, допомогти пільговикам відбутися в житті. І одним із них є виділення додаткових місць понад держзамовлення для пільгових категорій. В цьому випадку щедрість держави буде оплачуватись самою державою, а не тими, хто „проколовся” в цьому році із-за популістської політики у відношенні пільговиків.

По-четверте, можливо, чи не найголовніше в контексті нашої конференції. Вступ до університету на педагогічні спеціальності в цьому році абсолютно виключає діагностику професійно-особистісних й педагогічних здібностей, яка давала б змогу визначати професійну придатність до педагогічної праці. Соціологія свід-

чить, що лише 10–12 % громадян від загальної кількості населення можуть успішно займатися педагогічною діяльністю. Практика показує: за медичними довідками, які подаються до приймальної комісії, всі вступники не мають протипоказань до педагогічної професії. Але після того, як абітурієнти стають студентами, серед них виявляються ті, хто ні за професійними, ні за людськими якостями не мають права бути допущеними до виховання і навчання учнівської молоді.

Будемо сподіватись, що ці прорахунки та багато інших будуть враховані в нових правилах прийому в наступному році.

Ну й, незважаючи на застереження гороскопу цього не робити сьогодні, усе ж скажу, принаймні, про деякі проблеми, які не дають нам змоги рухатись вперед і з року в рік не вирішуються. І від цього усі ми втрачаємо: і влада, і регіон, і суспільство.

Перша проблема – проблема моралі і духовності молодого покоління і впливу інформаційного простору на формування особистості. Без перебільшення скажу: сьогодні складається така ситуація, що під загрозою може опинитися існування нашої молоді держави. Щодня (від ранку до ночі) загальноукраїнські та регіональні ЗМІ насичують свідомість громадян жахливими повідомленнями: незаконні трансплантації внутрішніх органів, українські діти – жертви міжнародної мережі педофілів, відверте знущання учнів над своїми однокласниками і вчителями, розбої та вбивства. Скрізь засилля ігрових автоматів, які поглинають розум дітей і дорослих. А те, що підлітки у нас безперешкодно купують алкоголь, тютюн, наркотики, – вже нікого не дивує. Хіба після перегляду ніби й симпатичного телевізійного проекту екстравагантної Каті Осадчої про тусовки багатих молодь захоче навчатися на фізматі університету? Навіть професор не проти того, щоб стати Кармелюком. Із фактів, які безперервно надходять з усіх регіонів, вимальовується картина занепаду української нації. Скрізь спостерігається зниження інтересу молоді до літератури, мистецтва, духовної спадщини загалом. Зростають споживацькі настрої юнаків і дівчат, зорієнтовані на сферу розваг. Звідси: збільшується кількість дітей, які систематично залишають сім'ї, займаються бродяжництвом, жебракуванням, скоюють протиправні дії.

Розумію, не усе залежить від нас, але ми з вами маємо забити в усі дзвони. Тому ми підготували звернення (воно у вас на руках) до кожного владного українця, до усіх громадян, кому не байдужа доля дітей і молоді, зробити усе від нас можливе в ім'я нашого майбутнього.

Хотів би безпосередньо звернутись до Вас, шановний Віталію Йосиповичу, і до Вас, Миколо Андрійовичу (звернення до пред-

ставників обласної ради – Ред.), з проханням провести загальнообласні громадські слухання з проблем моралі і духовності молодого покоління на Житомирщині та включити окремим питанням порядку денного колегії облдержадміністрації „Проблему пріоритетних напрямків розвитку освіти в регіоні”.

Друга проблема – проблема корупції в освіті. Ну, провели ми хірургічну операцію незалежним зовнішнім тестуванням... І що ви думаєте – суспільний організм став здоровим? На мій погляд, найстрашнішою корупцією в навчальному закладі є плагіат. Практика купівлі-продажу інтелектуальної праці набула в Україні загрозливого розмаху. Наші газети переповнені оголошеннями „Виконаю контрольні, реферати, курсові, магістерські дипломні”, „Виконую... і супроводжую до захисту”. У нас в Житомирі безперешкодно функціонують цілі фірми..., Неважко зрозуміти, як ця хвороба відіб’ється на інтелектуальному здоров’ї суспільства. Вона ховає в собі руйнівні моральні і соціальні наслідки: деформується свідомість громадян, модифікуються суспільні цінності, міліє духовний потенціал нації. Тут би сказати своє слово правоохоронним органам! Але вони на мої звернення мовчать.

Третя проблема. Проблема плекання та підтримки обдарованої молоді, особливо тих напрямків, від яких залежить технологічний прорив України. Нам вкрай потрібна загальнообласна програма чи фонд підтримки талановитої молоді. Скажу вкотре, мене турбує те, що наша молодь має дуже низьку підготовку з фізики, хімії, а на фізматі ми з великими потугами виконуємо держзамовлення. Нам слід змінити відношення до науки загалом, реструктуризувати економіку, яка працює виключно на добування сировини і її збут. Це створює певний тип підприємців, яким не потрібно ламати голову над тим, як з допомогою наукового удосконалення обійти конкурентів, не має потреби ризикувати, впроваджувати. Достатньо організувати корумпований доступ до сировини – і все... Ми копаємо і продаємо, копаємо і знову продаємо. Це не потребує ні великого розуму, ні високих наукових технологій. Але що далі? Голодна пустеля?

Четверта проблема. Турбота про вчителя. Щоб учитель міг працювати на повну силу своїх здібностей, підвищувати свій культурний та професійний рівень, творчо вирішувати навчально-виховні завдання, необхідно берегти його час та життєві сили. Крім свиней, гусей, якими він змушений займатися, ми закидали, Олександрі Вікторовичу (звернення до начальника обласного управління освіти – Ред.), наших вчителів інструкціями, звітами та іншою паперовою тріскотнею. Я сам отримую Від вас щомісяця з десятків паперів „сьогодні – на завтра”. За підрахунками соціологів, учитель

виконує 258 видів робіт (без махання прапорцями навздогін вселенському патріарху та інших так званих громадських доручень) і безліч справ, не пов'язаних з навчально-виховним процесом.

Сьогодні громадськість активно виступає за те, щоб докорінно, рішуче та без затримок змінити ставлення до вчителя, звільнити його від дрібної опіки, розвантажити від непритаманних учительській праці обов'язків, на підтримку творчого, новаторського пошуку, максимального звільнення часу для головного – навчання і виховання учнів.

І, мабуть, цього досить, принаймні, щоб потрапити в немилість до влади (жартую). Кажу це від щирого серця і з бажанням змінити життя на краще. І ми, освітяни Житомирщини, здатні це зробити, бо ми не гірші.

Ще раз із святом, дорогі мої друзі. Зичу Вам усім віри у себе, здоров'я, творчої наснаги і, наперекір нашій вчительській долі, можливого життя.

Виступ на врученні премії імені Івана Огієнка,
Житомир,
квітень 2009 р.

Вельмишановні голово і члени журі,
високодостойне товариство!

Бути лауреатом премії імені Івана Огієнка – велика честь і відповідальність. Для мене це радість, бо відчувати на собі печать високого імені, його життєдайного духу – це почесно й додає сил на шляху, що веде до Храму.

Історія знає багато прикладів самовідданого служіння народові, відібраних нею ж для вічності. Серед них – життя і творчість митрополита Іларіона – совісті нації, які стали для нас живильним джерелом глибоких почуттів, чистого сумління і неспокою думки. Глибинний за змістом і сильний за своїм пізнавальним та виховним зарядом духовний спадок Огієнка – Іларіона особливо потрібен сучасній Україні, де „вікові наші рани” ще не загоїлися, а „бій за українську державність” усе ще триває. Незважаючи на те, що ми перестали бути тими, ким були..., на жаль, так і не стали тими, ким маємо бути. Непослідовність і ситуативний характер усього, що відбувається за роки незалежності, не дозволяє Україні стати країною, яка знає, чого хоче. Трансформації нашого духу не витримують випробування національним буттям.

Сьогодні ми народжуємось, як нація, як народ, починаємо усвідомлювати себе в етнічному багатоголоссі світу. Усе це, як постійно підкреслював І. Огієнко, неможливе без певної перспективи бачення, без оцінки історії, бо вона не чиясь, об'єктивно бездушна, а власна, переповнена емоціями, точками зору, білими, чорними, а то й кривавими плямами. Те, що Україна впродовж століть не мала, за деякими винятками, свого погляду на власну історію, за останні роки підкреслювалося досить часто. Але чи готові ми тепер незаангажовано подивитися і сприйняти свій історичний поступ? Чи здатні ми відродити нашу пам'ять, очистивши її від безпам'ятства та ідеологічного схематизму? Чи готові ми до сприйняття та засвоєння тієї історичної спадщини, що стала доступною у наш час? Вісімнадцятий рік існує незалежна Україна, а ці та інші питання продовжують стояти німим докором нашому національному сумлінню. Ми продовжуємо боротися зі своєю історією, а отже, і зі своєю пам'яттю. Як і колись, намагаємось знайти, а ще краще – дочекатись від владного перста вказівки на єдино правильний кут зору, єдино правильне бачення нашої історії.

Історичний досвід минулого, переконливо довів Іван Огієнко, це досягнення і прорахунки наших предків, його належить покласти в підмурівок розвитку народу. Забувати або нехтувати ним означає зводити будівлю нашого майбутнього на піску. Іншими словами, визнавати себе випадковими подорожніми на стежках світової історії, які не знають, навіщо прийшли у світ, для чого живуть і чого повинні досягти.

Історія органічно пов'язана з пам'яттю, яка долає невпинний час, долає забуття. В цьому непересічна культурна значущість пам'яті. Безпам'ятство – це невдячність перед минулим і безвідповідальність перед майбутнім. Щоб не помилятися в майбутньому, ми повинні пам'ятати про свої помилки в минулому. Необхідно любити своє минуле і пишатися ним, а не постійно переоцінювати його на догоду мінливим суб'єктивним інтересам чи амбіціям. Цінуючи минуле, ми повинні розуміти, що не обов'язково безпосередньо відтворювати його форми, аби відчувати гордість за діяння своїх предків. Безвідповідальність породжується відсутністю усвідомлення того, що ніщо не минає безслідно, все зберігається в людській пам'яті. Пам'ять, помножена на моральну оцінку, породжує совість як внутрішню самокритику. Якщо немає пам'яті, то немає оцінки, а отже, нема й совісті. Історична пам'ять народу формує моральний клімат, у якому він живе, в якому кожен з нас повниться добром чи злом.

Доглибинною інтенцією всього життя і творчої діяльності Івана Огієнка були саме ці принципи: до – минулого вдячність, до сьо-

годення – активна дія, до майбутнього – відповідальність, які стали й моїм життєвим імперативом.

Щиро дякую журі, Комітету з Огієнківської премії за високу оцінку мого історіософського і просвітницького доробку і обіцяю бути гідним імені огієнківського лауреата.

Виступ на україно-
польській конференції,
Житомир,
квітень 2009 р.

Сьогодні немає необхідності переконувати будь-кого у тому, що досягнення нової якості життя в XXI столітті можливе лише за умови глибинного реформування освіти. Класичний образ освіти вже не відповідає глобальним викликам часу. Й будь-які наші потуги, пов'язані з глибокодумними міркуваннями про якість освіти, якщо не виводити її за межі старої системи координат, будуть безплідними. Якість освіти у вимірі XVII або XIX і нинішнього століття – це абсолютно різні речі. У зв'язку з цим, зверну Вашу увагу лише на деякі процеси, які лежать на поверхні і пов'язані з класичною професійною моделлю освіти. Це й небувала диференціація і спеціалізація наук, а звідси анонімність й езотеричність знання; це й різновекторність ліній освіченості та культурного розвитку, коли навчання не гарантує вихованості й інтелігентності; це й логоцентризм, лінійність мислення та обмеженість світоглядних орієнтацій тощо.

Не випадково, що в цій ситуації, ми зустрічаємо тип науковця, якого ще не бачила історія. Він з усього того, що має знати освічена людина, знає лише одну науку і навіть у цій науці знає лише маленьку ділянку, яку активно досліджує. Він навіть проголошує як чесноту своє незнання всього, що лишається поза його вузькою науковою ділянкою. Класична модель освіти продукує інтелектуально пересічну людину, яка прекрасно „знає” свій маленький закуток світу, але не має найменшого уявлення про усе інше. Така людина важко орієнтується в неординарних ситуаціях, як кінець світу сприймає будь-яке перенавчання, замкнена і обмежена у спілкуванні зі світом, бо володіє мовою лише свого фаху. Сьогодні не лише фізик не розуміє біолога, а історик – психолога, а й фахівці однієї й тієї ж наукової галузі не знаходять розуміння між собою. Ми перестали сприймати світ таким, яким він є насправді в умовах глобалізації. Ми ще ніколи не володіли таким обширом інформації й, разом з тим, ніколи не були так далеко від розуміння світу й власної сут-

ності, яке розпорошене у безлічі наукових дисциплін та швидкоплинних інформаційних потоків.

Сучасний світ вимагає, з одного боку, збалансованих екологічних, соціальних та економічних процесів, а з іншого – побудови нової системи морально-духовних і соціально-етичних цінностей, які передбачають трансформацію суспільства в ноосферу. Тобто ідея переходу до сталого розвитку суспільства вимагає формування нової системи освіти, яка була б адекватною цивілізаційній стратегії майбутнього розвитку людства. Й Болонський процес – це не зовсім те, чого вимагає глобалізація. Цінність таблиці множення є однаковою що у Варшаві, що в Пхеньяні. Нова стратегія розвитку визначає роль освіти в суспільстві не в ретрансляції знань і соціального досвіду із покоління в покоління, а в підготовці людини до діяльності в умовах біфуркацій й невизначеності, до вміння виходити із різноманітних глобальних криз і катастроф, долати які можливо не застарілими, а лише випереджаючими знаннями і системними діями. Основною умовою реалізації такої стратегії є розуміння світу як універсально-системної сутності.

Основними імперативами нового образу освіти, на мій погляд, мають стати:

Перший. Відхід від лінійних моноказуальних теорій, які пояснюють складні явища якоюсь однією причиною, до комплексних побудов в самій природі яких закладена можливість варіацій і різних типів розвитку. Ставка на синтезуючі технології, що базуються на відповідній формалізації і техніці аналізу.

Тобто характер сучасної науки і освіти визначає холістична тенденція, в рамках якої посилюється інтеграція наукових досліджень на полях полідисциплінарного дослідження і культивується особлива цінність – здібність *нелінійно й цілісно* мислити. Розвиток холістичного мислення є однією із найважливіших рис нового образу освіти.

Другий. Поворот від професійної до особистісної і культурної моделі освіти. Панівна ще сьогодні професійна модель, незважаючи на свою першорядність (особливо в часи економічних депресій), в умовах глобалізації здає свої позиції. Вона поступається особистісно-культурній моделі, яка робить наголос на освіті як процесі, де його суб'єкти мають можливість найповніше реалізовувати себе, морально вдосконалюватись та розвивати відповідно до вимог часу необхідні здібності. Те, що освіта повинна лише відтворювати усю ту суму знань, що накопичило людство, залишається в минулому. Актуальним стає: не намагатись все знати, а знати, як вчитися і як успішно жити.

Третій. Перехід від школи знань до школи розуміння. Ми багато знаємо, але мало розуміємо. Сьогодні ми можемо знайти тисячі фахівців, які візьмуться за організацію будівництва піраміди, і дуже важко знайти хоча б одного, хто міг би розібратися, чи потрібно її взагалі будувати. Основою розуміння є діалог учня і педагога, діалог теорії і практики, діалог мов і культур, у кінцевому рахунку діалог допитливої думки із світом. Ось чому тут патерналістська педагогіка не працює. Вона змушена поступатися педагогіці співробітництва, конструктивності якої визначається процесом спільного пошуку істини. Гарантією співробітництва педагога і учня стає усвідомлення того, що викладачеві слід навчати як не-знавцю. Роль „оракула” в сучасному інформаційному суспільстві не є привабливою і конструктивною в педагогіці. Педагог повинен виступати не у ролі того, який усе знає і не має права на помилку. Навпаки, він шукає істину разом із учнями, як талановитий актор грає роль незнавця.

Четвертий. Переосмислення алгоритму „навчально-виховний процес”, який давно вже є неробочим. Навчання і виховний процес об’єктивно розірвані, різновекторні й бездарно нами синтезуються. Ми ніяк не можемо зрозуміти, що це два різновекторних процеси. Будь-який навчальний заклад – це лінійна, замкнута система з жорсткими механізмами управління, а виховна система – нелінійна, відкрита й певною мірою самоорганізована, вона виходить за межі навчального процесу. Тому метою навчально-виховного процесу має стати синергія виховних ресурсів навчальних дисциплін й позитиву навколишнього середовища на основі власного досвіду вихованців з метою формування у них сталого відношення до загальнолюдських цінностей. Й головне тут – не соціалізувати будь-якою ціною, а розкрити сутнісні сили вихованця й зберегти його індивідуальність.

П’ятий. З урахуванням попередніх імперативів – кардинальна модернізація змісту, методів і форм освітнього процесу. Розробка нових навчальних програм, планів, нових спеціальностей і спеціалізацій, державних освітніх стандартів з акцентуацією на проблемах єдиносутності людини і світу, виживання людства, збереження біосфери і переходу на шлях сталого розвитку. Лише за цієї умови можливо подолати старі стереотипи мислення, професійну замкненість і культурну обмеженість, вийти на шлях формування загальноцивілізаційних цінностей.

Результатом функціонування цієї системи освіти має стати нова людина, що живе в умовах суспільної нееквівалентності, несправедливості і нерівності в обміні діяльностями. Але це не „креативна людина” А. Маслоу, яку вважають моделлю постнекласичної людини, що уміє швидко пристосовуватись до будь-яких змін, є

гнучкою, здатною працювати більш ніж в одній професійній позиції. Цього було достатньо вчора. Сьогодні важливо не те, щоб бути проникнутим процесами інноваційності, оперативно включатися в хаос безконтрольності (і тим самим розгойдувати її аж до критичної межі), а факт холістичного мислення і розуміння результатів власної діяльності. Модернізована світоглядна орієнтація цієї людини буде запліднена смислотворчим алгоритмом сталого розвитку суспільства: до минулого – вдячність, до сьогодення – дія й безпека, до майбутнього – відповідальність.

Виступ на
міжнародному форумі,
Житомир,
травень 2009 р.

Вельмишановний пане Посол!
Шановні учасники форуму, колеги!

Я приєднуюсь до тих вітань, які були висловлені паном Послом та заступником голови Житомирської облдержадміністрації. Від імені Житомирського державного університету Івана Франка хотів би привітати усіх учасників цього поважного форуму у стінах нашого університету, побажати гарного настрою, плідної роботи і цікавих інноваційних знахідок. Перекоаний, що заявлений проект і наукові напрацювання по ньому підуть на користь нашому регіону. На жаль, у нашому повсякденному житті ми не завжди до кінця усвідомлюємо, що світ, у якому ми живемо, вступив у смугу глибоких змін, в процесі яких перебудовується і буде перебудовуватись усе наше життя. Він проявляється і в нових формах життя, і в новітніх технологіях, і в нових способах світобачення та світорозуміння, а головне – в тих глобальних небезпеках, в яких розгортається протиріччя між новими реаліями нашого існування та усталеними формами і способами ставлення до цього світу. Опинившись у міцних обіймах старої системи координат, керуючись усталеними схемами, ми часто не розуміємо, що слід жити по-іншому. Ще якась мить нашого тугодумства – й ми назавжди втратимо шанс втиснутись в останній вагон європейського потягу, наповненого тими, хто давно усвідомив цю просту істину і успішно впроваджує моделі сталого економічного розвитку. Тому наукове узагальнення досвіду успішних європейських країн та напрацювання вітчизняних учених щодо сучасної економічної моделі міста є надзвичайно актуальними. Але про що б ми не вели мову, у тому числі й про інноваційно-

інвестиційні моделі міста, ми маємо пам'ятати, що без реформи місцевого самоврядування жодну проблему того чи іншого населеного пункту не вирішити. Наші громади повинні мати значно більшу самостійність. Окрім цього, мене турбує ще одна важлива деталь: відстороненість науки від нагальних проблем економіки. Наша економіка працює на добування сировини і її продаж. Це створює тип підприємця, який не збирається ламати голову над тим, як з допомогою новітніх технологій випередити конкурентів. Він не збирається ризикувати і впроваджувати. Достатньо організувати корумпований доступ до сировини – й успіх забезпечений. Й це не вимагає ні великого розуму, ні високих наукових досягнень. Проте чи надовго це!?

Кожне місто України має мати свій образ і відповідну оптимальну модель економічного розвитку. Звісно, мають бути розробленими загальні параметри та механізми цієї моделі. Але основним тут повинні стати конкретні пріоритети. Я, наприклад, переконаний, що наш Житомир, враховуючи його місцезнаходження, інфраструктуру, транспортні мережі та науковий потенціал, міг би претендувати на створення нових проблемно-орієнтованих прогресивних організаційних науково-виробничих та інноваційних структур (технополісів) за прикладом Силіконової долини США та її аналогів в Індії, Пакистані, Південній Кореї, Китаї тощо. Його основними науково-інноваційними векторами могли б стати інформаційні технології, радіoeлектроніка, біо- та безвідходні енерго- і матеріалозберігаючі технології.

Наша біда у тому, що ми діємо за старою схемою. Майже усі міста та їх місцеві громади функціонують за принципом „купи – продай”. Ми будуємо банки, базари, бутики, церкви, проте за роки незалежності України не побудовано жодного наукового-дослідного інституту. Й це вже стало нормою. Наша університетська наука, особливо галузева, більш ніж на половину працює на закордонні замовлення. В регіонах, де зосереджені наукоємні галузі виробництва, найбільш високотехнологічна частина науки працює не на них. У нас немає в цьому потреби й це абсолютно ненормально. Інша частина нашої науки „купається” в схоластиці, „вирішуючи” далекі від життя проблеми. У нас часто хизуються кількістю публікацій. Зверніть увагу на зміст переважної більшості із них. Це пусте „переливання” повітря. Я переконаний, що найстрашніша корупція в наших університетах – це плагіат. Практика купівлі – продажу інтелектуальної праці набула в Україні загрозливих масштабів. В країні розквітає торгівля рефератами, курсовими, дипломними й навіть дисертаційними роботами. Неважко здогадатися, як ця хвороба ві-

діб'ється на інтелектуальному здоров'ї суспільства. Тим паче, що в ній ховаються руйнівні моральні і соціальні наслідки – деформується свідомість громадян, модифікуються суспільні цінності, руйнується духовний потенціал суспільства. Якщо бути відвертим до кінця – наша країна обрала тупиковий шлях, відмовившись від власної науки, щоденно знецінюючи інтелектуальну працю. В американських університетах єдине, за що карають виключенням, – списування. Таким чином виховують повагу до інтелектуальної праці. Працюють не на „сірість“, а плекають обдарованість.

До тієї пори, доки ми не зрозуміємо, що ринок – це жорстка конкуренція, а щоб не програти у цій боротьбі, потрібні надійні інструменти, жодна ідея (у тому числі пошуку оптимальної моделі міста) не спрацює. Бо ці інструменти обов'язково пов'язані з інноваційними технологіями і справжніх інвестицій нам не бачити, як своїх вух. Інвестиції в житомирський базарчик й інвестиції в наукоємну галузь – це, як кажуть в Одесі, дві різні речі. Не буду говорити про державний масштаб, про недоліки в законодавстві, податкових законах. Хіба влада на місцях не може приймати свої закони, створюючи такі умови, які б заохочували інвесторів і забезпечували реалізацію інвестиційно-інноваційну модель того чи іншого міста? Може, але не хоче, або не вміє.

Чим можна привабити істинного інвестора, наприклад, в Житомир? Найперше, близькість до столиці, яку рано чи пізно доведеться „розвантажувати“. По-друге, тут розташовані відомі високотехнологічні підприємства („Електровимірювач“, „Електрощит“, „Верстатуніверсалмаш“, „Біомедскло“, „Льонотекс“, „Житомир – Полісакс“ та ін.). Місто має потужний науковий потенціал, розгалужену систему малого і середнього бізнесу, достатньо ефективну і сучасну транспортну систему, включаючи потужний військовий аеродром, відносно низьку вартість землі. Усе це створює сприятливий клімат для розгортання технополісу. Загалом, в Україні таких технополісів має бути 5–7, залежно від визначених державою пріоритетних напрямків інноваційної діяльності. Це невеликі наукові колективи провідних фахівців певної галузі, які працюють над конкретними інноваційними проектами, що мають можливість якнайшвидше реалізовуватись безпосередньо у виробництві. Основою функціонування цих центрів мають стати університетські міста з могутнім інтелектуальним ресурсом, розвиненою інфраструктурою відповідних виробництв та традиційно сильними науковими школами, що продукують фундаментальні дослідження.

Приклад розвинених країн засвідчує, з огляду на цю ситуацію, що слід робити ставку не на чергові глобальні проекти соціальних перетворень, а орієнтуватись на застосування сегментного або ре-

гіонального методів інноваційної політики. Інноваційний розвиток цих країн часто здійснювався шляхом „точкової” генерації сучасних конкурентних технологій через розгалужену мережу інноваційної інфраструктури, яка містила певні складові: наукову базу, виробничі ресурси та ефективний комерційний сектор.

Не впевнений, що ми сьогодні знайдемо прості й конкретні рішення, але привернути увагу влади і громадськості до цієї архіважливої проблеми можемо. А якщо ще розбудимо їх розум і стимулюємо неспокій думки – ціни нам не буде. Тож успіхів нам усім на цьому шляху.

Виступ на Міжнародній
конференції «Освітні
парадигми та підготовка
вчителя в Україні і Польщі»,
Варшава,
березень 2010 р.

Шановні колеги!

Світ, в якому ми живемо сьогодні, ознаменований глобальними змінами, які спричиняють масштабні зрушення в уявленнях про людину і суспільство. Про те, як їх слід облаштувати.

Йому притаманна:

а) соціально-економічна мобільність. Людство мусить творити нові соціокультурні засади за умов ліміту часу. Глобальне прискорення світового розвитку вражає своїми темпами: один мільйон років в палеоліті виявляється еквівалентним 40 рокам в наш час, тобто, по суті, дорівнює життю одного покоління. Сталось так, що вже на пам'яті одного покоління декілька раз змінюються уявлення про світ і доводиться багаторазово перенавчатись;

б) катастрофічне накопичення інформації. Ми в полоні резонансних новин та інформаційних знань. Основною цінністю стала дріб'язкова новизна, швидкоплинність, доля яких – створити резонанс сьогодні, щоб завтра опинитися на звалищі відпрацьованого матеріалу. Розібратися і осмислити сучасні інформаційні потоки – не в силах жодна людина. Ми ще ніколи не володіли таким обширом інформації. Й разом з тим, ніколи не були так далеко від глибин власної сутності, пізнання якої виявилось розпорошеним і розкиданим у безлічі наукових дисциплін, що тоне в океані інформаційного буму. Як результат: виплекали фахівця, якого ще не бачила історія. Він із усього орієнтується лише в одній галузі, і навіть у цій науко-

вій галузі знає лише маленьку ділянку, яку активно досліджує. Він навіть проголошує, як чесноту, своє незнання того, що залишається поза його вузькою науковою ділянкою;

в) моральна й наукова невпевненість. Наука опинилася в міцних обіймах логоцентричної системи координат, вчені демонструють розгубленість перед системними явищами. Їх тверде, науково обгрунтоване слово компенсується містикою та науково-подібним шарлатанством, які успішно перекочують в освітній простір.

Руйнується синергія виховання і навчання, розходяться (раніше паралельні) лінії дорослості і культурного розвитку. Загострюється протиріччя між лінійною системою школи (яка зорієнтована на кінцеві знання) й нелінійним характером виховання (яке передбачає безмежну відкритість людини світу). Сказати, що ми не усвідомлюємо цю реальність, було б неправдою.

Різкі зміни в нашому світі уже призвели до того, що вчителі працюють по-новому, а на усіх рівнях управлінської ієрархії в освіті приймаються певні рішення. Але, оздоровлюючи освіту, ми, на жаль, мало турбуємось про те, щоб ліки, які ми застосовуємо, не виявились більш небезпечними, аніж сама хвороба. Ті заходи, які ми здійснюємо (принаймні в Україні), характеризуються: (1) безсистемністю й неадекватністю (тобто відсутністю глибокого наукового аналізу освітянських реалій та виключною зорієнтованістю на ліберальну (некласичну) модель освіти традиційного суспільства. Наздоганяємо те, що вже буксує; (2) авторитарністю й кулуарністю (намаганням нав'язати реформи зверху, без широкого громадського обговорення й відкритої професіональної експертизи); (3) розгубленістю педагогічної спільноти, яка виявилась не готовою сприймати світ таким, яким він є на межі тисячоліть. І навіть та її частина, яка намагається вирватись з жорстких обіймів логоцентричної системи координат, робить це на основі «приватних» педагогічних ініціатив, що базуються на поспішно вигаданих або запозичених у світових педагогічних авторитетів програмах, способах і методах навчання.

У зв'язку з цим висловлю декілька тез, відкритих для дискусії.

Перша теза.

Характер сучасної науки визначає синергетична тенденція, в рамках якої посилюється інтеграція наукових досліджень і культивується особлива цінність – здатність нелінійно і цілісно мислити. У зв'язку з цим, розвиток холістичного мислення є однією із найважливіших проблем освіти майбутнього. А це означає перехід від класичної і некласичної моделей освіти до постнекласичної, від школи знань до школи розуміння, від патерналістської педагогіки до педагогіки співробітництва.

Друга теза.

Будь-які зміни неможливі, якщо ми не реконструюємо навчальні програми, не оптимізуємо навчальні плани, не ліквідуємо існуючих дублювань (базова школа – старша школа – університет), які не лише зумовлюють додаткові фінансові витрати, а й роблять навчання нецікавим. Аналогічним повинен бути підхід до термінів навчання.

З цією проблемою пов'язана й система підготовки і написання підручників, які мають мати більший виховний потенціал і пройти серйозну теоретичну і практичну експертизу.

Третя теза.

Забезпечити динамізм змін в освіті неможливо без відмови від надмірної централізації як в управлінні, так і у визначенні змісту. Нова модель має будуватися на двох рівнях: нормативному (за державними стандартами) і вибіркового, який має бути компетенцією регіонів та навчальних закладів.

Лише за такої умови можна навчити дитину використовувати засвоєні знання як у професійному, так і в громадському житті. І тільки в такому випадку знання здатні повною мірою перетворитися в безпосередню основу діяльності.

Освіта – це складна самоорганізуюча система, що вимагає ставлення до неї як до системи і з боку держави, і з боку суспільства. А це передбачає формування нової економічної моделі освіти, яка б ґрунтувалася на багатовекторності фінансування та продуманій системі економічного відношення до державних коштів. Якісна освіта не може бути дешевою.

Виступ на Всеукраїнській конференції «Іван Огієнко у діалозі культур і духовності»,
Житомир,
квітень 2010 р.

Шановні учасники конференції!

Торік (на церемонії вручення премії Івана Огієнка) наш університет ініціював новий просвітницький проект щорічних Міжнародних читань «Іван Огієнко у діалозі культур і духовності. Огієнківські читання у Чудодієвому» за участю усіх лауреатів премії Івана Огієнка.

З часу заснування Всеукраїнської премії Івана Огієнка достойниками Огієнківських лаврів стали близько ста лауреатів і ми безмежно раді, що єдиною сім'єю можемо сьогодні спілкуватись.

Наше життя так влаштоване, що людина не обирає собі добу. Навіть така людина, як Іван Огієнко. Дати життя і смерті – це не просто хронологічні віхи. Час життя і діяльність визначають хід думок і дій великої людини, характер її долі. Усім своїм життям і усією своєю свідомістю Іван Огієнко був пов'язаний з добою, що творила й ламала його, з її соціальними катаклізмами, традиціями і культурою.

У той же час, він сам творець історії, учасник боротьби і великої сподвижницької праці, результати яких певною мірою визначили долю України. Й незважаючи на те, що у нас ще не до кінця усвідомлюють справжнє значення Огієнківської спадщини, її величезну роль в розбудові нашої держави, розвитку науки і культури, утвердженні цінностей українського народу, ім'я Огієнка повертається в Україну в заслуженій величчї і шані.

Гарантом безповоротності цього процесу виступає могутнє братство огієнківців, яке не лише досліджує глибинну за змістом і сильну за своїм пізнавальним і виховним зарядом творчу спадщину українського велета духу, а й зберігає і продовжує його благородну справу і діяння на благо України, захищає і помножує ресурс української гідності.

Отож, нехай нам і сьогодні й завтра на цьому благородному шляху допомагає Іларіонівський імператив інтелектуального опору, конструктивізму і оптимізму.

Виступ на Міжнародній
конференції «Освітні па-
радигми та підготовка
вчителя»,
Польща, Краків,
квітень 2010 р.

Шановні колеги!

Як на мене, то нинішні управлінські ініціативи у галузі освіти в Україні (і наскільки мені відомо – в Польщі) не виходять за рамки «загальносвітового процесу депрофесіоналізації» і, на жаль, не спрямовані на зміцнення професіоналізму ні учнів, ні викладачів.

Це наша спільна проблема!

Сучасна освіта має дати відповідь на два виклики часу:

1) як найефективніше здійснити перехід до особистісно-орієнтованого навчання?

2) як впровадити ефективне процесоорієнтоване управління освітою?

Сьогодні потрібна така освіта, яка вчить дітей, *як* думати, а не *що* думати. Лише за цих умов можна забезпечити рівні можливості, а не рівність. Лише за цих умов може з'явитися можливість оволодівати новими знаннями, а не зазубрювати пройдене. Це – по-перше. А по-друге, ми маємо вибудувати такий алгоритм управління освітою, який передбачав би керівництво не людьми, а процесами.

Що заважає нам усім вирішити цю проблему?

Те, що ми не до кінця усвідомлюємо, що нинішня система освіти балансує між класичною і некласичною (або ліберальною) моделями. Пріоритетом класичної є те, *чому* навчаємо, а некласичної – *кого* навчаємо. У першому випадку основну роль відіграє об'єкт вивчення, у другому – суб'єкт навчання.

Класична модель вимагає засвоєння і збереження отриманих знань, має репродуктивний характер і спирається на репродуктивну педагогіку. Їй властивий формалізований, бюрократичний стиль управління. Навчання тут відбувається як процес накопичення знань. Будується воно на основі сталих програм і вимог, превалюванні форми занять над змістом, механічним запам'ятовуванням дат, фактів, текстів, формул, законів, властивостей та їх тлумачень. Система знань тут панує над викладачем і учнем.

Незважаючи на те, що ця модель має значні переваги й нам симпатична, вона призвела до тиражування самовідчужених особистостей.

В ХХ ст. приходить до нас некласична модель, в якій особливу роль відіграє суб'єктивність (особистість вчителя, індивідуальний підхід до учнів, творче ставлення до матеріалу, який вивчається, його відбору і методів донесення до учнів). Навчання спрямовується не від минулого до сучасного, а від бажаного до необхідності перетворення сучасного, а пізнання і мислення виступають як занурення у таємничий світ потоку ірраціональної свідомості і світопереживань. Така орієнтація справді сприяє виробленню творчого хисту учня, його фантазії, сприяє виробленню оригінальних і сміливих рішень. Освіта стає пошуком нестандартних розв'язань, набуває характеру гри, у яку втягнуті викладач і учні.

Здавалосьь, це те, що потрібно. Але це не зовсім так. Продукт цієї моделі, як виявилось, характеризується небезпечним невтримним активізмом, який замішаний не лише на реальності, а й на романтизмі й утопізмі. Ми знання почали підміняти індивідуальною

думкою, втрачати професіоналізм, знецінювати загальнозначущі смисли. Останні почали підміняти цинізмом і безвідповідальністю.

Звідси наш сучасник, який в гонитві за благами став одновимірною людиною, для якої життя втрачає смисли. Ідея його безмежної могутності породила ідеологію експансіонізму, прагматизму й егоцентризму, викликала не лише віртуальні соціальні фантазії і марення, а й намагання будь-що втілити їх у життя, навіть ціною воєн, геноциду, знищення цілих народів, культур і політичних систем в ім'я володарювання й демократії тих, хто це придумав.

Неважко переконатися: класична і некласична моделі освіти, хоча й по-різному, протиставляють освіту й професійну підготовку особистості. Професійна, класична модель пов'язана з масовою підготовкою кадрів (людина в ній функціонує як матеріал, що підлягає обробці), а некласична – зосереджує увагу на значущості розвитку особистості, втративши контроль за якістю професійної складової.

В них поза увагою залишаються ціннісні аспекти навчання, оскільки педагог і учень з самого початку перебувають тут у межах цілепокладання щодо провідної ролі або об'єкта або суб'єкта.

Як результат: освіта перетворилася сьогодні в інструмент реалізації, насамперед, соціальних, а не спеціально-професійних запитів. Сьогодні у нас, в Україні, обдумано і впевнено роблять професійний вибір і цілком налаштовані на професіоналізм лише 25 % молодих людей. Спеціалізуючій функції системи вищої освіти за нинішніх умов усе більшу конкуренцію починає складати функція соціалізації (передусім, соціальне прагнення відшукати місце в житті, а вже потім – стати «кимось» в певній сфері діяльності). Для 47 % студентів важливим є лише факт отримання диплома про вищу освіту, що є нічим іншим, як повною «деформацією освітнього поля».

Де вихід?

Ситуація вимагає подолання однобічності класичного фундаменталізму і некласичної фрагментарності в освіті. Сьогодні, коли вплив людини на світ та світу на людину втрачає свою автономність, між цими векторами відбувається «замикання» і вони перестають бути незалежними. В цій ситуації дійсною реальністю є не людина, яка впливає на зовнішні об'єкти та системи, і не її оточуюче середовище, яке визначає буття, а єдність того й іншого. Тобто йдеться вже не про *людиновимірну*, а *людиносвітну* цілісність, в якій людина постає у всій багатогранності існування й динаміці життя.

А це вимагає нової освітянської стратегії, яка передбачала б не лише модернізацію змісту, методів і форм освітнього процесу, а й ефективне управління освітянським процесом. Тобто мова про *постнекласичну* модель освіти, яка має стати засобом забезпечення

свободи саморозвитку людини і суспільства на основі їх гармонії та історичного самозбереження. Незважаючи на те, що її домінуючою функцією має бути функція професіоналізації, основними орієнтирами нової освіти виступає, з одного боку, моральність і гуманізм як взаємодоповнювальний розвиток людини і суспільства, а з іншого – постійна рефлексія і відчуття власної відповідальності.

Виступ на парламентських слуханнях «Запровадження дванадцятирічної загальної середньої освіти в Україні: проблеми і шляхи їх подолання».
Київ, Верховна Рада України,
червень 2010 р.

Шановний Адаме Івановичу!*

Шановні учасники парламентських слухань!

Проблема переходу української школи на 12-річний термін навчання, яка постала в 2000 році, виникла не випадково. Не погоджусь із тією тезою, що сьогодні вже ніхто не пам'ятає, задля яких цілей дев'ять років тому прийняли таке рішення. Алгоритм дванадцятирічної системи передбачав одне: підвищення конкурентноспроможності випускника української школи, становлення його професійної зрілості й розширення життєвої і соціальної компетентності.

Ще наприкінці ХХ століття для багатьох стало очевидним, що новий постнекласичний образ освіти вже не вписується в 10-річний термін навчання. Це давно зрозуміли в провідних країнах світу, в яких термін навчання в повній загальній середній школі становить 12 – 14 років.

Поряд з цим, важко не погодитися з тією думкою, що тоді (дев'ять років тому) практично ніхто не намагався підрахувати, до яких наслідків для вищої школи, армії, суспільства й економіки це призведе. Як ніхто і не думав про те, що доведеться цю реформу здійснювати за далеко не кращих умов нашого економічного розвитку. А головне – ми втратили час, і сьогодні ліміт часу, відверто кажучи, нас усіх найбільше лякає.

Чи існує в цій ситуації вихід?

* (Звернення до Першого заступника Голови Верховної Ради України А. І. Мартинюка – Ред.)

Враховуючи розпорошений суспільний резонанс, неготовність старшої школи здійснити повноцінний перехід до профільної школи, та відсутність соціально-економічних механізмів її реалізації, я б запропонував «серединний шлях» – одинадцятирічний термін навчання.

Що це дасть?

Перше. Хоч і не повною мірою, але збереже можливість розширення життєвої і соціальної компетентності наших випускників, сприятиме входженню в нову системну якість освіти впродовж життя.

Друге. Дасть можливість перейти від школи знання до школи розуміння, підтягне систему середньої освіти до вимог і стандартів наших вузів. Разом з тим, збереже і розширить систему профільної підготовки в коледжах і ПТУ. Відведе удар по системі вищої школи, можливий за дванадцятирічної освіти в 2012 році.

Третє. Збереже можливість вийти на об'єм академічних годин трохи більше десяти тисяч. Це менше, ніж в Європі, проте достатньо для того, щоб освіта залишилась якісною і конкурентоспроможною.

Й, останнє, дасть можливість уникнути скорочення вчителів (до якого обов'язково призведе перехід на десятирічку), вирішить проблему додаткових витрат для неокріпшої економіки України, а заощаджені кошти дозволить спрямувати на покращення змісту освіти та підвищення соціального статусу професії вчителя.

Але не це основне, на чому хотів би акцентувати увагу. Думаю, ми надто абсолютизуємо тривалість навчання в школі. Суспільний резонанс дванадцятирічного навчання обумовлений іншим: проблемою якості освіти, знеціненням її суті і дивовижною деформацією «соціальних ліфтів».

Козьма Прутков казав: купи спочатку картину, а згодом раму. Ми сьогодні опікуємось рамою. Нам потрібно негайно розпочати оновлення змісту освіти, який мав би життєво-практичну зорієнтованість. Але з ким це робити?

Коли понад 20 % становлять вчителі пенсійного віку, і лише 20 % студентів педагогічних спеціальностей (до того ж, далеко не кращих) готові пов'язати своє життя з педагогічною діяльністю. Коли уявлення про майбутню трудову діяльність формується у нашої молоді під впливом батьків, телебачення і засобів масової інформації, які відповідно виховують своїх дітей і пропагують фантастичний спосіб життя бізнесменів, політиків і зірок шоу-бізнесу. Вони на телеекранах дають інтерв'ю відомим журналістам, споглядають з палітурок учнівських щоденників. За межами цього маскараду життя не існує.

Звідси: скромні соціальні ролі вже нікого не влаштовують і вважаються долею невдах. Створюється враження, що у суспільстві є лише потреба в танцюючих, співаючих, тих хто рахує гроші і хто судить тих, хто їх рахує. Лише не в тих, хто створює матеріальні цінності.

Головне, чого нам бракує, – благоговіння перед освітою та продуманої, прозорої і системної реформи освіти. І щоб в центрі цього імперативу стояв висококласний вчитель. Кажуть, Бісмарку належать крилаті слова, які він сказав у тяжкі для власної країни часи: дайте мені три тисячі класних вчителів, і я вам побудую нову Німеччину.

Перекоаний, що лише за умови підняття соціального статусу вчителя, престижності цієї професії ми зможемо здійснити поворот до особистісної моделі освіти, перейти від патерналістської педагогіки до педагогіки співробітництва, від школи «знання задля знання» до життєцентричної школи («знання задля успіху»), за умов якої термін навчання великої ролі не матиме.

Виступ на обласній конференції працівників освіти,
Житомир,
серпень 2010 р.

Вельмишановні Сергію Миколайовичу і Віталію Йосиповичу!*

Шановні члени президії та учасники конференції!

Освіта наша, якщо бути відвертим, знаходиться в нелегкому становищі. Тут є немало і об'єктивних, і суб'єктивних причин. Їх негайно потрібно знімати. Але найтривожнішим є те, що в суспільстві (найперше, через ЗМІ) активно формується відверто негативна громадська думка щодо нашої вітчизняної освіти. Розмірковуючи над проблемами ЗНО, відірваністю освіти від життя, якістю викладання, обмеженістю фінансування, автори статей і репортажів іменують нашу освіту «профанацією», і «псевдоосвітою». Дехто із них навіть висловлює думку, що вчителі сьогодні лише роблять вигляд що вчать, а учні, що вчаться у них. Від них не відстають й батьки – вони теж роблять вигляд, ніби справді зацікавлені і стурбовані успіхами своїх дітей. Й, загалом, існує переконання: щоб бути успішним і багатим, зовсім не обов'язково отримувати освіту.

* (Звернення до керівників області – Ред.)

Не знаю, як Вам, мої шановні колеги, а мені (педагогу з 35-річним стажем) тяжко і прикро від цих сентенцій. Разом із тим, важко не визнати, що багато із тих претензій, які висуває громадськість до освіти, цілком справедливі. Освіті, справді, потрібні радикальні і системні зміни. Це розуміють усі: і влада, і ми – освітяни. Але це як ранкова гімнастика: усі знають, що мають її робити, але більшість не робить. Бо вона, незважаючи на усі її переваги, має єдиний недолік – її потрібно робити!

Вселяє оптимізм одне, що глибоке розуміння освітянських проблем, після недавніх віртуальних дорожніх карт, з'явилося на рівні держави. Після довгих років забуття освіта й наука (нехай, поки що, в проектах) перетворюється в одну із пріоритетних галузей народного господарства. Приємно й те, що наша конференція стала центром уваги регіональних високопосадовців. Це чи не вперше за останні роки.

Повірте, Сергію Миколайовичу, Ваша присутність і присутність на конференції усіх ключових фігур області, Ваші щирі слова на підтримку нашої педагогічної гідності, глибоке розуміння наших проблем і рішучість у їх вирішенні для нас багато значать. Думаю, висловлю думку усіх, подякувавши Вам за цей неординарний, креативний крок.

Я особисто довго чекав того часу, коли на рівні Президента країни, міністерства нашого, на регіональному рівні, усвідомлять крилаті слова Бісмарка, які він промовив у тяжкі для власної країни часи: дайте мені три тисячі класних вчителів, і я побудую нову Німеччину. Хвалити Бога, здається, це усвідомлення відбувається на наших очах. Але... на всяк випадок, постукаю по дереву, щоб не сталося так, як бувало не раз. Для красного слівця ми завжди були не проти того, щоб високим стилем поговорити про освіту. Та коли доходило до справи, завжди знаходились аргументи не на користь освіти.

Але мені не хотілося б сьогодні говорити про підтримку матеріально-технічної бази навчальних закладів та їх фінансове забезпечення. Хочеться вірити, що держава, органи місцевого самоврядування стримають своє слово. А ми, освітяни, незабаром забудемо про більшість проблем, які принижують нашу професійну гідність. Зупинюсь на тому, що великою мірою залежить від нас. Тобто на проблемі якості освіти. Скажемо чесно, якість освітніх послуг, незважаючи на наші метушливі кроки, знижується, а структура системи освіти залишається без змін. Наша освіта не адаптувалася до демографічних викликів, зокрема, до значного зменшення кількості та зміни віку учнів і студентів. Система освіти у цілому ще не здійснила перехід до нового змісту освітніх програм, навчальних планів і

методів навчання, що відповідають потребам нової економіки і більш динамічного ринку праці. Розвиток автономії вищих навчальних закладів і зближення з ринком праці гальмується надмірною централізацією освіти. Професійно-технічна освіта постійно втрачає свої позиції, а загальна середня освіта перебуває в критичному стані щодо переходу на профільне навчання у старшій школі та змін термінів навчання. Далі слів не просуваємось й у справі формування системи безперервної освіти, навчання дорослих, що найбільшою мірою гальмує розбудову в Україні суспільства, яке постійно навчається.

Звісно, більшість із цих проблем на рівні області не вирішиш. Але, що стосується нашого регіонального освітянського корпусу, ми маємо усе для того, щоб на високому професійному рівні включитися у вирішення кожної із них: тисячі прекрасних самовідданих педагогів, цікаві напрацювання в сфері дошкільної освіти, в роботі з обдарованими дітьми, в сфері оптимізації шкільної мережі тощо. Й це яскраво продемонстровано в об'єктивно-грунтовній доповіді начальника обласного управління освіти і науки.

Чого нам не вистачає? І що нам потрібно зробити?

Перше. Багато чого ми робимо непослідовно, без наступності, продуманості. А звідси – просто неякісно. Як казав Козьма Прутков: купи спочатку картину, а згодом – раму. Ми опікуємось рамою, лаємо старе, пишемо бумажки, звітуємо. Нам не вистачає стратегічного плану розвитку освіти області, короткотермінової і довгострокової перспективи. І розпочинати тут потрібно з оновлення змісту освіти, який би мав життєво-практичну зорієнтованість. Освіта як проста трансляція і ретрансляція знань за умов ринку знань, зростаюча роль в самоосвіті системи Інтернету, зазнає суттєвих трансформацій. В цій ситуації вчитель має виступати в ролі не транслятора, а новатора. Він весь час має оновлювати елементи власного професійного соціокоду спілкування, оскільки змушений пояснювати те, що раніше не пояснювалось дидактичними засобами. А це означає, що і початкова, і середня, і вища школа повинна здійснити перехід від школи задля знання до життєцентричної школи (знання задля успіху). Цього вимагає час. Але, орієнтуючись на європейські освітні цінності, ми маємо пам'ятати про небезпеки, які очікують на цьому шляху. Не усе, що стирчить з води, – лебідь. Інакше ми можемо потрапити в пастку старого ірландського прислів'я: якщо не знаєш, куди йдеш, усі дороги приведуть тебе туди. Вчені університету Міннесоти довели, що торкання до стодоларових купюр у американської молоді підвищує самооцінку, почуття впевненості і навіть притуплює фізичну біль. Не виключаю, що разом з Болонським процесом до нас завітає ще й ця «сверблячка».

Друге. І на цьому я постійно наголошую. Не знаю, як вас, а мене лякає, що в нашому суспільстві начисто зник дух благоговійності перед освітою. Сьогодні обдумано і впевнено роблять свій професійний вибір і цілком налаштовані на професіоналізм у майбутньому лише 25 % молодих людей; 47 % вважають важливим лише факт отримання диплома, й лише 20 % наших студентів педагогічних спеціальностей збираються пов'язати життя із школою. Вузкий, примітивний прагматизм деформував світогляд наших дітей. Нам би усім забити на сполох... мовчимо. Уява про майбутню трудову діяльність (не без допомоги ЗМІ, батьків) зорієнтована на фантастичний спосіб життя скороспілих бізнесменів і зірок шоу-бізнесу.

Створюється враження, що у суспільстві є виключно потреба в співаках, танцюристах, економістах і юристах. Лише не в тих, хто створює матеріальні цінності. В результаті – скромні соціальні ролі вже нікого не влаштовують і вважаються долею невдах. Чи не тому наші університети давно забули про конкурси на інженерні, фізико-математичні цикли, а випускники шкіл поняття не мають, як відремонтувати розетку. Ми маємо подбати про укомплектування шкільних кабінетів хімії, фізики (і, що цікаво, є чим – наші, університетські багатофункціональні комплекси «Школяр»!). Школа має відмовитись від орієнтації на посередність. Якщо ми дбаємо про майбутнє України, ми повинні подбати про створення в області Фонду підтримки обдарованих дітей, створити банк даних про них та організувати їх життєвий супровід.

Третє. В умовах переходу до професійної школи нам не обійтись лише оптимізацією шкільної мережі. Потрібна тісна інтеграція середньої школи, професійно-технічної і вищої школи. А розпочати її слід з визначення вищого базового педагогічного закладу області, який би продукував освітянську політику в регіоні. Провести це через рішення сесії обласної ради, вивести його структурні зв'язки на обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, забезпечивши якісно новий рівень зв'язку теорії і практики.

Далі. На часі інтеграція в системі вищої освіти області. Ми маємо мережу вузькогалузевих університетів, викладачі яких по черзі обслуговують кожен із них. Хіба не краще було б створити один потужний конкурентоспроможний університет? Від цього виграли б усі: держава, область й самі ці університети. А основне – зросла б якість вищої освіти. Перекоаний, якщо ми цієї інтеграції не ініціюємо сьогодні, завтра за нас це зроблять обставини, але вже з певними втратами.

І на останок. Ніколи не жалкував про не сказане, а ось про сказане... бувало. І усе ж, скажу. Шановний Сергію Миколайовичу, серед освітян шукати пройдисвітів, шахраїв і корупціонерів – марна спра-

ва. Мрійників, романтиків у нас, справді, вистачає. Нас замучили спонтанні і безмежні перевірки. І це робиться, іноді, без жодних на це підстав, навіть на основі викинутої в Інтернет сумнівної інформації. Як би в цьому навести хоч якийсь порядок?!

А друге стосується питомої ваги управління освіти і науки в системі державної влади області. Хотілося б, щоб це управління в ієрархії управлінь облдержадміністрації було якщо не головним (бо з досвіду знаю, це не просто зробити), то стратегічним. Влада від цього лише виграла б і нам було б приємно, тобто з'явилося б почуття впевненості.

Щиро дякую за увагу і підтримку. Вітаю усіх, дорогі мої побратими, із святом Першого вересня. Зичу Вам невичерпного ресурсу гідності, інтелектуального спокою, міцного здоров'я, оптимізму і заможного життя наперекір нашій освітянській долі.

Виступ на експертній
комісії НАПН України,
Київ,
жовтень 2010 р.

Високоповажні члени експертної комісії!
Шановні учасники академічних читань!

Я, очевидно, не зроблю відкриття, якщо констатую, що ще ніколи проблема якості вищої освіти не мала такого важливого соціального, економічного та ідеологічного значення, як сьогодні. Усі це ніби розуміють, але не до кінця усвідомлюють, що за нинішньої системи вищої освіти, яка балансує між класичною і некласичною (або ліберальною) моделями, вирішити цю проблему неможливо. Класична (професійна) модель пов'язана з масовою підготовкою кадрів (людина в ній функціонує як матеріал, що підлягає обробці), а некласична – зосереджує увагу на значущості розвитку особистості, втративши контроль за якістю професійної складової. Не випадково освіта перетворилась сьогодні в інструмент реалізації, насамперед соціальних, а не спеціально-професійних запитів.

Головною характеристикою сучасної освіти є вичерпаність основної педагогічної парадигми. Стан нашої освіти можна назвати *кризою різноманітності*, яка пов'язана з відсутністю однозначного і зрозумілого способу включення освіти в сучасне суспільство, коли незрозумілою залишається сама місія і призначення педагога, оскільки не ясно, які продукти має створювати освіта. А наша спонтанна креативність ідей, безсистемність й неадекватність дій, спрямо-

вана на модернізацію вищої освіти (яку я називаю "негативною креативністю"), робить її "заручницею" західних технологій, веде до невдало "схрещеної" освіти. Наслідком цього стає імітована, удавана освіченість, що лежить за межами стратегії Болонського процесу і мало пов'язана з проблемою якості освіти.

Ситуація вимагає подолання однобічності класичного фундаменталізму і некласичної фрагментарності в освіті. А це потребує нової, продуманої постнекласичної методології освітянської стратегії, яка передбачала б не лише радикальну організаційну перебудову навчального процесу вищої школи, переструктурування його змісту, а й переосмислення його стрижневих складових, і ґрунтувалася б на принципах складного, нелінійного мислення. Освіта – це складна *синергетична система*, де вища школа – це верхня частина айсбергу, сутність якої визначається його набагато потужнішою підводною частиною (від дошкільної освіти до середньої школи). До того ж, вона тісно пов'язана з сучасними тектонічними зрушеннями постнекласичної науки та передбачає перехід від школи знань до школи розуміння, від патерналістської педагогіки до педагогіки співробітництва. Кінцевим продуктом цієї системи має стати не лише фахівець, який уміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, здатний працювати більш ніж в одній професійній позиції, спроможний екстраполювати ідеї із однієї сфери в іншу (цього було достатньо для умов некласичної моделі), а й нести відповідальність за свої дії.

Саме в цьому контексті постнекласичної моделі освіти, яка уможливорює нову якість вищої освіти, я хотів би представити свій скромний науковий доробок, що формувався протягом 37-річної роботи в системі вищої школи. Його доцільно розділити на три умовних блоки.

Перший із них пов'язаний з розробкою критеріальних ознак виявлення синергетичних ресурсів існуючих педагогічних систем; обґрунтуванням синергетичної моделі актуалізації глобальних і локальних тенденцій розвитку освіти; екстраполяцією основних її принципів і методів на практику освітянських реформ. На основі філософського синергійного алгоритму були визначені основні імперативи холістичної тенденції постнекласичної науки та їх вплив на культурно-особистісну модель освіти, яка передбачає трансдисциплінарність та контекстуальність знання. Запропоновано проект "Освіта XXI століття", який ґрунтується на єдності системи "наука-освіта-практика" і обґрунтовує основні напрямки реформування освіти в постболонському просторі.

Проект "Освіта XXI століття" був оприлюднений в Трірському (Німеччина) та Берлінгтонському (США) університетах, удостоєний

золотої медалі "За заслуги в освіті" Міжнародної Кадрової академії, а цикл наукових праць та публіцистичних статей з проблем вищої освіти та виховання удостоєний Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Практична реалізація одержаних результатів:

1) була розгорнута система науково-практичних досліджень ролі синергетики в перебудові системи освіти, яка, з одного боку, виступає змістом освіти, а з іншого – його методологією. Зосереджено увагу на впровадженні таких синергетичних методів, як самоосвіта, нелінійний діалог, гештальт-освіта. Створено, спільно з НАПН України, дві науково-дослідні лабораторії та підготовлено низку кандидатів та докторів педагогічних наук;

2) посилена наукова складова в навчальному процесі, що здійснюється, насамперед, через активне впровадження високих навчальних (педагогічних) технологій, головними ознаками яких є потужна наукова забезпеченість, інформаційна наповненість, мовна розмаїтість та толерантна педагогіка тощо. У зв'язку з цим створено науково-виробничий комплекс "ЖДУ ім. І. Франка – завод "Електровимірювач" (що входить в один із технопарків України), який міжвідомчими силами забезпечує навчальні заклади багатофункціональними електровимірювальними приладами та набірним полем "Школяр";

3) здійснена робота з оптимізації навчальних планів з метою ліквідації існуючих міжпредметних дублювань. Посилені трансдисциплінарні зв'язки, які розвивають когнітивне мистецтво пізнання. Розроблені механізми переходу від школи "знання задля знання" до життєцентричної школи ("знання задля успіху").

Другий блок пов'язаний з фаховою діяльністю викладача філософських дисциплін. Сюди відносяться дослідження актуальних філософських проблем та пошуку нових методик викладання філософських дисциплін у вищій школі.

По-перше, були експліковані у філософському дискурсі поняття щастя, стражденності, "м'ятежності" і трагічності людського буття; досліджена категорія національного у статусі екзистенційного проекту і руху екзистенції; демарковані межі науки і релігії, визначені існуючі колізії між ними як джерела їх самостійного розвитку.

По-друге, окреслені основні тенденції та трансформаційні процеси в Україні у сфері політики культури, релігії, науки та освіти на межі тисячоліть та визначені соціальні катаклізми випробування їх національним буттям. Обґрунтовано нове бачення історичної пам'яті як репрезентативної форми діяльності. На цій основі розкрита роль історичної пам'яті в духовному відродженні та вихован-

ні молоді. Концептуально обґрунтовано філософський зміст категорії толерантності як принципу інтеграції культурно-духовного досвіду в єдину систему цінностей, запропоновано нові методи досягнення ментальної толерантності й ментальної інерції, окреслено толерантну місію філософії в сучасній освіті.

За цикл наукових праць з методології історії філософії та навчальних посібників нового покоління в 2008 році удостоєний премії НАН України імені Д. І. Чижевського.

Практична реалізація одержаних результатів:

1) На основі цих теоретичних досліджень та досвіду, набутого в університетах Франції, Німеччини, США (де мені довелося стажуватись та викладати), була підготовлена і опублікована низка монографій, наукових статей (у тому числі в зарубіжних виданнях). Підготовлено і захищено 25 кандидатів та докторів філософських наук, заснована наукова школа "Філософія та феноменологія релігії".

2) Підготовлена низка підручників, навчальних посібників та словників з філософських дисциплін, у тому числі навчальних посібників нового покоління в контексті кредитно-модульної системи, трансдисциплінарних зв'язків та принципів холістичного мислення.

3) Методологічні підходи до проблеми історичної пам'яті, толерантності стали основою системи виховання в університеті, яка будується на імперативі: до минулого вдячність, до сьогодення – активна дія, до майбутнього – відповідальність.

Третій блок. В низці теоретичних розробок та досліджень узагальнено зарубіжний досвід оптимізації освітніх мереж, запропоновано систему оптимізації освітніх мереж, визначено чинники і тенденції їх формування у сучасній освітянській практиці. В доповнення до існуючих адміністративних методів вирішення проблеми малокомплектних шкіл запропонована система підготовки вчительських кадрів *універсального профілю* для сільської початкової школи.

Поряд з цим, були організовані міждисциплінарні дослідження творчості як засобу особистісного росту і гармонізації людських стосунків, вивчена природа обдарованості, її структурна організація та передумови розвитку, розроблені програма і методика підготовки майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів. Результатом цих досліджень став науково-методичний Центр по роботі з обдарованою студентською молоддю, який тісно співпрацює з Інститутом обдарованої дитини НАПН України.

Вивчення проблеми "освіта впродовж життя" та механізмів її розв'язання в європейській практиці стало основою розробки локальної науково-педагогічної концепції процесу неперервної освіти,

науково-методичний супровід якого здійснюють університетський інноваційний центр освіти і розвитку та щорічні науково-методичні ярмарки. У зв'язку з цим, створено навчально-методичний комплекс "Полісся", який об'єднує 22 навчальні заклади різного типу (від дитячого садка, гімназій, коледжів до інституту післядипломної освіти).

Критично переосмислена класична парадигма педагогіки: "виховання – це одна із функцій навчання". Враховуючи загострення протиріччя між *лінійною* системою навчального процесу (який зорієнтований на кінцеві знання) й *нелінійним* характером виховання (яке передбачає відкритість людини світу), запропонована нова *концепція синергії навчання і виховання*, яка розглядає ці взаємопов'язані процеси як *відносно самостійні*. Обґрунтовані нетрадиційні форми і методи інтеграції навчального і виховного процесів за умов інформаційного суспільства.

За результатами цього блоку діяльності університет отримав Міжнародний сертифікат Всесвітньої ради по роботі з обдарованими і талановитими дітьми, а інноваційні технології навчання і виховання відзначені бронзовою, двома срібними і двома золотими медалями Міжнародної виставки "Освіта в Україні".

Практична реалізація одержаних результатів:

1) В університеті, на цій основі, розгорнута практична *полідисциплінарна* підготовка майбутнього вчителя початкових класів та підготовка майбутнього вчителя до розвитку інтелектуальної обдарованості учнів.

2) Утворений навчально-методичний комплекс "Полісся" дав можливість (принаймні, на регіональному рівні), відпрацювати систему оптимізації навчальних планів, уникати міждисциплінарних дублювань, здійснювати організаційний та науково-методичний супровід обдарованих дітей, відпрацьовувати зворотні зв'язки "школа-університет" та моніторити якість знання наших вихованців.

3) Впроваджена *студентоцентристська* система виховання та окреслені механізми реалізації концепції переходу від державної до громадсько-державної форми управління навчальним закладом, які значно посилили роль студентського самоврядування та сприяють вихованню лідерських якостей студентської молоді. В університеті створено кар'єр-центр, який опікується працевлаштуванням; систему підготовки з цілої низки робітничих професій; соціально-психологічну службу адаптації студентів молодших курсів, студентську соціальну службу, Фонд підтримки студентів і аспірантів, юридичну клініку, студентський медіацентр тощо.

Загалом (на основі розробленої нами системи внутрішнього моніторингу та само обстеження), відстежується не лише позитивна динаміка якості освіти в університеті (зміцнення наукового потенціалу і ефективність викладання, рівень успішності, задоволеність студентів навчальними програмами, рівень працевлаштування випускників), а й економічний ефект від впроваджених проектів та ідей, який (без врахування плати за навчання) складає щорічно близько 2 млн. грн.

Звісно, проблема якості вищої освіти може бути розв'язаною лише за умови загальнодержавного, системного підходу на основі нової, науково обґрунтованої парадигми. Якість вищої освіти передбачає не лише істотну структурно-організаційну перебудову, нову модель педагогічного процесу, а й зміну її *соціальної мети та завдань*. Досягнення цієї мети потребує осучаснення філософсько-аксіологічних засад вищої освіти, обґрунтування і впровадження нового менеджменту якості освіти, реалізація якої під силу лише потужному колективу науковців відділення вищої освіти НАПН України та є сферою моїх наукових зацікавлень й досвіду.

Виступ на III Міжнародній
науковій конференції
“Толерантність як соціо-
гуманітарна проблема су-
часності”,
Житомир,
листопад 2011 р.

Шановні учасники конференції!

Дозвольте мені від імені організаційного комітету відкрити роботу нашої конференції, яку ми вже проводимо втретє і яка присвячена одній і тій же проблемі – проблемі толерантності, та побажати усім нам плідної роботи і цікавих наукових пошуків. Переко-
наний, що проблема, яку ми будемо обговорювати, сама собою зроби-
ть нашу дискусію зразком доброзичливості і поваги до іншої думки.

Проблема толерантності, як ми не раз переконувалися в ході дискусій на попередніх конференціях, є не лише далеко не простою, але й вічно актуальною. Вона безпосередньо пов'язана з низкою принципових філософських питань, що стосуються розуміння лю-
дини, її ідентичності, можливостей і меж пізнання та взаєморозу-
міння, діалогу культур і цивілізацій. «Боротьба і руйнація – альфа та

омега існування... гармонія не вище від війни, а любов виявляє божественне не більше, ніж смерть» – змушений був констатувати Ганді. Сила роз'єднання – це не лише вселенський принцип нашого життя в його суто матеріальному плані, але й принцип нашого ментального й морального існування. Будьмо відвертими: в інтелектуальному, соціальному, політичному житті ми не можемо зробити ані кроку без «насильницької» дії, без самоствердження, без боротьби та битви між тим, що існує і живе, і тим, що прагне існувати та жити. Вся історія людства засвідчує домінування цього алгоритму життя у світі. Звісно, людина і людство завжди прагнули пом'якшити його: замінити фізичну силу – духовною, війну – миром, конфлікт – консенсусом, смерть – безсмертям, постійно апелюючи до рятівних принципів «взаєморозуміння», «взаємодопомоги» та «ненасильства».

Ненасильство вимагає від людей більшої сили духу, ніж насильницька боротьба. Його реалізація передбачає небувалого виявлення здатності людини бути особистістю. А для цього потрібно докласти немало зусиль для ствердження нової парадигми мислення і поведінки, тобто толерантності, яка є не просто смисловим продовженням індивідуальної свободи, а й ефективним принципом організації соціального життя.

Ціну цього людство почало особливо усвідомлювати в наш час, в час всеохоплюючої демократії і, разом із тим, в час, переповнений нетерпимістю і насильством. Локальні війни, міжнародний тероризм, міжконфесійні і регіональні протистояння, переслідування національних меншин і мільйони біженців – усе це реалії XXI століття. Ніби в одну мить вирвалось зовні те, що довго накопичувалось і акумулювалось в нас: енергія злості і ненависті до всього несхожого, до людей, які розмовляють іншою мовою, сповідують іншу релігію, керуються іншою системою цінностей. Насильство стає сьогодні методом практичної дії, яке обумовлює хаос і безладдя в суспільстві, різні форми деградації людини.

Необхідність осмислення цієї проблеми і проблеми толерантності стає ще очевиднішою, коли ми звертаємось до наших вітчизняних реалій. Нетерпимість і злість переповнюють усі капіляри українського суспільства, заповнивши вулиці, майдани, парламентську залу. Й що парадоксально, демократичний вибір України не рятує ситуацію. З одного боку, полікультурність, суспільно-політична, релігійна диференціація суспільства постають як важливі характеристики демократичності України, як практичний вияв свободи в суспільстві, з іншого – як фактор, що призводить до де-консолідації соціуму, спричиняє вузлові точки напруженості, кон-

фронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, релігійній та інших сферах життєдіяльності суспільства.

Виразною стала тенденція нетерпимості, що сьогодні перетворилася у константу в сфері регіональних і державобудівничих відносин. Коли одне «ми» чи «я» прагне принизити, поставити в рамки меншовартості ідеї, світоглядні орієнтації і цінності інших «ми» чи «я» на догоду своїм переконанням, уявленням, розглядаючи це, як принцип їх захисту, підтвердження їх абсолютної істинності. Ця нетерпимість орієнтована на заперечення ціннісного, світоглядного розмаїття, а нерідко й на насильницький пошук одноманітності. Іноді здається, що цьому вже немає кінця і краю.

Звичайно, наша конференція, об'єднавши зусилля відомих фахівців, вкотре переслідує мету не просто констатувати цей прикрий факт, не просто констатувати, що людина і сучасний світ як ніколи потребують «стриманості», толерантності до іншого, а й відповісти на питання, як домогтися утвердження етосу толерантності в сучасному, досить плюралізованому і пронизаному суперечностями світі.

Скажу відверто, не думаю, що й сьогодні ми знайдемо рішення цих проблем. Та й чи існує воно загалом, важко сказати наперед. Впевнений лише в тому, що нинішня дискусія з цього приводу не залишиться поза увагою широкої громадськості. А це вже, погодьтеся, немало.

Отож, бажаю усім нам неспокою думки й цікавих конструктивних пошуків.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
Глава 1. ОСВІТА: МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ.....	7
1.1. КЛАСИЧНА «ПЕДАГОГІЧНА МАТРИЦЯ» І ДЕФОРМАЦІЇ ОСВІТЯНСЬКИХ СТРАТЕГІЙ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ.....	8
1.2. ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗСУВИ В СУЧАСНИХ ОСВІТІ Й НАУЦІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВЗАЄМОВПЛИВІВ	21
1.3. СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ: ВИКЛИКИ НАЦІОНАЛЬНИМ НАУЦІ ТА ОСВІТІ.....	32
Глава 2. ЗИГЗАГИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ	45
2.1. СУЧАСНА ОСВІТА УКРАЇНИ: БЕЗ РЕТУШІ ТА ФАНФАР.....	46
2.2. ЧОГО БРАКУЄ ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ? НЕ ЛИШЕ ГРОШЕЙ... ..	58
2.3. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ.....	67
Глава 3. ВИЩА ОСВІТА: ВІД МАСОВІЗАЦІЇ ДО ЯКОСТІ.....	81
3.1. ЯКІСТЬ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПАРАДОКСІВ СОЦІАЛЬНОГО ДАЛЬТОНІЗМУ	82
3.2. ВИЩА ОСВІТА І ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ	90
3.3. УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА ЗА КОРДОНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ (НА ПРИКЛАДІ США).....	100
Глава 4. ОСВІТА І ВИХОВАННЯ ЗА УМОВ РЕЖИМУ ІЗ ЗАГОСТРЕННЯМ	111
4.1. ОСВІТА В ДИСКУРСІ КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ.....	112
4.2. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС: ВІД РОЗБАЛАНСОВАНOSTІ ДО ЦІЛІСНОСТІ.....	122
4.3. СТРАТЕГІЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ПРОЦЕСІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	130
Глава 5. З БОЛЕМ І ГОРДІСТЮ ЗА ВІТЧИЗНЯНУ ОСВІТУ .	144
5.1. ВИБРАНІ ІНТЕРВ'Ю	145
5.2. ВИБРАНІ ДОПОВІДІ	262
5.3. ВИБРАНІ ВИСТУПИ.....	318

CONTENTS

FOREWORDE	3
CHAPTER 1. EDUCATION: BETWEEN THE PAST AND THE FUTURE	7
1.1. CLASSICAL "PEDAGOGICAL MATRIX" AND DEFORMATION OF EDUCATIONAL STRATEGIES AT THE BORDER OF THE MILLENNIUMS....	8
1.2. PARADIGMATIC SHIFTS IN MODERN EDUCATION AND SCIENCE AND PECULIARITIES OF THEIR MUTUAL INTERPLAYS	21
1.3. KNOWLEDGE SOCIETY: CHALLENGE TO NATIONAL SCIENCE AND EDUCATION	32
CHAPTER 2. ZIGZAGS OF MODERN UKRAINIAN EDUCATION	45
2.1. MODERN EDUCATION OF UKRAINE: WITHOUT RETOUCHING AND FANFARES.....	46
2.2. WHAT DOES NATIONAL EDUCATION LACK? NOT ONLY MONEY	58
2.3. MECHANISM OF PROVIDING COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL EDUCATION.....	67
CHAPTER 3. HIGHER EDUCATION: FROM MASSIVIZATION TO QUALITY	81
3.1. QUALITY OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL COLOR BLINDNESS PARADOXES.....	82
3.2. HIGHER EDUCATION AND THE PROBLEM OF PROFESSIONAL TRAINING	90
3.3. UNIVERSITY EDUCATION ABROAD: A COMPARATIVE ANALYSIS (BY THE EXAMPLE OF THE USA)	100
CHAPTER 4. EDUCATION AND TRAINING UNDER THE REGIME WITH THE EXACERBATION	111
4.1. EDUCATION IN DISCOURSE OF CULTURAL AND CIVILIZATIONAL SELF-IDENTIFICATION	112
4.2. TRAINING AND EDUCATIONAL PROCESS: FROM IMBALANCE TO INTEGRITY	122
4.3. STRATEGY OF MULTICULTURAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COOPERATION PROCESSES TURBULENCE	130
CHAPTER 5. WITH PAIN AND PRIDE FOR NATIONAL EDUCATION	144
5.1. SELECTED INTERVIEWS	145
5.2. SELECTED REPORTS.....	262
5.3. SELECTED SPEECHES.....	318

P. Yu. Saukh Modern Education: Unvarnished Portrait.

The monograph is dedicated to the problems of development of education and science in the conditions of integration and globalization processes, establishment of postindustrial civilization, "knowledge society". New post non-classical education model and strategy of its implementation on the national cultural-historical basis are grounded, strong and weak sides of Ukrainian education, perspectives of development and integration to European and global educational space are outlined.

Structure, content and education organization modernization is considered in the context of radical changes aimed at solving strategic tasks that Ukraine faces in new economical and social cultural conditions. Imperative of human-centered reforms in national education, caused by the necessity of obtainable qualitative and competitive education provision, life-long education continuity, creation of conditions suitable for various educational models, educational establishments of different types, ownership modes, forms and means of education receiving realization are grounded.

The monograph is designed for education managers, researchers and university staff, school teachers, lecturers of vocational schools, and all those who are interested in the problems of current development of science and education.

Наукове видання

ПЕТРО Юрійович Саух

СУЧАСНА ОСВІТА: ПОРТРЕТ БЕЗ ПРИКРАС

Монографія

Редактор: Головецький В. М.

Макет і комп'ютерна верстка: Заглада В. М., Куницька Л. М.

Дизайн обкладинки: Горобець С. М.

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 20.07.12. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Cambria. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 22.5. Обл. вид. арк. 23.0. Наклад 500. Зам. 167.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua